

SOSYAL, İKTİSADİ, BEŞERİ VE YÖNETİM ALANLARI PERSPEKTİFİNDE SORUNLARA BAKIŞ

Editör

Dr. Ömer Faruk ASLAN

Sosyal, İktisadi, Beşeri ve Yönetim Alanları Perspektifinde Sorunlara Bakış

Editör : Ömer Faruk ASLAN

ORCID (0000-0001-7415-6049)

ISBN 978-625-392-075-3
E-ISBN 978-625-392-076-0
DOI <https://doi.org/10.59617/efepub2024204>
1. Baskı Mart 2024

Bu eserin; yayın, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

Kütüphane Kartı

Sosyal, İktisadi, Beşeri ve Yönetim Alanları Perspektifinde Sorunlara Bakış

ASLAN, Ömer Faruk

1. Basım 314 s., 160 x 235 mm. Kaynakça var, Dizin yok.

Türü : Özgün Bilimsel Kitap

Anahtar Kelimeler :

1. Sürdürülebilir Kalkınma,

2. Ekonomik Büyüme,

3. Tarımsal Faaliyetler,

4. Üretim Faktörleri,

5. İnsan Sağlığı

Dizgi / Design

İsa Burak GÜNGÖR
(burakgungor@efeakademi.com)

Kapak Tasarım / Cover Design

Gamze DURLU
(gamzedumlu.2710@gmail.com)

Sertifika No / Certificate No

49168

Matbaa Sertifika No
/ Printing Certificate No

49168

Efe Akademik Yayıncılık
/ Efe Akademik Publishing

Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak
Büyük Milas Han No: 24/125
Fatih/ İSTANBUL
0212 520 52 00 - www.efekademi.com

Efe Akademik Yayıncılık
Matbaa Adres:
/ Efe Akademik Publishing
Printing Adress:

Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak
Büyük Milas Han No: 24/125
Fatih/ İSTANBUL
0212 520 52 00 - www.efekademi.com

ÖNSÖZ

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ne olursa olsun ekonomik, sosyal, kültürel alanlarını içerisine alan kalkınma konusunda sürekli olarak sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Zira ülke ekonomik olarak büyüme gösterse de halkın refah seviyesini artırma meselesi hep dinamikliğini koruyacaktır. Özellikle iktisatın tanımında olan bireylerin sınırsız ihtiyaçların olması konunun her dönem güncelliğini korumasına neden olacaktır.

Dünya’da ve ülkemizde son zamanlarda yaşadığımız Mart 2020’deki Covid-19 Salgını ve Şubat 2023’deki Kahramanmaraş merkezli 11 ili etkileyen deprem tüm alanlarda yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu sorunların uzun vadede yaşayacağımız olumsuzluklara karşı bugünden önleyici tedbirlerin alınması gerekmektedir.

“Sosyal, İktisadi, Beşeri ve Yönetim Alanları Perspektifinde Sorunlara Bakış” adlı çalışmada birçok alanında uzmanın sorunlara bakış açılarını içermektedir. Sorunlara farklı alanların bakış açılarını içermesi meselelerin temelini tespit edilmesinde kolaylık tanıyacağı öngörülmektedir. Bu kapsamda literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın oluşmasında değerli katkıları olan “Çevre Muhasebesi Uygulamalarının Otel İşletmeleri Açısından Önemi: Bayburt İlinde Bir Uygulama” adlı çalışmalarıyla Alırza AĞ ve Fatma YILMAZ’a; “Bilgi Toplumunda Entelektüel Liderlik Gereksinimi” adlı çalışmasıyla A. Yusuf ALTIN’a; “Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stillerinin Depresyon İle İlişkisi” adlı çalışmalarıyla Dilan MALGAZ GÜÇLÜ ve Ü. Meral ÇULHA’ya; “Kripto Paraların Suç Örgütlerinin Hareket Sahalarını Genişletmesi” adlı çalışmasıyla Elif SARIÇİÇEK’e; “Tek Parti Dönemi İttifak Siyaseti” adlı çalışmasıyla Ertuğrul ERYÜCEL’e; “Beveridge Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: Teori ve Uygulama” adlı çalışmasıyla Fatma ÜNLÜ’ye; “Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu” adlı çalışmasıyla Fulya ÇINAR’a; “Akademik Yayıncılık Oligopolisinden Topluluk Sahipliğinde Yayıncılığa: Akademik İletişim İçin Bir Paradigma Değişimi” adlı çalışmasıyla Göktürk KALKAN’a; “Sürdürülebilir Yerel Kalkınma ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları İlişkisinin Genel Değerlendirilmesi” adlı çalışmasıyla İbrahim Halil POLAT’a; “The Effect Of The Business Manager’s Attributes On Export Performance” adlı çalışmasıyla İsmail ATABAY’a; “Etik Liderlik Davranışının Çalışanlar Üzerindeki Etkisi” adlı çalışmasıyla Meryem GÜL’e; “Yükseköğretim Kurumlarında Sosyal Politika Uygulama Örnekleri ve Politika Uygulayıcısı Sağlık, Kültür ve Spor Daire

Başkanlıklarının Yükseköğretimin Finansmanı Bağlamında Öz Gelirler Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmalarıyla N. Fıratcan ÇINAR ve Fulya ÇINAR’a “Sağlık Çalışanları Açısından Meslek Hastalıklarının Analizi” adlı çalışmasıyla Ö. Hakan ÇAVUŞ’a; “Türk Bankacılık Sektöründe Çevresel Sürdürülebilirliğin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Analizi” adlı çalışmalarıyla Özlem KUVAT ve Gül SEZGİN’e; “İhmalden Teoriye Kurumların İktisadi Analizi: Yeni Kurumsal İktisat Tanımı ve Temelleri” adlı çalışmalarıyla Ramazan BEKTAŞ ve K. Eser AFŞAR’a; “International Wars in Turkey's Vicinity and the Intervention of International Organizations” adlı çalışmasıyla S. Elif ÖZDİLEK’e; “Makro İktisadın Dünü ve Bugünü: Metodolojik Perspektifle Sorunları Anlamak” adlı çalışmasıyla Sinem KUTLU HORVATH’a; “Karahanlı Devleti’nde Eğitim Faaliyetlerine Genel Bir Bakış” adlı çalışmalarıyla Şengül BÜYÜKBOYACI ve Özlem KINACI’ya teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın sosyal sorunları farklı disiplinler tarafından ele alıp çözüm önerileri vermeleri bakımından literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Kitaptan yararlananlara fayda getirmesini dilerim. Çalışma hakkında önerilerinizi iibf@efeakademi.com adresine mail olarak gönderebilirsiniz.

Dr. Ömer Faruk ASLAN

Mart 2024, Erzurum

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
ÇEVRE MUHASEBESİ UYGULAMALARININ OTEL İŞLETMELERİ AÇISINDAN ÖNEMİ: BAYBURT İLİNDE BİR UYGULAMA	7
<i>Alirıza AĞ - Fatma YILMAZ</i>	
BİLGİ TOPLUMUNDA ENTELEKTÜEL LİDERLİK GEREKSİNİMİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	25
<i>Ayaz Yusuf ALTIN</i>	
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BAĞLANMA STİLLERİNİN DEPRESYON İLE İLİŞKİSİ	47
<i>Dilan MALGAZ GÜÇLÜ</i>	
KRİPTO PARALARIN SUÇ ÖRGÜTLERİNİN HAREKET SAHALARINI GENİŞLETMESİ	61
<i>Elif SARIÇİÇEK</i>	
TEK PARTİ DÖNEMİNDE İTTİFAK SİYASETİ	75
<i>Ertuğrul ERYÜCEL</i>	
BEVERIDGE EĞRİSİ HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ: TEORİ VE UYGULAMA	95
<i>Fatma ÜNLÜ</i>	
TÜRKİYE’DE GENÇ İŞSİZLİK SORUNU	117
<i>Fulya ÇINAR</i>	
AKADEMİK YAYINCILIK OLİGOPOLİSİNDEN TOPLULUK SAHİPLİĞİNDE YAYINCILIĞA: AKADEMİK İLETİŞİM İÇİN BİR PARADİGMA DEĞİŞİMİ	137
<i>Göktürk KALKAN</i>	
SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL KALKINMA VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI İLİŞKİSİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	155
<i>İbrahim Halil POLAT</i>	
HOW CHARACTERISTICS OF BUSINESS MANAGERS AFFECT EXPORT PERFORMANCE	163
<i>İsmail ATABAY</i>	
ETİK LİDERLİK DAVRANIŞININ ÇALIŞANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	173
<i>Meryem GÜL</i>	

**YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA SOSYAL POLİTİKA UYGULAMA
ÖRNEKLERİ VE POLİTİKA UYGULAYICISI SAĞLIK, KÜLTÜR VE
SPOR DAİRE BAŞKANLIKLARININ YÜKSEKÖĞRETİMİN FİNANSMANI
BAĞLAMINDA ÖZ GELİRLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

..... 193
N. Fıratcan ÇINAR - Fulya ÇINAR

**SAĞLIK ÇALIŞANLARI AÇISINDAN MESLEK HASTALIKLARININ
ANALİZİ** 207
Ö. Hakan ÇAVUŞ

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇEVRESEL
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME
YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ** 219
Özlem KUVAT - Gül SEZGİN

**İHMALDEN TEORİYE KURUMLARIN İKTİSADİ ANALİZİ: YENİ
KURUMSAL İKTİSATIN KURAMSAL TEMELLERİ** 233
Ramazan BEKTAŞ - Kerim Eser AFŞAR

**SON 30 YILDA TÜRKİYE'Yİ SARAN ÇATIŞMALAR VE TÜRKİYE'YE
ETKİLERİ**..... 259
Sibel Elif ÖZDİLEK

**MAKRO İKTİSADIN DÜNÜ VE BUGÜNÜ: METODOLOJİK
PERSPEKTİFLE SORUNLARI ANLAMAK** 277
Sinem KUTLU HORVATH

**KARAHANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM FAALİYETLERİNE GENEL BİR
BAKIŞ**..... 293
Şengül BÜYÜKBOYACI - Özlem KINACI

ÇEVRE MUHASEBESİ UYGULAMALARININ OTEL İŞLETMELERİ AÇISINDAN ÖNEMİ: BAYBURT İLİNDE BİR UYGULAMA¹

Doç. Dr. Alirıza AĞ

- ❖ Kurum Bilgisi: Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bayburt/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0001-5345-6245
- ❖ Mail: alirizaag@bayburt.edu.tr

Fatma YILMAZ

- ❖ Kurum Bilgisi: Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bayburt/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0009-0009-2224-0156
- ❖ Mail: fatmayldrm6969@gmail.com

¹ Bu çalışma, Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün belirlediği jüri tarafından 08.09.2023 tarihinde kabul edilen “Konaklama İşletmelerinde Çevre Muhasebesi: Bayburt İlinde Örnek Uygulama” isimli Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir

Giriş

Çevresel sorunların temelini atan sanayileşme endüstrisi, sanayi devrimi dönemiyle birlikte hız kazanmıştır. Sanayileşme endüstrisi üretim işletmelerinin iktisadi açıdan insan ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla kıt kaynakları dengeli bir şekilde kullanmamız gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Kıt kaynakların bilinçsizce kullanımı sonucunda çevre kirliliği artmış yenilenemeyen kaynakların yok olması riskini arttırarak ve doğal dengenin bozulmasına sebebiyet vermiştir. İnsanlığın sürdürülebilmesi için doğaya ihtiyacı vardır ve artık insanoğlu bu bilince ermiştir. Doğaya verilen zararın önüne geçmeli doğaya daha özverili olmalıdır. Bu kapsamda artık sadece ülke bazında değil uluslararası düzeyde doğayı korumak kıt kaynakları verimli kullanmak için çözüm arayışına girilmiştir. Bu arayış süresinde ortaya çıkan çevre muhasebesi kavramının temelleri oluşturulmaya başlanmıştır.

İnsanlığın doğayla savaşı sonucunda savaşı kazansa da kaybedecek olan insanoğlu artık doğanın kendisi için vazgeçilemez bir nimet olduğunu anlamış ve gereken önem ve itibarı sağlayabilmek için bilimsel değerlere başvurmuştur. Bilim ve doğa birbirleriyle uyum içerisinde çalıştığında kaynakların verimli kullanımı, maliyetlerin azalması insanların arzu ve ihtiyaçlarının karşılanması daha az çevre kirliliği ve zararlar yine ortaya koyulabileceği gerçeğini ortaya koymuştur.

İşletmelerin temel amaçlarından biri olan üretim faaliyetleri sonunda ekonomik kazanç elde etmek amacıyla çıkardığı çevresel atıklar, oluşturdukları zararlı gazlar ve yıllarca doğa da kaybolmayan plastik ürünler artık çevre muhasebesi kapsamında önleyici uygulamalarla en aza indirgenip bu uygulamaların işletmelere ne düzeyde maliyet çıkardığını görmek amacıyla çeşitli muhasebe hesap kalemleri altında kayıt altına alınarak işletme için alınacak üretim kararlarında yönetim mekanizmasının bu maliyetler çerçevesinde daha net ve doğru kararlar almasını sağlamaktadır. Çevre muhasebesi işletmeler için ortaya çıkacak maliyetlerin yıllar içerisinde değişimini artıp azalışlarını ve bu hesaplar içerisinde hangi aşamanın ne düzeyde yer aldığı hangi aşamanın gereksiz maliyet oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu uygulamalar neticesinde yönetim organizasyonunun alacağı kararlara yön vermekte ve artan maliyet kalemlerini azaltmaya yönelik çalışmalar yapmasını sağlamaktadır. İşletmeler maliyet hesaplarını göz önüne alarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedirler.

Çevre muhasebesi uzun yıllarca sadece üretim temelli işletmeler için kayıt altına alınmış ve üretim işletmelerinin organizasyon şemaları içerisinde yer bulmuştur. Oysaki hizmet üretim temelli sektörlerde ortaya çıkan çevresel sorunları önlemeye ve azaltmaya yönelik kullanılması gereken çevre muhasebesi kalemleri hizmet işletmeleri kapsamınca değerlendirilmeli ve maliyetleri göz önüne alınmalıdır. Sektörün geniş ve kapsamlı olması çevre muhasebesi hesap kalemlerinin de bu kapsam çerçevesinde yeterli ve doğru olması gerekliliğini gerektirmektedir. Bu nedenle tüm hizmet üretim temelli işletmeler için oluşacak çevre muhasebesi hesap kalemleri farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar göz önüne alınarak konaklama işletmeleri için oluşturulan çevre muhasebesi tek düzen hesap planına göre ülkemizde bulunan konaklama işletmeleri çevre muhasebesi kayıtlarını kontrol altında tutabilmektedir.

Yapılan bu çalışmada Bayburt İlinde faaliyet gösteren bir otel işletmesinin çevresel unsur kalemlerinin, çevresel maliyetlerinin tespit edilmesi ve çevresel unsurların örnek uygulamalarla muhasebeleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında öncelikle çevre muhasebesi ve çevresel maliyetler konusuna değinilmiş akabinde uygulamaya konu olan otel işletmesinin uygulamanın çevresel maliyetleri tespit edilerek örnek uygulamalarla muhasebeleştirilmesi gerçekleştirilmiştir.

Çevre Muhasebesi ve Amaçları

Sanayileşme ile birlikte artan çevresel sorunlar karşısında işletmeler çevreye verdikleri zararları önlemek veya minimum düzeye indirmek amacıyla birtakım faaliyetler gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bu doğrultuda gerçekleştirilen faaliyetlerin muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda muhasebe sisteminin temel kavramlarında biri olan sosyal sorumluluk kavramı gereğince işletmelerin doğaya verdikleri tahribatların belirlenebilmesi ve bu tahribatları en aza indirebilmek için önleyici çalışmaların yapılması bu önleyici çalışmaların işletmeye mâl olan maliyetini hesaplamak amacı ile çevre muhasebesi kavramı ortaya çıkmıştır. Çevre muhasebesi ile ilgili olarak literatürde bir çok tanım bulunmaktadır. Tanımlardan bazıları şunlardır;

Çevre ile alakalı finansal nitelikte bulunan olaylarda muhasebe bilgi sistemlerinden yararlanılarak mali tablolarda gösterilmesi olarak açıklanabilir (Alagöz ve Yılmaz, 2001:150).

Çevre muhasebesi; işletmeye dair finansal raporların ve işletme içi ve dışı unsurların dikkatlice tasarlanıp uygulaması olarak açıklanabilir (Gray vd,1993 Aktaran: Alagöz ve Yılmaz, 2001:150). Bir başka ifade ile çevre de bulunan kaynakların kullanımları sonucunda oluşabilecek etkilerin muhasebesidir (Alagöz ve Yılmaz, 2001:82)

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi çevre muhasebesi, üretmiş olduğu bilgiler ışığında ekonomik unsurlar ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte çevre muhasebesinin diğer amaçlarını şöyle sıralayabiliriz (Alagöz, & Yılmaz, 2001:151).

1. Kaynak envanterinin belirli zamanlarda ve ne düzeylerde olduğunu ortaya çıkaran ve bunun profilini oluşturan bilançolar hazırlamak.
2. Kaynak stoklarının ne kadar zaman içerisinde ve ne kadar kullanıldığını, stoğa ne kadar kaynağın getirildiğini hesaplamak

Çevresel Maliyetler

Çevresel maliyetler hem işletmelerin çevreyi koruması ve doğal dengeyi bozulmaması için izlenmesi gereken adımları atarken katlandıkları maliyetleri kapsarken hem de çevresel amaç ve gereksinimleri neticesinde ortaya çıkan maliyetlerdir. Bir başka ifade ile çevresel maliyet, bir ekonomik faaliyetin çevreye olası zararlarının, doğal kaynakların tükenmesinin veya çevre kirliliğinin bir sonucu olarak oluşan maliyetlerdir. Bu maliyetler, faaliyetlerin doğrudan üretim maliyetlerinin ötesinde ortaya çıkar ve çevrenin korunmasına yönelik tedbirlerin uygulanmasını da içerebilir (Harrington, vd., 2010:10-19).

Çevresel maliyetlerin bir diğer tanımı ise bir ekonomik faaliyetin, tüketiciler, işletmeler veya toplumun geri kalanı tarafından ödenmesi gereken gizli maliyetleri ifade etmesidir. Bu maliyetler, çevreye olası zararların, kirliliğin veya doğal kaynakların tükenmesinin yarattığı zararların yanı sıra, insan sağlığına ve çevresel kaynakların korunmasına yönelik tedbirlerin maliyetlerini de içerebilir.

Çevresel maliyetler, ekonomik faaliyetlerin sosyal maliyetlerinin bir parçasıdır ve doğrudan katılımcılarından ziyade toplumun tamamını etkilerler. Bu nedenle, çevresel maliyetler, faaliyetlerin gerçek maliyetlerinin hesaplanması ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin özendirilmesi için önemlidir.

Çevresel maliyetler, doğal sermayenin korunması, ekosistemlerin istikrarlı ve sağlıklı bir şekilde çalışması için oldukça önemlidir. Çevresel maliyetlerin hesaba katılmaması veya yanlış hesaplanması, doğal kaynakların tükenmesine, ekosistemlerin bozulmasına ve insan sağlığına zararlı etkilerin artmasına neden olabilir.

Bu nedenle, çevresel maliyetlerin belirlenmesi ve hesaplanması, çevre politikalarının belirlenmesi ve ekonomik faaliyetlerin yönetimi açısından önemlidir.

Çevresel Maliyetlerin Belirlenmesi ve Hesaplanması

Çevresel maliyetlerin belirlenmesi, bir projenin, ürünün veya faaliyetin çevreye verdiği zararların maddi olarak hesaplanmasıdır. Bu hesaplama, çevresel etkilerin göz ardı edilmesinin ekonomik sonuçlarına karşı bir önlem olarak kullanılır.

Çevresel maliyetlerin belirlenmesi, birçok farklı yöntemle gerçekleştirilebilir. Bu yöntemler arasında maliyet-fayda analizi, yaşam döngüsü analizi, ekolojik risk analizi ve uygun fiyatlandırma stratejileri gibi yöntemler yer alır. Bu yöntemlerin her biri farklı avantajlı ya da dezavantajlı etkilere sahip olabilir ve hangi yöntemin kullanılacağı, analiz edilen konuya ve amaçlara bağlıdır.

Çevresel maliyetlerin belirlenmesi, çevresel etkilerin önemli bir ekonomik boyuta sahip olduğu durumlarda önemlidir. Örneğin, bir endüstriyel tesisin bölgedeki su kaynaklarına zarar vermesi, su kaynaklarının kullanımının ekonomik açıdan zorlaşmasına neden olabilir. Bu gibi durumlarda, çevresel maliyetlerin belirlenmesi, bu maliyetlerin hesaplanması ve projenin veya faaliyetin düzenlenmesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini ortaya koyar.

Maliyet-fayda analizi, bir projenin veya faaliyetin çevreye verdiği zararları maddi olarak hesaplar ve bu zararların ortaya çıkmamasını sağlamak veya azaltılması için alınması gereken önlemlerin maliyetini belirler. Bu yöntem, çevresel maliyetleri azaltmak için yapılacak yatırımların ekonomik getirisinin hesaplanmasına yardımcı olur.

Yaşam döngüsü analizi, bir ürün ya da hizmetin üretimi, kullanımı ve bertarafı sürecinde çevreye olan etkilerinin tümünü hesaplar. Bu yöntem, ürünün veya hizmetin tamamen kullanım ömrü boyunca çevreye olan etkilerini göz önünde tutar ve bu etkilerin azaltılması için öneriler sunar.

Ekolojik risk analizi, bir faaliyetin çevreye olan etkilerinin riskli olduğu durumlarda kullanılır. Bu yöntem, çevresel etkilerin olası sonuçlarını hesaplar ve bu sonuçların önlenmesi için alınması gereken önlemleri belirler.

Uygun fiyatlandırma stratejileri, bir projenin veya faaliyetin çevresel maliyetlerinin ürün fiyatına yansıtılması için kullanılır. Bu yöntem, ürünün gerçek maliyetini yansıtmak için çevresel maliyetleri fiyatlandırmaya dahil eder ve tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelmesine teşvik eder.

Çevre maliyet muhasebesi, bir projenin, ürünün veya faaliyetin çevreye verdiği zararların maddi olarak hesaplanmasını sağlar. Bu yöntem, çevresel maliyetlerin projenin veya faaliyetin karlılığına etkisini belirlemek için kullanılır.

Sonuç olarak, çevresel maliyetlerin belirlenmesi ve hesaplanması, çevresel etkilerin ekonomik sonuçlarına karşı bir önlem olarak kullanılır. Bu, çevre koruma ve sürdürülebilirlik konusunda bilinçli kararlar alınmasına yardımcı olur ve çevresel etkilerin göz ardı edilmesinin ekonomik sonuçlarına karşı bir önlem olarak kullanılır.

Çevresel Maliyet Türleri

Çevresel maliyetleri azaltma maliyetleri, kullanma maliyetleri ve zarar maliyetleri olarak 3 grupta inceleyebiliriz.

Azaltma Maliyetleri

İşletmelerin girdileri çıktılarına dönüştürürken neden oldukları çevre kirliliklerini en aza indirmek için katlandıkları maliyetler olarak nitelendirebiliriz. Bu maliyetler işletme yöneticilerinin üzerinde durdukları ve gerekli muhasebe kayıtlarını yaparak gelecek dönemlere ışık tutmak ve “çevre için ne yaptın” sorusuna cevap verebilmesi açısından önemlidirler. Azaltma maliyetleri ürünün yaşam eğrisi boyunca her safha da ortaya çıkan ya da çıkabilecek kirlilikleri önlemek adına yapılmaktadır (Başkale, 2009:49).

Örnek verecek olursak; çevre mühendislik hizmetleri, çevre raporları, atık kontrolü, çevre geliştirme, sürüm ölçüm cihazları (Çalış, 2013:183).

Azaltma maliyeti, bir çevresel problemin çözümü için uygulanacak önlemlerin, uygulama maliyeti olarak tanımlanır. Bu önlemler, genellikle çevre kirliliği, iklim değişikliği veya doğal kaynakların korunması gibi çevresel sorunları çözmek veya azaltmak amacıyla yapılır.

Azaltma maliyetinin hesaplanması, çözümün maliyeti ve getirisi arasındaki dengeyi bulmayı gerektirir. Bu nedenle, azaltma maliyeti hesaplanırken, öncelikle ne kadar çevresel hasarın azaltılması gerektiği belirlenir. Daha sonra, çevreyi korumak veya kirliliği azaltmak için hangi önlemlerin alınabileceği belirlenir. Bu önlemler arasında yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmak, enerji verimliliğini artırmak, atık yönetimini iyileştirmek veya toplu taşıma kullanımını artırmak gibi farklı seçenekler bulunabilir.

Azaltma maliyeti, genellikle iki kategoriye ayrılır: sabit maliyetler ve değişken maliyetler. Sabit maliyetler, uygulama maliyetleri gibi, sabit bir miktardır ve azaltma işleminin başlatılması için gerekli yatırımın maliyetini temsil eder. Değişken maliyetler ise, işlemin işletilmesi veya devam ettirilmesi için gerekli olan maliyetlerdir.

Azaltma maliyetinin yararı, çevre kirliliği ve doğal kaynakların korunmasına yönelik olası bir zararın önlenmesidir. Örneğin, bir santralin filtrelerinin yenilenmesi, hava kalitesinin artırılması ve çevre kirliliğinin azaltılması için alınacak bir önlemdir. Bu, insan sağlığına ve ekonomik etkilere olumlu bir etki yaparak uzun vadede daha az maliyetli olabilir.

Azaltma maliyetinin karı, uygulama maliyeti ile ortaya çıkan fayda arasındaki farktır. Azaltma maliyeti yüksek olan bir önlem alındığında, faydalarının da yüksek olması beklenir. Ancak, çevresel koruma veya kirliliği azaltma önlemlerinin faydaları, sadece çevrenin korunması için değil, aynı doğrultuda sağlık, ekonomi ve toplum üzerinde de etkili olabilir. Bu sebeple, azaltma maliyeti hesaplanırken, fayda analizinin de dikkate alınması önemlidir.

Örneğin, elma üreticisi bir çiftçi, üretiminde yüksek miktarda pestisit kullanıyor ve bu da yeraltı su kaynaklarının kirlenmesine neden oluyor. Bu çiftçi, pestisit kullanımını azaltmak için alternatif bir yöntem olan entegre

böcek mücadelesi yöntemini uygulamaya karar verir. Entegre böcek mücadelesi yöntemi, pestisit kullanımını azaltarak, doğal düşmanlar ve bitki örtüsü kullanımı gibi diğer önlemleri de içeren bir yöntemdir.

Bu çiftçi, entegre böcek mücadelesi yöntemi için gereken yatırım maliyetini hesaplar. Örneğin, bu yöntem için özel bir eğitim alması, yeni bir sulama sistemine yatırım yapması ve daha fazla işgücü kullanması gerekebilir. Bu sabit maliyetler, azaltma maliyetinin bir parçasıdır. Daha sonra, çiftçi, entegre böcek mücadelesi yönteminin kullanılmasıyla, pestisit kullanımını azaltarak, yeraltı su kaynaklarının kirliliğini azaltacağını ve böcek zararını azaltacağını öngörmektedir. Bu öngörülen faydalar, azaltma maliyetinin olumlu getirileri arasındadır. Böylece, çiftçi azaltma maliyetini hesaplayarak, pestisit kullanımını azaltmak için entegre böcek mücadelesi yöntemini uygulamaya karar verir. Bu sayede, çiftçi hem çevreye hem de insan sağlığına katkıda bulunurken, uzun vadede ekonomik açıdan da fayda sağlayacaktır.

Kullanma Maliyetleri

Kullanma maliyetleri, işletmelerin ürün ya da hizmet üretirken kullandıkları çevresel kaynaklar karşılığında işletmenin karşılamak zorunda kaldığı maliyetlerdir. Bu maliyetler kullanılan çevresel kaynakların aşınması, yıpranması, doğal yapısının bozulması gibi karşımıza çıkmaktadır. İşletmelerin çevresel kaynaklardan yararlanmaları için yasal sınırlarlar belirlenmiş ve bu yararlanma sınırları içerisinde kaldığında herhangi bir bedel ödemeyi gerektirmemektedir (Ergin ve Okutmuş, 2007:151).

Kullanma maliyetine verilebilecek örneklerle bakacak olursak; gürültü maliyeti, toprak maliyeti, görüntü maliyeti, hava maliyeti ve su maliyeti olarak sıralanabilir.

Kullanma maliyetleri “ne kadar doğal kaynak tükettin” sorusuna cevap aramaktadır. Bu sorunun cevaplanabilmesi için tüketilen çevresel kaynakların fiyatının bilinmesi gerekmektedir (Başkale, 2009:50). Kullanma maliyetleri, bir ürünün veya hizmetin kullanımı sırasında ortaya çıkan maliyetlerdir. Bu maliyetler, bir ürün veya hizmetin satın alım maliyetine ek olarak, kullanımı sırasında oluşan işletme, bakım, onarım, yakıt, enerji, depolama, taşıma ve diğer ilgili maliyetleri içerebilir. Kullanma maliyetleri, bir ürünün veya hizmetin gerçek maliyetini belirlemek için önemlidir.

Kullanma maliyetlerini hesaplamak için, öncelikle ürünün veya hizmetin yaşam döngüsünün tamamını göz önünde bulundurmanız gerekir. Bu süreçte, ürün veya hizmetin kullanım süresi, bakım ve onarım maliyetleri, enerji ve yakıt tüketimi, depolama maliyetleri, taşıma maliyetleri ve diğer ilgili maliyetler dikkate alınır.

Örneğin, bir araba kullanım maliyeti hesaplamak isterseniz, aşağıdaki maliyetleri göz önünde bulundurabilirsiniz:

1. Satın alma maliyeti: Arabanın fiyatı ve vergiler dahil olmak üzere satın alma maliyeti.
2. Yakıt tüketimi maliyeti: Arabanın yakıt tüketimi ve yakıt fiyatları.
3. Bakım ve onarım maliyetleri: Arabanın periyodik bakımı ve onarım maliyetleri.
4. Sigorta maliyetleri: Arabanın sigorta primleri.
5. Depolama maliyetleri: Arabanın garaj veya depolama ücretleri.
6. Vergi maliyetleri: Arabanın vergi ve diğer harçları.
7. Yeniden satış değeri: Arabanın kullanım süresi sonunda yeniden satış değeri.

Bu maliyetlerin tümü toplanarak, arabanın toplam kullanma maliyeti hesaplanabilir. Bu hesaplama, farklı araba markaları veya modelleri arasında karşılaştırma yapmak için de kullanılabilir.

Kullanma maliyetlerinin hesaplanması, bir ürün veya hizmetin maliyetlerinin tamamını göstererek, bireysel veya işletme kararları için önemli bir faktördür.

Örneğin, iki farklı elbise yıkama makinesi karşılaştırılırsa, her bir makinelerin kullanım maliyetleri hesaplanarak karşılaştırılabilir. Böylece, daha düşük elektrik tüketimi, su tüketimi veya daha uzun ömürlü bir makine tercih edilebilir ve daha düşük toplam kullanım maliyeti ile sonuçlanabilir.

Zarar Maliyetleri

İşletmelerin faaliyetleri sonucu, neden oldukları çevresel kirlenmenin karşılığında katlanmak zorunda oldukları maliyetlere zarar maliyetleri adı verilmektedir (Beller vd. 2012:100). Havaya, suya, toprağa, canlıların yaşam alanlarına ve soylarına kısacası doğanın doğal akışında oluşturulan her türlü tahribat sonucunda ortaya çıkan zararların maddi karşılığı olarak da tanımlanabilir (Özbirecikli & Melek, 2002:341).

Genellikle çevreye karşı duyarlı olmayan işletmelerin gerekli kanun ve yasalara aykırı şekilde hareket etmeleri durumunda atıklarını sağlıksız ve uygun olmayan koşullarda yok etmeleri sonucunda zarar maliyetleri ortaya çıkmaktadır. Aksi durum düşünüldüğünde çevresel tüm önlemleri alıp gerekli koşullarda atıklarını yok eden ve tüm prosedürlere uygun davranan işletmeler de zarar maliyetlerinden tam anlamıyla muaf sayılmamaktadırlar; çünkü alınan tedbirler tam anlamıyla doğayı koruyamaz. Örnek verecek olursak bir maden işletmesinde kullanılan hava filtreleri tozun büyük bir kısmını hapsedse de yüzde yüz bir verim sağlayamaz. Dolayısıyla kanunlara ve yasal çerçeveye uygun hareket eden işletmelerde doğaya ellerinde olmayan sebeplerden ötürü zarar verebilmekte ve bu zarar maliyetlerine maruz kalmaktadırlar (Pekin, 2006:145).

Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi

Çevresel maliyetlerin muhasebeleştirilmesi, muhasebenin “önemlilik kavramı” gereğince işletmenin diğer faaliyetlerinden doğan muhasebe kayıtlarından ayrı tutularak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Çevresel kayıtların diğer kayıtlar içerisinde dağınık ve karışık bir şekilde kaydedilmesi önemlilik kavramına aykırı düşmektedir. Çevresel faaliyetlerin ayrı kayıt altına alınması işletmenin çevresel faaliyetlerini izleyebilme, çevresel maliyetlerin kontrolünü sağlayabilme, ilgili yöneticilere doğru karar alma fırsatı sunabilmektedir.

Çevresel maliyetler Tek Düzen Hesap planına göre “7 Maliyet Hesapları” hesap grubunda gösterilmektedir. Fakat çevresel maliyetlerin muhasebeleştirilmesi aşamasında, bilindiği üzere TDH planında çevresel maliyetler için herhangi bir hesap grubu bulunmadığından gerekli kısıtlar kullanılarak dönem gideri olarak veya aktif bir hesaba kaydedilmesi kararı verildikten sonra ilgili hesaplar altında yardımcı hesaplar açılarak kaydedilmesi mevzuata uygun en iyi çözüm yolu olmaktadır (Kılıç, 2014:35).

- Çevre maliyetleriyle ilgili tekdüzen hesap sisteminde;
- Çevre ile ilgili yatırımların takip edilip izlenmesi ve muhasebeleştirilmesi
- Çevresel ürün üretimi neticesinde oluşan üretim maliyetlerinin takip edilip, muhasebeleştirilmesi
- Üretim faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan atık maliyetlerinin muhasebeleştirilmesi

- Çevresel faaliyetler sonucunda ortaya çıkan dönem maliyetlerinin takip edilip, muhasebeleştirilmesi
- Çevresel faaliyet süreçlerinde kullanılan araçların, tesislerin, makinelerin amortismanlarının takip edilip ve muhasebe sistemlerine aktarılması mümkündür (Okutmuş ve Ergül, 2005:83)

Uygulama

Çalışmanın bu bölümünde Bayburt İlinde faaliyet gösteren otel işletmesinin çevresel maliyetlerinin tespit edilmesi ve çevresel unsurların örnek uygulamalarla muhasebeleştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya konu olan otelin çevresel maliyet verileri otel yetkilileri ile yapılan görüşme ile elde edilmiştir. Otelin kuruluş dönemini içeren ilk altı aylık verileri araştırma da kullanılmıştır. İşletme kuruluş giderlerini de içeren altı aylık veriler dolayısıyla işletme giderleri yüksek çıkmıştır. İşletme yeni kurulmuş olmasından ve Bayburt küçük bir il olduğundan dolayı elde edilen veriler sınırlıdır. Bu da araştırmanın en büyük kısıtıdır. Bu doğrultuda çevresel unsurlarla ilgili muhasebe kayıtları gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Çevre Özellikli İşletme Stokları İşletme Veri Tablosu

	BAŞLANGIÇ	SON DURUM
Temizlik Malzemesi Ana Depo stokları	100.000	20.438
Kimyasal Temizlik Malzemesi (85.000)		
Genel Temizlik Malzemeleri (5.000)		
Kâğıt Temizlik Malzemeleri (10.000)		
Oda Müşteri Malzeme Stokları	40.000	3555
Buket Malzemeleri (40.000)		
Kırtasiye – Basılı Evrak Stokları	12.000	500
Kırtasiye Malzemeleri (10.000)		
Baskılı Evrak Malzemeleri (2.000)		
İşletme Malzeme Stokları	153.000	141.950
Züccaciye Malzeme Stokları (100.000)		
Katlar F&B Tekstil Teçhizat Malzeme Stokları (50.000)		
Üniforma Stokları (3.000)		

Kaynak: Çalışmaya Konu Olan Otel

İşletmenin 2022 yılı ilk altı ayında Çevre Özellikli İşletme Stoklarında dönem başında bulundurduğu madde malzemelerin alış tutarı ile altı aylık

dönemde kullanılan malzeme tutarları ilgili hesaplara aktarılarak kalan stok durumu tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2. Çevre Özellikli Hizmet Üretim Maliyeti İşletme Veri Tablosu

	BAŞLANGIÇ	SON DURUM
Temizlik Malzeme Gideri	21.000	8.050
H-K Temizlik Malzeme Gideri (10.000)		
H-K Kağıt Temizlik Gideri (5.000)		
Mutfak (Steward) Temizlik Gideri (3.000)		
Servis Temizlik Gideri (3.000)		
Çamaşırhane Yıkama Gideri	8000	4800
Katlar Çamaşır Yıkama Gideri (4.000)		
Servis Çamaşır Yıkama Gideri(2.500)		
Sauna Çamaşır Yıkama Gideri(1.500)		
Buket Malzeme Gideri	40.000	35.000
Buket Malzeme Gideri		
İşletme Malzeme Gideri	105.000	79.300
Mutfak Züccaciye Gideri(100.000)		
Servis Züccaciye Gideri(5.000)		
Makine Bakım Onarım Gideri	5000	3500
Mutfak Soğutma Grupları Bakım Onarım Gideri(5000)		

Kaynak: Çalışmaya Konu Olan Otel

İşletmenin 2022 yılı ilk altı ayında Çevre Özellikli Hizmet Üretim Maliyetleri dönem başındaki alış tutarları ile altı aylık dönemde kullanılan malzeme tutarları ilgili hesaplara aktarılarak kalan stok durumu tabloda belirtilmiştir.

Çevre Özellikli Stokların Muhasebeleştirilmesi

İşletme 2022 yılında satın aldığı çevre özellikli “İlk Madde ve Malzeme meblağları muhasebe belgelerinden alınmış ve aşağıdaki tutarları ile muhasebeleştirilmiştir.

İşletme 2022 yılında 100.000 TL’lik temizlik malzemesi satın almış ve aynı yıl içerisinde 79.562 TL’lik temizlik malzemesini kullanmıştır.

150 İlk Madde ve Malzeme	100.000	
150.30.01 Temizlik Malzeme Stokları		
191 İndirilecek Kdv	18.000	
100 Kasa		118.000
İşletmenin Temizlik Malzemesi Alımı		

İşletmenin dönem içerisinde aldığı Temizlik Malzemesi Stoğu ve İndirilecek KDV tutarı hesaplanarak ilgili hesap kalemlerine aktarılmış ve yevmiye kaydı gerçekleştirilmiştir.

Çevre Özellikli Stok Hesaplarının Kapatılması

Dönem içerisinde alınan Temizlik Malzemesinin stok hesabı kaydını yapmıştık. Dönem sonunda stok sayımı sonucu 79.562'TL'lik Temizlik Malzemesini kullanmış, 20.438'lik Temizlik Malzemesi stoklarda kalmıştır.

745 Çevre Özellikli H. Ü.M	79.562	
150 İlk Madde ve Malzeme		79.562
150.30.01 T. M. S.		
Temizlik Malzemesi Stok Kaydı		

İşletmenin dönem başında aldığı temizlik malzemesi ve dönem içerisinde kullandığı temizlik malzemesi tutarları incelenmiş ve gerekli kayıtlar ilgili hesaplara aktararak yevmiye kaydı gerçekleştirilmiştir

625 Çevre Özellikli Satılan Hiz. Mal.	79.562	
741 Hiz. Ürt. Mal. Yansıtma		79.562
Yansıtma Kaydı		

Çevre özellikli hizmet üretim maliyeti hizmet üretim maliyeti yansıtma hesabına aktarılmış ve gerekli yevmiye kaydı gerçekleştirilmiştir.

741 Hiz. Ürt. Mal. Yansıtma	79.562	
745 Çevre Özellikli H. Ü.M		79.562
Hesap Kapatma Kaydı		

İşletmenin hizmet üretim maliyeti yansıtma hesabı, çevre özellikli hizmet üretim maliyeti hesabına aktarılarak kapatılmıştır. Gerekli yevmiye kaydı gerçekleştirilmiştir.

Çevre Özellikli Hizmet Üretim Giderlerinin Muhasebeleştirilmesi

İşletme 2022 yılı içinde 8.050 TL'lik Temizlik Malzeme gideri gerçekleştirmiştir. Bu gideri peşin olarak ödemiştir.

745 Çevre Özellikli H. Ü.M	8.050	
745.01 Tem. Mal. Gid.		
745.01.01 H-K T. M. G. (2.400)		
745.01.02 H-K K. T. G. (3.250)		
745.01.03 Mutfak. T. G. (1.000)		
745.01.04 Servis T. G. (1.400)		
191 İndirilecek Kdv	1.449	
100 Kasa		9.499
Temizlik Malzemesi Alımı		

İşletmenin dönem içerisinde yaptığı temizlik malzemesi gideri çevre özellikli satılan hizmet maliyeti hesabına aktırılmıştır.

625 Çevre Özellikli Satılan Hiz. Mal.	8.050	
741 Hiz. Ür. Mal. Yansıtma		8.050
741.01.01 H-K T. M. G. (2.400)		
741.01.02 H-K Kağıt T. G. (3.250)		
741.01.03 Mutfak T. G. (1.000)		
741.01.04 Servis T. G. (1.400)		
Yansıtma Kaydı		

741 Hiz. Ür. Mal. Yansıtma	8.050	
741.01.01 H-K T. M. G. (2.400)		
741.01.02 H-K K. T. G. (3.250)		
741.01.03 Mutfak. T. G. (1.000)		
741.01.04 Servis T. G. (1.400)		
745 Çevre Özellikli H. Ü.M		8.050
745.01 Tem. Mal. Gid.		
745.01.01 H-K T. M G. (2.400)		
745.01.02 H-K Kağıt. T. G. (3.250)		
745.01.03 Mutfak T.G. (1.000)		
745.01.04 Servis T. G. (1.400)		
Hesap Kapatma Kaydı		

İşletmenin hizmet üretim maliyeti yansıtma hesabı, çevre özellikli hizmet üretim maliyeti hesabına aktarılarak kapatılmıştır. Gerekli yevmiye kaydı gerçekleştirilmiştir.

Çevre Özellikli Genel Yönetim Giderlerinin Muhasebeleştirilmesi

İşletme de 2022 içerisinde 40.000 TL'lik su ve kanalizasyon gideri gerçekleşmiştir. Bu gideri peşin olarak ödemiştir.

775 Çevre Özellikli Genel Yönetim Gideri	40.000	
775.03 Su ve Kanalizasyon Gideri		
775.03.01 İçme Suyu Gideri 40.000		
191 İndirilecek Kdv	7.200	
100 Kasa		47.200
Su ve Kanalizasyon Gideri Ödemesi		

İşletmenin dönem içerisinde yaptığı su ve kanalizasyon gideri hesaplanmış ve gerekli kayıtlar ilgili hesaplara aktarılarak yevmiye kaydı gerçekleştirilmiştir.

632 Genel Yönetim Gideri	40.000	
632.03 Çev. Öz. G. Y. G.		
771 Genel Yönetim Gideri Yansıtma		40.000
771.03 Su ve Kanalizasyon Gideri		
771.03.01 İçme Suyu Gideri (40.000)		
Yansıtma Kaydı		

Genel Yönetim Giderleri Hesabı, Genel Yönetim Yansıtma Hesabına aktarılmış ve gerekli yevmiye kaydı gerçekleştirilmiştir.

771 Genel Yönetim Gideri Yansıtma 771.03 Su ve Kanalizasyon Gideri 771.03.01 İçme Suyu Gideri (40.000 775 Çev. Öz. G.Y. G. 775.03 Su ve Kanalizasyon Gideri 775.03.01 İçme Suyu Gideri 40.000 Hesap Kapatma Kaydı	40.000	40.000
---	--------	--------

İşletmenin Genel Yönetim Yansıtma Hesabı, Çevre Özellikli Yönetim Giderleri hesabına aktarılarak kapatılmıştır. Gerekli yevmiye kaydı gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

İnsanlığın varlığıyla birlikte başlayan Sanayi Devrimi ve toplumların etkisiyle giderek artan çevresel sorunlar muhasebe ve çevre ilişkisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenden dolayı muhasebenin sosyal sorumluluk kavramı gereği çevreyi koruma, en az zarar verecek şekilde faaliyetleri yürütme ve bu faaliyetleri yürütürken çevre de oluşabilecek zararların boyutunu ölçmek gerekir. Verilen zararları değerlendirmek ve en aza indirmek için çevre muhasebesi uzmanları tarafından önlemler alınır.

Doğa bizlere geçmiş nesillerden bizlerden ise gelecek nesillere aktarılacak bir mirastır. Bu mirası en az zarar ve tahrip ile aktarmamız gerekmektedir, dolayısıyla çevreye verilebilecek zararlar sadece insan eliyle değil işletmeler aracılığıyla da önlenmelidir. Her kurum sorumluluk bilinciyle atıklarını ve zararları maddelerini doğaya karıştırmadan zararlılıklarını en az seviyeye indirmelidir. Bu kontrol sadece doğanın yararına değil işletmelerinde maliyetlerini düşürmek için gerekli tedbirleri alıp fazla maliyetlerden kurtulmasına yardımcı olmaktadır.

Diğer muhasebe alanları gibi çevre muhasebesi de bir uzmanlık alanıdır ve kendi için de farklılaşan bir yapıya sahiptir. Çevre muhasebesini doğru anlamak ve uygulamak yöneticiler açısından son derece önemlidir. Kayıtların düzenli ve doğru sistemle tutulması yöneticilere kontrol ve anlamlandırma için zaman kazandırırken yapılan fazla maliyetleri belirlemekte ve bu maliyetleri en aza indirmekte fırsat sunmaktadır.

Bu çalışmamızda hizmet üretim giderleri belirlenmiş ve gerekli muhasebe kayıtları gerçekleştirilmiştir. İşletmelerin çevre ile ilgili muhasebe kayıtlarını, muhasebe sistemlerine uyumlu bir hale getirmeleri çevreye dair alınacak kararların daha doğru ve güvenilir olmasını sağlayacaktır.

Hizmet üretim işletmelerinin, çevreyle ilgili muhasebe işlemlerini muhasebe sistemlerine dahil etmeleri, çevreye yönelik kararların alınmasında çok önemli bir yer tutacaktır.

Çalışmaya konu olan otel yeni kurulmuş ve faaliyete başlama süresi ile tezin eş güdümlü gittiği dönemde elde edilen veriler ilk altı aylık verilerdir. Dolayısıyla verilen hizmet kalemlerin bir kısmı oluşmamıştır. Bundan dolayı eksik olan kalemler üzerinden yorum yapılamamaktadır.

Çalışma kapsamında otelin altı aylık gelirinin 3.649.817,95 TL olduğu maliyetlerinin 1.743.725,92 olduğunu çevresel maliyetlerin 813.500 TL olduğu tespit edilmiştir. Toplam maliyet tutarının toplam gelire oranı 0,47'dir. Çevresel maliyetlerin toplam maliyet içerisindeki oranı 0,46'dır. İşletme yeni kurulan bir işletme olduğu için maliyet toplamı yüksektir. İşletme güncel maliyet hesaplama yöntemi kullanarak maliyetleri etkin bir biçimde kontrol ederek düşürebilir.

Ülkemizde yapılan çevre muhasebesi çalışmalarının geneli üretim işletmesi temelli olup hizmet sektörü boyutunda çalışmalar oldukça azdır. Çalışmanın özgün alanı hem Karadeniz Bölgesinde bulunan bir il işletmesi olması hem de yeni kurulan bir işletmenin eksikliklerinin neler olduğu göz önüne koymaktadır.

Çalışma da yararlandığımız otel hem yeni kurulmuş olduğundan hem de Bayburt ilinin küçük olması bakımından bir kısım veri eksiklikleri ortaya çıkmıştır.

Çalışma sonucunda edinilen yüzdesel değerlere bakacak olursak Otelin çevreye verdiği önem ve ehemmiyet oldukça yüksektir. İşletmenin sosyal sorumluluk kavramı gereğince doğaya karşı özverili ve korumacı yaklaştığı söylenilebilir. İşletme faaliyetlerini sürdürürken çevreye canlılara ve bilhassa doğanın doğal dengesinin bozulmamasına dikkat ettiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Alagöz, A., & Yılmaz, B. (2001). Çevre muhasebesi ve çevresel maliyetler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1-2), 147-158.
- Başkale, E. (2009). Çevre Muhasebesi ve Uygulaması, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Beller, Beyhan, Ali Deran, Ayşe Gül Hatipoğlu (2012). Çevre Maliyetlerinin Hesaplanması ve Muhasebeleştirilmesi: Bir Çimento Fabrikasında Vaka Çalışması. Çağ Üniversitesi. *Journal of Social Sciences*, sayı: 9(1)
- Çalış, Y. (2013). Çevresel maliyetlerin muhasebeleştirilmesi. Marmara Üniversitesi *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 175-190.
- Ergin, H. & Okutmuş, E. (2007). Çevre Muhasebesi: Çevre Maliyetleri Ve Çevre Raporlaması . *Yönetim Bilimleri Dergisi* , 5 (1) , 131-152 .
- Gray, Rob; Jean, Bebbington; Walters, Diana (1993); Accounting for the Environment, Founded by the Chartered Association of Certified Accountants, London
- Harrington, W., Heinzerling, L. ve Morgenstern, RD (2010). Düzenleyici etki analizini çevreleyen tartışmalar. Reform düzenleyici etki analizinde (s. 10-19). Routledge.
- Kılıç, S. (2014). Küreselleşme Sürecinde Ekonomik, Ekolojik ve Toplumsal Riskler. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 31-54.
- Okutmuş, E., & Ergül, A. (2005) Kurumsal Karne Ve Karar Alma İlişkisi: Alanya'daki 5 Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 15(1), 17-40.
- Özbirecikli, M., ve Melek, Z. (2002). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetlerin Maliyet Muhasebesi Sistemine Etkileri ve Bir Araştırma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:14.
- Pekin, Ahmet. Çimento Endüstrisinde Çevre Kirliliği Kontrolü. Kaynak:www.ekutuphane.imo.org.tr/pdf/12323.pdf, (Erişim Tarihi: 21.11.2021)

BİLGİ TOPLUMUNDA ENTELEKTÜEL LİDERLİK GEREKSİNİMİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Ayaz Yusuf ALTIN

- ❖ Kurum Bilgisi: Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Iğdır/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0001-5237-2939
- ❖ Mail: ayusuf.altin@igdir.edu.tr

Giriş

Entelektüel liderlere gereksinim bilgi toplumunun gelişimi ile ortaya çıkmıştır. Bilim ve teknoloji geliştikçe, yeni ekonomik süreçlere, bilgi yönetimine, entelektüel sermayeye, örgütleri dönüştürecek yaratıcılığa da ihtiyaç artmıştır. Bilgi toplumunda karşılaşılan sorunların en iyi şekilde çözümlenebilmesi için entelektüel liderlere ihtiyaç giderek artmaktadır. Genel anlamda liderlerin belli bir konuda derin bilgi sahibi olması gerekmektedir. Sadece teorik bilgiye sahip olmak yeterli değildir. Entelektüel liderler uzmanlık alanlarının olması ve iş deneyimlerinin dışında, literatürde kabul görece derecede söz söyleyebilecek ve yorum yapabilecek durumda olan kişilerdir. Bilgi toplumunda liderlerin diğer alanlarla bağlantıları kolayca kurabilmeleri için sadece gördükleri ve bildikleri kadarıyla yetinmeyip üretken olabilmelidir (Akdemir, 2008).

Liderler, her an karmaşık problemlerle baş etmek durumundadırlar. Entelektüel liderler uzun vadeli hedeflerin getirilerini öngörerek geleceğe yönelik zor kararların verileceği durumlarda yenilikçi çözümler üretebilen ve yenilikçilik önündeki örgütsel direncin karşısında durabilen kimselerdir. Entelektüel liderlerin insan ilişkileri gelişmiş olmalıdır. Liderin tek tek erişmesi mümkün olmayan örgüt üyeleriyle de iletişim kurup, istek ve ihtiyaçları ile ilgilenerek yapılan çalışmaların verimliliğini arttırmalı ve örgütsel yaratıcılığa katkı sunabilmeleri için motivasyon sağlamalıdır. Dolayısıyla entelektüel liderlerin duygusal zekâ düzeyleri de yüksektir. Duygusal zekâyı sosyal zekâ ve analitik zekâ izler (Sezgin, 2003).

Gelecekte örgütlerin varlığını sürdürmesi ancak dünyadaki değişimin sonuçlarını bugünden öngörebilen liderler ile mümkündür. Bilgi toplumunda liderler bilgi altyapısı ve bilgiyi yönetebilme yeteneği ile katılımcı yaklaşımı benimsemeli, çalışanların daha yüksek performans gösterebileceğine inanmalı, öğrenmede devamlılık sağlamalı, yetki devretmeli, bilgi teknolojilerini kullanmalı (Akdemir, 2018) ve bilgi aracılığı ile elde ettiği tüm değerleri işletme yararına kullanarak müşterilerin isteklerine cevap verebilecek ürün ve hizmetleri yaratabilmelidir (Barutçugil, 2002).

Bu çalışmada nitel bir araştırma tasarımı izlenmiştir. Bilimsel veri tabanlarındaki makaleler, kitaplar, dergiler taranarak literatür araştırması yapılmıştır. Araştırma sonucunda bilgi toplumu ve entelektüel liderliği birbiri ile ilişkilendiren çok az sayıda araştırma olduğu görülmüştür. Vosviewer programı ile 197 çalışmanın bibliyometrik analizi yapılmış ve bilgi toplumu

ile entelektüel liderlik bağı kurulmuştur. Çalışmanın kapsamını ilkel toplumdan bilgi toplumuna evrimin nasıl gerçekleştiği, entelektüel liderliğin tanımı, özellikleri, tarihsel gelişimi ve tarihte entelektüel liderliğin tarihteki üstlendikleri roller ve bilgi toplumunda entelektüel liderlik gereksinimi oluşturmaktadır. Scopus veritabanında incelenen kaynaklar küresel ortamda bilgi toplumunun özellikleri düşünüldüğünde ülkeler veya işletmeler rekabetçilik gücü elde edebilmek için entelektüel liderlere gereksinim duydukları görülmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin entelektüelitenin girdi kaynaklarına odaklanırken, gelişmiş ülkelerin daha çok çıktılarına odaklandıkları görülmektedir. Rekabetçilik ve küreselleşme ortamında gelişen toplumlarda kullanılan bilgi ve teknoloji seviyesindeki yükselmenin ve rekabetçilik gücü elde etmek isteyen işletmelerin örgütsel yapılarını değiştirmeye yönelmeleri nedeniyle entelektüel liderlere olan gereksinimin arttığı görülmektedir.

İLKEİ TOPLUMDAN BİLGİ TOPLUMUNA YOLCULUK

Bu bölümde ilkel toplumdan bilgi toplumuna geçişte toplumların nasıl şekillendiği izlenmiştir. Bilgi toplumunda işletmelerin örgüt yapılarının nasıl değiştiği ve entelektüel liderliğin bu değişimde işletme yönetimindeki rolüne değinilmiştir.

Bilgi Toplumunun Ortaya Çıkışı

Kaynakların kısıtlı olduğu bilinen dünyada, sınırsız olan isteklerini karşılamak isteyen toplumlar sosyal bir yapı içinde yaşarlar ve sürekli bir değişim içindedirler. Toplumun değişim evreleri, ilkellik, yerleşik hayata geçişle birlikte tarımsallaşma, buharlı geminin icadı ile birlikte Sanayi Devrimi, bilgisayarın sahneye adım atmasıyla da Bilgi Devrimi olarak dört ana başlık altında toplanabilir. Toplumun değişim evrelerinin birincisinde ilkel toplumlar küçük gruplar halinde yaşarlar, yürüyerek ulaşımını sağlarlar, konuşarak haberleşirler, toplayıcılık ve avcılık ile geçinirler, gruptaki en yaşlı insanı lider kabul edip dünyayı tamamen doğal şekliyle gözlemleyip taşları ve hayvan postunu ve insan enerjisini kullanarak yaşarlardı. Yerleşik hayata geçişten sonra her alanda (ekonomi, teknoloji, sosyal ve politik vs.) sürekli olacak bir değişim gözlenmeye başladı. En başta belli bir üretim yöntemi ortaya çıktı. Tarım toplumu; el sanatlarını, sanayi toplumu; kurmayı, monte etmeyi ve birbiriyle yer değiştirmeyi, bilgi toplumu da robotları üretim yöntemi olarak kullandı. Aynı zamanda kullanılan

malzemeler, araçlar, enerji ulaşım sistemi, haberleşme sistemi, ekonomik yapı, politik yapı, düşünce biçimi çeşitlendi. Toplum aileyi temel alan daha hareketsiz ve feodalizmle yönetilen bir toplum haline geldi. Ulaşım; yelkenli gemi, at ve vagon, haberleşme; el yazımı ile sağlanır oldu. Tarıma dayalı ekonomi ile emekte basit iş bölümü ortaya çıktı. Sosyal açıdan eğitimi sadece seçkinler aldı. Bilimin temeli matematik ve astroloji olup, insanların üstün güçler (tanrı ve mistik güçler) tarafından yönetildiğine inanıldı (Drucker, 2003).

Sanayi devrimi olduğunda demiryolu ile birlikte insanlar gerçek bir hareket kabiliyetine sahip oldu. İnsanların ufukları ilk defa genişledi, zihniyetleri değişti. Emegın yerine geçen makineler el tezgahlarını rafa kaldırarak maliyetleri büyük ölçüde düşürdüğü gibi zamandan tasarrufu da sağladı. Usta-çırak ilişkisi işveren işçi ilişkisine dönüştü. Yeni teknolojinin, iş bölümü ve uzmanlaşmayı artırarak yeni meslekleri doğurmasının yanında etkileri sosyal ve politik alana da yansdı (Berktaş, 2021).

Şekil 1. Endüstri Devriminin Aşamaları

Kaynak: Ölmez, 2020: 17.

Bilgi çağında rekabetin ve fırsatların kaynakları yenilik, bilgi ve entelektüel sermaye olmuştur (Durdu ve İpek, 2020). Bilgi toplumunda sadece makro yapılar değil, yönetim araçları ve teknikleri, örgütsel yapıları ve süreçleri de değişmiştir. Bu yapılar ve süreçler kurumsal verimlilik kadar

esneklik, yenilikçilik ve değişim açısından da önemlidir. Bu değişimin örgütlerin sürdürülebilirliklerinin sağlanabilmesi ve değişimin tabana yayılabilmesi için liderlere büyük görev düşmektedir. Entelektüel lider, etkili bir stratejik vizyon geliştirebilmek, kurumsal yön ve amaç duygusunu motive edebilmek, karmaşık, birbirine bağlı ve hızla değişen bir çevreyi öğrenebilen ve uyum sağlayabilen bir organizasyon geliştirmek için gerekli hale gelmektedir (Akdemir, 2008).

Bilgi Toplumunda Entelektüel Liderlik ve Örgüt Dizaynı

Örgütler karmaşık bir iş tanımının yapıldığı bir ortamda ortak bir hedefe ulaşmak isteyen bireyler ve gruplardan oluşmuştur. Bir örgütün ana bileşenleri bireyler veya gruplar, ulaşmak istenen ortak bir amaç, iş bölümü, sınırlı bilgiyle karar sürecinin bütünleştirilmesi ve süreklilik göstermesidir. Bir yapının dizaynı örgütlerin hedeflerine ulaşmasında iki önemli soruna işaret etmektedir. Bunlar iş bölümünün nasıl sağlanacağı ve görevlerin nasıl koordine edileceğidir. (Hax ve Majluf ,1981). Örgütün evrensel küme olduğu varsayımından hareketle örgüt dizaynının boyutları; iki şekilde ifade edilebilir, birincisi kapsam -kültür, çevre, amaçlar ve stratejiler, büyüklük, teknoloji-, ikincisi ise yapı – formülasyon, özelleşme, hiyerarşi, merkezileşme, uzmanlaşma ve personel oranlarıdır. Yapısal boyutları bir örgütün içsel karakteristiğini yansıtır. Kapsam boyutu ise iş süreçleri ve örgüt yapısının altında yatan öğelerin birikimli bir kümesi olarak görülebilir. Bir örgüt yüksek performans ve etkinliğe erişebilmek için örgüt dizaynına ihtiyaç duyar (Daft, 2009).

Örgütsel yapı dizayn edebilmek için izlenmesi gereken adımları Hax ve Majluf (1981) şu şekilde belirtmişlerdir:

1-Örgüt yapısının basit tanımının yapılması

- a- Ürün, Pazar, fonksiyonlar, kullanılacak teknoloji ve coğrafi konum gibi kritik boyutların belirlenmesi
- b- Alternatif olarak farklı kritik boyutların belirlenmesi
- c- Bu kritik boyutların en az öneme göre sıralanması
- d- Bir ya da daha fazla ana yapının tanımlanması

2-Detaylı olarak örgüt yapısının tanımının yapılması

a- Yeni bir yapı içerisinde bir firmanın operasyonlarını düzenlemek için eğer ne soruları sorulmalıdır.

b- Seçilen örgüt yapısı ile yönetim süreçlerinin – planlama, kontrol, iletişim ve bilgi edinme, değerlendirme ve ödüllendirme arasında bir dengenin olması gerekmektedir.

Yeni ürünler ve hizmetler yaratmak için büyük örgütleri dizayn etmek Schumpeter'den beri ana sorunlardan biri haline gelmiştir. Schumpeter sürekli yenilik yapabilmek için büyük firmaların yeterli teknolojik kapasiteye ve altyapıya sahip olması gerektiğini savunmaktadır.

Keidel (1990) örgüt dizaynını bir geometri üzerine oturtmuştur. Ona göre bir örgütün yapısının ya merkezi özellik gösterdiği ya da yerel özellik gösterdiği. Doğrusal geometri de bu model bir örgüt yapısının belli bir zaman merkezi özellik gösterirken ilerleyen zamanda yapısının yerelleşebileceğidir. Açısız sentez denilen düzlemsel geometri de örgüt yapısı aynı anda hem yerel hem de merkezi özellikler taşıyabilmektedir. Keidel'in geliştirdiği üçgensel modelde ise takım çalışmasını da merkezi ve yerelliğin yanında örgüt yapısında görülebilecek ana biçimlerden biri olarak ele almıştır. Üçgensel modelin dört temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar;

1-Bütün örgütler ve örgütsel birim atonomi, kontrol ve iş birliğinin kombinasyonlarını dengeli bir şekilde kullanmak zorundadır.

2-Tüm örgütlerin yapısının birbirinden farklı olduğu unutulmamalıdır. Bu üç öge bir ilişki ifade etmektedir. Birçok birinci sınıf firma birden fazla performans kriteri- kalite, etkinlik, servis ve vb.- birden gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Burada iş birliği (takım çalışması) ile kontrol arasındaki ilişki kararlılık ve esnekliğe, takım çalışması ve otonom arasındaki ilişki sinerji ve hesaplanabilirliğe denk gelmektedir. Otonom ile kontrol arasındaki ilişki ise küresel bakış ve yerel sorumluluğa denk gelmektedir.

3-Örgütler her zaman görünür bir biçimde bunların hepsini birlikte kullanmazlar. Bu kriterleri altı farklı biçimde birleştirebilirler.

4-Hiçbir organizasyon bulunduğu konumda sonsuza kadar kalmamaktadır. Bir örgütün sürekli değişim içerisinde. Bu değişimi de tek bir adımda gerçekleştiremez.

Günümüzde küresel rekabet ortamında klasik örgüt dizaynı artık ne müşterilerin ne de çalışanların beklentilerini karşılamamaktadır. Enformasyon teknolojilerinin örgütsel yapılara entegre edilmesi, ürün ve hizmetlere bilgi kullanılarak değer katılması, rekabetçi dış çevre baskısı, ticarete birliklerin daha ön plana çıkması, klasik örgüt dizaynlarının şebeke, yığılma ve sanal örgüt modellerine dönüşmesine neden olmuştur. Bu yeni örgüt dizaynlarında aşağıdan yukarıya hiyerarşik geri bildirimle elde edilen yönetsel bilgi yerini, yukarıdan aşağıya ilham veren ve teşvik eden yönetsel bilgiye bırakmaktadır. Örgütler sürdürülebilirliklerini sağlayabilmek için yaratıcılığa, problem çözmeye, esnekliğe ve ağ oluşturma kabiliyetlerini geliştirmeye odaklanmalıdır. Bu anlamda örgütlerin dizaynında sosyal sorumluluk, küresel değer yaratma, etik ve norm kavramlarının daha ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yeni tip örgütlerde çalışanların motivasyonu entelektüel liderler ile sağlanabilmektedir. Çünkü entelektüel liderler tüm dünyanın problemlerine çözüm üretmek için hizmet etmektedirler. Dolayısıyla entelektüel liderler dinleme, yönlendirme, örgüt geliştirme, katılımcılığı özendirme, vizyon ve strateji geliştirme ve pro-aktif girişimciliği destekleme davranışı göstermelidir. Liderlerin özel bir profilinin çizilememesinin nedeni, bir insanı niteleyen çok fazla özelliğin bulunması, herkeste farklı kombinasyonlarının bulunması ve bu özelliklerin kesişimini almanın zorluğudur. Bu yüzden liderlik literatüründe özellikler ve davranışsal yaklaşımları temel alan değişik liderlik modelleri türetilmiştir. Entelektüel liderlikte bu modellerden biri olmuştur (Baysal, 2004).

ENTELEKTÜEL LİDERLİK

Antropolojik çalışmalar herhangi bir liderlik formu olmayan bir toplum olamayacağını ileri sürer. Sosyal psikolojik araştırma bir grup lidersiz oluşsa bile, grupta lider ve onu izleyenlerin yapısının rastgele ortaya çıktığını gösterir. Bu da uzmanların "*Liderlik bir evrensel davranış biçimidir.*" sonucuna ulaşmasına olanak tanır (Van Vugh, 2006). Bass (1990) liderlik üzerine 7,500'den fazla orijinal makaleyi incelemiştir. İlk çalışmalarında, liderliğin kişilikle bağları üzerine yoğunlaşmış; özellik, ihtiyaç ve şekil bakımından inceleyerek liderlerin lider olmayanlardan zekâ, güç, hırs, dışa dönüklük açısından ayrıldığı sonucuna varmıştır. Diğer çalışmalarında; lideri izleyenlerin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda lider fonksiyonları ve stillerine önem vermiştir. Liderlik üzerine psikolojik literatürü kullanarak liderliğin ve izleyiciliğin temelleri hakkında pek çok evrimsel hipotezi test etmiştir. Adair (2006) ise "*Liderlik nedir?, Yönetimden farkı nedir?, Neden*

diğer insanlar başka biri tarafından yönetilmeyi kabul eder?” gibi sorulara cevap aramıştır. Liderliğin pek çok türünden bahsedilebilir. Entelektüel liderlik de liderlik türlerinden bir tanesidir.

Entelektüel Liderlik Kavramı

Entelektüel, Latince kökenli bir sözcüktür. Latince ‘intellectus’tan türemiştir. Intellectus kelimesi “seçim yapmak” anlamına gelir (Başkaya 1996). Entelektüeller bilgi üreten, eleştirisel düşünme yolları geliştiren ve ürettikleri politikalar ile topluma yön veren entelektüel sermayesi güçlü kişiler olarak tanımlanabilmektedir. Entelektüeller rekabetçi ortamda örgüt yapılarını dönüştüren liderlerdir (Akdemir, 2008).

Entelektüel liderler, örgütlerin keşfedilmemiş yaratıcılık özelliklerini davranışa dönüştürmektedir (Mısırdalı Yangil, 2016). Ayırt edebilen, ayırma, iyi olanı seçebilme yeteneği entelektüel ile ilgilidir (Uygun, 2011). Young (1991) entelektüel liderleri entelektüel sermaye yaratabilen kurumsal alanlarda katılımcıların bakış açılarını şekillendirebilen ve uluslararası toplumların uzlaşmasında başarının ya da başarısızlığın belirleyici rolünü üstlenen kişiler olarak tanımlamıştır. Yılmaz (2007) entelektüelleri geleneksel ve organik olmak üzere ana iki gruba ayırmıştır. Geleneksel entelektüellerde bilgelik ve erdem ön plana çıkmaktadır. Nesilden nesile aynı işi yapan öğretmen, din adamları ve rahipler vs. bu sınıfa girmektedirler. Organik entelektüeller ise toplumu yönlendiren bir sınıf davranışı gösteren ama bir sınıf oluşturmayan bir kesimdir.

Entelektüel Liderlik Özellikleri

Entelektüel liderler duygularının farkında, kendine saygılı, kendini gerçekleştirmiş empati kurabilen, bağımsızlığına düşkün ve iletişimi güçlü yani duygusal yetkinliğe sahip, topluma karşı sorumlu, sorun çözebilen, strese dayanıklı, esnek, iyimser, dürtü kontrolü yapabilen, tevazu gösteren sosyal ve rasyonel yetkinliğe sahip kişilerdir. Mantıklı, akıl yürütebilen tutarlı ve objektiftir. Sahip olduğu felsefe ve oluşturacağı değerler ve ilkeler ile orijinal bir örgüt karakteri oluşturur. Toplumu ne olursa olsun kendi çıkarları üstünde tutarlar. Gelecek çağın vicdan ve ahlaki kurallarını belirlerler. Muhakeme güçleri yüksektir. Doğruyu yanlıştan iyiyi kötünden haklıyı haksızdan ayırt edebilirler. Soyut kavramlar arasında mantıksal ilişkiler kurabilir ve karmaşık sistemlerden gereksiz işlemleri atabilirler. Dünyanın sorunlarına duyarlıdır. Konsantre güçleri yüksektir. Gerçeği söylemekten kaçınmazlar, düşüncelerini net bir şekilde ifade ederler. Eleştirici ve muhaliftir. Yalnız kalmaktan ve

dünyayı karşılarına almaktan çekinmezler. Entelektüel liderlerin; etkileme gücü, vizyonu, değerleri, inançları, davranış kalıpları, tercih ettiği yönetim anlayışı ve yaptığı stratejik seçimler ile klasik liderlerden ayrılmaktadırlar. Mantıklı tutarlı düşünürken olgusal kanıtlara dayanmaktadırlar (Uygun, 2011). Entelektüel liderlerin kalitesi bir örgütün varlığı ve örgüt dinamiklerinin bir yansımasıdır. Kişisel performansın artması kişisel potansiyelin ortaya çıkmasına ve örgütsel etkinliğin artmasına kişisel potansiyelin ortaya çıkması ise örgütsel kapasitenin kurulmasını sağlamaktadır. Buna ek olarak entelektüel liderin içte ve dıştaki paydaşlarla kurmuş olduğu iletişim bir örgütün değerinin belirlenmesinde de etkili olmaktadır (Dealtry 2001).

Entelektüel liderler olaylara farklı bakış açıları getirerek disiplinler arası çalışma ve kavramsallaştırma kabiliyetine sahiptir (Koontz 1965). Örgüt içinde entelektüel liderler rekabet güçlerini zihinsel faaliyetler ile ortaya koymaktadırlar. Entelektüel liderler sahip oldukları yaratıcılık ile yeni ilgi alanlarına yönelmekte ve takipçilerini de o yöne doğru yönlendirmektedirler. Yaratıcı bireyler olarak entelektüel liderler yenilikleri izleyenlerinin kültürel sermayelerini, duygusal enerjilerini ve piyasa olanaklarını birleştirerek sosyal ağlar içinde gerçekleştirirler (Collins 1987).

Düzenli enformasyon akışı ve bireylerle etkileşim değişim ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Entelektüel lider sadece statükoyu sorgulamakla kalmamakta aynı zamanda yarattığı dönüşümün getirileri ile de meşgul olmaktadır. Bu süreçte bireylerin anlamlandırma ve düşünme biçimlerinin etkilenmesi amaçlanmaktadır. Örgütün her üyesinin sürekli öğrenme motivasyonuna sahip olması gerekmektedir (Tucker ve Russell 2004).

Dönüştürücü özelliğini de yansıtan bu işlevini bireysel bilgi, entelektüel uyarım, ilham verme ve idealleştirerek etkileme faktörlerini kullanarak arkasındaki topluluğu, ekibin ihtiyacını, değerlerini ve inançlarını değiştirebilirler (Akdemir, 2008). Dönüştürücü özelliği gereği entelektüel liderlerin duygusal zekalarını kullanma oranı da fazladır. Duygusal zekâları ile kendi duygularının farkında olan liderler, duygularını yönetebilmekte, baskı altında düzenli ve iyi bir performans sergileyebilmektedirler. Kısa ve uzun dönemli hedeflerini dengeleyerek sonuca ulaşmak için motive olurlar. Diğerlerinin duygularının ve ihtiyaçlarının da farkında olarak bunu etkili iletişim kurmak için kullanmaktadırlar. Böylece bir problem, konu ya da karar ile ilgili diğerlerinin fikirlerini değiştirmekte başarılı olurlar. Belirsiz ya da tamamlanmamış bir bilgi ile karşılaştıklarında kararlarını uygulayabilirler.

Tutarlı ve etik gerekliliklere uygun davranışlar sergilemektedirler (Higgs ve Aitken, 2003). Duygusal zekâsı yüksek olan liderlerin de dönüştürücü davranışlar sergileme olasılıkları yüksektir. Duygusal zekâ empati ve ilişkilerin pozitif olarak yönetilmesine vurgu yapmaktadır (Barlings vd., 2000). Entelektüel liderlerin ayırt edici özellikleri arasında eleştirel olmaları ve demokrat zihniyete sahip olmaları gelmektedir. Toplumu bilgilendiren; çevresini eleştirirken kendisini de eleştiriye açan, belirli bir değişimi savunurken kendilerini de değişime açık tutmaktadırlar. Bu özellikleri entelektüel liderleri örgütsel ve toplumsal seviyede değerli kılmaktır (Mahçupyan, 2006).

Entelektüel liderler, içinden çıktıkları gruba nazaran daha üst bir iradeyi temsil etmektedir. Toplumu ne olursa olsun kendi çıkarları üstünde tutarlar. Muhakeme güçleri yüksektir. Doğruyu yanlıştan iyiyi kötünden haklıyı haksızdan ayırt edebilirler. Soyut kavramlar arasında mantıksal ilişkiler kurabilir ve karmaşık sistemlerden gereksiz işlemleri atabilirler. Dünyanın sorunlarına duyarlıdırlar. Konsantre güçleri yüksektir. Gerçeği söylemekten kaçınmazlar, düşüncelerini net bir şekilde ifade ederler. Eleştirici ve muhaliftirler. Entelektüel liderler, olumlu ve olumsuz bir durumla karşılaştıklarında karakterlerinden taviz vermezler. Gerçek ve ideal karakter basamağına çıkan entelektüel liderler etik standartlarını geliştirirler, çağın davranış kalıplarını belirlerler. Yalnız kalmaktan ve dünyayı karşısına almaktan çekinmezler (Akdemir, 2008).

Entelektüel düzeyin yüksek olması beklenen yerlerden birisi olarak üniversitelerde yönetim ve performans beklentilerine şekil veren profesörlerin kurumlarının entelektüel kapasitelerini arttırabilmek için sahip olması gerektiği nitelikleri Macfarlane (2011) yaptığı çalışmada aşağıdaki gibi belirlemiştir.

Rol gücü: Kişisel başarıları, öğretme ve yönetme kabiliyetleri onların profesyonelliklerini, yayın sayılarını, aldıkları ödülleri ve diğer araştırma başarılarını etkilemektedir.

Danışmanlık: Kurum içi ve dışı daha az deneyimli meslektaşlarına yol gösterme

Koruyuculuk: Disiplin ya da profesyonel olarak akademik standartların belirlenmesi ve değerlerin korunması

Savunuculuk: Disiplin ya da uzmanlık alanlarında açıklama, tartışma, teşvik, çatışma, kamplaşma

Sağlayıcılık: Kaynaklar, araştırmacı öğrenciler, anlaşmalar ve diğer ticari fırsatlar

Temsilcilik: Ulusal ve uluslararası çevrede üniversite için bağlantılar sağlanması

Entelektüellerin tarihte soylu ailelerden geldikleri, servet sahipleri, iyi eğitim görmüş, eleştirisel bakış açısı ön plana çıkan hayırsever insanlar oldukları görülmektedir. Otoritenin söz geçiremediği ya da yönlendirmeye yetmediği yerde hitabet gücünü kullanabilen kişilerdir. Entelektüeller gerektiği zaman stratejik seçimle yapan insanlardır. Entelektüelin rehberlik, öncülük, vicdan olma rollerinin yanı sıra ayna olma rolü de bulunmaktadır (Mahçupyan 2006).

Entelektüeller temsil etme sanatını (konuşma, yazma) görev edinmiş bireylerdir. Dünyanın hızlı gelişimi içinde geleneği yeniden formüle ederler. İdeolojilere karşı da savaş açan kimselerdir. Entelektüeller, özünde hayatın pratik faaliyetlerden çok sanat ya da bilimle ilgilenirler, özetle maneviyata daha çok önem vermektedirler. Entelektüeller çıkar gözetmeden adalet ve hakikat ilkelerinin etkisiyle yozlaşmayla savaşır, hatalı ya da baskıcı otoriteye meydan okurlar. Belli bir meslekten olmalarına rağmen uzmanlık alanlarının dışındaki sorunlara, düşüncelere ve değerlere de önem vermektedirler (Akdemir, 2008).

Entelektüellerin Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca ve her toplumda var olan entelektüeller ve onların fonksiyonları, içinde bulundukları toplumun koşullarına göre farklılık göstermiştir. Entelektüelin tarihsel olarak geçirdiği en belirleyici dönüşümün Aydınlanma Çağı ile gerçekleşmiştir. Batı tarzı entelektüelin başlangıcı olarak Antik çağ sofistleri kabul edilmektedir. Orta Çağ'da, entelektüelin kültürel hazırlık süreci yaratılmıştır. Fransız Devrimi, sorgulama ve eleştiriye topluma benimseterek toplumsal dönüşümü başlatmıştır. Entelektüelin gelişiminde eğitimin büyük önemi olduğu için entelektüel liderlik çalışmaları kültür ve akademik dünyada yoğunlaşmıştır. Batı'da matbaanın gelişmesi ile kitabi bilgilere erişilebilirlik arttığı için okuyucu çevresi genişledikçe sorgulama ve yorumlama artmıştır. 1860'lı yıllarda Rusya'da intelijansiyanın doğuşu ve

1898'de Fransa'da meydana gelen Dreyfus Davası ile entelektüelite varlığını göstermiş ve yaygınlaşmıştır. Entelektüelite Fransa'da ve Rusya'da birbirine yakın dönemde, benzer bağlamlarda ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda dini yapılanmadan laik yapılanmaya geçen ulus devletler, ortak bir kültür yaratabilmek için entelektüellere ihtiyaç duymuşlardır. Orta çağda loncalar aracılığıyla bir araya gelen entelektüeller örgütlenerek modernizmi inşa etmişlerdir. Günümüz post-modern entelektüelleri ise modernizmi insanın, teknolojinin ve sanallaşmanın doğanın dengesini bozduğu gerekçesiyle eleştirmektedirler (Tombaş, 2021).

Türkiye tarihinde ise İslamiyet'ten önce entelektüelin temsilcisi şamanlar olmuştur. Osmanlı da entelektüel kavramı sorunlara aklını veya zekasını kullanarak çözüm arayan anlamında kullanılmıştır. Tanzimat öncesinde Osmanlı entelektüellerini hâkim ideolojik yapı ve gelenekle uyumlu olarak mevcudu korumaya odaklanan ulema ve Enderun'dan yetişenler oluşturmaktaydı. Tanzimat sonrasında ise Batı'nın modern bilimi örnek alınmıştır; fakat Batı entelektüelinin muhalefet ve eleştiri göz ardı edilmiştir. Tanzimat sonrasında entelektüelleri, basın, parti ve dernek faaliyetleriyle uğraşan yenilikçiler oluşturmaktadır. 1980 sonrası demokrasi, özgürlük, insan hakları, sivilleşme ve Avrupa Birliği'yle uyumlaşma ön plana çıktığı için kitle iletişim araçları ile devlete eleştiriler artmıştır (Tombaş, 2021).

Entelektüel Liderlerin Tarihte Üstlendiği Roller

Geçmişten günümüze bakıldığında entelektüel liderlerin politik ve iş yaşamından sosyal hayata kadar etkili olduğu görülmektedir (Koç, 2006). Örneğin 20. yüzyılın ikinci yarısında konumlarını değiştiren entelektüeller, topluma yön göstermeyi, toplumun önünü açmayı, seslendirilmeyeni seslendirmeyi amaç edindiler (Akdemir, 2008). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ise aydınların görevi rejimin yerleşmesi için belirlenen ön kabullerin halka kabul ettirilmesi bulunmaktadır. (Bayraktutan Sütçü, 2010). Tarihte, Roma imparatorluğu döneminde devletin önemli kademelerinde görev alan ve hitabet yetenekleri güçlü olan sofistler, eğitilmiş, zengin ve asildirler. Bu dönemde sofistler paralarını park alanlarını süslemek ve şehirleri tekrar inşa etmek için kullanmaktadırlar. Sosyal ve politik alanlardaki faaliyetleri kentlerin kaderini şekillendirmektedir. Hitabet yetenekleri sayesinde Romalı memurlara ve aristokratlara düzenli elçilik görevleri yapmaktadırlar. Eğitimci edebi ve politik deneyime sahip olmaları nedeniyle

tıp, hukuk, politika, felsefe ve kütüphane yöneticiliği yapmışlardır (Akdemir, 2008).

Fransız Devrimi döneminde burjuvalar dünya genelindeki düzensizliğe bir parça düzen vermeye, kanunları daha akla uygun ve daha insancıl yapmaya, aydınlanmayı, adaleti ve özellikle aileyi sağlamlaştırmaya ve ayakta tutmaya çalışmışlardır. Temel görevleri ise bilgileri ile topluma hizmet etmek, halka gerçek gereksinimlerini benimseterek ve onları nasıl karşılayacaklarını öğretmek olmuştur. Burjuva, kültürü sadeleştirmek, akli serbest düşünmeye alıştırmak ve dil pratikleri ile estetik eleştiri, sağaltıcı eleştirici, açıklayıcı söylem gibi kategoriler tanımlayıp bu sınıflara özgü ideal konuşma tanımları oluşturmuştur (Akdemir, 2008). Örneğin, 19. yüzyılda Rusça kökenli sosyal bir süreç olarak ortaya çıkan İntelijansiya burjuvazi'nin düşünsel alanda vermiş olduğu mücadelenin bir sonucudur. Kendine özgü bir ahlak anlayışı olan entelijansların belli bir dünya görüşleri, yaşayışları ve alışkanlıkları vardır. 19. yüzyılda temeli teknik bilgilere dayanan entelektüellerle birbirlerine yakın olsalar da birbirlerinden temel farkları entelektüel olmayanlarda İntelijansiyaya dâhil olabilmeleridir (Tombaş, 2021).

Günümüz işletmelerinde entelektüel liderler bilgi çalışanlarını motive edebilen ve yönlendirebilen, stratejik vizyonunu kullanabilen, personel güçlendirme yapabilen, içsel bilgiyi arttırmaları ve paylaşımları, dışsal enformasyonları elde etmeleri ve uyumlaştırmaları, statükoya karşı durabilmeleri ve yaratıcılığı da geliştirilmeleri gerekmektedir (Uygun, 2011). Entelektüel liderlerin bir diğer görevi ise öğrenen örgütler yaratarak onları sürekli etkileyebilecek şekilde davranış ve paradigma değişikliği sağlamalarıdır. Böylece çevreye uyum sağlayabilen örgütler değişimleri daha kolay içselleştirebilecektir (Koç, 2006). Örneğin, medya sektöründeki entelektüel liderlerin temel görevi tek tip insan yaratmak için toplumun önünde rol model olmak yerine toplumu aydınlatırken zıt fikirleri bünyesinde barındırıp katılımcı aktif yapıcı eleştirisel bir yolla düşüncelerin alışverişini sağlayarak çatışmalara çözüm bulmuş ve toplumun her kesimine ulaşmak olmuştur (Şahin, 2017).

METOT ve ANALİZ

Bu çalışmanın amacı bilgi toplumunda entelektüel liderliğin gereksinimini belirlemektir. Bu amaçla entelektüel liderlik alanında Scopus veritabanları taranarak bu alanda yapılan çalışmalar incelenmiştir. Entelektüel liderliği ilişkin alanlar, ortak yazarlar, ülkeler ve anahtar kelimeler

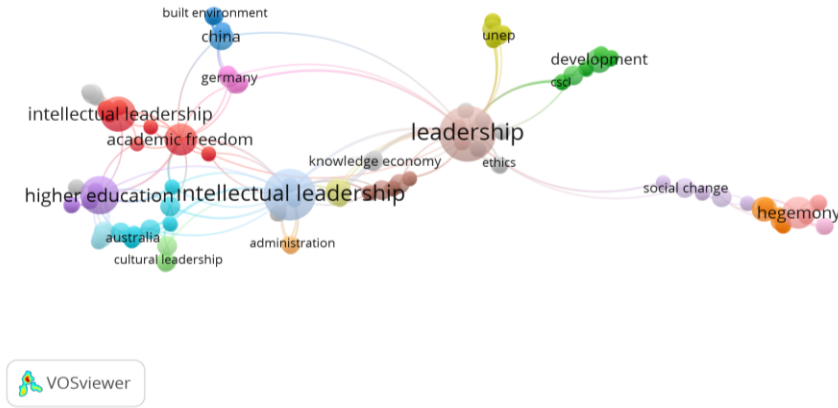
kullanılarak bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kısıtı Vosviewer programının entelektüel liderlik konusunda ele alınan çalışmaların ortak atıfları açısından bir değerlendirme yapmasına izin vermemesidir.

Yöntem

Scopus veritabanlarında “intellectual leadership” yazılarak, bilimsel çalışmaların başlık, anahtar kelime, başlık alanlarında bu kelime aranmıştır. Entelektüel liderliğe ilişkin 197 çalışmaya erişilmiştir. Bu çalışmaların %66,5’ünü makaleler, %12,7’sini kitap bölümleri, %8,6’sını kitaplar, %6,6’sını kitap kritikleri, %2,5’ünü bildiriler, %2,5’ünü notlar ve %0,5’ini ise editörlükler oluşturmaktadır. Daha sonra Vosviewer’da entelektüel liderliğin en çok ilgili olduğu alanlar, ortak yazar bağlantıları, ülkeler ve yazarların kullandığı ortak anahtar kelimelere ilişkin bağlantılar elde edilmiştir.

Analiz ve Bulgular

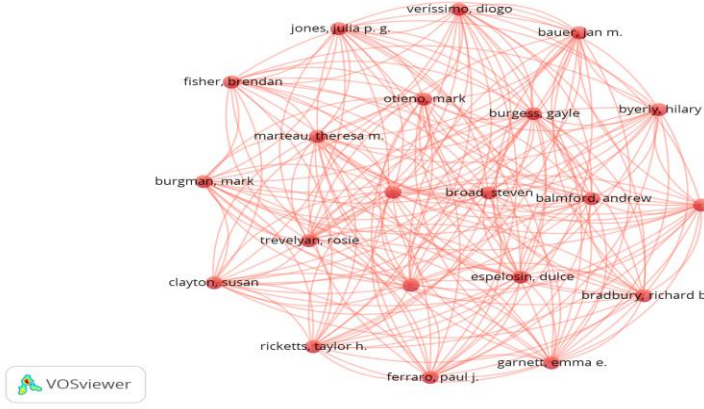
Scopus veritabanında entelektüel liderliğe ilişkin yapılan çalışmaların alanlara göre dağılımına bakıldığında; çalışmaların %43,4’ünün sosyal bilimler, %12,5’unun sanat ve beşerî bilimler, %8,6’sının işletme ve yönetim bilimleri, %5,9’unun ekonomi, %5,9’unun tıp, %3’ünün çevre bilimleri, %2,6’sının bilgisayar bilimleri, %2,3’ünün psikoloji, %2’sinin karar verme bilimleri ve %11,8’inin ise diğer alanlarda yapıldığı görülmektedir.

Şekil 2. Entelektüel Liderlik Çalışma Alanları

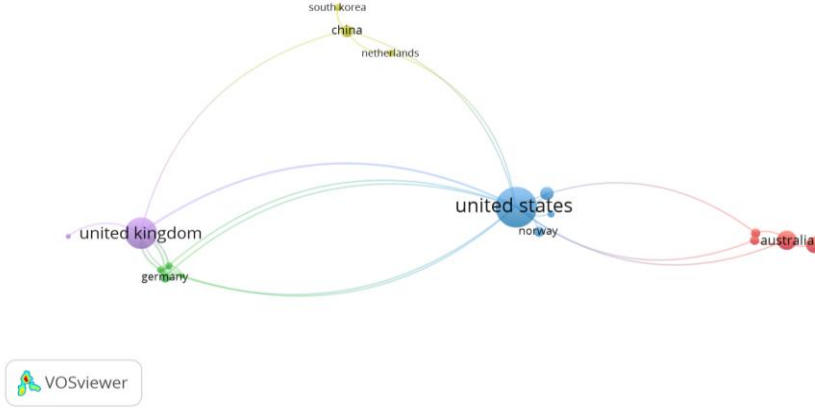
Şekil 2’ye bakıldığında entelektüel liderliğin en fazla çalışma alanı yüksek öğrenimle ilgili olduğu görülmektedir. Diğer çalışma alanları kültürel liderlik, yönetim, gelişme, etik, bilgi ekonomisi, hegemony, sosyal

değişimdir. Fakat bilgi toplumu ile entelektüel liderliği birlikte ele alan çok az sayıda makale bulunmaktadır.

Şekil 3. Ortak Araştırmacılar Arasındaki Bağlantılar

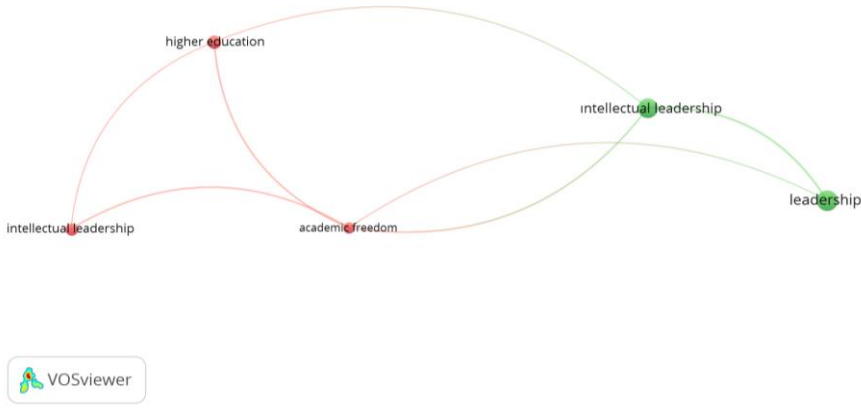
Analizde 21 yazarın tek bir kümede toplandığı görülmektedir. Araştırmacılar arasında 210 ortak yazarlık bağlantısı olduğu görülmektedir. Tsybal ve Uslu'nun beşer yayını, Kalenyuk'un 4 yayını, Ruan'ın 3 yayını ve Anderson, Dealtry, Finn, Hockett, Kang ve Kemp'in ikişer yayınları olduğu görülmüştür.

Şekil 4. Ülkeler Arasındaki Bağlantılar

Ülke değişkenine göre 17 çalışma 5 kümede toplanmıştır. Toplam bağlantı gücü 35 iken bağlantı sayısının 30 olduğu görülmektedir. Çalışmaların %55'inin ABD'de %25'inin İngiltere'de, %10'unun

Avustralya’da, %5’nin Türkiye’de, %5’inin ise diğer ülkelerde yayınlandığı görülmektedir.

Şekil 5. Yazarların En Çok Kullandığı Anahtar Kelimeler Arasındaki Bağlantılar

Anahtar kelimeler değişkenine göre yazarların kullandığı anahtar kelimeler 2 kümede toplam 12 bağlantı gücüne sahiptir. Terimler arasında 7 ortak oluşum bağlantısı olduğu görülmektedir. Genel olarak yazarlar çalışmalarında en çok akademik bağımsızlık, yüksek öğrenim, entelektüel liderlik ve liderlik olmak üzere beş anahtar kelimeyi kullandıkları görülmektedir.

Entelektüel Liderliğin Gerekçeleri

Bilgi toplumunda entelektüel liderlerin kaynakları ve çıktıları küreselleşmenin etkisi altında oluşmaktadır. Farklı teknolojik gelişmişliklere, birikmiş bilgi kaynaklarına ülkelerin rekabetçilik gücü elde ettikleri görülmektedir (Kalenyuk ve Tsymbal, 2021). Bilgi toplumlarındaki entelektüel liderlik kaynaklarının uygulanmasının yüksek kalitesi ve yoğunluğu rekabetin gücünü belirlemektedir. GSYHİ ve nüfusun yanında toplumların entelektüel kaynakları gelişmiş ülkeleri entelektüel liderliğin oluşumunda ağırlıklı olarak lider konuma getirmektedir (Kalenyuk vd., 2018).

Entelektüel faktörler, ülkelerin ekonomik büyümesinin ve yüksek rekabet gücünün sağlanmasında kilit öneme sahiptir. Entelektüel kaynaklar ve sonuçları her ülke için farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bu durum ekonomik ve yenilikçi kalkınmayı teşvik edecek kamu politikası araçlarının seçimi açısından da önem taşımaktadır. Eğitim maliyetleri, yüksek öğrenim maliyeti, Ar-Ge personeli ve lisansüstü öğrenci sayısı gibi temel entelektüel kaynak türleri ve patentler, lisanslar,

halkla ilişkilerin maliyeti, yenilikçi girişimcilerin artan payı, bilgi altyapısı, yurtdışı yerleşiklerinin ticari marka başvurularının sayısı, teknik bilgi ve yayınlar gibi sonuç göstergeleri GSYİH'sı üzerinde etkilidir (Kalenyuk ve Tsymbal, 2021).

Entelektüelleşme küreselleşmenin önemli bir gereksinimi haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkeler küreselleşme koşulu altında yeterince rekabetçi olamadıklarından rekabet gücü sağlamak için entelektüelleşme hızlarını arttırmaya çalışmaktadır. Ülkeler sadece büyük GSYİH ve yüksek nüfus sayesinde gelişmişlik düzeyleri artmamaktadır aynı zamanda entelektüel bilgi birikimleri de rekabetçiliklerinde önemli rol oynamaktadır. Sürdürülebilir bir rekabet için bilgi en iyi, en stratejik ve etik bir şekilde kullanılmalıdır (David ve Mckenna, 2009). Yabancı entelektüel sermaye, yüksek teknoloji ihracatı, patentler, marka başvuruları, araştırma ve geliştirme maliyet girdilerinin sonucu olarak GSYİH artış göstermektedir (Kalenyuk vd., 2022). Dolayısıyla liderler gelecekte sürdürülebilir rekabet gücü için bilgiye dayalı stratejiler geliştirebilmelidir. Stratejik liderlik teorisi ile bilgiye dayalı sürdürülebilir rekabetçilik birleştirildiğinde entelektüel liderliğin tanımı da ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak bilgi toplumunda sürdürülebilir rekabet gücü elde etmek için stratejik liderlerin aslında birer entelektüel lider olmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır (David ve Mckenna, 2009).

Kalkınma Bankaları önde gelen uluslararası finansman kurumları olabilmek için araştırma ve geliştirme politikası ile entelektüel liderlik arasındaki bağı göstermektedir. Afrika ile ABD karşılaştırıldığında ABD'nin bir bilgi merkezi rolünün olduğunu ortaya çıkmaktadır. Afrika'daki kalkınma bankalarının geleneksel kredi faaliyetleri gerçekleştirmenin yanında bölgesel sos-ekonomik sorunlar ve büyümeye ilişkin araştırmalar da yapması gerektiği anlaşılmaktadır. Afrika ile ABD karşılaştırıldığında Afrika'nın araştırma potansiyeline, rekabetçilik, gelişim ve kurumsallık gibi yapısal zayıflarını aşamadığı ve rekabet avantajı sağlayacak düzeyde entelektüel bilgi birikimine sahip olmadığı görülmektedir (Anonim, 2001). Bilgi toplumunda entelektüel liderliğin en önemli kaynağının rekabetçilik olduğu görülmektedir. İşletme yönetimi araştırmaları sanayi işletmelerinin rekabetçiliğin yarattığı belirsizlikleri dikkate alma ve entelektüel enerjilerini belirli stratejiler geliştirmeye harcamaya isteksiz olduklarını göstermektedir. Halbuki inovasyon sürecinde ortaya çıkan statik ve dinamik rekabeti belirleyen farklılıkların işletmelerde hangi organizasyonel zorlukları ortaya çıkardığı araştırılmalıdır (Gibbons, 2003).

Gayri resmî kurumlarda ve küresel ekonomik yönetişimde reform yapmak isteyen BRICS gibi örgütlerin iş birliği ile karşılıklı kazanç yaratacak şekilde stratejik olarak bir araya gelmesinde entelektüel liderliğin önemli olduğu

görülmektedir. Yeni bir ekonomik kalkınma paradigması oluşturmak için entelektüel kaynaklar kullanılmalıdır. Gelişmekte olan ülkeler rekabet ve küreselleşme koşulları altında rekabet gücü elde edebilmek için entelektüelleşme hızlarını arttırmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler için kaynak faktörleri daha önemliken, gelişmiş ülkeler için sonuç faktörleri daha önemlidir. Çıktılar yüksek teknoloji ihracatı, patentler, marka başvuruları, araştırma geliştirme maliyetleri gibi faktörlerdir. Küresel ekonomik yönetişimde reform yapmak isteyen BRICS'te iş birliği yapılan ülkelerin karşılıklı kazanç yaratacak şekilde strateji geliştirmek için harekete geçirme özelliği nedeniyle entelektüel liderlere ihtiyacı olduğu görülmektedir. (Han ve Papa, 2024).

Entelektüel liderlik uygulamaları ve çalışanların çok işlevselliği, işletmelerin sürdürülebilirlik sonuçlarını da etkilemektedir. Zhao vd. (2022) işletmelerin rekabet avantajının entelektüel liderlik uygulamaları ile sürdürülebilirlik sonuçları arasındaki ilişkiye dayandığını göstermektedir. Liderlerin kişisel motivasyonları, yöneticilerin liderlik davranışları yoluyla firma stratejisini etkilemektedir. Sürdürülebilirlik çabalarının firmaların temel iş stratejilerine dahil edilmesi firmaların finansal performanslarını az da olsa arttırmaktadır (Eide vd., 2020).

SONUÇ

Bilgi toplumuna evrim, liderlik ve yönetim, bilim ve teknoloji, demokrasi ve devlet yönetimi ile sosyo-ekonomik konularda problemlerin artmasına neden olmuştur. Bu problemlerin çözülmesi için güçlü bir vizyonerliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Entelektüel Liderlik de insan sermayesinin yetersiz kaldığı noktalara çözüm getirme potansiyeline sahiptir. Bilgili, becerili, vasıflı, uzmanlaşmış ve düşünce gücü gelişmiş toplumların şekillendirilebilmesi için entelektüel liderlere ihtiyaç vardır (Akdemir, 2008). Bilgi toplumundaki örgütler, teknolojiler, süreçler ve ürünlerde yeni bir arayış içine girmişlerdir. 1990'lardan sonra Yeni Ekonomi akımının ortaya çıkmasıyla serbest piyasada yeni bilgi teknolojileri ile kurumsal değişimlerin birleştirilmesiyle firmalar rekabet avantajı sağlamıştır. Bilgi, kuruluşların stratejik planlamalarında, müşteri istek ve beklentilerinin karşılanmasında, iç ve dış çevre ile ilişkilerinde kullanılan bir kaynak olarak görülmektedir. Rekabet üstünlüğü sağlayan bir değer olarak bilginin birbirinden öğrenme yoluyla da elde edilmesi yani paylaşımı zaman içinde rekabete neden olabilmektedir. Bilgi toplumu dayanıklı tüketim malı yerine bilgi üreten bir toplumdur. İşletmeler, gelecekteki başarılarının entelektüel sermayeye bağlı olduğunun bilincindedir ve entelektüel sermayelerini güç haline getirmeye gayret göstermektedirler (Uygun, 2011). Entelektüel Sermaye Yetenek (beceri, ustalık) X sorumluluk anlamına gelmektedir. Yani yüksek yetenekli

çalışanların aynı zamanda sorumluluk da alabilmeleridir (Ulrich, 1998). Buna ek olarak da firmaların ürünlerini, hizmetlerini, iş süreçlerini ve organizasyon yapılarını yeniden yapılandırmalarına da yaramaktadır. (Sullivan ve Sullivan, 2000). Dünyada işletmeler örgüt fonksiyonlarını yerine getirirken dış kaynaklara başvurusu sanal yapıları ve ekipleri ortaya çıkarmaktadır. Böylece örgütler giderek yatay bir nitelik kazanarak yetki ve sorumluluk alt kademelere kadar yayılmaktadır (Townsend vd., 1998). Örgütsel yapının değişmesi ile birlikte sosyal sorumluluk, etik, küresel değerler gibi entelektüel liderlerin rolleri arasında yer alan bu paradigmlar firmalara rekabet gücü kazandırmaktadır. Günümüz dünyasında bu paradigma değişikliklerini klasik lider türlerinin yapamayacağı anlaşılmaktadır (Stein ve Pinchot, 1995). Derin (2017) bilgi toplumunda entelektüel liderliğe olan ihtiyacı hizmet sektörü bağlamında incelemiştir. Entelektüel liderler hizmet sektöründe çalışanların yaratıcılıklarının geliştirilmesi üzerinde etkili olduğu görülmüştür

Sanayi Toplumu	→	Bilgi Toplumu
Hiyerarşik Sistem	→	Ağ Sistemi
Düşük Teknoloji	→	Yüksek Teknoloji
Klasik Ekonomi	→	Yeni Ekonomi
Klasik Örgütler	→	Sanal Örgütler
Düşük Nitelikli İşgücü	→	Yüksek Nitelikli İşgücü
Dikey Hiyerarşi	→	Yatay Hiyerarşi
Yönetim Fonksiyonlarının Önem Sırasının Değişmesi		

Şekil 6. Entelektüel Liderliğin Gerekçeleri

Teknoloji ne kadar ilerlerse ilerlesin eğer toplum gelen yenilikleri benimsemezse ileriye bir adım atılmış sayılmamaktadır. Toplum ne kadar evrimleşirse evrimleşsin bu yenilikleri ferdi ve sosyal hayatın merkezine oturtacak, insanları ikna edecek liderlere hep ihtiyaç olacaktır. Bilgi toplumunun ihtiyaç duyduğu lider türü ise entelektüel lider olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adair, J. (2006). *Effective leadership development*. London: CIPD.
- Akdemir, A. (2008). *Vizyon yönetimi: Birey, kurum, kent ve ülke düzeyinde*. 1. Baskı, Bursa: Ekim Basım Yayın Dağıtım
- Anonim (2001). A note on the contribution of the African development bank to economic knowledge and policy in Africa. *African Development Review*, 13(1), 145-172
- Barlings, J., Slater, F. and Kelloway, K. (2000). Transformational leadership and emotional intelligence: An exploratory study. *Leadership&Organisation Development Journal*, 21(3), 157-161.
- Barutçugil, İ. (2002). *Organizasyonlarda duyguların yönetimi*. 1. Baskı, İstanbul: Kariyer Yayınları
- Bass, B. M. (1990). *Bass and Stogdill's handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Third edition. NewYork: Free Press.
- Başkaya, F. (1996). *Paradigmanın iflası resmî ideolojinin eleştirisine giriş: Batılılaşma, çağdaşlaşma, kalkınma*. Ankara: Doz Yayınları
- Bayraktutan Sütçü, G. (2010). *Blog ortamı ve Türkiye’de blogosferdeki akademik entelektüeller örneği*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara
- Baysal, C. ve Tekarslan, E. (2004). *Davranış Bilimleri*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın
- Berktaş, S. (2021). Sanayi devrimi ile gelen değişim: İş bölümü ve yabancılaşma. *Atlas Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(6), 1-10
- Collins, R. (1987). A micro-macro theory of intellectual creativity: The case of German idealist philosophy. *Sociological Theory*, 5(1), 47-69
- Daft, R. L. (2009). *Organization theory and design*. USA: South Western Cengage Learning &Amp
- David, R. and McKenna, B. (2009). Knowledge, wisdom and intellectual leadership: A question of the future and knowledge based sustainability. *International Journal of Learning and Intellectual Capital*, 6(12), 52-70
- Dealtry, R. (2001). Managing intellectual leadership in corporate value. *Journal of Workplace Learning*, 13(3), 119-124.
- Derin, N. (2017). Yöneticilerin Entelektüel liderlik düzeylerinin örgütsel yaratıcılığa katkısı: Malatya özel hizmet işletmelerinde bir araştırma. *Social Sciences (NWSASOS)*, 12(2), 102-117
- Drucker, P. F. (2003). *Geleceğin toplumunda yönetim* (çev. M. Zaman). İstanbul: Hayat Yayıncılık
- Durdu, A. ve İpek, E. (2020). Bilgi yönetiminin işletmelere yenilik ve rekabet üstünlüğü sağlaması. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 11(43), 105-114

- Eide, A.E., Saether, E. A. and Aspelund, A. (2020). An investigation of leaders' motivation, intellectual leadership, and sustainability strategy in relation to Norwegian manufacturers' performance. *Journal of Cleaner Production*, 254, 120053
- Gibbons, M. (2003). Competition processes and the management of innovation. *Prometheus Critical Studies in Innovation*, 21(4), 449-465
- Han, Z. and Papa, M. (2024). Leadership and performance in informal institutions: The internal dynamics of BRICS, *Contemporary Politics*, 30(1), 87-107
- Hax, A. C. and Majluf, N. S. (1981). Organizational design: A survey and an approach. *Operations Research*, 29(3), 417-447
- Higgs, M., and Aitken, P. (2003). Research notes: An exploration of the relationship between emotional intelligence and leadership potential. *Journal of Managerial Psychology*, 18(8), 814-823
- Keidel, W. R. (1990). Triangular design: A new organizational geometri. *Academic Management Executive*, 4(4), 21-37
- Kalenyuk, I., Djakona, A., Tsymbal, L. and Panchenko, E. (2018). Assessment of intellectual leadership under global competition. *Problems and Perspectives in Management*, 16(4), 212-223
- Kalenyuk, I. and Tsymbal, L. (2021). Assesment of the intellectual component in economic development. *Scientometrics*, 126(6), 4793-4816
- Kalenyuk, I., Antoniuk, L., Kuklin, O., Tsymbal, L. and Tsyrukun, O. (2022). Modelling the impact of intellectualization on economic growth in Ukraine. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 4(45), 175-190
- Koç, O. (2006). *Bilgi toplumu organizasyonlarında örgüt içi çatışmaların yönetiminde entelektüel liderliğin rolü*. Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Koontz, H. (1965). Challenges for intellectual leadership in management. *California Management Review*, 7(4), 11-18
- Macfarlane, B. (2011). Professors as intellectual leaders: Formation, identity and role. *Studies in Higher Education*, 36(1), 57-73
- Mahçupyan, E. (2006). Hangi entelektüel? *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 9 (35), 11-27
- Mısırdalı Yangil, F. (2016). Bilgi toplumunda liderlik: Sürdürülebilir liderlik. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 128-143.
- Ölmez, T. (2020). *Yeni Ekonomi ve Bilgi Toplumunda Entelektüel Sermayenin Yeni Kuralları ve Bir Uygulama*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezgin, F. (2003). Kriz yönetimi. *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 181-195.
- Stein, R. G. and Pinchot, G. (1995). Building an intelligent organization. *Association Management*, 47(11), 32

- Sullivan, P. H. Jr. and Sullivan, P. H. Sr. (2000). Valuing intangibles companies and intellectual capital approach. *Journal of Intellectual Capital*, 1(4), 328-340
- Şahin, E. (2017). Post Yapısalcı Düşünce. Postyapısalcı düşünce-Güney (guneykultursanat.org), (10.09.2023)
- Tombaş, Z. (2021). Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Townsend, A. M.; Demarie, S. M. and Hendrickson, A. R. (1998). Virtual teams, technology and the workplace of the future. *The Academy of Management Executive*, 12(3), 17-29
- Tucker, B. A. and Russel, R. F. (2004). The influence of the transformational leader. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 10(4), 103
- Ullrich, D. (1998). Intellectual capital = competence x commitment. *Sloan Management Review*, 39, 15-26
- Uygun, R. (2011). Girişimci türleri ekseninde girişimsel fırsatların tespitinde beşerî sermayenin rolü. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Van Vugt, M. (2006). Evolutionary origins of leadership and followership. *Personality and Social Psychology Review*, 10(4), 354-371
- Yılmaz, H. (2007). *Akademik yöneticilerin entelektüel düzeylerinin ölçülmesi*. Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Young, O. R. (1991). Political leadership and regime formation: On the development of institutions in international society. *International Organization*, (45), 281-308
- Zhao, F., Kang, T. W. and Kang, M. (2022). Linking intellectual leadership practices to sustainability outcomes: Moderated mediation effect of employees' multifunctionality. *Sustainability*, 14(7), 38-55

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BAĞLANMA STİLLERİNİN DEPRESYON İLE İLİŞKİSİ

Dilan MALGAZ GÜÇLÜ

- ❖ Kurum Bilgisi: Iğdır Üniversitesi, Tuzluca Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı, Iğdır/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-4868-0247
- ❖ Mail: malgazdilan.25@gmail.com

GİRİŞ

İnsanlar, toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Bir arada yaşamaya ihtiyaç duyan insanlar, yaşamları boyunca çevresindeki kişilerle etkileşim içerisine girmektedir. Başkalarıyla kurulan etkileşim insanların anlık duygularını etkileyebildiği gibi yaşamın ilerleyen dönemlerinde kurulacak olan sürekli ilişkileri etkileyebilmektedir (Burger, 2006). İnsanların birbirleriyle kurduğu ilişkiler, bağlanma kuramının temellerini oluşturmaktadır. Bowlby (1973) bağlanmayı, bebek ile bebeğin bakım ihtiyacını karşılayan ya da bebeklerin kendisine yakın hissettiği kişiyle geliştirilen duygusal bağ olarak açıklamıştır. Bebek ile bakım vereni arasında geliştirilen duygusal bağ, bebeğin çeşitli gelişim alanlarının sağlıklı ilerleyişi için oldukça önemlidir. Bağlanma zaman içerisinde gelişen bir olgudur. Bebek ile bakım veren arasında gerçekleştirilen bağlanmada, bakım verenin bebeği korumaya istekli olması ve ihtiyaçlarını karşılaması bebeğin sağlıklı bir yaşam sürdürmesine yardımcı olmaktadır (Hazan ve Shaver, 1994). Öztürk ve Uluşahin (2008) çocuğun bakım niteliğinin ve bakımın süreklilik göstermesinin hem kendisini hem de çevresini olumlu anlamlandırmasına imkân tanıyarak temel güven duygusunu oluşturabileceğini bildirmiştir (Öztürk ve Uluşahin, 2008). Bakım vereni tarafından sıcak, ilgili ve duygulu bakım alındığında güvenli bağlanma gerçekleşir. Bu bağlanma, bağlanma figürüne bağımlılık yaratmamakta aksine çocuğun bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olmaktadır (Yörükan, 2011). Yakınlık sağlama, güvenli üs ve güvenli sığınak bağlanmanın üç temel işlevini oluşturmaktadır. Bu işlevler tehdit ya da belirsizlik anında ortaya çıkmaktadır. Stresli durumlarda bağlanma figürüne karşı yakınlık arayışı başlamaktadır. Bebeklerin, bakım vereni dikkatini çekebilmek için ağlaması ve ona ulaşma çabası fiziksel yakınlığın kurulmasına yardımcı olmaktadır (Bowlby, 1973). Bağlanma figürüne bireyin ihtiyaç duyulduğu anda ulaşılabilmesi ve çevrenin keşfedilmesinde güvenlik duygusunu geliştirmektedir. Bebeğin ihtiyaç duyduğu zamanda bağlanma figürüne ulaşabilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanma düzeyi temel güven duygusunu geliştirmektedir (Simpson ve Campbell, 2013). Stresli durumlarda ise bağlanma figürünün bebeğe güvenli mesafede olması başkalarıyla ilişki kurmayı kolaylaştırırken, bağlanma figürünün aynı zamanda güvenli bir sığınak olduğunu da göstermektedir (Fraley ve Shaver, 2000). Sağlıklı bir bağlanma gelişimi için ilk olarak çocuğun fiziksel ve duygusal ihtiyaçları karşılanmalıdır. Bu durum olumlu kendiliğin temelleri oluşturulurken, gelecek yaşantısında çevresiyle kuracağı yakın ve romantik ilişkiler için de önemli olmaktadır (Odağ, 2008).

Depresyon kişilerin düşüncesini, hislerini, davranışlarını olumsuz etkileyen ve çeşitli olumsuz sonuçları olan duygudurum bozukluğudur. Kalıcı ilgi kaybı ve üzüntüyle karakterize olan depresyon, dünyada yaygın biçimde görülmektedir (Fergusson ve Woodward, 2002; McLaughlin vd., 2012; Patel vd., 2018). Psikiyatrik rahatsızlıklar arasında yer alan depresyonun ilk olarak tanımlanması Hipokrat'a kadar uzanmaktadır. Hipokrat, depresyonu uzun süre devam eden korku ve bunalım olarak açıklamıştır (Hippocrates, Aphorisms, Section 6.23). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-5'e (DSM-5) göre depresyon çökkünlük ve anhedoniyle ilişkilendirilerek, değersizlik, ilgi eksikliği, odaklanamama, yorgunluk, çökkünlük, karamsarlık, intihara ilişkin düşüncelerle davranışların oluşması, özsaygı eksikliği, yeme ve uyku problemleri depresyonda en yaygın görülen belirtilerden olduğu belirtilmiştir (APA, 2014). International Classification of Disease 10'a (ICD-10) göre depresyon, tekrarlayıcı depresif bozukluk ve depresif epizod biçiminde yer almaktadır. Her iki rahatsızlıkta hafif, orta ve ağır düzeyde incelenmektedir. Depresyon bireylerin yaşam doyumunu ve mutluluğunu azaltarak, yaşam kalitesinde ciddi düzeyde düşüşe neden olmaktadır (Yeşilçiçek ve Aktaş, 2011). Depresyon bireylerin sağlıklı düşünmesini engellemekte, eyleme geçme motivasyonunu düşürmekte, uyku ve yeme sorunlarına yol açmaktadır. Depresyonda olan kişiler zihinsel acı çekerken, bu acının ortadan kaldırılmasına yönelik hiçbir şey yapamayacaklarını düşünürler (Segal, Williams ve Teasdale, 2013). Depresyon, çeşitli sebeplerden dolayı birincil bir duygudurum bozukluğu olabileceği gibi farklı tıbbi ve ruhsal rahatsızlıklara da eşlik edebilmektedir (Marakoğlu ve Şahsıvar, 2008). Ağırılık derecesine göre depresyon hafif, orta ve şiddetli olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Hafif düzeyde depresyon hastaları çeşitli zorluklarla rağmen gündelik yaşantısındaki görevleri devam ettirebilir. Orta düzeyde depresyonda sosyal ilişkiler azalırken, çalışma becerisinde de önemli kısıtlılıklar oluşur. Ağır düzeyde depresyon da ise çalışabilmek, sosyal ve ev yaşantısında gerekenleri gerçekleştirebilmek mümkün olmamaktadır. Ağırılık dereceleri belirtilerin sayısına göre belirlenmektedir. Hafif düzeyde depresyon için on belirtiden dördünün, ağır düzeyde depresyon içinse on belirtiden sekizinin görülmesi gerekmektedir (Tlach vd., 2017). Bağlanma modellerine göre depresyon düzeylerini inceleyen Surcinelli ve arkadaşları (2010) olumlu benlik algısı modeline sahip olanların, olumsuz benlik algısı modeline sahip olanlara göre depresyon düzeyinin düşük olduğunu belirlemiştir. Ayrıca güvenli bağlanma stiline sahip olanların ruh hali daha iyi değerlendirilirken, güvensiz bağlanmanın ise yüksek düzeyde kaygı ve depresyonla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar bağlanma

stilleri ile depresyonun ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışmada daha geniş bir örneklem grubu ile üniversite öğrencilerinde bağlanma stilleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Üçlü Bağlanma Modeli

Bowlby'nin bağlanma kuramı üzerinde çalışan Ainsworth ve arkadaşları (1978) deneysel bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Gerçekleştirilen çalışma yabancı ortam deneyi olarak adlandırılmış ve 12-18 aylık çocuklar, bağlanma figürleriyle aynı odada kalmışlardır. Bağlanma figürü daha sonra odayı terk etmiş ve odaya yabancı bir kişi girmiştir. Çocukların bu duruma verdiği tepkiler doğrultusunda bağlanma sistemine yönelik bilgi elde edilmek istenmiştir. Bağlanma figürü odayı terk edip, odaya yabancı birisi girdiğinde çocukların tepkilerine göre Hazan ve Shaver (1987) tarafından üçlü bağlanma modeli oluşturulmuştur. Bu modelin oluşturulmasına yapılan yabancı ortam deneyi aracılık etmiştir. Üçlü bağlanma modelinde güvenli bağlanma, kaygılı-kararsız ve kaçınan bağlanma stili oluşturulmuştur (Hazan ve Shaver, 1987).

Güvenli Bağlanma Stili

Gerçekleştirilen yabancı ortam deneyi sonucunda bağlanma figürü odadan ayrıldığında, çocukların bir süre panik yaşadığı gözlenmiş daha sonra bağlanma figürü odaya tekrar girdiğinde sakinleştikleri belirtilmiştir. Bağlanma figürü çocuğun yanındayken çevresine karşı ilgili olan çocuklar, çevreyi keşif sürecine devam etmektedir. Çocuklar için bağlanma figürü bu süreçte çevreyi keşfedebilmeleri için aracı roldedir (Ainsworth vd, 1978).

Bağlanma figürüyle güvenli bağlanma geliştiren çocuklar, daha fazla olumlu duygulara ve inançlara sahiptir. Bu çocuklar ilişkisinde güvenilir olarak tanımlanmış ve yaşamın ilerleyen dönemindeki romantik ilişkilerinin uzun süreli olduğu, partnerine karşı ise kabul edici yaklaştığı belirtilmiştir (Shaver ve Brennan, 1992).

Kaygılı-Kararsız Bağlanma Stili

Gerçekleştirilen yabancı ortam deneyi sonucunda bağlanma figürü odadan ayrıldığında kaygılı-kararsız çocuklar, endişe ve öfke yaşadığı belirlenmiştir. Yabancıya karşı ise ilgisiz davranılmış ve yakınlık kurulmak istenmemiştir. Odaya tekrar gelen bağlanma figürü, çocukları kolay bir şekilde sakinleştirememiş olup, çocuklar bağlanma figürüyle fiziksel temaslarını sürdürmüştür (Ainsworth vd., 1978).

Kaygılı-kararsız bağlanma geliştirenlerin güvensizlik duygusu çevreyi rahatça keşfetmelerine engeldir. Kendisine gösterilen sevginin hak edilmediği düşünölmektedir. Bu durum kurulan ilişkilerde sürekli kaygı yaşamalarına ve ilişkilerin sağlıklı biçimde sürdürölmesine engeldir. Bu kişiler çok fazla sosyal deşteğe ihtiyaç duyarlar ve bu durum bağımlı kişilik özelliklerinin gelişimine yol açabilmektedir.

Kaçınan Bağlanma Stili

Gerçekleştirilen yabancı ortam deneyi sonucunda bağlanma figürü odadan ayrıldığında çocukların herhangi bir gerginlik ya da endişe yaşamadığı belirlenmiştir. Yabancı bireye karşı rahatsızlık hissetmeyen bu çocuklar tepkisiz kalmıştır. Bağlanma figürü odaya geldiğinde, çocuk temas kurmak istememiş ve çevresini keşfederek oyun oynamayı sürdürmüştür (Fraley ve Shaver, 2000).

Selçuk ve arkadaşları (2010) kaçınan bağlananların duygu gerektiren ve yakınlıkla ilişkili ifadelerden rahatsız olduğunu bildirmektedir. Kaçınan bağlanma geliştirenler ilişkilerinde kaçınmacı bit tutum benimserken, duyguları anlama ve ifade etme noktasında sorun yaşamaktadır.

Yetişkinlerde Bağlanma

Bağlanma doğumdan itibaren başlamakta ve bireyin ölümüne kadar devam etmektedir. Yaşamın erken dönemlerinde geliştirilen duygusal bağlar, çok fazla değişikliğe uğramadan yetişkinlikte de görölmeye devam eder (Hazan ve Shaver, 1994).

Yetişkinlik döneminde gelindiğinde çocukluk dönem bağlanması, yetişkinlikte kurulan yakın ve romantik ilişkileri etkilediği bilinmektedir. Yetişkinlikte kurulan ilişkilerde bireylerin rahatlama arzusu ve kendisini güvende hissetmesi oldukça önemlidir (Ainsworth, 1989).

Bebeklik döneminde bağlanma ilişkisi, bebeğin gereksinimlerinin karşılanmasına yönelikken, yetişkinlikte ise çift yönlü bir ilişki vardır. Yetişkinlerin duygusal gereksinimlerinin karşılanması önemli görölürken, bu dönemde bağlanma figürü romantik ilişki yaşayan bireyler olabilmektedir (Bartholomew ve Horowitz, 1991).

Çocukların ilişkilerinde sosyal ve duygusal gereksinimlerin karşılanma ihtiyaçı, yetişkinlerin kuracağı ilişkilerde de önemli bir durumdur. Birey kendisini tehlikede hissettiğinde ve stres düzeyi arttıığında yakınlık arayarak, güvende olduğunu hissetmek istemektedir. Bu durum bireyin

güvenebileceği kişileri arama çabasına girmesini sağlamaktadır. Kaç yaşında olursak olalım, zorlu yaşam olayları sonucunda destek görülmesi herkesi mutlu etmektedir (Hazan ve Shaver,1994).

Yetişkinlik döneminde bağlanma, çocukluk dönemine göre farklılık göstermektedir. Çocuklukta tek taraflı olan bağlanmada çocukların fizyolojik ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanması önemlidir. Yetişkinlik dönemindeki bağlanmada ise güven, sevgi, yakınlık ihtiyacı (Weiss, 1982) ile cinsel ihtiyaçların karşılanması önemlidir (Hazan ve Shaver, 1994).

Yetişkinlikteki bağlanmanın incelendiği araştırmada çocuklukta geçerli olan üçlü bağlanma stillerinin yetişkinlik döneminde de geçerli olduğu bildirilmiştir (Main, Kaplan ve Cassidy, 1985). Hazan ve Shaver'de (1987) romantik sevgiyi bağlanma olarak görmüş ve üçlü bağlanmanın yetişkinlikte de geçerli olduğunu belirtmiştir. Güvenli bağlanan yetişkinler, partnerine karşı güven duymakta ve ilişkisinde yakınlığa önem vermektedir. Kaygılı/kararsız bağlanan yetişkinler romantik ilişkisinde takıntılı davranışlar sergileyebilirken, aşırı kıskançlık ve duygu durum değişimleri yaşayabilmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Yapılan araştırmanın modelini, ilişkisel tarama modeli oluşturmaktadır. İlişkisel tarama modelinde araştırmacı herhangi bir müdahalede bulunmadan iki ya da daha fazla sayıdaki değişkenin arasındaki ilişki durumunu tespit edebilmektedir (Karasar, 2002).

Çalışma Grubu ve Veri Toplama Araçları

Araştırmanın evrenini Iğdır üniversitesinde öğrenim gören 10.000 öğrenci oluşturmaktadır. Buna göre %95 güven seviyesine göre örneklem 378 kişi olarak belirlenebilirken (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004), örneklem grubunu basit seçkisiz yöntemle seçilen ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan 1079 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır.

Bu araştırmada Sosyodemografik Veri Formu, Erişkin Bağlanma Biçimi Ölçeği, Beck Depresyon Ölçeği kullanılacaktır. Araştırmada gerekli izinler alındıktan sonra Google Forms aracılığıyla ölçek soruları katılımcılara gönderilecektir. Ulaşılan kişilere ölçek uygulamaları yüz yüze yapılacakken, ulaşılamayan kişilere ise internet aracılığıyla ulaşılmaya çalışılacaktır.

Verilerin Analizi

Katılımcılardan toplanan veriler istatistiksel analizleri için SPSS 21 programı kullanılacaktır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığının tespit edilmesi için “Normallik Testi” gerçekleştirilecektir. Verilerin normal dağıldığı taktirde “Parametrik Testlerden”, “t-testi” ile “One Way Anova” testi kullanılacaktır. Veriler normal dağılmadığı taktirde ise “Non-Parametrik” testlerde kullanılan “Mann-Withney U” ve “Kruskal-Wallis” testi kullanılacaktır. Örneklemi oluşturan bireylerin Sosyo-Demografik özelliklerinin belirlenmesi için “Frekans” analizi yapılacaktır. Araştırmanın hipotezinin test edilmesi için korelasyon analizi kullanılacaktır.

BULGULAR

Tablo 1. . Erişkin Bağlanma Biçimi Ölçeği Alt Boyutlarına Ait Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

	<i>Madde Sayısı</i>	<i>Güvenirlik Katsayısı</i>
Kaçıngan Bağlanma Biçimi	6	.561
Kaygılı Bağlanma Biçimi	6	.578
Güvenli Bağlanma Biçimi	6	.694

Tablo 1’de “Erişkin Bağlanma Biçimi” ölçeği alt boyutlarına ait Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları verilmiştir. “Kaçıngan Bağlanma Biçimi” alt boyutu için .561, “Kaygılı Bağlanma Biçimi” alt boyutu için .578 ve “Güvenli Bağlanma Biçimi” alt boyutu için .694 olarak tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonuçlar doğrultusunda ölçeğin alt boyutlarının orta düzeyde bir güvenirliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2. Beck Depresyon Ölçeğine Ait Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

	<i>Madde Sayısı</i>	<i>Güvenirlik Katsayısı</i>
Beck Depresyon Ölçeği	21	.928

Tablo 2’de “Beck Depresyon” ölçeğine ait Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı verilmiştir. “Beck Depresyon” ölçeğinin toplamı için Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .928 olarak tespit edilmiştir. Ortaya çıkan bu sonuçlar doğrultusunda ölçeğin çok yüksek düzeyde bir güvenirliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Ölçeklere Ait Normallik Testi Sonuçları

	<i>Madde Sayısı</i>	<i>Skewness (Çarpıklık)</i>	<i>Kurtosis (Basıklık)</i>
Beck Depresyon Ölçeği	21	,666	-,014
Kaçıngan Bağlanma Biçimi	6	-,625	-,277
Kaygılı Bağlanma Biçimi	6	,167	-,731
Güvenli Bağlanma Biçimi	6	,194	-,999

Tablo 6’da araştırmaya ait ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir. Verilen normal dağılıp dağılmadığının tespiti için ilk olarak

Kolmogorov-Smirnov analiz sonuçlarına bakılmış olup, analiz sonucunda verilerin normal dağılmadığı görülmüştür ($p<.05$). Ancak örneklem sayısının elliden büyük olması ve Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olması durumunda verinin normal dağıldığı kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tablo 6'ya bakıldığında ölçeklerin ve alt boyutlarının çarpıklık ve basıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasında olup, normal dağılıma sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu sonuca göre, ölçekler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon analizi ve yordama analizi için basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizinin varsayımı olarak değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmaması gerekmektedir. Bu kapsamda tolerans ve varyans artış faktörleri (VIF) incelenmiştir. Tolerans değerlerinin sıfırdan yüksek VIF değerlerinin ise 10'dan küçük olduğu belirlenmiştir. Tolerans değerlerinin sıfırdan uzaklaşması ve VIF değerlerinin 10'dan küçük olması çoklu bağlantı probleminin olmadığına işaret etmektedir (Field, 2009). Araştırmada varsayımlar sağlanmış olup regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Erişkin Bağlanma Biçimi Ölçeği Alt Boyutlarından Elde Edilen Minimum, Maksimum, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
Kaçıngan Bağlanma Biçimi	6,00	12,00	9,80	1,579
Kaygılı Bağlanma Biçimi	6,00	12,00	8,78	1,667
Güvenli Bağlanma Biçimi	6,00	12,00	8,69	1,857

Tablo 4'te 9'da öğrencilerin "Erişkin Bağlanma Biçimi" ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları ortalama puan, standart sapma, minimum ve maksimum puanlarına ait istatistikler görülmektedir. Analiz sonucunda ortalama puanlara bakıldığında üç bağlanma biçiminin de ortalama puanlarının ortalamanın üzerinde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin sırayla "Kaçıngan" ($9,80\pm1,579$), "Kaygılı" ($8,78\pm1,667$) ve "Güvenli" ($8,69\pm1,857$) bağlanma biçimlerini kullandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 5. Beck Depresyon Ölçeğinden Elde Edilen Minimum, Maksimum, Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma
Beck Depresyon Ölçeği	,00	61,00	17,44	12,812

Tablo 5'te öğrencilerin "Beck Depresyon" ölçeğinden aldıkları ortalama puan, standart sapma, minimum ve maksimum puanlarına ait

istatistikler görülmektedir. Analiz sonucunda “Beck Depresyon” ölçeğinin toplam puan ortalaması $17,44 \pm 12,812$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuca göre araştırmaya katılan öğrencilerin depresyon düzeylerinin düşük düzeyde olduğu söylenebilir.

Korelasyon Analizi

Gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. Araştırmada Kullanılan Ölçekler Arasındaki İlişkiye Yönelik Pearson Korelasyon Testi Sonuçları

Ölçekler	1	2	3	4
(1) Beck Depresyon Ölçeği	1			
(2) Kaçınan Bağlanma Biçimi	,305*	1		
(3) Güvenli Bağlanma Biçimi	-		1	
	,169*			
(4) Kaygılı Bağlanma Biçimi	,333*			1

Tablo 6’da araştırmada kullanılan ölçekler arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçları verilmiştir.

“Beck Depresyon” ölçeği ile “Kaçınan Bağlanma Biçimi” alt boyutu arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir [$r_{(1079)} = ,305$; $p < .05$].

“Beck Depresyon” ölçeği ile “Güvenli Bağlanma Biçimi” alt boyutu arasında negatif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir [$r_{(1079)} = -,169$; $p < .05$].

“Beck Depresyon” ölçeği ile “Kaygılı Bağlanma Biçimi” alt boyutu arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir [$r_{(1079)} = ,333$; $p < .05$].

TARTIŞMA

Elde edilen bulgulara göre üniversite öğrencilerinin depresyon ile kaçınan ve kaygılı bağlanma stili ile pozitif yönde ilişki tespit edilirken, depresyon ile güvenli bağlanma arasında negatif yönde ilişki belirlenmiştir. Depresyon ve kaçınan bağlanma ilişkisine yönelik yürütülen araştırmalarda pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir (Bifulco vd., 2002; Davila, Bradbury ve Fincham, 1998; Güvendiren, 2020; Murphy ve Bates, 1997; Şenkal ve Işıklı, 2014; Zuroff ve Fitzpatrick, 1995). Sümer ve arkadaşları (2009) depresyon tanısı alan bireylerin, depresyon tanısı olmayanlara göre kaçınma düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmiştir. Florian, Mikulincer ve Bucholtz (1995) araştırmasında depresyon düzeyi yüksek olanların çevresine karşı olumsuz şema geliştirilmesinin, kaçınan bağlanma stiline sahip bireylerin, arkadaş ve aile gibi sosyal çevreden daha az destek alma eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Ayrıca kaçınan bağlanma stiline sahip olanların, erişkin dönemde daha fazla zorlayıcı problemle karşılaşmasının olası bir durum olması (Çelik ve Hocaoglu, 2016), depresyonun gelişimini hızlandırabilmektedir (Beck, 2018). Tüm bu durumlar, kaçınan bağlanma ile depresyon ilişkisini açıklayabilir. Başkalarıyla kurulan ilişkilerde gerçekleşen güçlü bağlar, yaşamda karşılaşılan zorluklar ve üzüntüler karşısında koruyucu bir görev üstlenir. Bağlanma sırasında beynin salgıladığı dopamin ve oksitosin, stresin etkilerinden vücudu korumaya çalışır. Ayrıca güçlü bağlar, zorluklar karşısında bağımlılık gibi zorlukla başa çıkma stratejisini engellemeye çalışır. Bu nedenle sosyal bağ kaybının olması bireylerin depresyon ve anksiyete gibi duygudurum bozuklukları yaşamasına yol açabilir (Wise vd., 2017). Görüldüğü üzere olumsuz şemaların geliştirilmesi, zorlayıcı yaşam olayları karşısında algılanan sosyal desteğin yetersiz kalması ve zayıf sosyal bağların olması bireylerin depresyon karşısında risk altında olduğunu düşündürmektedir. Depresyon ve kaygılı bağlanma ilişkisine yönelik yürütülen araştırmalarda pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir (Belizaire ve Fuertes, 2011; Bifulco vd., 2002; Davila, Bradbury ve Fincham, 1998; Elli, 2010; Güvendiren, 2020; Zuroff ve Fitzpatrick, 1995). Yapılan diğer araştırmalarda da kaygılı bağlanma stiline uyumsuz davranışlarla ilişkili olduğu belirtilmiş olup bu durumun depresif belirtilerle ilişki içerisinde olduğu ifade edilmiştir (Burnette vd., 2009; Saffrey ve Ehrenberg, 2007). Depresyon ve güvenli bağlanma ilişkisine yönelik yürütülen araştırmalarda negatif ilişki olduğu belirlenmiştir (Bekiroğlu, 1996; Hawkins, Howard ve Oyeboode, 2007; Surcinelli vd., 2010). Pielage, Gerlsma ve Schaap (2000) araştırmasında kaygılı ve kaçınan bağlanma stiline sahip bireylerin, yaşadığı

olayları daha fazla stresli algıladığından psikopatolojiye yatkın olduklarını tespit etmiştir. Wei ve arkadaşları (2011) araştırmasında kaygılı bağlanan bireylerin, başkalarının güvenine ihtiyaç duymalarından kaynaklı olarak depresif belirtiler göstermeye yatkın olduklarını bildirmiştir. Strodl ve Noller (2003) ise araştırmasında güvensiz bağlananların, özyeterlik duygusunun düşük olması, onaylanma ihtiyaçlarının ise yüksek olmasından dolayı bu kişilerde depresyon görülme olasılığının yüksek olduğunu saptamıştır. Bowlby (1980) bağlanmayla depresyon arasında ilişki olduğunu belirterek, bağlanma figürünün davranışlarının depresif belirtilere sebep olabileceğini belirtmiştir. Güvensiz bağlanma stillerinin uyumsuz davranışlar, düşük özyeterlik, onaylanma ihtiyacı, stres algısının yüksek olmasıyla ilişkili olması, depresif belirtilerin gelişimini hızlandırabilirken; güvenli bağlananların bağımsız, özgüveni yüksek, çevresiyle uyum içerisinde yaşayabilmesi ilişkileri başlatma ve sürdürmede başarılı hareket etmesi depresyonla negatif ilişki içerisinde olunmasını açıklayabilir.

ÖNERİLER

Yapılan araştırmaya Iğdır Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan, 1079 üniversite öğrencisi katılmıştır. Bu nedenle elde edilen verilerin sonuçları tek bir bölgeyle sınırlıdır, verilerin genellenebilmesi için her bölgeden öğrencilere ulaşılması tavsiye edilebilir. Katılımcılar araştırmanın değişkenlerinden olan depresyon ve bağlanma stillerine yönelik nitelikler ölçeklerle tespit edilmeye çalışılırken, ileride yapılacak araştırmalarda nitel çalışmalarla birlikte daha derinlemesine bilgiler elde edilebilir. Yetişkinlere; erken dönem bağlanma biçimlerinin, bireyin ilerleyen yaşamına olan etkilerini konu alan seminerler, eğitimler verilerek farkındalık oluşturulabilir.

KAYNAKLAR

- Ainsworth, M. D. S. (1982). *Attachment: retrospect and prospect*. C. M. Parkes ve J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior içinde* (s. 3-30). New York: Basic Books.
- Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44(4), 709–716. doi:10.1037/0003-066X.44.4.709
- Albrecht, A. T. ve Herrick, C. R. (2006). *100 questions ve answers about depression*. Sudbury, Mass: Jones and Bartlett.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2014). *Ruhsal bozuklukların tanısai ve sayımsal elkitabı* (E. Köroğlu, Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- APA (1980). *Diagnostic and statistical manual for mental disorders, 3rd edition (DSM-III)*. Washington DC: American Psychiatric Association.
- Bartholomew, K. ve Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four category model. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 61, 226–241. doi: 10.1037/0022-3514.61.2.226
- Bartholomew, K., ve Shaver, P. R. (1998). *Attachment theory and close relationships: methods of assessing adult attachment*. New York: Guilford Press.
- Basha, E. (2016). *Kosova savaşı gazilerinin depresyon anksiyete ve stres düzeylerinin belirlenmesi* (Doktora tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> veri tabanından erişildi.
- Beck, A. T. (1963). Thinking and depression. *Archives of General Psychiatry*, 9 (4), 324-333.
- Beck, A. T. (1967). *Depression: clinical, experimental, and theoretical aspects*. New York: Harper & Row.
- Beck, A. T. (2008). *Bilişsel terapi ve duygusal bozukluklar*. İstanbul: Litera.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation, anxiety and anger* (Vol. 2). New York: Basic.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Loss, sadness and depression* (Vol. 3). New York: Basic.
- Bowlby, J. (2012). *Bağlanma* (T. V. Soylu, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Brumariu, L. E. ve Kerns, K. A. (2008). Mother–child attachment and social anxiety symptoms in middle childhood. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(5), 393–402.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik* (İ. D. Erguvan Sarioğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Elli, Ü. E. (2010). *Yetişkinlerde bağlanma stilleri, mizaç ve karakter özellikleri ile depresyon ilişkisi*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> veri tabanından erişildi.

- Fraley, R. C. ve Shaver, P. R. (2000). Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4, 132-154.
- Fergusson, D. ve Woodward, L. (2002). Mental health, educational, and social role outcomes of adolescents with depression. *Arch Gen Psychiatry*, 59, 225-231.
- Hazan, C. ve Shaver, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5(1), 1-22. doi: 10.1207/s15327965pli0501_1
- Marakoğlu, K. ve Şahsivar, Ş. (2008). Gebelikte depresyon. *Türkiye Klinikleri J Med Sci*, 28, 525-32.
- Odağ, C. (2008). *Ergenler, bizi örnek alanlar, örnek aldıklarımız*. İzmir: Meta Basım Matbaacılık.
- Öztürk, M. O. ve Uluşahin, N. A. (2020). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Selçuk, E., Günaydın, G., Sümer, N., M. Harma, S. Salman, C. Hazan, B. Doğruyol ve Öztürk, A. (2010). Self-reported romantic attachment style predicts everyday maternal caregiving behavior at home. *Journal of Research in Personality*. 44, 544-549.
- Simpson, J., ve Campbell, L. (2013). *The Oxford hand book of close relationships*. New York: Oxford University Press.
- Taşkıran Tepe, H. (2018). *Kuşaklar arası aktarımın bağlanma kuramı ve ruh sağlığı arasındaki ilişki kapsamında sosyal hizmet bakış açısı ile incelenmesi* (Yüksek lisans tezi) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp> veri tabanından erişildi.
- Thompson, R. (2006). Erken dönemde bağlanma ve sonraki gelişim üzerindeki etkileri. (M. Sayıl ve G. Özdikmenli Demir, Çev.). *Türk Psikoloji Bülteni*, 38, 113-120.
- Tlach, L., Lieberherz, S., Dirmaier, J. ve Härter, M. (2017). Depresyon. Erişim adresi: <https://www.psychenet.de/tr/ruhsal-saglik/bilgiler/depresyon.html>.
- Van Buren, A. ve Cooley, L. E. (2002). Attachment styles, wiew of self and negative affect. *North American Journal of Psychology*, 4(3), 417-430.
- Weiss, R. S. (1982). *Attachment in adult life*. C. M. Parkes ve J. Stevenson-Hinde (Ed). The Place Of Attachment in Human Behavior içinde (s. 171-184). New York: Wiley.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yeşilççek, Ç. K. ve Aktaş, S. (2011). Gebelikte depresyon: Sıklık, risk faktörleri ve tedavisi. *Psikiyatrik Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 142-62.
- Yörükan, T. (2011). *Bağlanma ve sonraki yaşlarda görülen etkileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zuroff, D. C. ve Fitzpatrick, D. K. (1995). Depressive personality styles: Implications for adult attachment. *Personality and Individual Differences*, 18(2), 253-265.

KRİPTO PARALARIN SUÇ ÖRGÜTLERİNİN HAREKET SAHALARINI GENİŞLETMESİ

Arş. Gör. Elif SARIÇİÇEK

- ❖ Kurum Bilgisi: Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, Alanya/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0002-3979-7921
- ❖ Mail: elif.saricicek@alanya.edu.tr

Giriş

Geçmişten günümüze kadar bir alım satım aracı olarak kullanılan banknot ve demir paralardan sonra sanal paralar ortaya çıkmış ve piyasaya sürülmüştür. Sanal para birimlerinden biri olan kripto paralar değişim ve yatırım aracı olarak kullanılmaktadır. Kripto paralar bazı ortamlarda para işlevi görmesine rağmen gerçek para biriminin tüm özelliklerine sahip değildir (Brill & Keene, 2014). Kripto paralar bir otoriteden bağımsız merkezi bir sisteme sahip olmayan, hukuki açıdan para birimi niteliği taşımayan bir değişim aracı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, aktarılabilirlik, kişisel gizlilik ve güvenlik, taşınabilirlik, şeffaflık ve yapılan işlemlerin geri alınamaması gibi birtakım özelliklere sahiptir. Bu özellikler kripto para kullanımını kolaylaştırmakta ve kullanıma teşvik etmektedir. Kripto paralar geleneksel bankacılığa alternatif olabilecek bir sistemden oluşurken aynı zamanda güçlü avantajlara da sahiptir. Fakat tüm bu avantajlı özelliklerinin yanında kötü amaçlı kullanımı da oldukça yaygındır. Özellikle çıktığı günden itibaren kullanımını küresel olarak artarken, suç faaliyetlerinde kullanımı da yaygın hale gelmiştir (Houben & Snyers, 2018). Kripto paralarla ilgili bir para politikasının olmaması ise ülkeler için çeşitli sorunlara yol açmıştır. Bu doğrultuda, Mali Eylem Görev Gücü (Financial Action Task Force- FATH) tarafından ülkelerin sanal para kullanımı için uyması gereken kuralları ve tavsiyeleri içeren rehber bir rapor yayınlamıştır. Ülkelerin sanal paraları kullanması için yayınlanmış olan bu kılavuza ülkelerin uyması ve bu doğrultuda hareket etmeleri beklenmektedir. Fakat bazı ülkelerin bu tavsiyelere uymaması, bazı ülkelerin ise kripto para kullanımını tamamen yasaklaması, kripto paraların kullanımı ile ilgili küresel bir karmaşaya ve belirsizliğe yol açmaktadır.

Bu çalışmada Immanuel Wallerstein'ın dünya sistemleri analizi çerçevesinde, kripto paraların ortaya çıkışını ele alınmaktadır. Bununla birlikte suç örgütlerinin hareket sahalarını genişletmesi üzerine değerlendirmeler yapılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Dünya Sistemi Teorisi

Immanuel Wallerstein'a göre dünya sistemi merkez, çevre ve yarı çevreden oluşmaktadır. Dünya ekonomisinin işleyişi için merkez devletler, çevre devletler ve çevre bölgeler gerekmektedir. Merkez devletler üstün

teknolojiye sahip, karmaşık siyasi yapıdadırlar. Çevre bölgeler merkez devlete göre zayıf siyasi yapıya ve teknolojiye sahiptirler. Çevre bölgeler olarak görülen devletlerin doğal kaynaklara sahip olması nedeniyle merkez devletler çevre ekonomileri kapitalist ekonomiye çekmekte ve doğal kaynaklarını sömürmektedir. Bu merkez ve çevre devletler arasında yarı çevre yapılar bulunmaktadır ve aracı görevi görmektedir (Wallerstein, 2020). Teoride bahsedildiği üzere, dünya sistemi teorisi kapitalist bir ekonomik temele dayanmaktadır. Dolaylı olarak, ABD'nin merkez bir yapı olarak kapitalist ekonomi içerisinde yer alması ve hegemonyasını sürdürmeye çalışması sonucu küresel bir ekonomik krize neden olduğu söylenebilir.

2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Kripto Paranın Ortaya Çıkışı

Dünyanın en büyük ekonomisi olarak görülen ABD'nin subprime kredi krizinin kökleri 2000'li yıllara kadar dayanmaktadır. Yüksek teknoloji şirketlerine ait hisse senetleri balonu patlamıştır ve 2001 yılında ikiz kulelere gerçekleşen saldırı neticesinde FED (Federal Rezerv Bankası) kısa vadeli faiz oranlarını düşürmüştür. Kısa vadeli faiz oranlarının düşmesi ipotekli konut kredisi faizlerinin de düşmesine neden olmuştur. Faiz oranlarının düşmesi sonucu Finans kuruluşlarının tarafından düşük hane gelirine sahip, geri ödeme imkânı olmayan kişilere ipotekli konut kredileri verilmiştir. Bunun sonucunda düşük faizli olan menkul kıymetleri yatırımcılar daha çok gelir elde etmek amaçlı almaya başlamış ve büyük ilgi göstermişlerdir. 2004 yılında FED'in konut fiyatlarının şişmesi sonucu ekonomiyi rahatlatmak ve enflasyonu düşürmek için faiz oranlarını yükseltmesi krize giden yolu açmıştır ve 2006 yılında konut balonun patlamasına neden olmuştur. 2007 yılında ödenemeyen subprime kredi borçluları kredilerini ödeyememeye başlamış ve ipotekli konut kredilerine bağlı menkul kıymetlerin değeri düşmüştür. Bunun neticesinde borsalarda düşüş yaşanmış ve türev araçları ve borsa işlemleri ile kriz hızla diğer ülkelere yayılmıştır. (Kutlu & Demirci, 2011; Baily, Litan & Johnson, 2009).

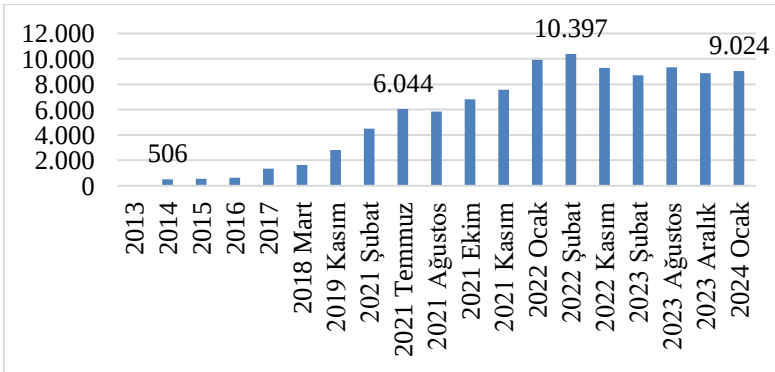
Küresel ekonomik kriz insanları zor duruma sokması insanların merkeziye otoriteye olan güveni azaltmıştır. Kriz sonrası insanlar merkezi otoriteden bağımsız, devlet ve banka gibi kurumlarının kontrolünden uzak değişim ve yatırım yapabilecekleri bir yapı arayışına girmiştir. Finansal piyasalarda oluşan ani çöküş ve patlamalar dolayısıyla devlet ve merkez

bankalarına olan güvenin sarsılması ile insanlar bir insana veya otoriteye güvenmek yerine teknolojiye olan güveni tercih etmeye başlamıştır. Bu 2008 krizinden sonra ilk kez piyasaya sürülen Bitcoin'in ortaya çıkışının nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Dolayısıyla Bitcoin'in, 2008 küresel ekonomik kriz sonrasında insanların merkezi otoriteden bağımsız, ani çöküşler yaşanmayacak ve güvenli finansal işlemler yapabileceği bir yapı arayışına girmesi ile ortaya çıkartıldığı öne sürülmektedir (Watorek ve ark., 2021).

Kripto Paralar ve Özellikleri

Blockchain teknolojisi dağıtık veri tabanına sahiptir ve eşler arası veri paylaşımı ve depolama sağlamaktadır. Kripto paralar, blockchain teknolojisinin sahip olduğu dağıtık veri tabanı sayesinde üçüncü bir kişi veya otoriteye ihtiyaç duyulmadan işlem yapılabilen, merkezi bir sisteme sahip olmayan, uçtan uca şifrelenmiş, internet üzerinde kullanıma sunulan dijital paralardır. Kripto paralar, Blockchain teknolojisi sayesinde kullanılmakta ve kaydedilmektedir (Habib, Sharma, Ibrahim ve ark., 2022).

Kripto paraların en bilinen örneği olan Bitcoin, 2008 finansal krizinden sonra Satoshi Nakotomo tarafından ortaya çıkartılmış ve 2009 yılında da piyasa sürülmüştür. Ayrıca Bitcoin haricinde 20.000 farklı kripto para örneği bulunduğu tahmin edilmektedir fakat bunların çoğu aktif değildir veya kullanılmamaktadır. Grafik 1'de görüldüğü üzere, 2024 yılı itibari ile aktif olarak kullanılan yaklaşık 9.000 farklı kripto para birimi vardır (Statista, 2024).

Grafik 1. 2013-2024 Yılları Dünya Çapındaki Kripto Para Birimlerinin Sayısı

Kaynak: Statista, 2024

Bitcoin'den sonra en büyük paya sahip olan kripto para Ethereum'dur ve Bitcoin'e göre daha esnek bir yapıya sahiptir. Merkezi finans anlamına gelen DeFi (Decentralized Finance) kodlar üzerinden çalışarak dünyanın her yerinden birçok kripto para biriminin alt yapısını oluşturan Ethereum ile hızlı bir şekilde işlem yapabilme imkânı sunmaktadır (Harvey, Ramachandran & Santoro, 2021).

Bir kripto para birimi günümüzde kullanılan gerçek para birimlerinden farklı olarak değerini koruyan ve yöneten merkezi bir otoriteye sahip değildir. Kripto paralar kamuya açık merkezi olmayan sistemlerde, kuruluş aşamasında belirlenen oranları ile üretilirler. Dolaşıma sunulmuş olan kripto paranın miktarı, para arzı ve şekli kuruluş aşamasında belirlenmektedir. Geleneksel para transfer işlemlerinde üçüncü bir kuruma ihtiyaç duyulmasının aksine kripto paralarda üçüncü bir şahıs/kurum yoktur (Çarkacıoğlu, 2016).

Kripto para, crypto ve currency kelimelerinden oluşmaktadır ve cryptocurrency kelimesi şifreli para anlamına gelir. Kripto paralar, ek para arzı yaratmaya ve şifreli olarak güvenli işlem yapmaya olanak sağlayan dijital bir değer aracı ve aynı zamanda alternatif bir para birimidir. Kripto para birimlerinin değeri diğer finansallarda ve para birimlerinde olduğu gibi anlık arz ve talep dengesine göre belirlenmektedir. Blockchain teknolojisi şifrelenmiş, işlem takibi sağlayan, dağıtık yapıda olan veri tabanıdır ve bu sayede kripto paralar blockchain veri tabanında bloklar halinde şifrelenmiş şekilde saklanmaktadır. (Eren, Erek & Buyruk-Akbaba, 2020)

Kripto paralar geleneksel paralar ile karşılaştırıldığında zayıf ve güçlü yanları vardır. Merkez bankası gibi bir yapıda olmaması ve bu nedenle enflasyon gibi etkenlerden etkilenmemesi güçlü yanlarından biridir. Ayrıca günümüzde yurtiçi veya yurtdışına para transfer etmek belli kurumlar ve belgeler doğrultusunda ile gerçekleştirilmekte olup maliyet içermektedirler fakat kripto paralar bu açıdan hızlı ve son derece maliyetsizdir. Para herhangi bir zamanda gönderilebilmektedir, daha az ofis işlemleri gerektirmekte ve bankacılıktan dolayı alınan komisyonların ortadan kalkmaktadır. Böylelikle işlem hızı ve operasyonel verimlilik sağlanmaktadır. Bunun gibi güçlü yönlere sahipken zayıf yanları ise şunlardan oluşmaktadır; kripto para sisteminde herhangi bir denetim yoktur, Kripto paraların değerinin kısa süre içinde değişmesi nedeniyle ekonomide kullanılması adil değildir, sürekli dalgalanma içerisindedir ve büyük zarar veya kar getirebilmektedir. Kanunsuz iş yapan kişiler mal varlıklarını korumak amaçlı kripto paraları kullanabilmektedir.

Dolayısıyla kripto paraların transferinin izlenmemesi ve denetlenememesi sonucu vergi kaçakçılığı, kara para aklama, uyuşturucu kaçakçılığı, terörizm finansmanı gibi kötüye kullanılması halk için tehlikeli olmakla birlikte ulusal güvenliği de tehdit etmektedir. Kara para aklama ve terörizm finansmanı suçlarına karşı küresel olarak verilen mücadeleye de karşı bir güç uygulamaktadır (Elmas & Aydın, 2021; Central Bank of the Russian Federation, 2022).

Kripto paraların özelliklerini ve kavramları ele alındığında, kripto paralar ile ödeme veya değişim yaparken gereksiz kişilere bilgi vermek zorunluluğun olmaması gizlilik özelliğini oluşturmaktadır. Neredeyse tüm kripto para birimleri yüksek miktarda bilgi işlem gücü ile doğrulanan blockchain teknolojisi kullanılarak güvence altına alınmaktadır ve bu sayede güvenilirlik özelliği ortaya çıkmaktadır. Kripto para birimleri hükümete veya finans kurumlarına bağlı olmadığından nerede olduğunuzdan bağımsız her yerde ve herhangi bir zamandan bağımsız kullanılabilir. Bu durum ise kripto paranın taşınabilirlik özelliğini oluşturmaktadır. Kredi kartlarının aksine kripto paralar ile yapılan ödeme geri alınamamaktadır ve bu durum ise kripto paralar ile yapılan işlemin geri alınamama özelliğini ortaya çıkarmaktadır (Özkul & Baş, 2020)

Kripto paranın tüm özellikleri ve kavramlarına bakıldığında kişiye yarar sağlayabilecek birçok özelliği var gözükse de toplum açısından tehlike arz eden özelliklere de sahiptir. Bahsedilen özellikler suç örgütlerinin finansmanı konusunda kolaylık sağlamakta ve suç örgütleri tarafından kötüye kullanılmaktadır.

Suç Örgütleri ve Kripto Para ile ilişkileri

Para ve yasa dışı finansman suç örgütlerinin ayrılmaz parçalarındandır. Sürekli bir gelire sahip olmadıkları sürece varlıklarını sürdüremez ve faaliyetlerini gerçekleştiremezler. İlk kripto para örneği olan Bitcoin ortaya çıktığı zaman bireylerin bankalara ve merkezi otoriteye olan güvenlerinin sarsılması sonucu birçok fayda sağlamış ve giderek popülerleşmiştir fakat birçok faydasının yanı sıra aynı zamanda suç örgütlerine de finansman konusunda kolaylık sağlamıştır. Fakat Bitcoin'in bu kadar popüler ve yaygın hale gelmesi ulusların güvenliğini tehlikeye atmaya başlamıştır. Bunun nedeni ise anonim yapısı nedeniyle kimliklerin gizli kalması, anlık ve geri döndürülemez yapısı nedeniyle yapılan işlemlerin takip edilememesidir. Bu

özelliklere ek olarak politikaları ve kanunları geride bırakması ile suç örgütlerinin son derece cezabetmiş ve suç faaliyetlerinde kullanımı yaygınlaşmıştır (Fletcher, Larkin & Corbet, 2021).

Kripto paralar birçok şekilde suçun finansmanında kullanılmaktadır. Suç örgütlerinin kuruluşları ve faaliyetlerini destekleyenler tarafından elde edilen geliri kasasında saklamak amaçlı gizlilik odaklı olan kripto para birimlerine yatırıp cüzdanlarında saklamaktadırlar veya suç örgütünü desteklemek için kampanya yürüterek Monero (XMR) gibi gizlilik odaklı olan kripto para birimleri üzerinden yardım toplayabilmektedirler. Suç örgütleri kara para aklama, uyuşturucu kaçakçılığı, hayvan ve silah kaçakçılığı gibi suç faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri de soğuk cüzdanlarda saklayarak kripto paraları kullanmaktadır. Daha önce suç örgütünden ayrılmış hukuka uygun bir şekilde hayatına devam eden ve ticari faaliyetini sürdüren biri tarafından suç örgütlerine para transferleri sağlamak amacıyla kripto paralar kullanılmaktadır. Yine yabancı bir ülkeden gelen terör örgütünün faaliyetlerini fonlamak amaçlı gizlilik odaklı olan kripto paralar üzerinden transfer sağlanmaktadır (Gençcelep, 2022).

Yukarıda bahsedilen Monero (XMR) gizlilik odaklı olan kripto paralardan biridir. Kripto paraların tümü gizlilik odaklı değildir bazıları şeffaf yapıdan oluşmaktadır. Bitcoin ve bazı kripto paralar hükümet kontrolü altında olan ulusal para birimlerine alternatif olarak piyasaya sürülmüştür. Bitcoin şeffaf yapıda bir kripto paradır ve gizlilik odaklı para birimleri kadar gizlilik sağlamamaktadır. Bu nedenle suç örgütleri gizlilik odaklı para birimlerini kullanmaktadır. Gizlilik odaklı olan Monero 2014 yılında piyasa sürülmüştür. Monero hızlı, güvenli ve gizli olması ile ön plana çıkmakta ve ilk akla gelen gizlilik odaklı kripto para olarak bilinmektedir. Bir diğer gizlilik odaklı olan ve suç örgütleri tarafından en çok tercih edilen Verge ise Monero (XMR) örnek alan gizlilik esaslı işlem politikasına sahiptir. Diğer gizlilik odaklı olan, popüler ve en çok tercih edilen kripto paralar ise Dash, Zcash ve Grin'dir. Dash 2014 yılında çıkarılmıştır. Kripto para birimi kullanan kişi tarafından privatesend özelliğini açmadığı takdirde cüzdan bakiyeleri ve adresler blockchain üzerinden herkes görmektedir. Bir diğeri gizlilik odaklı kripto para ise Zcash'tir. 2016 yılında çıkmıştır ve diğerleri gibi korumalı işlemler ve gizlilik tabanı sağlamaktadır. Grin ise adres ve miktar bilgisinin olmaması, işlem geçmişinin görülememesi gibi özellikleri ile ön plana çıkmaktadır (Zhang, 2023). Bu kripto paralar normal kişiler tarafından kullanılabileceği

gibi sundukları gizlilik odaklı özellikleri ile de suç örgütlerinin finansmanını kolaylaştırmaktadır.

Kripto paralar suç örgütleri tarafından kullanılması ulusların güvenliğini de tehlikeye atmaktadır. Darknet web gibi yasa dışı karanlık ağlar, suçlulara yasa dışı mal alım satımını sağlamakta ve kripto para ile ödeme imkânı sunmaktadır. Bunun gibi karanlık ağlar üzerinden satılan uyuşturucu ve silahlar ulusların güvenliğini tehlikeye atmaktadır. ABD’de meydana gelen 11 Eylül saldırıları sonrası, Amerika terör ile mücadele çabalarına öncelik vermiş ve bu sayede terör örgütlerini finanse eden kaynaklar çözülmüştür. 2021 yılında dünya çapında kolluk kuvvetleri çok sayıda terör finansmanı vakası tespit etmiş ve bunları savuşturmuşlardır. Sadece Amerika terörist gruplarla bağlantılı adreslerden yaklaşık bir milyon değerinde Bitcoin kurtarmıştır. Amerikan blok zinciri firması olan Chainalysis, kara para aklamayı ‘‘kripto para temelli suç’’ olarak adlandırmaktadır. Kripto paralarla gerçekleşen kara para aklama, suçlulara fon oluşturma, kaynakların gizlenmesi nedeniyle ulusal güvenliği baltalamaktadır (Alfieri, 2022). Bu ve bunun gibi benzer olaylar neticesinde kripto paralar üzerinden suç işlenmekte olduğu görülmektedir. Bu noktada kripto paralarla ilgili ülkelerin tutumları oldukça önemlidir. FATF’ in kripto paralarla ilgili yayınladığı rehber ve bu doğrultuda ülkelerin aldığı önlemler suç örgütlerinin artmasında veya azalmasında önemli bir rol oynamaktadır.

FATF ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları

FATF ve Kripto Paralar ile İlgili Faaliyetleri

FATF, 16 Nisan 1989’da Paris’te toplanan G7 ülkelere ek 8 ülke ile Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) bünyesinde kurulmuştur. OECD bünyesinde FATF bağımsız bir organ olarak varlığını sürdürmektedir. FATF, 2021 yılında 37 ve ikisi uluslararası organizasyon olmak üzere toplamda 39 üyeye sahiptir (Financial Action Task Force, 2019). Kara para aklama ve çeşitli suçların faaliyetlerinin finansmanı küresel bir sorun olması nedeniyle herhangi bir ülke sadece kendi imkanları önleyememektedir. Burada ise söz konusu küresel bir kurum olan FATF devreye girmektedir. FATF, küresel kara para aklama ve terör finansmanı gözlemcisidir. FATF, yasadışı faaliyetleri ve suç örgütlerinin, suçluların

topluma verdikleri zararları önlemeyi amaçlamakta ve bununla ilgili standartlar belirlemektedir. FATF, 205 üye ülkeden oluşan küresel bir ağı sahiptir ve yolsuzluk, organize suç, terörizmi önlemek için tavsiyelerini ve standartlarını geliştirerek kendini buna adanmış uluslararası bir kurumdur. FATF, kara para aklama ve terörün finansmanı tekniklerini gözden geçirerek, kripto paralar ve yayılan sanal varlıklar giderek popülerleştikçe standartlarını geliştirmektedir. FATF ayrıca ülkelerin standartları etkili ve doğru şekilde yerine getirip getirmediğini izlemekte ve FATF standartlarına uymayan ülkeleri hesaba katmaktadır (FATF, 2024).

FATF, kripto paraların illegal işlemlerde kullanılmaması için 2019 yılında Seyahat Kuralı getirmiştir. Seyahat kuralı, finans kuruluşlarının suç finansmanı ile mücadele etmesi için FATF direktiflerinden oluşmaktadır. 2009 yılında finansal hizmet sağlayıcılara Virtual Asset Service Provider (VASP) Türkçe adı ile “sanal varlık hizmet sağlayıcılar” eklenmiştir. VASP’lerin kapsamı oldukça geniştir. VASP’ler cüzdan uygulamalarını saklama hizmetlerini, kripto varlık işlem platformlarını, kripto ihracatçıları kapsamaktadır. Bu hizmet sağlayıcıların arasında gerçekleşen 1000 USD ve üzeri işlemlerde alıcı ve gönderici bilgilerini paylaşmak ve belli şartlar altında saklamak zorunludur. Seyahat kuralına ek olarak ülkeler kendi ülkelerinin tüm servis sağlayıcılarından sorumlu tutulmaktadır. FATF, 2021 yılında seyahat kuralı amacını gerçekleştirmek için kripto para rehberi yayınlamıştır. Rehberde VASP kapsamı ve sorumluluklarına açıklık getirilmektedir ve ülkelerin neler yapması gerektiği, sorumluluklarının neler olduğu üzerinde durulmuştur. FATF’in kripto paralar ile ilgili yayınlamış olduğu bu rehber hem kripto paralarla ilgili gelecek düzenlemeler hem de kripto varlık hizmet sağlayıcıları için oldukça önem arz etmektedir. FATF bu zamana kadar kripto paralar ile ilgili çeşitli rehberler yayınlamış olsa da kripto paraların kullanımı ile ilgili henüz tüm ülkeleri kapsayan küresel ve genel bir politika yoktur. Bunun nedeni ise kripto para sistemin çok hızlı gelişmesi ve oldukça dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Bu nedenle son derece özgün bir teknoloji olan kripto para sistemini doğru analiz ederek farklı yönlerini ele almak, doğru ve kapsayıcı şekilde değerlendirerek etkili bir düzenleyici oluşturmak, kamu otoriteleri için önemli bir sorun teşkil etmektedir. FATF’ in kripto paralar konusunda talimatlarına uyamayan ülkeler gri listeye alınmaktadır. Gri listeye “arttırılmış izleme kapsamındaki ülkeler” olarak anılan, talimatlara uymayan ülkeler eklenmektedir (FATH, 2023).

Kripto Paralara Karşı Ülkelerin Yaklaşımları

Kripto paraların yasal düzenlemeleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bazı ülkeler kripto paraların kullanımını yasakken bazı ülkeler yasak değildir. Ülkeler FATH tavsiyeleri ve direktifleri haricinde kendileri de birtakım düzenlemeler yapmaktadırlar.

ABD kripto paralarla ilgili tutumu eyaletlerin kanunlarına göre değişmektedir. Kripto paraların yasal statüsü eyaletlere göre farklıdır ve tanımı da çeşitlenmektedir. ABD kurumlarının ve eyaletlerinin birbirinden farklı yaklaşımları kripto paraların vergilendirmesini de karmaşık hale getirmiştir. Örneğin New York Eyaleti ve Wyoming Eyaleti farklı kripto paralar için farklı çalışmalarda bulunmuştur. 2015 yılında New York Eyaleti kripto paralar için işletme lisansı belirlemiştir. Wyoming Eyaleti ise 2019 yılında sanal varlık kullanımını teşvik etmek ve fiat para ile aynı statüye sahip olması için yasa tasarısında bulunmuştur. 2018 yılında, Japonya kripto paranın yasal olarak lisansının alındığı ve düzenlemelerin yapıldığı ilk ülke konumunda olmuştur. 2018 yılının devamında meydana gelen yasadışı olaylar neticesinde kripto paralara karşı bakış açısı değişerek yeni düzenlemelere gidilmiştir ve kripto paralar menkul kıymet olarak kabul edilmemektedir (Blandin, Clouds, Hussain ve ark., 2019). Çin de ise kripto paraların ödeme aracı olarak kullanımı yasaktır ve kripto para borsaları yasadışı olarak görülmektedir (Arıkan, 2021).

Rusya, kripto para birimlerini ödeme aracı olarak kabul etmekle birlikte kripto paralardan doğacak tehlikelere karşı oldukça kaygılı bir izlenimdedir. Rusya Merkez Bankası tarafından yayınlanan mali istikrar raporunda kripto paraların kara para aklama ve terörizm finansmanında önemli bir araç olduğuna değinilmiştir. Ayrıca kripto paraların suç faaliyetlerinin finansmanını kolaylaştırdığından ve buna elverişli bir ortam yarattığından, kripto para kullanımının ekonomiyi olumsuz etkilediğinden bahsedilmiştir (Central Bank of the Russian Federation, 2022).

Fransa, İsviçre ve Almanya'da ise kripto paralar yalnızca elektronik ortamda transfer edilen, değişim veya yatırım amacı ile kullanılan sanal paralar olarak kabul edilmekte ve yine diğer ülkeler gibi menkul kıymet olarak kabul edilmemektedir. İngiltere'de para ya da itibari para olarak kabul edilmemekle birlikte yatırım yapılmasıyla ilgili bir yasak bulunmamaktadır. Aynı zamanda Mali Otorite (Financial Conduct Authority- FCA) tarafından

kripto paralar ile ilgili uyarılar dışında durum değerlendirmeleri yapılmaktadır. Kanada FINTRAC (Financial Transactions and Reports Analysis Centre) tarafından kripto para alım satım platformlarına belli bir ücret karşılığında lisans verilmektedir. Kripto paralar yasal olarak ödeme aracı olarak kullanılmamakla birlikte menkul kıymet yasalarının altında düzenlenmektedir (Vergi Konseyi, 2022)

Türkiye'nin kripto paralara karşı tutumuna bakıldığında, 2021 yılında kripto paraların doğrudan veya dolaylı olarak ödeme aracı olarak kullanılması yasaklanmıştır. Kripto paralara yatırım yapılabilir, cüzdana saklanabilir, alım satım yapılabilir, fakat ödeme aracı olarak faaliyet gösterememektedir. Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) tarafından VASP'lere verilen denetleme yetkisi ile suç ve terör finansmanı ile mücadele hedeflenmektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2022; Mali Suçları Araştırma Kurulu, 2021).

Çin, Cezayir, Bolivya, Kolombiya, Mısır, Irak, Hindistan ülkelerinde kripto paralar çeşitli nedenlerden dolayı bazılarında ödeme aracı olarak yasaklanırken bazılarında kripto para kullanımı tamamen yasaklanmıştır (Vergi Konseyi, 2022). Tüm bunlar doğrultusunda, ülkeden ülkeye kripto paralar ile ilgili tutumların ve düzenlemelerin değiştiği, bunun sonucunda da küresel olarak belirsizliğe ve karmaşaya yol açtığı söylenebilmektedir.

Sonuç

Amerika'nın uyguladığı politikalar sonucu 2008 yılında küresel ekonomik krizin ortaya çıkmasının ardından kripto paraların ortaya çıkmasını Immanuel Wallerstein'in dünya sistemi teorisine göre, ülkelerin merkez ülke olma çabaları ve bunun üzerine Amerika'nın da hegemonyasını devam ettirme çabaları üzerine ortaya çıkması ile değerlendirilebilir. FED'in uyguladığı faizler ve sonrasında subprime kredi krizinin çıkması yine Amerika'nın tek güç olma çabası sonucu ekonomi de uyguladığı politikalar neticesinde ortaya çıkması ile değerlendirebilir. Kökleri 1990'lara dayanan kripto paranın 2008 küresel ekonomik krizi sonrası bireylerin merkezi otoriteden bağımsız bir yapı arayışına girmesi ile hız kazanarak ortaya çıkması, dünya sistemi teorisine göre kapitalist küreselleşmeye karşı bireylerin bağımsızlık için vermiş olduğu mücadele olarak görülebilir. Kripto paraların merkezi otoriteden bağımsız olma isteği sonucu ortaya çıkması fakat suç örgütlerinin kripto paraları kötü amaçlı kullanmaya başlamasını yine ülkelerin, milletlerin veya örgütlerin güç için çabalaması sonucu ortaya çıkması ile değerlendirilebilir. FATF'in

kripto para rehberinin yayınlaması ve kara para aklama, terörizm finansmanı gibi suç faaliyetlerini önlemek amaçlı çıkarttığı kılavuza ülkelerin uymaması ve gerekli önlemleri almaması ülkelerin, güçlü ülkelerin içinde bulunduğu kapitalist küreselleşmeye olan tutumlarına karşı bir protesto olarak görülebilir. Nihayetinde bazı ülkeler kripto para kullanımını suç faaliyetlerinin finansmanını önlemek için yasaklarken bazı ülkeler buna ihtiyaç duymamaktadır. Suç örgütlerine destek veren ve bu yolda kripto para kullanımını destekleyen ülkelerin küresel sisteme başkaldırı içinde olduğu görülmektedir. FATF her ne kadar kripto paralarla suç finansmanını önlemek için rehber yayınlamış olsa da kripto para kullanımı ile ilgili genel ve küresel çapta bir politikanın olmaması suç örgütlerinin hareket sahalarını genişletmesine ne yazık ki tam anlamıyla engel olamayacaktır. Bu nedenle tüm ülkelerin iş birliği içerisinde ortak bir politika benimsenmesi ve topluma fayda sağlayacağı avantajlı yönlerinin ortaya çıkartılması gerekmektedir. Diğer yönden suç işleme olanağının ve suç faaliyetlerini arttırmasını engelleyecek ve neticesinde kripto paraların kullanımı sayesinde suç örgütlerinin hareket sahalarının genişlemesini durduracak, iyileştirici düzenlemeler yapılması ve politikalar benimsenmesi gerekmektedir. Suç örgütlerinin günden güne hareket sahalarını genişlemesi ve kripto paralara bağlı küresel çapta suç faaliyetlerinin artması bu yolda benimsenmesi gereken politikaların, ulusların güvenliği için ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Alfieri, C. (2022). Cryptocurrency and national security. *International Journal on Criminology*, 9(1), 21-48. doi: 10.18278/ijc.9.1.3
- Ankan, N.İ. (2021). Kripto paraların dünya genelindeki hukuki durumuna ilişkin bir inceleme. *Düzce İktisat Dergisi*, 2(1), 1-12.
- Ashford, K. (6 Haziran 2022). 6 Kasım 2022 tarihinde <https://www.forbes.com/advisor/investing/cryptocurrency/what-is-cryptocurrency/>. adresinden erişildi.
- Baily, M.N., Litan, R.E., & Johnson, M.S. (2009). The origins of the financial crisis. *The Brookings Institution*. Fixing Finance Series, Paper 3, Washington.
- Blandin, A., Cloots, A.S., Hussain, H., ve ark. (2019). Global cryptoasset regulatory landscape study. *University of Cambridge Faculty of Law Research Paper*, (23). <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3379219>
- Brill, A., & Keene, L. (2014). Cryptocurrencies: The next generation of terrorist financing?. *Defence against terrorism review*, 6(1), 7-30. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2814914>
- Central Bank of the Russian Federation. (2022). *Cryptocurrencies: Trends, risks, and regulation*. Consultation Paper, Moscow. https://www.cbr.ru/Content/Document/File/132242/Consultation_Paper_200120_22_eng.pdf
- Çarkacıoğlu, A. (Aralık, 2016). *Kripto-Para Bitcoin*. Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi.
- Elmas, B., & Aydın, S. (2021). Geçmişten günümüze paranın tarihi: Fiziki paradan kripto paraya. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, (2021 Özel Sayı), 253-264.
- Fletcher, E., Larkin, C., & Corbet, S. (2021). Countering money laundering and terrorist financing: A case for. *Research in International Business and Finance*, 56, 101387. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101387>
- Eren, B.S., Erek, M., & ve Buyruk-Akbaba, A. (2020). Kripto para kavramı ve muhasebeleştirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 9(2), 1340-1367. <https://doi.org/10.15869/itobiad.682655>
- FATF. (2019). 7 Şubat, 2024 tarihinde [https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/annual-reports/FATF30-\(1989-2019\).pdf.coredownload.pdf](https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/annual-reports/FATF30-(1989-2019).pdf.coredownload.pdf) adresinden erişildi.
- FATF. (2023). *Targeted Upate on Implementation of the FATF Standards on Virtual Assets/VASPs*. Paris, France. <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/targeted-update-virtual-assets-vasps-2023.html>
- FATF. (2024). 7 Şubat, 2024 tarihinde <https://www.fatf-gafi.org/en/the-fatf/what-we-do.html> adresinden erişildi.

- Genççelep, R. (2022). Kripto paraların terörün finansmanı suçunda kullanılması. *Bilişim Hukuk Dergisi*, <https://doi.org/10.55009/bilisimhukukudergisi.1132645>
- GP Bullhound., The Motley Fool., & Investing.com. (January 9, 2024). *Number of cryptocurrencies worldwide from 2013 to January 2024* [Graph]. In Statista. 9 Şubat, 2024 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/863917/number-crypto-coins-tokens/> adresinden erişildi.
- Habib, G., Sharma, S., Ibrahim, S., ve ark. (2022). Blockchain technology: Benefits, challenges, applications, and integration of blockchain technology with cloud computing. *Future Internet*, 14(11), 341.
- Harvey, C.R., Ramachandran, A., & Santoro, J. (2021). *DeFi and the Future of Finance*. John Wiley & Sons.
- Houben R., & Snyers, A. (2018). *Cryptocurrencies and blockchain: Legal context and implications for financial crime, money laundering and tax evasion*. European Parliament study: PE 619.024, Brussels: European Parliament.
- Kutlu, H.A., & Demirci, N. (2011). Küresel finansal krizi (2007-?) ortaya çıkaran nedenler, krizin etkileri, krizden kısmi çıkış ve mevcut durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (52), 121-136.
- MASAK. (Mayıs, 2021). *Suç gelirlerinin aklanmasının ve terörizmin finansmanının önlenmesine dair yükümlülüklerle ilişkin temel esaslar*. Kripto varlık hizmet sağlayıcılar rehberi. 9 Şubat, 2024 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/12/2021/05/Kripto-Varlik-Hizmet-Saglayicilar-Rehberi.pdf> adresinden erişildi.
- Özkul, F., & Baş, E. (2020). Dijital çağın teknolojisi blokzincir ve kripto paralar: Ulusal mevzuat ve uluslararası standartlar çerçevesinde mali yönden değerlendirme. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 20(60), 57-74.
- Türkiye Bankalar Birliği. (07.02.2022). *Dijital varlıklara yönelik bankacılık açısından genel bakış, potansiyel iş modelleri ve dijital varlıkların hukuki açıdan değerlendirmesi*. Dijital Varlık Raporu. <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/tos/Dijital%20Varl%C4%B1klar%20Raporu.pdf>
- Wallerstein, I. (2020). *World-Systems analysis: An introduction*. Duke University Press.
- Wątarek, M., Drożdż, S., Kwapień, J., Minati, L., Oświecimka, P., & Stanuszek, M. (2021). Multiscale characteristics of the emerging global cryptocurrency market. *Physics Reports*, 901, 1-82. <https://doi.org/10.1016/j.physrep.2020.10.005>
- Vergi Konseyi. (2022). *Kripto varlıkların vergilendirilmesi çalışma grubu raporu*. <https://vergikonseyi.hmb.gov.tr>
- Zhang, T. (2023). *Privacy evaluation of blockchain based privacy cryptocurrencies: A Comparative analysis of Dash, Monero, Verge, Zcash, and Grin*. IEEE Transactions on Sustainable Computing, 8(4), 574-582. doi: 10.1109/TSUSC.2023.3303180.

TEK PARTİ DÖNEMİNDE İTTİFAK SİYASETİ

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL

- ❖ Kurum Bilgisi: Hitit Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Çorum/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-4404-8148
- ❖ Mail: ertugruleryucel@hitit.edu.tr

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde devletler askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal amaçlarla birbirleri ile ilişkiler geliştirmişler, antlaşmalar imzalamışlardır. Bu süreçler devletlerarasında ittifakların ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. İttifak siyaseti devletlerarasındaki amaçların ve çıkarların gerçekleşme durumuna göre kısa, orta ve uzun süreli olabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de ulusal hedefleri doğrultusunda bir ittifak siyaseti takip etmiştir. Bu siyasetin terkinde nüfusun durumu, kamu sağlığı, ekonomik durum, sosyal yapı gibi ülke içi faktörlerin yanında, genç cumhuriyetin dışarıda maruz kaldığı tehditler önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet yönetimi içeride ve dışarıda karşılaştığı zaruretlere göre bir ittifak siyaseti takip etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, uzun savaş yıllarından sonra Osmanlı Devleti'nin çöküntüsü üzerine kurulmuştur. Osmanlı Devleti ilk defa 1699 Karlofça Antlaşması ile toprak kaybı yaşamış ve bunu sürekli yeni savaşlar ve yeni toprak kayıpları izlemiştir. 1789 Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı ulus devlet, ulusal egemenlik ve ulusalcılık ilkeleri imparatorluk yapıları üzerinde yıkıcı etkiler meydana getirmiştir. 19. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti azınlık isyanları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kendisine ait dili ve kültürü ile ulus olduğunun bilincine varan azınlıklar birer birer isyan etmişler ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. 20. Yüzyıl'ın başında bu uluslar bu kez Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak için bir araya gelmişlerdir. 1912-1914 Balkan Savaşları yenilgisinin travmatik sonuçları olmuştur. Yaşanan büyük toprak kayıplarını telafi etmek için I. Dünya Savaşı'nı fırsat olarak gören Osmanlı Devleti, savaşa İtilaf Devletleri tarafında girmek için müzakereler yürütse de bu talep savaşı çok geniş coğrafyalara yayacağı için kabul görmemiştir. İtilaf Devletleri "Doğu Sorunu" olarak ele aldıkları ve yıkılacağına kesin gözüyle baktıkları Osmanlı Devleti'ni savaşa dâhil etmek istememişlerdir. Savaş sırasında yaptıkları anlaşmalarla da Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. İtilaf Devletleri'nin esas amacı Almanya'yı birçok cephede savaşarak mağlup etmektir. İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan üç büyük gücün arasına sıkışan Almanya'ya karşı, İtalya'nın da Akdeniz ve Ege'den toprak vaadi ile taraf değiştirmesi sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti, ordu içinde savaşı Almanya'nın kazanacağını düşünen subayların oldu bittisiyle I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri

tarafında girmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olması savaşı çok geniş coğrafyalara yaymıştır. Osmanlı ordusu Kafkasya'da, Balkanlar'da, Çanakkale'de, Kanal'da, Hicaz'da, Irak'ta, Suriye'de ve Filistin'de savaşmıştır. Savaşı kaybedilmesi ve ardından imzalanan Sevr Antlaşması çok ağır şartlar ihtiva etmiştir. Uzun savaş yıllarının ve büyük toprak kayıplarının üzerine I. Dünya Savaşı yenilgisinin de eklenmesi, Osmanlı Devleti üzerinde çok olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti büyük toprak kayıpları, yüklü savaş tazminatı ve ordusunun dağıtılması ile yüz yüze gelmiştir. Başkent İstanbul, Irak, Filistin İngilizler tarafından; İzmir ve Ege Bölgesi Yunanistan tarafından; Güneydoğu Anadolu bölgesi, Suriye, Lübnan Fransızlar tarafından; Doğu Anadolu bölgesi de Ermeniler tarafından işgal edilmiştir.

Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak yeni bir kurtuluş hareketinin fitili ateşlemiştir. Havza ve Amasya Genelgeleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile ortaya konulan kurtuluş/bağımsızlık iradesi, Ankara'da açılan Büyük Millet Meclisi ile taçlanmıştır. İşgallere karşı direnen yerel güçler düzenli ordu haline getirilmiştir. Doğu'da Ermeniler, Güney'de Fransızlar, Batı'da Yunanistan yenilgiye uğratılmış, İngilizler ise savaşmadan İstanbul'u boşaltmak zorunda kalmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrası son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından ilan edilen "Misak-ı Milli" sınırlarına büyük ölçüde ulaşılmış, kazanılan zafer "Lozan Barış Antlaşması" ile garanti altına alınmıştır.

Lozan Görüşmelerine Ankara Hükümeti'nin yanında İstanbul Hükümeti'ni davet ederek iki taraf arasında uyuşmazlıklar çıkarıp kendi menfaatlerini koruyacaklarını düşünen İtilaf Devletleri'nin hamlesi, 1 Kasım 1922'de hilafet ve saltanatı birbirinde ayıran ve saltanatı kaldıran kanunla boşa çıkarılmıştır. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edilerek yeni devletin adı konulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ulus devlet olarak kurulmuştur. Cumhuriyet yönetimi hedefini çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak olarak belirlemiştir. Çağdaş uygarlıktan kastedilen ise modern Batı uygarlığıdır. Cumhuriyet yönetiminin amacı modern tarzda bir devlet ve toplum inşa etmek olmuştur. Bu yüzden Osmanlı'dan devralınan geleneksel yapıyı modern ölçütlere ulaştıracak köklü reformlara gidilmiştir. Ülke içinde hukuk, eğitim, nüfus, sağlık, ekonomi ve sosyal hayat alanında büyük dönüşümlere imza atılırken, dış siyasette Cumhuriyet yönetimi denge siyasetinden yana olmuştur.

Osmanlılık, İslamcılık ve Turancılık gibi büyük anlatılar reddedilmiştir. Yeni kurulan devleti hızla modernleştirmek, bunu yaparken de çatışmalardan, anlaşmazlıklardan ve savaşlardan kaçınmak temel ilke olmuştur.

Bu çalışma Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan tek parti döneminde, Cumhuriyet yönetiminin izlediği ittifak siyasetini incelemektedir. Çalışmanın amacı Cumhuriyet yönetiminin izlediği ittifak siyasetinin hangi şartlar ve tehditler altında oluştuğunu ortaya koymaktır. Çalışma bu amaca ulaşmak üzere ülke içi koşulları ve dış siyasetteki tehdit algılamalarını birlikte analiz etmektedir. Takip edilen ittifak siyasetinin ülke içinde nüfusun yapısı, sağlık durumu, ekonomik yapı ve sosyal sorunlarla birlikte; Anadolu topraklarına yönelik ortaya çıkan tehditler bağlamında oluştuğu iddia edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nden Devralınan Miras: İttifak Siyasetinin Terkibinde Zaruretler

Cumhuriyet, üzerine kurulduğu sosyal ve ekonomik yapıyı Osmanlı Devleti'nden devralmıştır. Bu yapı sosyal ve ekonomik yönden büyük sorunlar ihtiva etmektedir. Öncelikle yeni devletin üzerine inşa edileceği nüfus bakiyesi Osmanlı'dan kalmadır. Cumhuriyet kurulduğunda ülkenin nüfusu tahmini olarak 12 milyondur. İlk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış ve nüfus 13.648.270 kişi olarak belirlenmiştir. Bu sayı diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında çok düşük kalmaktadır. Aynı dönemde Almanya'nın nüfusu 65 milyon, İngiltere'nin nüfusu 49 milyon, İtalya ve Fransa'nın nüfusu 42 milyondur. Türkiye'nin coğrafi büyüklüğü, bu devletlerin coğrafi büyüklüğü ile kıyaslandığında Anadolu'nun boş olduğu, Türkiye'nin nüfusu ile topraklarını dolduramayan bir ülke konumunda olduğu görülmektedir. Nüfusun bu kadar az olmasında şüphesiz Osmanlı Devleti'nin uzun dönemdir savaşların içinde olmasının büyük payı vardır (Neumark, 1941).

1800'lü yıllar, Avrupa'da tıp biliminin gelişmesi ve salgın hastalıkların önlenmesinin sonucu olarak nüfus devriminin yaşandığı yıllardır. Avrupa kıtasının nüfusunda bu yüzyılda büyük artışlar yaşanmıştır. Öyle ki, Thomas Robert Malthus Avrupa'daki devasa nüfus artışından korkarak, nüfus geometrik olarak artarken; besin maddelerinin aritmetik olarak arttığını ve salgın hastalık gibi kısıtlayıcı şartlar olmazsa Avrupa kıtasını yakın gelecekte açlık ve kıtlığın beklediğini iddia ettiği “Nüfus İlkesi Üzerine Deneme” adlı eserini bu yüzyılda (1803'te) yayınlamıştır. Avrupa'daki devasa nüfus artış

hızına karşıt olarak, Osmanlı Devleti'nin nüfusunun sürekli azaldığı göze çarpmaktadır. Azınlık isyanları, Çarlık Rusya karşısında kaybedilen savaşlar, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da, Kanal'da, Çanakkale'de, Galiçya'da, Hicaz'da, Irak'ta, Suriye'de Filistin'de yitirilen canlar ve en son Kurtuluş Savaşı; nüfusunun erimesi ile sonuçlanmıştır. Anadolu insanı Çanakkale Savaşı sırasında 14-15 yaşındaki çocuklara kadar cepheye sürmüştür. Liselerin mezun vermediği yıllar kaydedilmiştir. Osmanlı'da nüfus kaybı korkunç seviyededir. Justin McCarty sadece 1914-1922 yılları arası Anadolu nüfusunun %30 azaldığını yazmaktadır (McCarty, 1998).

Savaşlar sadece cephedekileri kırmamıştır. Cephe gerisinde kalanlar da büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Uzun savaş yılları ve erkek nüfusun cepheye oluşu tarımsal üretimde büyük aksamalara yol açmıştır. Erkek nüfus cepheye kırılırken, geride kalanlar açlık ve yoksullukla mücadele etmiştir. Bu dönemde nüfusta büyük kısımlara sebep olan bir başka faktör de salgın hastalıklardır. Tifo, tifüs, kolera, verem, grip, frengi gibi salgın hastalıklar büyük kayıplara sebep olmuştur. Bu dönemde salgın hastalıklara karşı aşı ve serum gibi koruyucu sağlık hizmetleri Osmanlı coğrafyasında mevcut değildir. Nüfus açısından bu dönemle ilgili altı çizilmesi gereken bir diğer husus da çocuk ölümlerindeki yüksek orandır. Kızıl, kızamık, boğmaca, suçiçeği gibi salgınlar yüksek ölüm oranlarına sebep olmuştur. Çocuk bakım bilgisinin de yeterli olmadığı bilinmektedir. Bu dönemde 8-10 çocuk doğuran ama doğurduğu çocukların üçü dördü ancak yaşayan, onları da savaşlarda ve salgınlarda kaybeden kadın profili çok yaygındır (Toprak, 2012).

Bu açıdan Cumhuriyet yönetiminin en öncelikli politikası nüfus üzerine olmuştur. Öyle ki nüfus politikası “nüfus davası”, çocuk politikası da “çocuk davası” olarak adlandırılmıştır. Cumhuriyet yönetimi nüfusu hızla artırmaya ve bunu yaparken de nüfusta büyük kayıplara sebep olan salgın hastalıklarla mücadele etmeye büyük önem vermiştir. Tek parti döneminde hem yüksek doğum oranları teşvik edilmiş hem de nüfusu kıran salgın hastalıklarla mücadele edilmiştir. Çocuk bakım bilgisi geliştirilmiş, çocuklarda ölüme sebep olan salgın hastalıkların önü kesilmiştir. Alınan önlemler sayesinde Anadolu'nun nüfusu hızla artmaya başlamış; 1935 nüfus sayımında 16.158.018, 1940 sayımında 17. 820.950, 1945 sayımında ise 18.790.174 sayına ulaşılmıştır. Öyle ki bu artış oranları 1930 yıllar itibariyle Avrupa ülkeleri içerisindeki en yüksek artış oranlarıdır (Arı, 1992).

Avrupa ülkelerine kıyasla geniş bir coğrafya üzerine kurulu olan Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfusun azlığı, Anadolu üzerinde hak iddiasında olan devletlerin iştahını kabartmıştır. Yunanistan başbakanı Elefterios Venizelos I. Dünya Savaşı sonrası Batı Anadolu'yu işgale gelirken, Anadolu'nun nüfusunu 8 milyon olarak telaffuz etmiştir. Üstelik bu nüfusun yarısının da Türk olmadığını iddia etmiştir. Yine 1922 yılında İtalya'da iktidarı ele geçiren faşist lider Benito Mussolini Türkiye'nin nüfusu ile topraklarını dolduramayan bir ülke görünümünde olduğunu iddia etmiştir. Dönemin gazetelerinde İtalya'nın artan nüfusunu yerleştirecek yeni ülkeler aradığı ve bunlardan birinin de Türkiye olduğuna dair haberler yer almıştır (Akşam, 1935; Cumhuriyet, 1935).

Cumhuriyetin izlediği dış siyasette nüfusun yol açtığı zaruretlere büyük rol oynamıştır. Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı nüfus bakiyesi gerek nicelik gerekse nitelik açısından büyük sorunlar ihtiva etmiştir. Nüfus hem sayıca azdır hem de salgın hastalıklarla ve yoksullukla mücadele etmektedir. Bir ülkenin en önemli maddi güç kaynağı nüfustur. Nüfusun sayıca az ve sağlıklı oluşu, tüm politika bileşenlerini akamete uğratacak bir durumdur. Yeni kurulmuş bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temel kaygısı hayatta kalmak olmuştur. Cumhuriyet yönetimi siyasal sınırları çizilmiş bir devlet olarak bu sınırlar ötesinde herhangi bir maceraya girmeme niyetinde olmuştur. Bu açıdan Osmanlılık, İslamcılık ve Turancılık gibi büyük anlatılar reddedilmiştir. Cumhuriyet yönetimi bir taraftan ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik gelişimi için adımlar atarken, diğer taraftan Türk yurdu ile ilgili dışarıdan kaynaklanan iddia ve kampanyalarla mücadele etmiştir (Arı, 1992).

Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında büyük ekonomik zorluklarla mücadele etmiştir. Uzun savaş yıllarının ekonomi üzerinde yarattığı tahribat çok derin olmuştur. Savaştan kaynaklanan zorlukların üstüne 1929 Büyük Ekonomik Buhranı'nın etkileri de eklenince, ekonomik durgunluk tavan yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti erken dönemde hammadde ihracatçısı, sanayi ürünleri ithalatçısı bir ülke görünümündedir. 1929 Buhranı sonrası tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi, diğer taraftan ithal edilen malların fiyatlarının sürekli yükselmesi, ihracat kalemi tarımsal ürünlere dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin ödemeler dengesini sarsmıştır. Lozan Barış Antlaşması ile üstlenilen Osmanlı dış borçlarının ödemesinin 1928 yılı itibarıyla başlaması da ekonomiyi çok zorlamıştır (Toprak, 2012). Yıllık borç ödemesi, genel

bütçe harcamalarının yüzde on beşini oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1929 yılı itibariyle 224 milyon lira olan bütçe gelirleri, 1933 yılında 205 milyon liraya gerilemiştir. 1929 yılında 55 milyon lira olan gümrük gelirleri, 1933'de 33 milyon liraya düşmüştür. Bu koşullar altında Türkiye Cumhuriyeti 1930'lu yıllarla birlikte, liberal ekonomik politikaları terk ederek; devletçi bir ekonomik anlayışa doğru yol almıştır. Gelirlerin ve tüketimin düşmesine karşı ithalatı kısıtlayan korumacı politikalara gidilmesi yoluyla ekonomik buhranın topluma yansımalarını sınırlamak temel yaklaşım olmuştur. Öte yandan dış ticaret açığına neden olan sanayi malları ithalatını kısıtlamak için sanayileşme alanında adımlar atılmıştır. 1930'lu yıllar Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşme hamlesini başlattığı, korumacılık ve devletçiliğin ön plana çıktığı yıllardır (Boratav, 2003).

Cumhuriyet yönetimin devraldığı ekonomik miras, Osmanlı borçları ve 1929 Büyük Ekonomik Buhranı'nın etkileri göz önüne alındığında; Cumhuriyetin önceliği ekonomik kalkınma hamlesine vermesi anlaşıldır. Bu önceliğin dış politikaya yansması barışçıl bir dış siyaset izlenmesi yönünde olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tehdit algılamalarına göre gerek Balkanlar'da, gerek Akdeniz'de gerekse Ortadoğu'da komşuları ile iyi ilişkiler kurmaya ve yer aldığı ittifaklar sayesinde kendini güvenceye almaya çaba göstermiştir.

1920'li Yılların Yalnızlığında Sovyetler Birliği ile İttifak

Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemde Batı Devletleri ile ilişkileri I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan kalan sorunlar nedeniyle sorunlu olmuştur. 1930'lu yıllara kadar İngiltere ve Fransa'yla ilişkiler büyük gerilimlere sahne olmuştur. İngiltere'nin Misak-ı Milli sınırları içindeki Musul'u bünyesine katma çabaları ve Şeyh Sait İsyanı'nı desteklemesi, Fransa'nın Türkiye'nin güney sınırı ile ilgili talepleri ve Hatay sorunu, İtalya'da yeni kurulan faşist rejimin Anadolu'yu kendisi için yayılma alanı olarak görmesi Türkiye'yi Batı'dan uzaklaştırmıştır. Batılı devletler de yeni kurulan Cumhuriyet'i kabullenmek istememişlerdir. Osmanlı topraklarını I. Dünya Savaşı sırasında kendi aralarında pay ettikleri için, Kurtuluş savaşı sonrası ortaya çıkan yeni devlete mesafeli olmuşlardır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada tek dayanak noktası Sovyetler Birliği olmuştur. Bu ittifakı dönemin şartları zorlamıştır. Sovyetler Birliği sosyalist rejimi dolayısıyla Batı tarafından yalnızlığa mahkûm edilmiştir. Yeni kurulan

Türkiye Cumhuriyeti de uluslararası arenada yalnızdır ve Batı emperyalizmine karşı savaş vermektedir (Tellal, 2009).

Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler Kurtuluş Savaşı yıllarında başlamıştır. Sovyetler Birliği, Batı emperyalizmine karşı savaş veren Ankara Hükümeti'nin faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Bu ilgiye karşılık veren Ankara Hükümeti emperyalizme karşı birlikte mücadele verilmesi talebinde bulunmuştur. İki ülke arasındaki işbirliği 1921 tarihli “Türkiye - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması”nın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Antlaşmaya göre Sovyetler Birliği Misak-ı Milli sınırlarını tanımıştır. Kars, Ardahan ve Artvin Türkiye'ye bırakılmış; Batum Gürcistan'a bağlanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde Rusya'ya tanınan kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Boğazların statüsünün Türkiye yararına düzenleneceği garanti altına alınmıştır. Sovyetler Birliği Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na silah ve para yardımıyla bulunacağını taahhüt etmiştir (Yüceer, 2016).

Sovyetler Birliği kendisini çevreleyen Kapitalist Bloğu kırmak için dış politikasını iki ilke üzerine inşa etmiştir: komşuları ile iyi ilişkiler tesis etmek, Almanya'yı kendi yayına çekmek. Sovyetler Birliği ilk ilke gereği komşuları ile dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalayarak hedefini gerçekleştirirken; Almanya'yı Batı Bloğundan uzak tutmak konusunda başarısız olmuştur. Almanya'daki Weimar Rejimi barışçı bir dış politikadan yana olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda mücadele ettiği devletlerle ilişkilerini normalleştirme yoluna gitmiştir. Fransa'yla arasında sorun teşkil eden Ruhr bölgesini 1924 yılında Fransa'ya bırakmış ve aynı tarihli “Dawes Planı” ile savaş tazminatı borçlarını yapılandırmıştır. 1925 yılında Locarno Antlaşmalarını imzalayarak komşularıyla sınır sorunlarını çözme yoluna gitmiştir. Almanya 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve Fransa'nın girişimi ile hazırlanan 1928 tarihli Kellogg-Briand Paktını imzalamıştır (Armaoğlu, 2005). Almanya'nın Batı Bloğu ile yakınlaşması Sovyetler Birliği'ni tedirgin etmiştir. Dış politikadaki yalnızlığını gidermek isteyen Sovyetler Birliği ,1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne iki devlet arasındaki dostluk ilişkisini uzatmayı teklif etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu teklife sıcak bakmıştır. Çünkü Milletler Cemiyeti'ne taşınan Musul sorunu Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır. Milletler Cemiyeti, Musul vilayetini İngiltere mandası altında bulunan Irak'a

bırakmıştır. Musul sorunu Türkiye'nin Batı devletleri karşısındaki yalnızlığını bir kez daha ortaya koymuştur (Tünay, 1995).

Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki diplomatik müzakereler 17 Aralık 1925 tarihli “Türkiye – Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması”nın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Antlaşma tarafların birbirlerine saldırmayacaklarını, taraflardan biri üçüncü bir devletin saldırısına uğrarsa diğer devletin tarafsız kalacağını, iki devletin de birbirleri aleyhine olacak ittifak ve antlaşmalardan uzak duracaklarını içermektedir. Antlaşma üç yıllık bir süre için tasarlanmış ve taraflardan birinin iptal talebi olmazsa bir yıl daha uzayacağı hükme bağlanmıştır. Sovyetler Birliği ile imzalan bu antlaşma 1929 yılında iki yıl, 1931 yılında beş yıl, 1935 yılında da 10 yıl uzatılmıştır. Böylece Sovyetler Birliği ile 20 yıl sürecek bir dostluk ve saldırmazlık ittifakı tesis edilmiştir (Uçarol, 2015).

Faşist İtalya Tehdidi Karşısında İttifak Siyaseti: Balkan Paktı, İngiltere ve Fransa ile İttifak

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti yeni bir tehditle yüz yüze gelmiştir. 1922 yılında İtalya'da iktidarı ele geçiren ve faşizme dayalı bir rejim inşa eden Benito Mussolini hedeflerinin Roma İmparatorluğu'nu eski topraklarında yeniden kurmak olduğunu ifade etmiştir. Akdeniz'den bizim deniz olarak bahsetmiş ve İtalya'nın artan nüfusunu faşist devletin yaşama azminin ifadesi olarak sunmuştur. Mussolini'ye göre bir devletin yaşama azmi nüfusunun artmakta oluşu ile ölçülür. Nüfusu artmayan ve azalan milletler yok olmaya mahkûmdur. İtalya küçük bir adada 42 milyonluk nüfusu ile yaşama azmini ispatlamıştır. Küçük İtalya yarımadası bu nüfusu beslemeye yeterli gelmemektedir. İtalya nüfusunun başka coğrafyalara taşmaya ihtiyacı vardır. Mussolini'nin artan İtalya nüfusu için yaşam alanı olarak gördüğü coğrafyalardan biri de Anadolu'dur. Mussolini'ye göre Anadolu coğrafyası boştur. Türkiye Cumhuriyeti nüfusu ile topraklarını dolduramayan bir görüntüye sahiptir. Bu boş coğrafya İtalya'nın artan nüfusu için yeni bir yaşam alanıdır (Sander, 2023).

Mussolini'nin yayılcı söylemleri Ankara'da tedirginliğe sebep olmuştur. Ancak İtalya'daki Faşist rejimin yayılcı söylemlerinden tedirgin olan tek ülke Türkiye değildir. İtalya ile komşu olan diğer Balkan ülkeleri de tedirgindir. Mussoli'nin Roma'yı eski topraklarında yeniden kurmak söylemi, Balkanları, Anadolu'yu ve Afrika'nın kuzeyini içine alan bir coğrafyaya

tekabül etmektedir. İtalyan tehdidine karşı önlem almak isteyen Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya 9 Şubat 1934 tarihinde “Balkan Paktı”nı tesis etmişlerdir. Balkan Paktı ile devletler birbirlerinin sınırlarına karşılıklı olarak güvence vermişler, birbirleri aleyhine siyasi faaliyette bulunmayacaklarını taahhüt altına almışlardır. Balkan Paktı İtalya’nın yayılmacı emelleri karşısında bölge devletlerinin güçlerini birleştirmesini hedeflemiştir. Bulgaristan, Balkan Savaşları sonrası Yunanistan ve Romanya ile toprak sorunları yaşadığı için pakta katılmamıştır. Arnavutluk ise bu dönemde İtalya’nın etkisi altında olduğu için Pakta imza atamamıştır. Arnavutluk 1939 yılında İtalya tarafından işgal edilecektir (Soysal, 1989).

Türkiye Cumhuriyeti Balkan Paktı yoluyla uzun yıllar savaştığı devletlerle -Yunanistan, Romanya, Yugoslavya- aynı amaç/çıkar doğrultusunda bir araya gelebilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin amacı içeride modern bir toplum yaratmak dışarıda ise savaşımlardan kaçınarak ülkenin kalkınma hamlesini boşa çıkarmamak olduğu için karşılaşılan tehditler karşısında rasyonel davranılmış; hemen önlem alma yoluna gidilmiştir. Cumhuriyet yönetimi barışçıl bir dış politikadan yana olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusun durumu ve ekonomik yapı, bir savaş daha kaldıracabilecek durumda değildir. O yüzden Cumhuriyet yönetimi dış politikada çıkarları neyi gerektiriyorsa o yönde adımlar atmıştır. Eski husumetlerin ve anlaşmazlıkların üstüne gitmemiştir (Hale, 2021).

Türkiye Cumhuriyeti yurttta sulh cihanda sulh vecizesi ile ifade edilen barışçıl dış politika anlayışını Ortadoğu Bölgesine de taşımıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Kürt isyanları ile mücadelede, bölge devletleri ile işbirliği yapılmasının faydalı sonuçlar doğuracağına inanılmıştır. Bu amaçla Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında başlayan müzakereler 8 Temmuz 1937’de İran’ın başkenti Tahran’da imzalanan “Sadabat Paktı” ile nihayete ermiştir. Afganistan’ın pakta dâhil edilmesi Sovyetler Birliği’nin önerisi ile olmuştur. İran, Irak ve Türkiye birbirlerinin sınırlarına güvence vermişlerdir. Bu güvence ile üç sınır bölgesi içinde meydana gelen Kürt isyanlarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Pakt devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklarını, ortak çıkarı ilgilendiren hususlarda birbirlerine danışacaklarını ve birbirlerine karşı saldırıda bulunmayacaklarını da taahhüt altına almıştır. Sadabat Paktı II. Dünya Savaşı yıllarında İran’ın Sovyet Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmesi üzerine

işlevini yitirse de; İran'da 1979 yılında iş başına gelen İslami rejimin paktı tanımadığını ilan etmesine kadar hukuki varlığını korumuştur (Soysal, 1989).

Türkiye Cumhuriyeti Balkan Paktı ve Sadabat Paktı ile barışçıl dış politika hedefine yönelik adımlar atarken; 1930'lu yılların ikinci yarısında İngiltere ve Fransa ile de diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etmeye başlamıştır. İngiltere ve Fransa'yı Türkiye ile diyaloga yönelten temel husus İtalyan tehdidi olmuştur. Faşist İtalya'nın güçlü bir devlet olarak Akdeniz'de ortaya çıkması, İngiltere ve Fransa'yı da tedirgin etmiştir. Bu devletler Asya ve Afrika'daki sömürgeleri ile ticari faaliyetlerini 1869 yılında faaliyete başlayan Süveyş Kanalı üzerinden sağlamaktaydı. İngiltere için Mısır'ın ve Süveyş Kanalı'nın güvenliği çok önemliydi. Bu kanalın güvenliğinin tehlikeye düşmesi ekonomik açıdan büyük kayıplara sebep olabilirdi. Fransa da İtalya'nın söylemlerinden rahatsızdı. Fransa'nın Afrika'nın kuzeyindeki sömürgeleri İtalyan tehdidi altındaydı. İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de güçlü bir İtalya istememesi yeni bir durum değildi. İngiltere ve Fransa I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri tarafında katılan İtalya'yı Ege ve Akdeniz'de toprak vaat ederek yanlarına çekmişlerdi. İtalya Londra Antlaşması ile taraf değiştirmişti. İtalya I. Dünya Savaşı sonrası kazanan tarafta olmasına rağmen kendisine vaat edilen topraklara kavuşamamıştı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Londra Antlaşmasına göre İzmir'e İtalya'nın çıkması gerekirken; İzmir Yunanistan tarafından işgal edilmişti. Yeni kurulan Faşist rejim İtalya'nın gücünü yeniden tahkim etmişti ve Akdeniz havzasında yayılmak istiyordu. Eski topraklarında Roma'yı yeniden kurmaktan bahsediyordu. İşte bu sebeplerle İngiltere ve Fransa, Faşist İtalya tehdidine karşı önce Yunanistan ve Romanya ile ittifak antlaşması imzalamışlar, ardından bir diğer Akdeniz ülkesi Türkiye'yi de bu ittifaka dâhil etmek için müzakerelere başlamışlardır (Hobsbawm, 1996).

İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'ı işgal etmesi, Almanya'da iktidara gelen Nazilerin Versailles düzenini ortadan kaldırmaya yönelmesi, 1937 yılında bu iki faşist devletin ittifak yaparak Anti Komüntern Paktı oluşturmaları İngiltere ve Fransa'yı Türkiye'ye daha yakınlaştırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti için de İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmak bir zarurettir. Çünkü Akdeniz'deki Faşist İtalya tehdidi karşısında ancak İngiltere ve Fransa denge unsuru olabilirdi. Sovyetler Birliği'nin Akdeniz ile sınırı yoktu. Bu sebeple 1936 yılından itibaren Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki müzakereler hızlanmıştı. 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile "Türkiye – İngiltere

Yardım Deklarasyonu” imzalanmıştır. 23 Haziran 1939’da Fransa ile “Türkiye – Fransa Yardım Deklarasyonu” imzalanmıştır (Atabey, 2014).

Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması, Sovyetler Birliği’ni memnun etmemiştir. 1936 yılından itibaren Sovyetler Birliği - Türkiye ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Türkiye Akdeniz’deki İtalya tehdidi karşısında İngiltere ve Fransa ile yakınlaşırken, Sovyetler Birliği’yle de ilişkisini sürdürmek istemiştir ama bu mümkün olmamıştır. Bu tarihten sonra Türkiye’nin Sovyet Birliği’ne yönelik diplomatik girişimleri sonuçsuz kalmıştır. 1939 yılında Nazi Almanyası ve Sovyet Birliği arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı ve arkasından iki ülkenin anlaşarak Polonya’yı işgali, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de şok etkisi yaratmıştır. Polonya’nın işgali II. Dünya Savaşı’nın fitilini ateşlemiştir. İngiltere ve Fransa, 1925 tarihli Locarno Antlaşması ile sınırına güvence verdikleri Polonya’nın işgali üzerine Almanya’ya savaş ilan etmişlerdir (Sertel, 1999).

Savaş başladığında Türkiye hiçbir bloğa üye değildir. Türkiye Cumhuriyeti yaptığı tüm resmi açıklamalarla savaşın dışında kalacağını beyan etmiştir. Ancak Cumhuriyet yönetimi İtalya ve Almanya işgalinden de çekinmektedir. Mutlaka tehdit altında kalacağını düşünmektedir. Bu amaçla İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakereler hızlandırılmış ve 19 Ekim 1939’da Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında “Karşılıklı Yardım Antlaşması” imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Türkiye’ye karşı bir Avrupa devleti saldırıda bulunursa İngiltere ve Fransa Türkiye’ye yardım edecekti. Bir Avrupa devleti Akdeniz’de İngiltere ve Fransa’ya saldırırsa Türkiye İngiltere ve Fransa’ya yardım edecekti. Akdeniz bölgesinde Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye’ye her türlü yardımı ve desteği verecekti. Fransa ve İngiltere’nin 13 Nisan 1939’da ittifak antlaşması imzaladıkları Yunanistan ve Romanya savaşa girecek olursa Türkiye bu ülkelere her türlü desteği ve yardımı sağlayacaktı. İngiltere ve Fransa’nın bu antlaşma hükümleri dışında bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması durumunda Türkiye iki devlet yararına tarafsız kalacaktı (Soysal, 1989).

II. Dünya Savaşında Tarafsızlık Siyaseti

Yeni kurulmuş bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti II. Dünya Savaşı’nın dışında kalmaya büyük çaba göstermiştir. Savaş Avrupa kıtasında genişlerken Türkiye 17 Şubat 1941 yılında Bulgaristan ile Saldırmazlık Paktı imzalamıştır. 1941 yılında Nazi Almanyası ile de Saldırmazlık Paktı

imzalayarak hem savaşın dışında kalmaya hem de olası saldırılardan kendini korumaya çalışmıştır (Deringil, 1994).

Türkiye'nin yaptığı ittifaklar ve imzaladığı antlaşmalar II. Dünya Savaşı'na girmesini gerektirmekteydi. İtalya, 10 Haziran 1940'da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Taraflar hem Akdeniz'de hem de Afrika'nın kuzeyinde savaşmışlardır. Türkiye'nin 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yaptığı “Karşılıklı Yardım Antlaşması” bu devletlerin yanında olmasını gerektiriyordu. Yine Türkiye'nin 1934 tarihli “Balkan Paketi” ile sınırlarına garanti verdiği ülkeler Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya savaş sırasında Nazi işgali yaşamışlardır. Yine 1939 tarihli “Karşılıklı Yardım Antlaşması”na göre Nazi işgali yaşayan Yunanistan ve Romanya'ya her türlü yardımın ve desteğin sağlanması gerekiyordu. Tüm bu antlaşmalara rağmen Türkiye savaş sırasında tarafsız kalacağını beyan etmiştir. Ülke içinde seferberlik ilan edilmiş, olası bir işgale karşı hazırlıklar yapılmış ancak savaşa girmeme noktasında büyük kararlılık gösterilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti savaş sırasında Nazi Almanyası ile ticari ilişkiler kurmuştur. Nazi Almanyası'na üstün nitelikli demir ve krom satmıştır. Öyle ki üstün nitelikli demir ve krom, savaş sırasında en fazla ihtiyaç duyulan hammaddedir. Tank, zırh ve silah üretimin ana maddesidir. Yine Türkiye Cumhuriyeti Nazi Savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine de izin vermiştir (Karakaş, 2010).

Türkiye'nin izlediği bu tarafsız politika, II. Dünya Savaşı yıllarında Nazi işgali yaşamamasının en büyük sebebidir. İtalya savaşta hiçbir varlık gösterememiştir. Yunanistan'a saldırmış ancak işgal edememiştir. Kuzey Afrika'ya çıkarma yapmış ama başarı sağlayamamıştır. Nazi Almanyası ise çok hızlı işgallere imza atmıştır. Almanyaya, Batı Cephesinde Norveç, Danimarka, Belçika, Hollanda ve Fransa'yı mağlup etmiştir. Ardından Orta ve Güney Avrupa'ya yönelen Alman orduları Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ı işgal etmiştir. Alman orduları Ege adalarını ve Girit'i de işgal etmişler ancak Türkiye'ye saldırmamışlardır. Almanyanın Türkiye'ye saldırmamasının nedeni, Türkiye'nin savaş sırasında izlediği tarafsızlık politikasıyla doğrudan bağlantılıdır. Türkiye yaptığı ittifaklara rağmen savaşa girmeyeceğini açıkça belli etmiştir. Savaş yıllarında Almanyaya ile ticari ilişkilerde bulunması ve Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vermesi de bunun göstergesidir. Nazi Almanyası Türkiye'yi tehdit olarak görmemiştir. Almanyanın esas amacı kış bastırmadan Sovyet Rusya'yı işgal etmektir (Sertel, 1999).

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyet Rusya'ya saldırması, Türkiye'ye savaşa girmesi noktasında baskıları artırmıştır. Dönemin İngiltere başbakanı Winston Churchill 14-24 Ocak 1943 tarihleri arası Fas'ın Kasablanka kentinde düzenlenen konferansta, Almanlara karşı ikinci cephenin Balkanlar'dan açılmasını ve bunun için Türkiye'nin savaşa dâhil edilmesi önerisini sunmuştur. Bu öneriden sonra Winston Churchill denizyolu ile Adana'ya gelerek 30 Ocak - 1 Şubat 1943'te Yenice Tren İstasyonu'nda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşerek, Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmeye çalışmıştır. “Adana Konferansı” olarak tarihe geçen bu toplantıda İsmet İnönü, Winston Churchill'e Türkiye'nin savaşı kaldıracabilecek askeri ve ekonomik güce sahip olmadığını iletmıştır. Winston Churchill Türkiye'ye gerekli yardımların yapılacağını, hazırlıkların 1944 Şubat ayına kadar tamamlanmasını isteyen bir belge bırakarak Türkiye'den ayrılmıştır. İsmet İnönü Ankara'ya döndükten sonra kabine ile durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Türkiye'nin savaşa katılamayacağını İngiltere büyükelçisine iletmıştır. Türkiye'nin bu tavrı, müttefik devletlerle ilişkilerinin gerilmesine ve güven bunalımı oluşmasına sebep olmuştur (Deringil, 1994).

Türkiye'nin savaşa girmeme noktasında kararlılığı sonrası müttefik devletler Almanya'ya karşı ikinci cephenin nereden açılacağını karara bağlamak üzere bir dizi konferans tertip etmişlerdir. 12 -16 Mart 1943 tarihleri arası gerçekleştirilen “Washington Konferansı”nda Amerika Birleşik Devletleri başkanı Franklin D. Roosevelt ikinci cephenin Fransa üzerinden açılması önerisini sunmuştur. Nazi işgaline karşı direnen Charles de Gaulle güçleri ile de işbirliği yapılmasını teklif etmiştir. Bu öneri 14 -24 Ağustos tarihleri arası gerçekleştirilen “Quebec Konferansı”nda tekrar görüşülmüş ve Almanya'ya karşı ikinci cephenin Fransa'nın kuzeyindeki Normandiya bölgesinden açılması karara bağlanmıştır. “Quebec Konferansı”nda Türkiye'nin savaşa girmesi, Amerika Birleşik Devletleri başkanı Franklin D. Roosevelt tarafından kesin olarak reddedilmiştir (Armaoğlu, 2005).

Türkiye'nin kurduğu ittifaklar ve yaptığı antlaşmalara rağmen savaşa girmeme iradesi sergilemesi, savaş sırasında Nazi Almanyası ile demir krom ticareti yapması ve Boğazlardan geçen Alman gemileri sorunu, Müttefik Devletlerle olan ilişkilerde güven bunalımı doğurmuştur. Sovyetler Birliği tarafından Stalingrad'da durdurulan Alman orduları, Normandiya çıkarması sonrası iki cephede savaşmak zorunda kalıp geri çekilmeye başlamıştır. Almanya'nın yenilgisinin kaçınılmaz hale gelmesi üzerine Türkiye yeni bir

hamle yaparak 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerini kestğini açıklamıştır. Türkiye savaşın sonunun yaklaştığını ve müttefik devletlerin savaşı kazanacağını görerek İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır. Ancak Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 1943 yılından beri Almanya'ya savaş açma konusunda isteksizliğini, Almanya ile demir krom ticaretini ve Boğazlardan geçen Alman gemileri sorununu gerekçe göstererek Türkiye ile 1945 yılında sona erecek “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması”nı uzatmayacağını ilan etmiştir (Uçarol, 2015). 4 Şubat – 11 Şubat 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen “Yalta Konferansı”, Türkiye'nin Sovyet Rusya konusundaki endişelerini artırmıştır. Sovyet Rusya konferansta Boğazlar ve Kuzey Doğu Anadolu toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmuştur. Yalta Konferansı sonrası Türkiye Cumhuriyeti Sovyet tehdidini çok yakından hissetmeye başlamıştır (Sander, 2023).

Yalta Konferansı'nda, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası barışı korumak üzere bir örgüt kurulması ve bunun için 25 Nisan 1945'te Amerika Birleşik Devletleri'nin San Fransisco kentinde bir toplantı düzenlenmesi kararı alınmıştır. Birleşmiş Milletleri kuracak toplantıya Almanya ve Japonya'ya karşı savaş açan devletlerin davet edileceği hükme bağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu toplantıya katılabilmek için 23 Şubat 1945'de kağıt üzerinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti San Fransisco'daki toplantıya katılarak “Birleşmiş Milletler”in kurucu üyelerinden biri olmuştur (Sertel, 1999).

II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Batı Bloğu ile İttifak

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsız bir politika izleyerek savaş dışında kalmayı başarmıştır. Türkiye'nin yaptığı antlaşmalara rağmen Müttefik Devletler tarafında savaşa girmemesi, olası bir Nazi işgalinden ülkeyi korumuştur. Savaş sonrası dönem Türkiye'nin dış politikasında köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Savaş sonrası dönemde Türkiye Cumhuriyeti için tehdit artık Sovyetler Birliği'dir (Sever, 1997).

Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'ndan süper güç olarak çıkmıştır. Savaştan sonra Nazilerden boşalan Doğu Avrupa ülkelerine Sovyetler Birliği yerleşmiştir. Macaristan, Romanya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Polonya Bulgaristan, Arnavutluk ve Doğu Almanya artık Doğu Bloğu ülkesidir. Bu ülkeler Sovyet tarzı bir anayasa ve Rusya Komünist Partisi benzeri bir tek parti ile yönetilmektedir. Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği'nin kontrolünde

olmayan iki ülke kalmıştır: Türkiye ve Yunanistan. Bu ülkeler de ağır Sovyet tehdidi altındadır. 19 Mart 1945’de Sovyetler Birliği dışişleri bakanı Vyacheslav Molotov, Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’e Sovyetler Birliği’nin Türkiye Cumhuriyeti’nden isteklerini içeren bir nota vermiştir. Nota, Türkiye’nin Kuzey Doğu Anadolu sınırında Sovyetler Birliği lehine değişiklik yapılmasını, Sovyetler Birliği’ne Türk Boğazlarında üst verilmesini ve iki ülke arasındaki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın süresinin uzatılmayacağını vurgulamaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Sovyet tehdidi, Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikada köklü değişikliklere gitmesine yol açmıştır. Türkiye, savaş sırasında tarafsız bir politika izleyerek savaş dışında kalmayı başarmıştır. Ancak savaş sonrası ortaya çıkan Sovyet tehdidi ile tek başına mücadele etmesi mümkün gözükmemektedir. Sovyetler Birliği 1946 yılı itibariyle nüfusu 170 milyondur. Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfusu ise 1945 yılında yapılan sayıma göre 18.790.174 kişidir. Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı’ndan güçlenerek çıkmıştır. Doğu Avrupa’da kendisine bağlı rejimler kurduğu gibi Asya’da da Çin, Vietnam ve Kuzey Kore’de sosyalist rejimleri destekleyerek etki alanını genişletme çabası içindedir. Bu şartlar altında Türkiye Cumhuriyeti güvenliği için Amerika Birleşik Devletleri liderliğinde, Batı Avrupa ülkelerinin katılımıyla oluşmaya başlayan Batı Bloğu’na dâhil olmaya çalışacaktır (Acar, 2007).

Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı Bloğuna dâhil olma isteği Amerika Birleşik Devletleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Doğu Avrupa’da Sovyet etkisi dışında olan Türkiye ve Yunanistan’ın kazanılmasına büyük önem vermiştir. Dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkanı Harry S. Truman, Sovyet yayılmacılığını önlemek üzere Türkiye ve Yunanistan’a askeri ve mali yardım yapılması konusunda Kongre’den yetki istemiştir. Kongrenin verdiği yetki sonucu “Truman Doktrini” olarak adlandırılan program çerçevesinde Yunanistan’a 300 milyon dolar, Türkiye’ye ise 100 milyon dolar yardım yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nin savaş sonrası durgunluk içinde olan Avrupa ekonomilerine destek sağlamak üzere oluşturduğu “Marshall Planı” çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti Amerika Birleşik Devletleri’nden ekonomik yardım almıştır (Sander,2023).

Sovyet tehdidi karşısında, her ne pahasına olursa olsun Batı Bloğu içinde yer alarak güvenliğini garanti altına almak isteyen Türkiye Cumhuriyeti

için öncelik Batı Bloğu'nun askeri kanadı olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üye olmaktır. Türkiye Cumhuriyeti 1950-1953 yılları arasında Sovyet Birliği'nin desteklediği Kuzey Kore'nin, Güney Kore'ye saldırması üzerine Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde oluşturulan Birleşmiş Milletler Barış Gücü'ne bir tugay ile katılım sağlamıştır. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısında tarafını göstermesi açısından büyük önem taşımıştır. Nitekim Türkiye Kore Savaşı devam ederken 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya üye kabul edilmiştir (Uçarol, 2015). Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde iç siyasette de reforma gitmiştir. Batı Bloğu'nu oluşturan devletlerin demokrasi ile yönetilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayata geçişi gündeme getirmiştir. İlk çok partili genel seçim 21 Temmuz 1946 yılında yapılmıştır. Ancak seçim açık oy, gizli sayım esasına göre yapıldığı için büyük tartışmalara sebep olmuştur. Demokratik ilkelere uygun ilk seçim, 14 Mayıs 1950 yılında yapılan milletvekilliği genel seçimidir (Armaoğlu, 2005).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olarak kurulmuştur. Ancak devraldığı nüfus imparatorluk bakiyesi olduğu için erken Cumhuriyet döneminde toplum mühendisliği yoluyla modern bir ulus oluşturmaya yönelik inkılaplara gidilmiştir. Hukuk, eğitim, ekonomi, siyaset ve sosyal hayat alanında köklü reformlar yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti içeride Batı tarzı modern bir toplum yaratmayı hedeflerken, dış siyasette ise yalnız kalmıştır. Batılı devletler ile I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarından kalan sorunlar Türkiye'yi dış politikada kendisi gibi yalnız olan Sovyetler Birliği ile ittifaka yöneltmiştir. Sovyetler Birliği emperyalist Batı güçlerine karşı milli mücadeleyi desteklemiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulan ittifak sürekli uzatılarak 1945 yılına kadar taşınmıştır.

1930'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti yeni bir tehditle yüz yüze gelmiştir. İtalya'da kurulan Faşist rejimin Eski Roma İmparatorluğu topraklarına yönelik yayılmacı söylemleri, Türkiye'de ve İtalya'nın komşusu diğer Balkan ülkelerinde büyük bir tedirginliğe yol açmıştır. Faşizm tehdidine karşı Türkiye Cumhuriyeti Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya iş birliğine giderek Balkan Pakti'nı oluşturmuşlardır. İtalya'nın yayılmacı siyasetinin Akdeniz'de İngiltere ve Fransa'ya tehdit oluşturmaları, bu iki devletin Türkiye ile ittifak arayışına girmesine yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere ve Fransa arasında 1939 yılında "Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalanmıştır.

Almanya ve Sovyetler Birliği'nin anlaşarak Polonya'yı işgal etmesi sonucu başlayan II. Dünya Savaşı'nda Türkiye Cumhuriyeti tarafsızlık politikası izlemiştir. İki blok içinde de yer almamış ama iki blok ile de ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye yaptığı antlaşmalar gereği savaşa girme noktasında yapılan baskılara direnmiştir. Savaş dışı kalmayı başarmıştır. Ancak savaş boyunca savaşın tüm sıkıntılarını da derinden hissetmiştir. Savaş sona ererken kurulacak yeni dünya düzeninde yer almak için kağıt üzerinde de olsa Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyelerinden biri olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye Cumhuriyeti bu kez Sovyetler Birliği'nin tehdidi ile yüz yüze gelmiştir. Sovyetlerin Boğazlardan üst ve Kuzey Doğu Anadolu'dan toprak talepleri karşısında Türkiye Cumhuriyeti dış politikasında köklü bir değişikliğe giderek Batı Bloğuna yönelmiştir. Sovyetler Birliği'ne karşı tek başına mücadele edemeyeceğini bilen Cumhuriyet yönetimi, her ne pahasına olursa olsun Batı Bloğu içerisinde yer almaya çalışmıştır. Bu bağlamda iç siyasette çok partili bir hayata doğru yol alınırken, dış siyasette Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde dış yardımlar alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyet tehdidi karşısında ana hedefi Batı Bloğu'nun askeri kanadı olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) girmek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, 1950-1953 yılları arasında gerçekleşen Kore Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın desteklediği Kuzey Kore'ye karşı Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde oluşturulan Birleşmiş Milletler Barış Gücü'ne bir tugay asker göndererek tarafını açıkça göstermiştir. Tüm bu çabaların sonucu olarak Türkiye 1952 yılında NATO'ya üye kabul edilmiş ve Sovyet tehdidi karşısında rahat bir nefes almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti döneminde ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumu göz önünde bulundurarak rasyonel bir ittifak siyaseti izlediği söylenebilir. Cumhuriyet yönetimi dış politikada değişen dengelere ve yeni tehdit algılarına göre esnek bir ittifak siyaseti takip etmiştir. Ulusal çıkarı ve güvenliği temel alarak hareket etmiştir. Bu siyaset savaştan kaçınmayı ve diğer devletlerle dostane ilişkiler kurmayı hedefleyen barışçıl bir politikadır. Türkiye Cumhuriyeti tek parti döneminde dış politikaya ilişkin büyük iddialardan kaçınmıştır. Yeni kurulmuş bir ulus devlet olarak modern bir toplum yaratılması ve ülkenin kalkınması temel hedef olmuştur.

KAYNAKLAR

- Acar, C. (2007). *Soğuk Savaş Dönemi Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akşam Gazetesi. 6 Eylül 1935.
- Arı, K. (1992). Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8 (23), 409-420.
- Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Atabey, F. (2014). *1939 Türk - İngiliz Fransız İttifakı*. İstanbul IQ kültür Sanat Yayınevi.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cumhuriyet Gazetesi, 7 Eylül 1935.
- Deringil, S. (1994). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hale, W. (2021). *1174'ten Günümüze Türk Dış Politikası*. Çev. Nasuh Uslu. Ankara: Serbest Akademi Yayınları.
- Hobsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Karakaş, N. (2010). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(2), 447-482.
- Malthus, T.R. (2022). *Nüfusun İlkesi Üzerine Deneme*. Çev. Sevil Zengin. İstanbul: Dergah Yayınları.
- McCarty, J. (1998). *Müslümanlar ve Azınlıklar*. Çev. Umar B., İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Neumark, F. (1941). Nüfus Sayımının Ehemmiyeti. *Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler*. Ankara: Umumi Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını.
- Sander, O. (2023). *Siyasal Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sever, A. (1997). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye Batı Orta Doğu 1945 – 1958*. İstanbul: Boyut Yayınevi.
- Sertel, S. (1999). *2. Dünya Savaşı Tarihi*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Soysal, İ. (1989). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Tellal, E. (2009). *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İle İlişkiler*. Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası* içinde, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Atatürk ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.

Tünay, M. (1995). *Siyasal Tarih*. Ankara: İmge Kitabevi.

Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Der Yayınları.

Yüceer, S. (2016). *Milli Mücadele Yıllarında Ankara Moskova İlişkileri*. İstanbul: Sentez Yayınları.

BEVERIDGE EĞRİSİ HİPOTEZİNİN GEÇERLİLİĞİ: TEORİ VE UYGULAMA

Doç. Dr. Fatma ÜNLÜ

- ❖ Kurum Bilgisi: Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-1822-9965
- ❖ Mail: funlu@erciyes.edu.tr

Giriş

2008 Küresel Krizinin beraberinde getirdiği ekonomik durgunluk süreci ve ardından gelen kamu borç krizi, Avrupa Birliğinde işgücü piyasalarını olumsuz şekilde etkilemiştir. Çoğu Avrupa Birliği ülkesinde görülen yüksek ve kalıcı işsizlik oranları, mevcut yapısal işsizliğin artarak devam edebileceği endişelerine yol açmıştır. Bazı ülkeler için krizin derinliği ve yapısal niteliği, işsizler havuzunun yeni işlerle eşleştirilmesinin daha zor hale gelip gelmediğinin sorgulanmasına yol açmıştır (Arpaia ve ark., 2014). Nitekim, büyük ve derin ekonomik krizlerin yol açtığı yeniden yapılanmaya bağlı değişim süreçlerinin işgücü piyasaları üzerinde kalıcı etkileri olabilmektedir. Başka bir deyişle, derin ekonomik durgunluklar sırasında meydana gelen yeniden yapılanma süreci, derin ekonomik durgunlukların yol açtığı kalıcı istihdam sorunlarının arka planındaki temel faktör olarak değerlendirilmektedir (Reinhart & Rogoff, 2009; Aktaş, 2017). Örneğin; küresel ekonomik ve mali krizin ilk aşamalarında, tüm Euro bölgesi ekonomilerinde işsizlik oranları yükselirken, açık iş oranları keskin bir şekilde düşmüştür. 2009 yılından itibaren birçok ülkede açık iş oranları nispeten iyileşme eğilimi sergilerken, işsizlik oranları yüksek seyrini devam ettirmiştir (Bonthuis ve ark., 2013).

Avrupa Birliğinde işgücü piyasaları üzerinde önemli etkiler yaratan diğer bir önemli faktör ise Birliğin genişleme sürecinin beraberinde getirdiği işgücünün serbest dolaşım hakkı ile ilgili yasal düzenlemelerdir. 2004, 2007 ve 2013 yıllarında sırasıyla; 10 Doğu Avrupa ülkesi, Bulgaristan ile Romanya ve Hırvatistan Avrupa Birliği'ne üye olarak katılmıştır (İKV, 2021). Birlik üyesi ülkelere işgücü piyasalarını yeni üye ülkelerin vatandaşlarına açmaları için yedi yıla kadar geçiş süresi tanınmıştır. Aralarında göçün hızlanmasının önemli ekonomik ve siyasi etkilerinin olduğu İngiltere'nin de bulunduğu bazı üye ülkeler bu hükmü derhal yürürlüğe koyarken, Almanya ve Avusturya gibi ülkeler ise yedi yıllık azami geçiş dönemini süre sonuna kadar kullanmayı tercih etmiştir. Üye devletlerde işgücü piyasası ile ilgili veriler ve yapılan analizler, işgücü arz şoklarının arttığını ve bu şokların işsizlik sorununu kalıcı hale getirmeye meyilli olduğunu göstermektedir (Schiman, 2020).

Eurostat (2024) verilerine göre, son dört çeyreklik döneme ait açık iş ve işsizlik oranlarının ortalaması dikkate alındığında, Euro bölgesinin Beveridge eğrisinin Avrupa Birliğine ait olan Beveridge eğrisine nispeten daha fazla dışa

doğru kaydığı gözlemlenmektedir. Bu durum, iş arayanlar ile açık pozisyonların Euro bölgesi dışındaki ülkelerde daha iyi eşleştiğini göstermektedir. 2010-2013 dönemine ait Beveridge eğrilerinde üye ülkeler arasındaki farklılıkları yansıtabilecek önemli bir dışa doğru kayma olmuştur. Açık işlerin çoğu nispeten düşük işsizliğe sahip ülkelerde (Almanya, Çekya, Hollanda vb.) yaratılmıştır. Küresel ekonomik kriz, mali kriz ve genişleme süreci ile birlikte işgücü piyasaları derinden etkilenen Avrupa Birliğinde, açık iş oranları ile işsizlik oranları arasındaki ilişkilerin araştırılmasını amaçlayan bu çalışmada, ilgili ülkelerin 2012:Q1-2023:Q2 dönemine ait açık iş oranı ve işsizlik oranı verileri kullanılmış ve söz konusu veriler Eurostat veri tabanından elde edilmiştir. Panel ARDL yaklaşımına ait ekonometrik prosedürün takip edildiği analizlerde sırasıyla; panel birim kök testleri, eşbütünleşme testi ve nedensellik testinden faydalanılmıştır.

Çalışma esas itibarıyla dört bölümden oluşmaktadır. Girişten sonraki ilk bölümde açık iş oranı ve işsizlik arasındaki bağlantıya işaret eden Beveridge eğrisi hipotezi ile ilgili teorik çerçeve sunulmaktadır. İkinci bölümde konu kapsamındaki literatüre detaylı olarak yer verilmektedir. Üçüncü bölüm ise veri seti ve metodolojiye ait bilgilere ayrılmıştır. Ekonometrik analizlerden elde edilen ampirik bulgular dördüncü bölümü oluştururken, sonuç kısmında ise değerlendirme ve öneriler yer almaktadır.

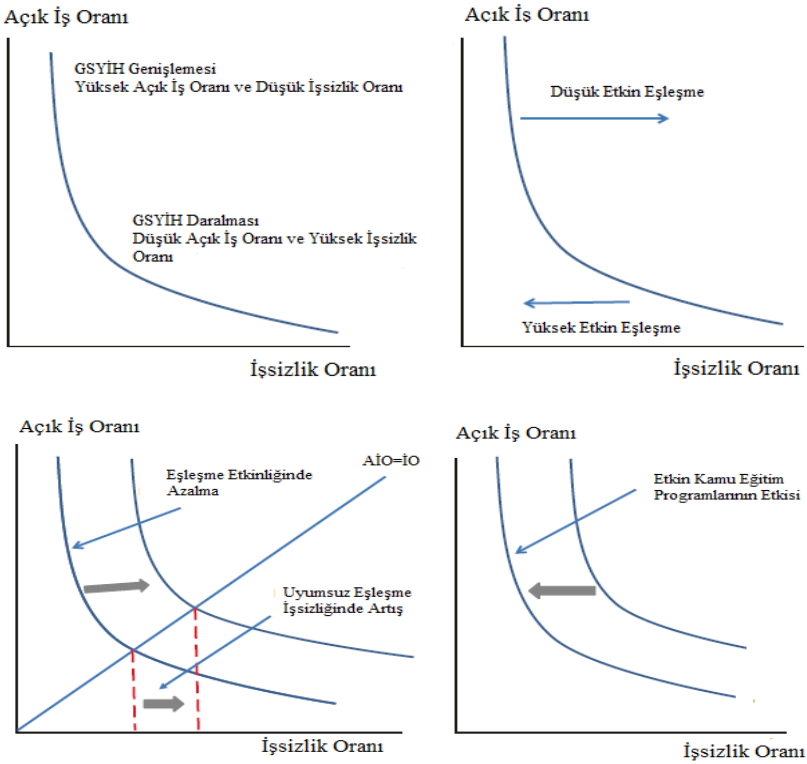
Beveridge Eğrisi Hipotezi: Teorik Çerçeve

Beveridge eğrisi hipotezi ilk kez 1944 yılında William Henry Beveridge tarafından ortaya atılmıştır. W. H. Beveridge, “*Özgür Toplumda Tam İstihdam (Full Employment in a Free Society)*” adlı eserinde açık işler ile işsizlik arasındaki negatif yönlü ilişkiyi tanımlamıştır (Kosfeld ve ark., 2006). Grafik 1’e göre, Beveridge eğrisi ekonominin konjonktürel dalgalanmanın hangi evresinde olduğunu göstermekte ve konjonktürel işsizlik ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır (Keskin & Şen, 2010; Kanık ve ark., 2013). Örneğin; resesyonlar genellikle yüksek işsizlik ve az sayıda açık işin olduğu dönemlerdir ve eğrinin sağ alt tarafındaki noktalara karşılık gelir. Diğer taraftan canlanma dönemleri ise çoğunlukla düşük işsizlik ve yüksek açık iş oranları ile karakterize edilir ve eğrinin sol üst tarafındaki noktalara denk gelir (Yashiv, 2006).

Beveridge eğrisi hipotezine göre, işçiler ve firmalar bilinçli olarak işsizliğin boş pozisyonlarla negatif ilişkili olmasına karar vermezler. Bunun

yerine, işçilerin ve firmaların beceri biriktirme, işçileri işe alma ve ücretleri belirleme konusundaki kararları, işsizlik ve boş pozisyonlara dolaylı olarak yol açar (Blanchard & Diamond, 1989). Bu temel davranışlardaki değişiklikler, hem sabit bir Beveridge eğrisi üzerindeki herhangi bir zamanda işsizlik ve açık işlerin belirli bir kombinasyonunu hem de eğrinin genel konumunu (orijine yakın veya daha uzak) etkilemektedir (Bleakley & Fuhrer, 1997). Eğrinin zamanla orijine yaklaşması eşleşme uyumsuzluğunun azalmasına dolayısıyla da daha yüksek bir eşleşme etkinliğine işaret etmektedir. Başka bir deyişle, sabit bir açık iş oranında daha düşük işsizlik ya da aynı işsizlik oranında düşük açık iş oranı anlamına gelmektedir. Eğrinin orijinden uzaklaşması ise eşleşme etkinliğindeki azalmayı gösterir, yani düşük etkin eşleşme söz konusudur. Bu durumda, sabit bir açık iş oranından ve yüksek işsizlikten ya da sabit bir işsizlik oranı ve yüksek açık iş oranından bahsetmek mümkündür (Keskin & Şen, 2010; Gumata & Ndou, 2017).

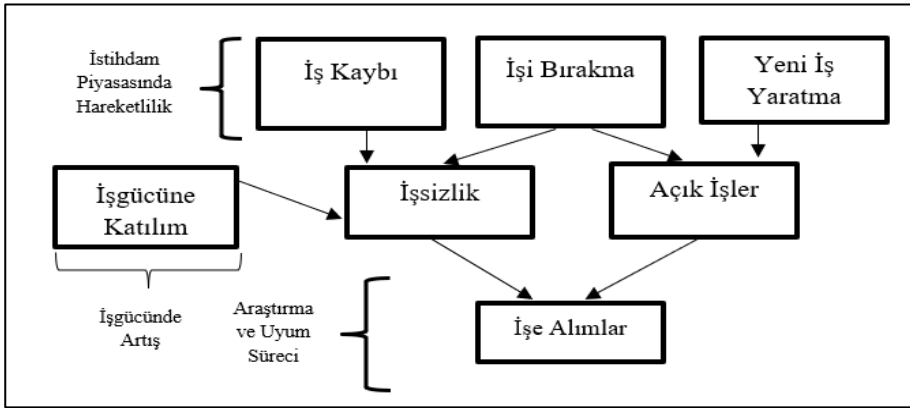
Grafik 1. Beveridge Eğrisi ve Kaymalar

Kaynak: Gumata & Ndou, 2017: 22.

Gumata & Ndou (2017)'ye göre, Beveridge eğrisi işgücü piyasası, eşleştirme verimliliği ve hükümetlerin hazır işgücü ile açık işler arasındaki vasıf (nitelik) uyumsuzluğunu azaltan etkili eğitim programları uygulaması gibi faktörlerdeki değişiklikler nedeniyle dışa veya içe doğru kayabilir. Dolayısıyla, yapısal işsizlikle mücadele eden politikalar Beveridge eğrisini sola kaydırır. Beveridge eğrisindeki dışa doğru kaymaya işsizlerin daha az etkin bir şekilde iş araması, iş kabulünde seçici davranmaları, firmaların uzun vadeli işsizliğe karşı boş pozisyonları doldurmada daha seçici davranmaları veya istihdamı korumaya yönelik yasal mevzuatın varlığı yol açabilmektedir.

Şekil 2. Beveridge Eğrisi Yaklaşımı Çerçevesinde Açık İş Oranı ve İşsizliğe İlişkin Basit Bir Model

Kaynak: Bleakley & Fuhrer, 1997: 7.

Şekil 2’de Beveridge eğrisinin kaymasına neden faktörler ile işgücü piyasasına giriş ve çıkışları etkileyen faktörler gösterilmektedir. Bu modelde, işgücü piyasası için denge noktası, işsiz işçiler ve açık iş stoklarının belirli değerleri ile değil, giriş ve çıkışların dengesi ile karakterize edilmektedir. Şekle göre işsizlik; işini kaybedenlerin, işten ayrılanların ve işgücüne katılımların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Boş pozisyonlar ise firmaların genişlemesinden (iş yaratma) ve işten ayrılmalardan kaynaklanmaktadır.

Şekilde yer alan akışlar üç geniş kategoriye ayrılır: İşgücü piyasasının yeniden tahsisi ya da hareketlilik, istihdam artışı ve arama ve uyum (eşleştirme) sürecidir. İş kaybı, işten ayrılmalar ve yeni iş yaratma, ekonomideki genel yeniden tahsis veya hareketlilik hızıyla ilişkilidir. Bazı firmalar büyürken diğerleri firma veya sektöre özgü nedenlerle küçüldüğü için ekonomi istikrarlı olduğunda bile yeniden yer değiştirme gerçekleşir.

Ekonomik hareketlilik yani durgunluk veya hızlı genişleme dönemlerinde, ekonomik koşullar çok sayıda firmanın küçülmesine veya önemli ölçüde büyümesine yol açarak daha fazla işgücü ve iş akışına neden olur ve böylece yeniden tahsis hızı artar. Dolayısıyla, yeniden tahsis hızındaki söz konusu değişiklikler, işgücü piyasasındaki brüt akışlarda (istihdama giriş veya çıkışlar) potansiyel olarak büyük hareketler gerçekleşir. Daha fazla iş değiştirme aynı zamanda daha düşük ortalama iş süresi, daha yüksek iş devri ve ekonomideki firmalar arasında hareket etmek için daha fazla zaman harcanması anlamına gelir. İşten ayrılmaların artması, her ay daha fazla işçinin işsizliğe sürüklenmesi ve daha fazla yeni iş ilanının yayınlanması demektir. Böyle bir artış, Beveridge eğrisinin dışa doğru kaymasına yol açar (Blanchard & Diamond, 1989; Bleakley & Fuhrer, 1997).

İşgücündeki artışlar, bu modelin bir diğer önemli bileşenidir. Yeni işçiler işgücü piyasasına dahil olmaya başladıkça iş arayan işsizlerin saflarına katılırlar (Schiman, 2020). Kısa vadede, boş pozisyonlar işgücü artışına tam olarak uyum sağlayamayabilir; uzun vadede ise boş pozisyonlar büyük oranda işsizlikle paralel olarak artar. Dolayısıyla, işgücü artışları Beveridge eğrisini dışarı ve sağa doğru kaydırır. İşgücündeki artış ya da azalış şeklindeki değişimler çalışma çağındaki nüfusun demografik yapısındaki değişimlerden kaynaklanır. Diğer taraftan, işgücü piyasasındaki verimli bir eşleştirme ya da uyum süreci, işsizlik ve açık işlerden daha yüksek çıkışlar ve böylece zaman içinde her ikisinde de daha düşük seviyeler yaratır. Dolayısıyla, daha yüksek eşleştirme verimliliği Beveridge eğrisinin içe doğru kaymasına yol açar (Bleakley & Fuhrer, 1997; Kanık ve ark., 2013).

Literatür Özeti

Literatürde açık iş oranı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Beveridge eğrisi kapsamında farklı ülke ve ülke grupları için çeşitli ekonometrik metodolojileri takip ederek inceleyen teorik ve ampirik çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmaların ulaştığı sonuçlar, çalışmalarda kullanılan örneklem, analiz dönemi, ekonometrik metodoloji ve bulgulara göre farklılık göstermektedir. Başka bir ifadeyle, literatürün Beveridge eğrisi hipotezi ile ilgili ulaştığı temel bulgular heterojenlik sergilemektedir. Konu kapsamındaki literatür değerlendirmesine aşağıda detaylı olarak yer verilmiştir.

Ağayev & Bora (2012) çalışmalarında, Beveridge eğrisi hipotezi kapsamında 2005:01-2011:03 dönemi için En Küçük Kareler (EKK)

yöntemini kullanarak Türkiye’de emek piyasasını analiz etmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular, GSYİH açığının Türkiye’de işsizlik oranını belirleyen en önemli değişken olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan, ekonomik krizlerin sonrasında ve bu krizlerin etkilerinin nispeten etkisini kaybetmeye başladığı dönemlerde Beveridge eğrisinin orijinden uzaklaştığı yani emek piyasasında uyumsuzluğun arttığı ve söz konusu uyumsuzluğa kadınların, üniversite ve yüksekokul mezunlarının ve orta yaş ve üzeri işgücünün toplam işgücündeki paylarındaki artışların yol açtığı tespit edilmiştir. Bayraktar & Sağlam (2012) ise Türkiye’de 1951-2008 dönemi için açık iş oranı ve işsizlik arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini doğrulayan ampirik bulgulara Johansen eşbütünleşme ve DOLS tahmincisi yardımıyla ulaşmıştır.

Tanrıöver & Biçer (2015), Türkiye için Beveridge eğrisi hipotezi kapsamında açık iş oranı ve işsizlik arasında uzun dönemli asimetrik bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için 2005-2015 dönemine ait verileri kullanarak TAR ve M-TAR modellerine dayanan asimetrik eşbütünleşme analizini gerçekleştirmiştir. Ulaşılan sonuçlar, söz konusu iki değişken arasında uzun dönemde asimetrik ilişkinin varlığını doğrulamamaktadır. Çağlarırnak-Uslu ve ark. (2019), ARDL yaklaşımını ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testini uygulayarak 2005:Q1-2017:Q4 dönemi için Türkiye’de Beveridge eğrisinin geçerliliğini araştırmıştır. Ampirik bulgular, açık iş oranı ve işsizlik arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisine işaret etmiştir. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçlarına göre ise negatif açık iş şoklarından pozitif işsizlik şoklarına ve pozitif açık iş şoklarından negatif işsizlik şoklarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Çelebigiller (2020) ise Beveridge Eğrisi hipotezi kapsamında Türkiye’de 2003-2018 dönemine ait verilerle gerçekleştirdiği mevcut durum analizlerinden işsizlik oranının daima 45°lik tam istihdam doğrusunun altında yer aldığı sonucuna ulaşmıştır.

Özçelik & Akıncı (2020), Türkiye’de 2006:01-2020:03 dönemine ait verilerle Hatemi-J (2008) çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi, FMOLS tahmincisi ve Hacker ve Hatemi-J (2012) Bootstrap nedensellik testinden faydalanan Türkiye’de Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Ampirik sonuçlar, değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini doğrulamakta olup, açık iş oranındaki %1’lik artışın, işsizlik oranını %0.15 oranında azalttığını ve açık iş oranından işsizlik oranına

doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Tatar (2023) ise Türkiye ekonomisi için Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliğini ARDL modeli kapsamında test etmiştir. 1961-2021 dönemine ait verilerin kullanıldığı analizlerden elde edilen ampirik bulgular, açık iş oranı ve işsizlik arasındaki negatif yönlü ilişkiyi doğrulamıştır.

Hobijn & Şahin (2012), 14 OECD ülkesi için 2008 Küresel Krizin Beveridge eğrisinde yol açtığı kaymaları ve bu kaymaların nedenlerini araştırmıştır. Ulaşılan sonuçlar, ABD’de beceri uyumsuzluğunun ve işsizlik sigortası yardımlarının genişletilmesinin Beveridge eğrisindeki kaymalarda kayda değer etki yaratmadığına işaret etmektedir. Diğer taraftan, Portekiz, İspanya, İsveç ve Birleşik Krallık için yapılan analizlerde Beveridge eğrilerinde sağa doğru kaymaların olduğu ve İsveç hariç diğer ülkelerdeki kaymaların ABD’dekine benzer şekilde uyumsuzluk faktörlerinden kaynaklandığı ancak İsveç’teki kaymada 2008 Küresel Krizi’nden önce hayata geçirilen işgücü piyasası reformların etkisinin hissedilir derecede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Destefanis ve ark. (2020) ise 1985-2013 dönemi için 12 OECD ülkesinde Beveridge eğrisini analiz etmiştir. Regresyon analizinden elde edilen bulgulara göre, Ar-Ge yoğunluğu eşleştirme verimliliğini kötüleştirerek yaratıcı yıkım etkisini destekleyen kanıtlar üretirken, toplam faktör verimliliği endeksi tam tersi bir etkiye sahiptir. Diğer taraftan, eğride kriz ile ilişkilendirilebilecek genel bir kayma tespit edilememiştir. Bununla birlikte, Ar-Ge yoğunluğu eğriyi dışa doğru kaydırırken, toplam faktör verimliliği ise tahminlerde sürekli olarak negatif işarete sahip olmuştur. Ar-Ge yeni işlerle beslendikçe yaratıcı yıkım hakim olmakta ve toplam faktör verimliliğindeki artışların arka planında diğer faktörlerin ise yeni ve eski işlerin verimliliğini eşit derecede etkileyerek hem firmaların işe alma faaliyetlerini hem de işsizler arasında iş bulma oranını artırması gerçeği bulunmaktadır.

Francesco (1999), Avustralya’da işsizlik ile açık işler arasındaki ilişkiyi 1978:02-1995:12 dönemi için eşbütünleşme, OLS ve DOLS yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Eşbütünleşme testi sonuçları, söz konusu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını doğrulamamaktadır. Archambault & Fortin (2001) çalışmalarında, Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliğini Kanada örneğinde 1969-1998 dönemini dikkate alarak ve VECM yönteminden faydalanarak araştırmıştır. Ulaşılan bulgular, işgücüne katılım oranı ve trend dalgalanmaları sebebiyle 1972 ve 1982 yılları arasında

Kanada’da işsizlik oranlarında yaklaşık %5’lik bir artış meydana geldiğini ve trendin 1990’larda gözlemlenen Beveridge eğrisindeki sola doğru kaymayı açıkladığını göstermektedir. Kosfeld ve ark. (2006), Almanya’da 1992-2004 dönemine ait bölgesel işgücü piyasası verilerini kullanarak mekânsal SUR modelinden faydalanan Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ABD ve Birleşik Krallık için elde edilen bulguların aksine, iş uyumsuzluğu derecesi son 10 yılda artmış ve Beveridge eğrisinin dışa doğru kayması, uzun dönemli işsizliğin gelişimi gibi yapısal faktörlerin yanı sıra konjonktürel faktörlerden de etkilenmiştir.

Tagkalakis (2016) çalışmasında, yapısal VAR (SVAR) yöntemine ait prosedürü takip ederek 2000:Q1–2015:Q2 döneminde Yunanistan’da açık iş oranı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara göre, Beveridge eğrisi hipotezi doğrulanmış ve söz konusu değişkenler arasındaki ters yönlü ilişkinin 2008 Küresel Krizi sonrası gelişmelerden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Boscà ve ark. (2017), İspanya örneğinde 1980-2016 dönemi için Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. Elde edilen sonuçlar, ilgili dönemde açık işler ve işsiz işçilerin eşleştirilmesi sürecindeki etkinlik düşüşlerine bağlı olarak eğrinin kaydığını göstermiştir. Ampirik kanıtlar, 2014 yılından bu yana Beveridge eğrisinin kademeli olarak kriz öncesi konumuna geri döndüğünü ve bunun sonucunda işsizlik oranında düşüş yaşandığına işaret etmektedir. Yazarlara göre, Beveridge eğrisindeki kaymalar krizin en şiddetli aşamasında istihdamdaki düşüşün %31’ini ve GSYH’deki düşüşün %55’ini açıklayabilmektedir.

Pater (2017), ABD ekonomisinde 1955:Q1-2016:Q1 dönemi için B-VAR yöntemini kullanarak boş pozisyonların ve işsizliğin negatif ve pozitif korelasyonlu bileşenlerini elde etmiştir. Negatif eğimli Beveridge eğrisi, toplam işgücü talebi şokunun bir sonucu olup, söz konusu şoklar açık işler ve işsizlik için daha uzun vadeli etkileri yani Beveridge eğrisi etrafındaki döngüleri oluşturmaktadır. Pozitif eğimli Beveridge eğrisi ise eşleşme etkinliği ve iş kaybından kaynaklanmakta ve uzun vadede durgunluklardan sonra oluşmaktadır. Christl (2020), Avusturya Beveridge eğrisinde 2014 yılında görülen kaymaların arkasındaki potansiyel nedenleri araştırmayı amaçlamıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için, Barnichon & Figura (2010) tarafından geliştirilen ayrıştırma yöntemi kullanılmıştır. Ulaşılan bulgular, Avusturya’da 2011 yılından itibaren işsizlik oranında görülen artışların AB genişlemesiyle ilgili bir arz şoku ile ilişkilendirilebileceğine işaret etmektedir.

Başka bir deyişle, işsizlik oralarındaki artışların Avusturya işgücü piyasasının liberalleşmesinden kaynaklanan işgücü arzı şokundan kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca Avusturya işgücü piyasasında artan bir uyumsuzluk sorununun varlığı da ampirik olarak kanıtlanmıştır.

Bouvet (2012), beş Avrupa ülkesi (Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Hollanda ve İspanya) için ulusal ve bölgesel verilerden hareketle 1975-2004 dönemini baz alarak Beveridge eğrilerini regresyon yöntemi ile tahmin etmiştir. Yazar, ayrıca Beveridge eğrilerindeki kaymaların işsiz havuzunun bileşimindeki değişikliklerden mi, işgücü piyasası katılıklarından mı yoksa konjonktürel ve yapısal şoklardan mı kaynaklandığını analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, işgücü piyasası katılıkları, uzun dönemli işsizlik ve konjonktürel şoklardaki değişikliklerin Beveridge eğrilerindeki dışa doğru kaymalara yol açtığını göstermiştir. Arpaia ve ark. (2014), Avrupa Birliği ülkelerinde 2008 Küresel Krizi sonrasında Beveridge eğrisinin ve friksiyonel işsizliğin temel özelliklerini 2008-2013 dönemine ait olan ve uzun dönemli işgücü piyasası eşleşmesinin analiz edilmesine olanak tanıyan çoklu kaynaklardan derlenen verileri kullanarak regresyon yöntemi ile araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Beveridge eğrisinin davranışı Euro bölgesindeki ülkeler arasında oldukça heterojendir. Başta İspanya, Yunanistan, İtalya, Portekiz ve Birleşik Krallık olmak üzere bazı ülkelerde Beveridge eğrisinin kriz sonrası dönemde dışa doğru kaydığı tespit edilmiştir. Buna karşılık, başta Almanya olmak üzere diğer birkaç ülkede ise söz konusu eğrinin içe doğru kaydığına dair ampirik kanıtlar elde edilmiştir. Diğer taraftan, krizden sonra işgücü piyasası eşleştirmesinin kötüleştiği ve ülkeler arasındaki farklılıkların arttığı gözlemlenmiştir. Eşleştirme, cari hesaplardaki tersine dönüşlerden ve borç krizinden en çok etkilenen ülkelerde daha da kötüleşmiştir. İşsizlik sürelerinin uzaması, özellikle krizden sonra eşleştirme verimliliğinin önemli itici gücü olarak görülürken, beceri ve sektörel uyumsuzlukların da etkisi hissedilir derecede olmuştur.

Bonthuis ve ark. (2016), Euro Bölgesi için Beveridge eğrisi hipotezini ARDL sınır testi yaklaşımını takip ederek 25 yıllık bir zaman dilimini baz alarak sınamıştır. Kriz döneminden itibaren Euro Bölgesine ait Beveridge eğrisinde kayda değer bir dışa kayma ve düzleşme gerçekleştiği, ancak ülke düzeyinde ise heterojenliğin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Beveridge eğrilerindeki dışa doğru kaymaların en önemli belirleyicileri olarak ise beceri uyumsuzluğu, inşaat işçilerinin yüksek payı, yüksek ev sahipliği oranları ön

plana çıkmıştır. Daha yüksek kadın katılım oranları ise söz konusu etkileri hafifletici rol üstelenmiştir. Ferent-Pipas (2016), eş anlı denklem sistemlerini kullanarak 2004-2013 dönemi için AB-13 ülkelerine ait verilerle Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliğini Avrupa 2020 Stratejisi bağlamında analiz etmiştir. Bulgular, Avrupa 2020 Stratejisi'nin başlamasından önceki 10 yılın, analiz edilen ülkelerde farklı yapısal ve gönüllü işsizlik biçimleri sunduğunu göstermektedir. Bu bulgular, söz konusu stratejinin yaşam boyu öğrenme programlarının sayısını artırma, daha fazla iş yaratma ve üye ülkeler arasında iş göçünü destekleme hedefleri ile uyumluluk göstermektedir. Dahası, Beveridge eğrisinde eski Sovyetler Birliği üyeleriyle ilişkili olarak artan bir verimsizlik olduğu görülmektedir. Yazar, Avrupa Birliği'nin örneklemin geri kalanına kıyasla bu ülkelere yönelik çabalarını artırması gerektiği şeklinde politika önerisinde bulunmuştur.

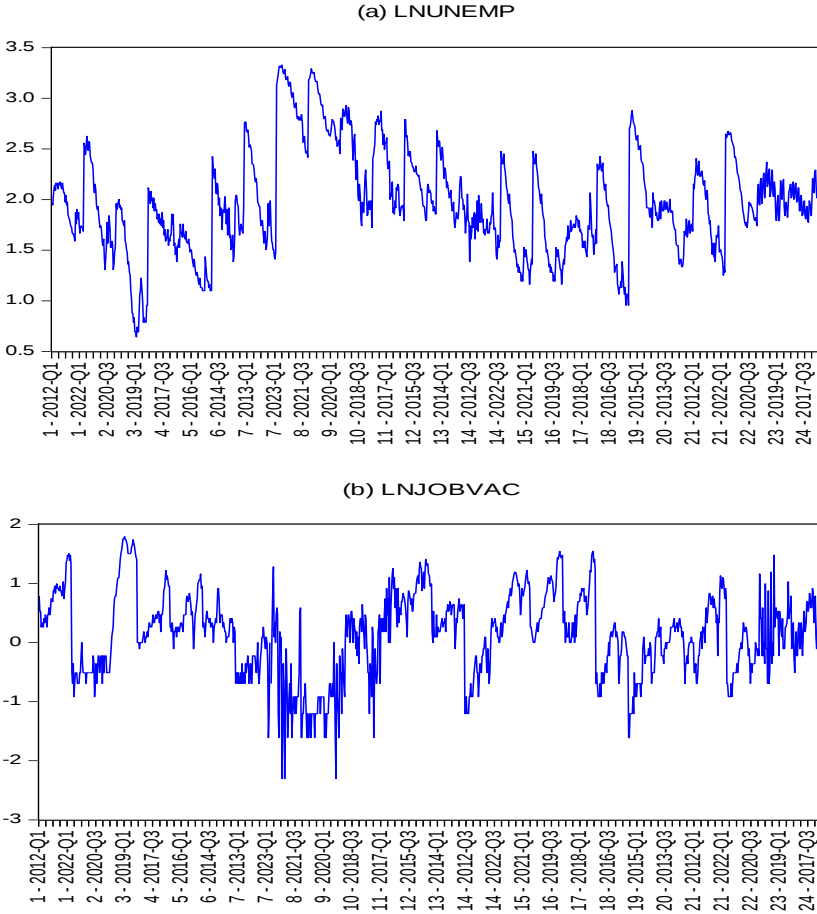
Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada, Avrupa Birliğinde Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliği ekonometrik analizler ile sınanmak istenmiştir. Verilerin elde edilebilirliği kriteri baz alınarak, 2012:Q1-2023:Q2 dönemi için 24 üye ülkeye (Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, G. Kıbrıs, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya ve Yunanistan) ait açık iş oranı (% imalat sanayi) ile işsizlik oranı (% 15-74 yaş aralığı) verileri kullanılmıştır. Söz konusu veriler Eurostat veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	LNUNEMP	LNJOBVAC
Ortalama	1.970999	0.144000
Maksimum	3.328627	1.791759
Minimum	0.641854	-2.302585
Standart Hata	0.504989	0.706661
Çarpıklık	0.355451	-0.288086
Basıklık	3.082106	2.966446
Jarque-Bera	3.328627	1.791759
Gözlem Sayısı	1103	1103

Tablo 1’de analizde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere ön bilgi sağlamak için özet şekilde yer verilmiştir. Tablo 1’e göre, LNUNEMP değişkenine ait ortalama (1.9709) ve maksimum (3.3286) değerler ile standart hata değeri (0.5049), LNJOBVAC değişkenine göre daha yüksektir. İlave olarak, LNUNEMP değişkenine ait çarpıklık ve basıklık değerleri de diğer değişkene nispeten daha yüksektir. Diğer taraftan, en küçük minimum değere (-2.3025) ise LNJOBVAC değişkeni sahiptir. Değişkenlere ait zaman serilerine ise Grafik 2(a) ve Grafik 2(b) aracılığıyla aşağıda yer verilmiştir.

Grafik 2. Değişkenlere Ait Zaman Serileri (2012:Q1-2023:Q2)

Çalışmada, açık iş oranı ve işsizlik arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla panel ARDL (Panel Autoregressive Distributed Lag) yaklaşımına ait

ekonometrik süreç takip edilmiştir. Bu kapsamda, Pesaran ve ark. (1999) tarafından geliştirilen PMG (Pooled Mean Group) tahmincisiinden faydalanılmıştır. Söz konusu tahminci; sabitin, hata terimi varyanslarının ve kısa dönem katsayılarının farklı olmasına izin vermektedir. Diğer taraftan, kısa ve uzun dönemler için sırasıyla katsayıların heterojenlik ve homojenlik varsayımlarının gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır.

Panel ARDL-PMG tahmincisi kullanılarak oluşturulan ekonometrik model aşağıdaki gibidir:

$$\Delta \ln unemp_t = \alpha_0 + \delta t + \sum_{i=1}^{n-1} (\beta_{1i} \Delta \ln unemp_{t-i}) + \sum_{i=0}^{n-1} (\beta_{2i} \Delta \ln jobvac_{t-i}) + (\phi_{1i} \Delta \ln unemp_{t-i}) + (\phi_{2i} \Delta \ln jobvac_{t-i}) + \varepsilon_t$$

Yukarıda yer alan denklemde; sabit ve trend sırasıyla α_0 ve δt terimleri tarafından temsil edilmektedir. Diğer taraftan, modeldeki değişkenlere (LNUNEMP ve LNJOBVAC) ait kısa ve uzun dönem katsayıları ise sırasıyla ϕ ve β terimleri tarafından temsil edilmektedir. Denklemdeki ε_t terimi ise hata terimine işaret etmektedir.

Ampirik Bulgular

Çalışmada, Avrupa Birliği ülkelerinde Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliğini test etmek için açık iş ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiler panel ARDL yaklaşımı takip edilerek araştırılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle analize dahil edilen serilerin durağan olup olmadıklarını sınamak için Maddala & Wu (1999), Breitung (2000), Choi (2001), Levin ve ark. (2002) ile Im ve ark. (2003) tarafından geliştirilen panel birim kök testlerinden faydalanılmıştır. Söz konusu testler sırasıyla; ADF-Fisher, Breitung, PP-Fisher, Levin-Lin-Chin (LLC) ve Im-Pesaran-Shin (IPS) panel birim kök testleridir. Bu testlerde sıfır hipotezi ve alternatif hipotez sırasıyla; “*H0: Panel veri setinde durağanlık yoktur.*” ve “*H1: Panel veri setinde durağanlık vardır.*” şeklindedir.

Tablo 2’de LNUNEMP ve LNJOBVAC değişkenlerinin durağanlığını test etmek amacıyla uygulanan panel birim kök testlerine ait sonuçlara düzeyde ve birinci farkta sabitli modeller için yer verilmiştir. Tabloya göre, LNUNEMP değişkeni LLC ve PP-Fisher testlerine göre %5 anlam düzeyinde birim kök içermezken, IPS ve ADF-Fisher testleri açısından seri birim kök içermektedir, yani durağan değildir. LNJOBVAC değişkeni ise tüm panel birim kök testlerine göre birim kök içermemektedir, yani seriler I(0)

seviyesinde durağan olup, H_0 hipotezi reddedilmektedir. LNUENMP değişkenine ait seri için panel birim kök testlerinin sonuçları birbiri ile tutarlı olmadığından, serilerin birinci farkları alınarak panel birim kök testleri tekrarlanmıştır. Ulaşılan sonuçlar, LNUENMP değişkenine ait serinin sabitli modeller için birinci farkta durağan olduğunu göstermektedir, yani seri birinci dereceden entegredir, $I(1)$ şeklindedir. Buna göre, sabitli modellerde, LNUNEMP $I(1)$ ve LNJOBVAC $I(0)$ düzeyinde durağandır.

Tablo 2. Panel Birim Kök Testleri (Düzeyde ve Birinci Farkta Sabitli Modeller)

	LNUNEMP	LNJOBVAC	Δ LNUNEMP	Δ LNJOBVAC
Levin, Lin & Chu (LLC)	-1.87261 (0.03)**	-2.75854 (0.00)*	-30.9899 (0.00)*	-32.5271 (0.00)*
Im, Pesaran & Shin (IPS)	0.88066 (0.81)	-3.11950 (0.00)*	-29.2573 (0.00)*	-34.6110 (0.00)*
ADF-Fisher	44.4597 (0.61)	91.5727 (0.00)*	647.122 (0.00)*	770.362 (0.00)*
PP-Fisher	68.6576 (0.02)**	132.655 (0.00)*	794.639 (0.00)*	782.614 (0.00)*

Not: * ve ** sırasıyla; %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı temsil eder. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre otomatik olarak belirlenmiştir.

Tablo 3'te düzeyde ve birinci farkta trendli modeller için LNUNEMP ve LNJOBVAC değişkenlerinin durağan olup olmadığını sınamak için gerçekleştirilen panel birim kök testlerinin sonuçları yer almaktadır. Tabloya göre, LNJOBVAC değişkeni bütün panel birim kök testleri açısından durağandır, yani seri $I(0)$ seviyesinde durağandır. Ancak LNUNEMP değişkeni için panel birim kök testleri durağanlık için homojen bulgular vermemiştir. LNUNEMP değişkenine ait seri PP-Fisher, LLC ve ADF-Fisher testlerine göre sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde durağanlık özellikleri sergilemektedir. Ancak IPS ve Breitung testlerine göre ilgili seri birim kök içermektedir. Bu durumda, H_0 hipotezi kabul edilerek serinin durağan olmadığına karar verilmektedir. Düzeyde trendli modeli için durağan olmayan ilgili serinin birinci farkı alınarak panel birim kök testi yeniden gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, serinin birinci farkında durağan hale

geldiğini I(1) göstermektedir, Trendli modeller için elde edilen ampirik sonuçlara göre, LNUNEMP I(1) ve LNJOBVAC I(0) düzeyinde durağandır.

Tablo 3. Panel Birim Kök Testleri (Düzeyde ve Birinci Farkta Trendli Modeller)

	LNUNEMP	LNJOBVAC	ΔLNUNEMP	ΔLNJOBVAC
Levin, Lin & Chu (LLC)	-2.20003 (0.01)**	-3.40776 (0.00)*	-28.6469 (0.00)*	-31.3747 (0.00)*
Im, Pesaran & Shin (IPS)	-1.27045 (0.10)	-5.67546 (0.00)*	-27.5512 (0.00)*	-34.0697 (0.00)*
ADF-Fisher	61.0320 (0.09)***	138.973 (0.00)*	755.389 (0.00)*	895.680 (0.00)*
PP-Fisher	93.4570 (0.00)*	185.202 (0.00)*	1105.99 (0.00)*	1902.99 (0.00)*
Breitung	-0.09845 (0.46)	-3.59493 (0.00)*	-10.4191 (0.00)*	-20.9624 (0.00)*

Not: *, ** ve *** sırasıyla; %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı temsil eder. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre otomatik olarak belirlenmiştir.

Panel birim kök testlerinden elde edilen bulgular, analize dahil edilen değişkenlerin farklı durağanlık seviyesine sahip olduğunu yani farklı seviyelerde entegre olduğunu göstermektedir. Bu durum, panel ARDL yöntemi için gerekli ön şartın sağlandığı anlamına gelmektedir. Değişkenlere ait kısa ve uzun dönem katsayıları tahmin etmek amacıyla PMG tahmincisi kullanılarak gerçekleştirilen panel ARDL analizinden elde edilen ampirik bulgular Tablo 4 aracılığıyla sunulmuştur.

Tablo 4'te yer alan panel ARDL-PMG modelinin uzun dönem katsayı tahminlerine göre, LNJOBVAC değişkeni LNUNEMP değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkiye sahiptir. PMG tahmincisiye göre, LNJOBVAC değişkenindeki %1'lik artış LNUNEMP değişkenini %1,15 oranında azaltmaktadır. Başka bir ifadeyle, açık iş oranındaki %1'lik artış işsizlik oranını %1,15 oranında azaltmaktadır. Panel ARDL-PMG modelinin kısa dönem katsayı tahminlerine göre ise hata düzeltme katsayısı (*COINTEQ01*) negatif işarete sahiptir ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar, analize dahil edilen değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Yani, Avrupa Birliği ülkelerinde açık iş oranı ve işsizlik arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı

ampirik olarak kanıtlanmıştır. Aynı zamanda değişkenler arasındaki ters yönlü ilişkinin varlığı, Beveridge eğrisi hipotezinin Avrupa Birliği örneğinde geçerli olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4. Panel ARDL (3, 2) Tahmin Sonuçları

Uzun Dönem	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	P-değeri
LNJOBVAC	-1.150063	0.067151	-17.12653	0.00*
Kısa Dönem				
COINTEQ01	-0.098854	0.019249	-5.135554	0.00*
D(LNUNEMP(-1))	-0.189322	0.042685	-4.435361	0.00*
D(LNUNEMP(-2))	-0.177025	0.060329	-2.934336	0.00**
D(LNJOBVAC)	0.015863	0.025720	0.616738	0.53
D(LN LNJOBVAC (-1))	-0.058494	0.028357	-2.062738	0.03**
C	0.196229	0.047095	4.166635	0.00*

Not: * ve ** sırasıyla; %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı temsil eder.

Tablo 5’te, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin tespit edilebilmesi amacıyla Monte-Carlo simülasyonu gerçekleştirilerek hesaplanan test istatistiklerini ve olasılık değerlerini kullanan Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testine ait sonuçlar yer almaktadır. Bu testte sıfır ve alternatif hipotezler sırasıyla; “*Ho: Tüm birimler için Y’den X’e nedensellik yoktur. H1: Tüm birimler için Y’den X’e nedensellik vardır*” şeklinde kurulmaktadır. Tabloya göre, LNJOBVAC ve LNUNEMP arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Yani, açık iş oranı işsizlik oranını etkilerken, işsizlik oranı da açık iş oranını etkilemektedir.

Tablo 5. Pairwise Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi

Hipotezler	W-istatistiği	Z-istatistiği	p-değeri
LNJOBVAC → LNUNEMP	15.3872	16.4788	0.00*
LNUNEMP → LNJOBVAC	6.22359	2.90992	0.00*

Not: *, %1 düzeyinde anlamlılığı temsil eder.

Sonuç ve Değerlendirme

Avrupa Birliğinde 2000’li yıllardan itibaren işgücü piyasaları gerek genişleme süreci gerekse ekonomik ve mali krizlerin beraberinde getirdiği olumsuzluklar sebebiyle derinden etkilenmiştir. Avrupa Birliği bir taraftan, yeni üye ülkelerin vatandaşlarına üye ülkeler arasında işgücünün serbest dolaşım hakkını tanıyan yasal düzenlemelere bağlı olarak ortaya çıkan işgücü arz şoklarının ve beceri uyumsuzluklarının yol açtığı sorunlar ile mücadele ederken, diğer taraftan da 2008 Küresel krizi ve sonrasındaki mali krizin etkilerini bertaraf etmeye çalışmaktadır. Söz konusu olumsuz koşullar, işsizlik oranlarının Avrupa Birliğinde kalıcı şekilde yükselmesine neden olmuş ve istihdam olgusu ekonomi için yapısal bir sorun haline dönüşmeye başlamıştır. Diğer taraftan, Eurostat (2024) verilerine göre, son yıllarda Avrupa Birliği ülkelerinde yüksek işsizlik oranlarına düşük açık iş oranlarını eşlik ettiği görülmektedir. Literatürde işsizlik oranları ile açık işler arasındaki negatif ilişki Beveridge eğrisi hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Toplam talepteki dalgalanmalar eğri boyunca hareketlenmelere neden olur. Ekonomide resesyon dönemlerde az sayıda açık iş ve yüksek işsizlik görülürken, genişleme dönemlerinde ise daha fazla açık iş ve düşük işsizlik oranı görülür. Ekonomideki yapısal değişiklikler de Beveridge eğrisinde dışa ya da içe doğru kaymasına neden olur. Söz konusu ilişkinin varlığı ve eğrideki kaymalar literatürdeki araştırmacılar tarafından farklı ekonometrik analizler ile araştırılmaktadır. Bununla birlikte, politika yapımcıların ilgisi de Birliğin istihdam politikalarının tartışılmasına odaklanmıştır.

Bu çalışmada, Avrupa Birliğinde Beveridge eğrisi hipotezinin geçerliliği panel veri analizi yardımıyla sınanmıştır. 24 üye ülkenin 2012:Q1-2023:Q2 dönemine ait ilgili verileri kullanılmıştır. Panel ARDL modelinden elde edilen ampirik bulgular açık iş oranı ile işsizlik arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi doğrulamaktadır. PMG tahmincisi, Avrupa birliği ülkelerinde açık iş oranındaki artışların işsizlik oranını azalttığına işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, Beveridge eğrisi hipotezi analize dahil edilen dönem için Avrupa Birliği örneğinde doğrulanmıştır. İlave olarak, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmek için gerçekleştirilen Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik test sonuçlarına göre, açık iş oranı ve işsizlik oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur, yani değişkenler birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Analizlerin sonucunda ulaşılan ampirik

bulgular, literatürdeki çalışmaların büyük çoğunluğu ile tutarlılık göstermektedir.

Bu çalışmanın ulaştığı bulguların hem ilgili alanda araştırma yapan veya yapacak olan potansiyel araştırmacılara hem de politika yapıcılara yardımcı olması ve yol göstermesi beklenmektedir. Nitekim, Eurostat tarafından yapılan analizlere göre, Avrupa Birliği ülkeleri açık iş oranı ve işsizlik oranı açısından oldukça heterojen gruplar halinde kümelenmektedir. Bu durum, düşük işsizlik ve yüksek açık iş oranlarına sahip ülkeler ile yüksek işsizlik ve düşük açık iş oranlarına sahip ülkeler arasında ciddi farklılıkların bulunduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, söz konusu durumun arka planında yer alan unsurların yapısal değişimleri dikkate alan ekonometrik yöntemler aracılığıyla araştırılması potansiyel araştırma alanı olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, politika yapıcılar için ise Birliğin istihdam politikalarını yeniden gözden geçirilmesi ve ortak istihdam politikası ile uyumlu ve koordineli şekilde üye ülkelere özgü yani ülke-spesifik politikalara daha fazla odaklanması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Ağayev, S. & Bora, A. (2012). Türkiye için Beveridge eğrisi ve emek piyasası üzerine bir inceleme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 49 (565), 23-36.
- Aktaş, M. T. (2017). Küresel ekonomik kriz sonrasında işgücü piyasasının beceri uyumsuzluğu açısından değerlendirilmesi: Eskişehir örneği. *Çalışma ve Toplum*, 2, 617-644.
- Archambault, R., & Fortin, M. (2001). The Beveridge curve and unemployment fluctuations in Canada. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne d'économique*, 34(1), 58–81. <https://doi.org/10.1111/0008-4085.00062>
- Arpaia, A., Kiss, A., & Turrini, A. (2014). Is unemployment structural or cyclical? Main features of job matching in the EU after the crisis. IZA Policy Paper, No. 91, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.
- Bayraktar Sağlam, B. & Gunalp B. (2012). The Beveridge curve and labour market dynamics in Turkey. *Applied Economics*, 44, 3195–3202.
- Blanchard, O.J. & Diamond, P. (1989). The Beveridge curve. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1-76.
- Bleakley, H., & Fuhrer, J. C. (1997). Shifts in the Beveridge curve, job matching, and labor market dynamics. *New England Economic Review*, 1-19.
- Bonthuis, B., Jarvis, V., & Vanhala, J. (2013). What's going on behind the Euro Area Beveridge curve(s)? SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2315058>
- Bonthuis, B., Jarvis, V., & Vanhala, J. (2016). Shifts in Euro Area Beveridge curves and their determinants. *IZA Journal of Labor Policy*, 5(20), 1-17. <https://doi.org/10.1186/s40173-016-0076-7>
- Boscá, J. E., Doménech, R., Ferri, J., & García, J. R. (2017). Shifts in the Beveridge curve in Spain and their macroeconomic effects. *Revista de Economía Aplicada*, XXV (75), 5-27.
- Bouvet, F. (2012). The Beveridge curve in Europe: New evidence using national and regional data. *Applied Economics*, 44(27), 3585–3604. <https://doi.org/10.1080/00036846.2011.579062>
- Breitung, J. (2000). The local power of some unit root tests for panel data. in: *Advances in Econometrics*, Vol. 15: Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels, JAI.
- Çelebigiller, G. (2020). Beveridge etkisiyle Türkiye’de işgücü piyasasının durumu ve analizi: 2003-2018 yılları örneği. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*. 1 (1), 70-102.
- Choi, I. (2001). Unit root tests for panel data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272.

- Christl, M. (2020). A Beveridge curve decomposition for Austria: Did the liberalisation of the Austrian labour market shift the Beveridge curve? *Journal for Labour Market Research*, 54(7), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12651-020-00271-z>
- Destefanis, S., Fragetta, M., Mastromatteo, G., & Ruggiero, N. (2020). The Beveridge curve in the OECD before and after the great recession. *Eurasian Economic Review*, 10(3), 411–436. <https://doi.org/10.1007/s40822-019-00140-2>
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Eurostat. (2024). Job vacancy and unemployment rates -Beveridge curve. *Statistics Explained*, 1-5.
- Ferent-Pipas, M. (2016). Beveridge Curve shifts: Europe 2020 perspectives. *Scientific Annals of Economics and Business*, 63(3), 321–331. <https://doi.org/10.1515/saeb-2016-0125>
- Francesco, A. J. D. (1999). The relationship between unemployment and vacancies in Australia. *Applied Economics*, 31(5), 641–652. <https://doi.org/10.1080/000368499324084>
- Gumata, N., & Ndou, E. (2017). *Labour market and fiscal policy adjustments to shocks*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-66520-7>
- Hobijn, B., & Şahin, A. (2012). Beveridge Curve Shifts across Countries since the Great Recession. 13th Jacques Polak Annual Research Conference, 1-47.
- Im, K.S., Pesaran, M.H. & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- İktisadi Kalkınma Vakfı-İKV. (2021). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayın No: 320. İstanbul: Anadolu Basın Merkezi.
- Kanık, B., Sunel, E., & Taskın, T. (2013). Unemployment and vacancies in Turkey: The Beveridge Curve and matching function. Central Bank of the Republic of Türkiye. Working Paper No: 13/35.
- Keskin, A. & Şen, H. (2010). Beveridge Eğrisi: Teori ve Türkiye uygulaması. *TISK Akademi*, 199-219.
- Kosfeld, R., Dreger, C., & Eckey, H. F. (2006). On the stability of the German Beveridge curve: A spatial econometric perspective. *IZA Discussion Papers*, No. 2099, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.
- Levin, A. & Lin, C. F. & Chu, C.S.J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.

- Maddala, G.S. & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), 631-652.
- Özçelik, Ö., & Akıncı, A. (2020). İşgücü piyasasında Beveridge eğrisinin geçerliliği: Türkiye uygulaması. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (17), 152-161.
- Pater, R. (2017). Is there a Beveridge curve in the short and the long run?. *Journal of Applied Economics*, 20(2), 283–303. [https://doi.org/10.1016/S1514-0326\(17\)30013-2](https://doi.org/10.1016/S1514-0326(17)30013-2)
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 653-670
- Reinhart, C. & Rogoff, K. (2009). The aftermath of financial crises. CEPR Discussion Papers No.7209.
- Schiman, S. (2021). Labor supply shocks and the Beveridge curve-Empirical evidence from EU enlargement. *Review of Economic Dynamics*, 40, 108–127. <https://doi.org/10.1016/j.red.2020.09.005>
- Tagkalakis, A. O. (2016). Unemployment dynamics and the Beveridge curve in Greece. *IZA Journal of European Labor Studies*, 5(1), 13. <https://doi.org/10.1186/s40174-016-0063-4>
- Tanrıöver, B. & Biçer, B. (2015). Yapısal şokların emek piyasası üzerindeki etkileri: Türkiye için Beveridge eğrisi tahmini”, *International Journal of Academic Value Studies*,1(1), 12-25.
- Tatar, M. (2023). Beveridge eğrisi: Türkiye uygulaması (1961-2021). *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 95. <https://doi.org/10.26450/jshsr.3639>
- Uslu, N. Ç., Karahan-Dursun, P., & Çer, Ş. (2019). Türkiye’de beverigde eğrisinin geçerliliğine ilişkin ampirik bir analiz. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 43 (52).
- Yashiv, E. (2006.). The Beveridge Curve. IZA Discussion Paper No.2479. Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn.

TÜRKİYE’DE GENÇ İŞSİZLİK SORUNU

Fulya ÇINAR

- ❖ Kurum Bilgisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Liderlik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Isparta/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-1352-4607
- ❖ Mail: fulyacinar@sdu.edu.tr

Giriş

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel sosyoekonomik sorunları arasında işsizlik yer almaktadır. İşsizlik, bireylerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları gelirden yoksun kalmaları halidir. İşsizliğe neden olan sosyal, kültürel, bireysel, psikolojik ve ekonomik pek çok neden yer almaktadır. Bu nedenler, ülkelerin gelişmişlik durumlarına göre her toplumda değişiklik göstermektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde genç nüfus olarak adlandırılan 15-24 yaş arasında yer alan nüfusun çeşitli nedenlerle istihdama katılamaması genç işsizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Gelişmekte olan ülke grupları içerisinde yoğun genç nüfus oranıyla ön plana çıkan Türkiye’de, sosyoekonomik kalkınma ve iktisadi büyümenin önemli göstergelerinden biri de genç nüfusun istihdam durumudur. Ekonomik büyümeden istihdamın yüksek düzeyde pay alması, toplumsal refahın yükselmesini sağlayacaktır. Ancak bugün Türkiye’de ekonomik büyümeye rağmen çözilemeyen bir işsizlik sorunu mevcuttur. Özellikle 15-24 yaş arası genç nüfusta ortaya çıkan yüksek işsizlik oranları, ivedilikle çözülmesi gereken problemlerin başında yer almaktadır. Nüfusun fiziksel açıdan en verimli ve üretken durumdaki bu bölümünün, üretim sistemi içinde atıl kalması durumunda çok boyutlu toplumsal sorunların ortaya çıkması da kaçınılmaz olmaktadır.

Türkiye’de genç işsizliğine yol açan pek çok neden bulunmaktadır. Özellikle son dönemlerde artan genç nüfus hacmiyle doğru orantılı olarak işgücü piyasasında istihdam alanının genişletilememesi, mevcut istihdam olanaklarının gençlerin bilgi ve yetenekleriyle uyumu noktasında problemler yaşanması, ekonomik dalgalanmaların en çok gençleri etkilemesi gibi unsurlar Türkiye’de genç işsizliğinin artmasına neden olmaktadır. Söz konusu problemlere yönelik uzun dönemli iyileştirici politikalar geliştirilmesi sosyoekonomik kalkınma için önemli görülmektedir.

Bu çerçevede çalışmada; işsizlik ve genç işsizlik kavramları incelenerek, Türkiye’de genç işsizlik sorunu, istatistiki veriler ışığında irdelenmiştir. Türkiye’nin nüfus ve genç işsizlik verilerinin AB üyesi ülkeler ve OECD ülkeleri verileri ile karşılaştırıldığı çalışmada Türkiye’de genç işsizliği ortaya çıkaran nedenler üzerinde durularak, söz konusu nedenlerin çözümüne yönelik politika önerileri sunulmuştur.

Genç İşsizliği

Literatür incelendiğinde işsizliğin farklı açılardan değerlendirildiği pek çok tanım bulunmaktadır. Gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası düzeyde çok sayıda kurum ve kuruluşun işsizlik kavramına yönelik tanımlamalar geliştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda OECD işsizliği, referans dönemi dahil edilmekle birlikte bu dönemden önceki dört hafta içinde çalışma yeterliliğinde olan ve iş arama eyleminde bulunan 15 yaş üstü kişilerin durumu şeklinde tanımlamaktadır (OECD İlibrary, 2023). Bu tanıma benzer şekilde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün işsizliğe yönelik tanımında da bir kişinin işsiz bir birey olarak kabul edilebilmesi için referans dönemi içinde 'mevcut durumda çalışmıyor olma', 'istihdam edilmeye hazır olma' ve 'iş arama' unsurlarının eş anlı gerçekleşmesi gerekmektedir (Gündoğan, 2022). TÜİK tarafından yapılan işsizlik tanımı da Uluslararası Çalışma Örgütü ile benzerlik göstermektedir. Buna göre TÜİK'e göre işsizler; referans haftası içinde istihdamda bulunmayan, önceki dört hafta içinde iş arama eyleminde bulunan ve iş bulması halinde iki hafta içinde çalışmaya başlayabilecek olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfustur.

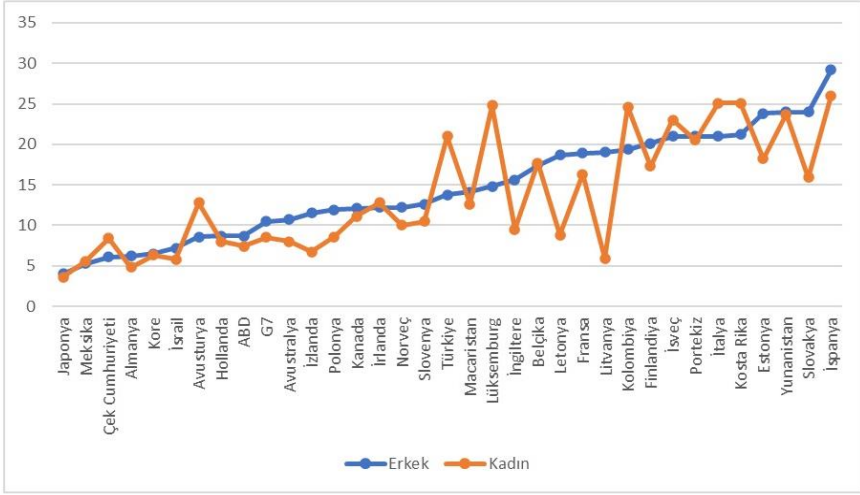
Tanımlardan yola çıkarak işsizlik kavramına yönelik bireysel ve toplumsal yönüyle bir değerlendirme yapılması mümkün görünmektedir. Bu çerçevede bireysel açıdan işsizlik; kişinin çalışma istek ve yeterliliğinde olduğu halde gelir elde edebileceği bir işten yoksun olma hali iken toplumsal açıdan işsizlik; üretim sistemi içerisinde önemli bir kaynak olan işgücünün, tam kapasite olarak kullanılamaması anlamına gelmektedir (Işığışık, 2018). İşsizlik, gelişmekte olan ülkelerle birlikte bugün küresel düzeyde ortaya çıkan pek çok sosyoekonomik etken nedeniyle gelişmiş ülkelerin de en temel sorunlarından birisidir. Ekonomik büyümenin temel unsurları arasında yer alan işgücünün tam kapasite kullanımı, ülkelerin gelişmişlik düzeyi üzerinde önemli bir yere sahiptir. Bu noktada her ülke için genç nüfus olarak adlandırılan yaş grubu, istihdamda verimlilik kapasitesi açısından ciddi bir potansiyel olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak son yıllarda küresel düzeyde hissedilen ekonomik krizler özellikle genç işgücünün istihdamı üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır.

Bunun yanı sıra, eğitimini yarıda bırakan gençlerin istihdama katılmak zorunda kalması ve bu bireylerin iş arama süreçleri boyunca geçici işsizlikle karşı karşıya kalmaları, bununla birlikte yeni mezun gençlerin tecrübesiz

olmaları nedeniyle yetişkin bireylere göre istihdam edilme noktasında daha az tercih edilir olmaları da onları emek piyasasında savunmasız hale getirmektedir (Jacobs, 2008: 149)

OECD, BM ve ILO gibi uluslararası örgütlerin kaynaklarına göre nüfusun genç olarak nitelendirilen kısmı, 15-24 yaş aralığını oluşturmaktadır (OECD, 2024; Çetinkaya, 2010: 46). Literatürde genç işsizliğin tanımlanmasına yönelik farklı yaklaşımlar yer almaktadır. Bunlardan biri olan neoklasik yaklaşıma göre genç işsizlik, yeni istihdam alanlarının yaratılamamasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Schumpeterci yaklaşıma göre genç işsizliğe emek piyasasında ortaya çıkan yapısal değişimler neden olmaktadır. Kavrama yönelik olarak bir diğer yaklaşım olan Keynesyen yaklaşıma göre ise genç işsizlik, istihdam yapısındaki istikrarsızlıklar sonucunda ortaya çıkmaktadır (Akcan, 2018: 36). Bu farklı yaklaşımlardan yola çıkarak genç işsizliği oluşturan unsurlar; düşük istihdam hacmi, işgücü piyasalarında kronikleşen yapısal sorunlar, istikrarsız istihdam yapısı olarak sıralanabilir. Söz konusu problemlerin yanı sıra özellikle gelişmekte olan ülkeler için genç işsizliği ortaya çıkaran bir diğer neden de emek piyasasında meydana gelen arz-talep uyumsuzluğudur.

Tüm bu etkenlere yönelik geliştirilen politikalara rağmen işsizlik probleminin hala çözülememesi dünya genelinde en çok gençleri etkilemektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2022 yılı raporu da bu savı desteklemektedir. Rapora göre dünyada genç işsizlerin sayısının söz konusu yıl için 73 milyon düzeyine ulaşılacağı belirtilmekte ayrıca ne eğitimde ne de istihdamda olan gençlerin oranının ise yaklaşık %24 seviyelerine ulaşarak genç işsizliğin son 15 yılın en yüksek seviyesinde gerçekleştiğine dikkat çekilmektedir. Raporda ayrıca genç işsizliğin cinsiyete göre farklılık gösterdiği aktarılmış olup genç erkeklerin genç kadınlara oranla 1,5 kat daha fazla istihdam edilme fırsatı bulduğu belirtilmiştir (ILO, 2022: 15-32). Şekil 1'de 2023 yılında OECD ülkelerinde gerçekleşen cinsiyete göre genç işsizlik oranları gösterilmiştir.

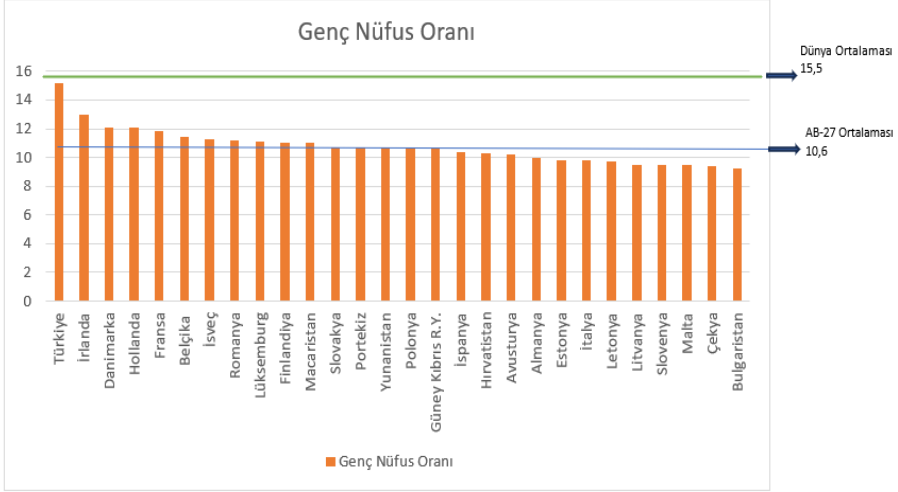
Şekil 1. OECD Ülkeleri Genç İşsizlik Oranları (15-24 Yaş), 2023

Kaynak: OECD, (<https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm#indicator-chart> adresinden uyarlanmıştır. Erişim tarihi: 23.02.2024).

Şekil 1 incelendiğinde 2023 yılı içinde OECD ülkelerinde genç işsizlik oranlarının yüksek seviyelerde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Tablo; Uluslararası Çalışma Örgütü’nün raporundaki verileri destekler niteliktedir. Söz konusu ülkelerin yarısından fazlasında genç işsizlik oranları yıl içinde çift haneli rakamlarda seyretmiştir. En düşük oran %3,6 seviyesiyle Japonya’da gerçekleşirken en yüksek oran ortalama %28’lik düzeyle İspanya’da gerçekleşmiştir. Türkiye, Lüksemburg, İngiltere, Letonya, Litvanya, Slovakya’da cinsiyete göre gerçekleşen genç işsizlik oranlarında ise dikkat çeken farklılaşmalar olduğu görülmektedir.

Türkiye’de Genç İşsizliği

TÜİK verilerine göre Türkiye’nin 2023 yılı itibarıyla toplam nüfusu 85.372.377 kişi olmuştur. 15-24 yaş aralığını oluşturan genç nüfus ise 11.789.000 kişiden oluşmaktadır. Türkiye’de genç nüfus toplam nüfusun yaklaşık %14’ünü oluşturmaktadır. Bir önceki yıl %15,2 seviyesinde gerçekleşen bu oran 2023 yılında düşüş göstermiştir. Türkiye bu oranla AB ülkelerinin üstünde bir genç nüfusa sahiptir. Şekil 2’de Türkiye ile AB ülkelerinin genç nüfus oranları gösterilmiştir:

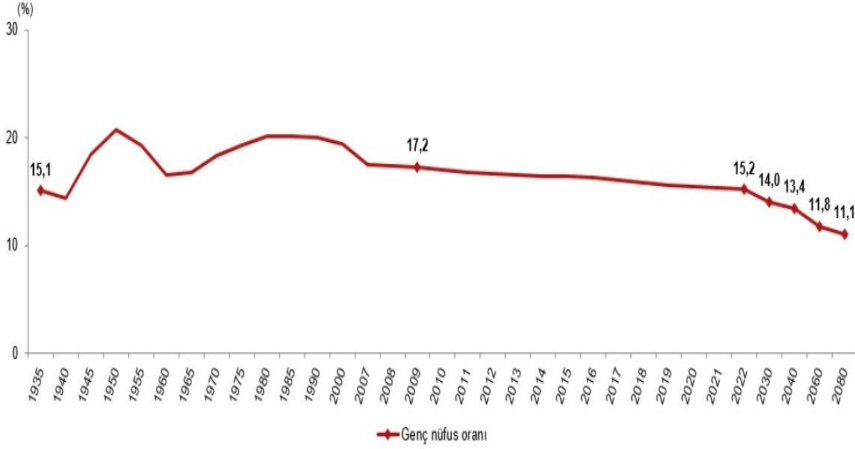

Şekil 1. Türkiye-AB Ülkeleri 15-24 Yaş Arası Genç Nüfus Oranları, 2022
Kaynak: TÜİK, 2022 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2023-49688>) adresinden uyarlanmıştır. Erişim Tarihi: 07.03.2024)

Şekil 2 incelendiğinde Türkiye'nin genç nüfus oranının %15,2 düzeyiyle 27 AB ülkesinin genç nüfus oranlarından daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin genç nüfus oranı dünya ortalamasına yaklaşık bir değerde seyretmektedir. Bu durum Türkiye'nin Avrupa'da istihdam potansiyeli açısından güçlü bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Güçlü bir genç nüfusa sahip olan Türkiye'de genç işsizliği de ülkenin sosyoekonomik sorunları arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. AB ülkeleri ile kıyaslanınca en yüksek genç nüfusa sahip olan Türkiye, bu nüfusun dinamik yapısından verimli ve etkin bir şekilde yararlanamamaktadır.

Her ülke için farklı zamanlarda gerçekleşmek üzere, ülkelerin bağımlı nüfus oranının çok düşük düzeylere ulaştığı ve çalışma çağındaki nüfusun yoğun olduğu geçici dönemler demografik fırsat penceresi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemlerde işgücüyle orantılı şekilde istihdam hacminin artırılması da ekonomik büyüme ve kalkınmaya da katkı sağlayacaktır. Türkiye'de 2000'lerin başında açılan pencere son dönemlerine yaklaşmaktadır. Söz konusu dönemde ekonomik büyüme sağlansa da nüfusun bu demografik avantajından yararlanma hedefleri beklentilerin altında gerçekleşmiştir (Aydın, 2023: 187).

Şekil 3.'te Türkiye’de genç nüfusun toplam nüfus içindeki payına yönelik geçmiş yıllara ait oranlar ve gelecek yıllara yönelik projeksiyonlar gösterilmiştir:

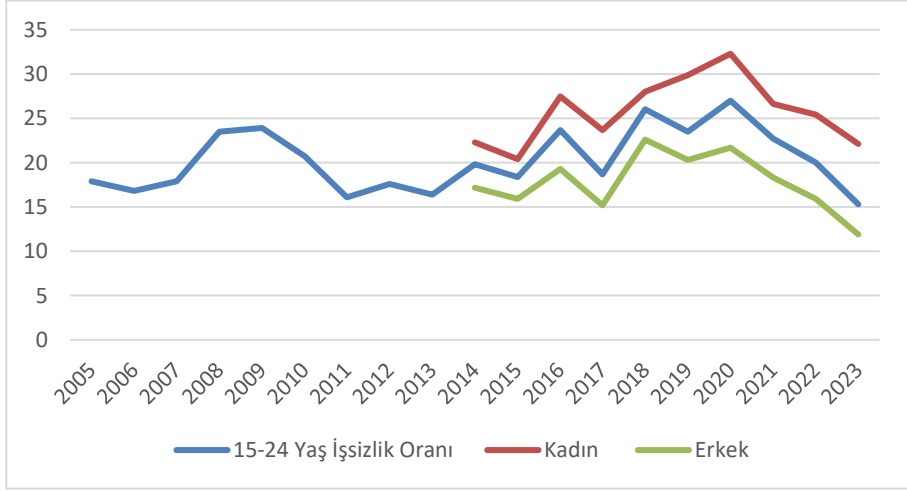
Şekil 2. Türkiye'de Genç Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Payı, 1935-2080

Kaynak: TÜİK, Nüfus Sayımları ve Projeksiyonları

(<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2022-49670> Erişim tarihi:08.03.2024).

Şekil 3 incelendiğinde Türkiye’de genç nüfusun 2009 yılına kadar yükseliş trendinde olduğu ancak bu yıldan itibaren genç nüfusun toplam nüfus içindeki oranında gerileme başladığı görülmektedir. Nüfus projeksiyonları incelendiğinde genç nüfus oranının 2080 yılına kadar kademeli olarak düşüş göstereceği görülmektedir. Özellikle 2040 yılına kadar genç ve dinamik demografik yapıdan etkin bir şekilde yararlanmak elzem görünmektedir.

Türkiye’de genç nüfusun işsizlik oranları Şekil 4.’te gösterilmiştir. Türkiye’de 2023 yılı verilerine göre genç işsizlik oranı %15,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Durum cinsiyet açısından değerlendirildiğinde ise kadın ve erkekler arasında gözle görünür bir fark bulunmaktadır. 2023 yılında, genç erkeklerde işsizlik oranı %11,5 düzeyinde gerçekleşirken bu oran genç kadınlarda erkeklerin neredeyse 2 katı oranında gerçekleşerek %22,1 düzeyine ulaşmıştır.

Şekil 3. Türkiye'de Genç İşsizlik Oranı (15-24 Yaş), 2005-2023

Kaynak: TÜİK, Temel İşgücü Göstergeleri, 2024.

(<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2024-53525&dil=1> Erişim tarihi: 11.03.2024).

TÜİK İşgücü istatistikleri içerisinde cinsiyete göre genç işsizlik oranlarına ait veriler 2014 yılında raporlaştırılmaya başlanmıştır. Şekil 4. İncelendiğinde söz konusu yıldan itibaren genç kadınlarda işsizlik oranı genç erkeklere göre oldukça yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Türkiye’de genç işsizlik oranları yıllar itibarıyla dalgalı bir görünüm arz etmektedir. Şekil 4.’te görüldüğü üzere özellikle ülke ekonomisinin olumsuz seyir izlediği kriz, salgın vb. dönemlerde genç işsizlik oranları da artış göstermiştir. Özellikle 2008-2009, 2016, 2018 ve 2019-2020 yıllarında meydana gelen sosyoekonomik problemler ve küresel salgın gibi nedenler Türkiye’de genç işsizlik oranlarının da yükselmesine neden olmuştur. Bu durum gençlerin toplumsal ve ekonomik problemlerden etkilenme noktasında oldukça kırılgan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Torun ve Arıca (2011)’nın, 2008 ekonomik krizi sonrasında Türkiye’de genç işsizlik oranlarında meydana gelen değişimleri inceledikleri çalışmada da kriz dönemlerinde işsizlikten en çok toplumdaki gençlerin etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ekiz ve Örk Özel (2020)’in Türkiye’de genç işsizliği ortaya çıkaran nedenleri irdelemek üzere gerçekleştirmiş olduğu çalışmada ise makroekonomik değerlerin olumsuz dalgalanmaları ve göç gibi etkenlerin Türkiye’de genç işsizlik oranlarını arttırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Günaydın ve Çetin (2015)’in Türkiye’de 1988-2013 yılları arasında genç

işsizliğin makro ekonomik değişkenlerle ilişkisini incelemiş olduğu çalışmada da diğer çalışma sonuçlarına benzer şekilde bu değişkenlerle genç işsizlik arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öneç (2022) tarafından Türkiye’de ekonomik krizler ve Pandemi döneminde işsizliğin durumunu incelemek üzere gerçekleştirilen araştırma da söz konusu problemlerin gençlerin işsizlik oranlarını arttırdığına yönelik sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırma sonuçları, toplumda ortaya çıkan sosyoekonomik dalgalanmalardan yoğun oranda gençlerin etkilendiği savını destekler niteliktedir.

Türkiye’de Genç İşsizliği Ortaya Çıkaran Nedenler

Türkiye, genç nüfus oranı yüksek ülkeler arasında yer almaktadır. Bu demografik avantaj, istihdam olanakları ve hacminin genişletilmesiyle birlikte ülkenin sosyoekonomik büyüme ve kalkınması için önemli bir atılım fırsatı olarak değerlendirilmektedir. Ancak bugün Türkiye’de genç işsizlik oranları hala çift haneli rakamlarda ciddi düzeylerde seyretmektedir. Genç işsizliğe neden olan pek çok faktör bulunmakla birlikte özellikle son yıllarda bu sorunun ortaya çıkmasında arz-talep uyumsuzluğu, demografik faktörler ve ekonomik faktörler belli başlı nedenler yer almaktadır.

Arz -Talep Uyumsuzluğu

ILO (2010)’ya göre, ekonominin işgücüne ihtiyaç duyduğu zamanlarda, artan bir işgücü varlığı, yeterli düzeyde istihdam olanağının sağlanması halinde o toplum için avantaj yaratacaktır ancak; ekonomik büyüme, insan onuruna yakışır iş fırsatları yaratamıyorsa, genç işgücündeki artış o toplumda bir tehdit unsuru oluşturabilecektir.

İşgücü piyasasında etkinliğin sağlanabilmesi için emek arz ve emek talebinin uyumlu ilerlemesi gerekmektedir. Türkiye’de genç işsizliği ortaya çıkaran nedenlerden biri emek arzındaki artışa rağmen emek talebinde yeterli düzeyde artış sağlanamamasıdır. Özellikle artan eğitilmiş genç işgücüne yönelik olarak emek talebinin yetersiz kalması, gençleri atıl bırakmakta bu durum da kaynak israfına neden olmaktadır (Adıgüzel, 2021: 111). Gençlerin işgücü piyasasına yeni girmeleri nedeniyle herhangi bir deneyime sahip olmamaları, kariyerlerini yönlendirme noktasında ihtiyaç duyulan kurumsal desteğin yetersiz olması ya da yeni mezun gençlerin piyasadaki ücret beklentilerinin işverenlerin aklındaki düzeyden çok yüksek olması eğitilmiş

işgücünün işsiz kalma nedenleri arasında sayılmaktadır (Yentürk ve Başlevent, 2007: 10).

Arz talep uyumsuzluğuna yol açan bir diğer neden ise eğitim sistemidir. Reel işgücü piyasasının ihtiyaçları ile eğitim sisteminin çıktıları arasında bir uyumsuzluk söz konusudur. Türkiye’de ara eleman olarak nitelendirilen işgücünün yükseköğretim mezunlarına göre genellikle daha düşük ücretle çalıştırılması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu durum üniversite tercihleri aşamasında öğrencilerin mesleki ve teknik eğitim alanlarını tercih etmek yerine başka lisans alanlarına yönelmelerinin önemli bir nedenini oluşturmaktadır. Öyle ki gençlerde, bu alanlardan mezun olunması durumunda işgücü piyasasında sosyoekonomik açıdan fırsat eşitsizliği yaşanılacağı algısı bulunmaktadır (Zorlu, 2012: 71). Aynı zamanda pek çok yükseköğretim mezunu genç eğitim aldığı alanda istihdam edilememektedir. Diğer taraftan işgücü talebi açısından nitelikli işgücüne olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır (İzgi, 2012: 305). Bu tezatlık işgücü piyasasında arz-talep uyumsuzluğu meydana getirmekte ve pek çok genç niteliklerine uygun işlerde istihdam edilememektedir. Bu durumun nedenleri arasında; eğitilmiş gençlerin almış olduğu teorik bilgiler ve eğitim sistemi ile işgücü piyasasının gerekleri arasında güçlü bir ilişki kurulamamış olması, gençlerin ileri teknoloji bilgisi gerektiren işlerde işverenlerin taleplerini karşılayacak düzeyde donanımına sahip olmamaları ve yine gençlerin işgücü piyasasına yeni girmeleri nedeniyle herhangi bir tecrübeleri bulunmadığından oryantasyon süreçlerinin işverenler tarafından bir maliyet unsuru olarak değerlendirilmesi yönündeki algılar yer almaktadır (Ata, 2007: 115).

Demografik Faktörler

Demografik dönüşüm süreci, doğum ve ölüm oranlarının yüksek hızda devam ettiği süreçten, ölüm oranlarının hızının düştüğü ve doğum oranlarının bilinçli şekilde kontrol edildiği bir döneme doğru evrilmesi süreçlerini kapsamaktadır. Türkiye demografik dönüşüm sürecinin üçüncü aşamasında yer almaktadır. Bu noktada Türkiye, yüksek ölüm ve doğum oranlarına sahip genç nüfus oranı fazla olan bir nüfus yapısına sahipken, zamanla bu oranların düşüşe geçtiği yaşlanan bir nüfus yapısına doğru evrilmektedir (Gökburun, 2020: 1-3).

Nüfus artışı hızı düşmekteyken çalışma çağındaki nüfus oranının arttığı dönem her ülke için demografik fırsat penceresi olarak değerlendirilmektedir.

Aynı zamanda bu dönemde toplumdaki toplam bağımlı oranı da düşük seviyededir. Demografik fırsat sunan nokta ise; bağımlı genç nüfusta azalma başlamış, bağımlı yaşlı nüfus ise henüz çok yükselmemiştir (Köksel, 2016: 2014). Dolayısıyla çalışma çağındaki nüfus toplam nüfus içinde geniş bir yer tutmakta bu durum da ülkede üretim ve istihdam açısından verimli bir dönem anlamına gelmektedir. Mevcut durumda Türkiye hala demografik fırsat penceresi içinde yer almaktadır. Şekil 2.'de gösterildiği üzere Türkiye, AB ülkeleri ile kıyaslandığı zaman en yüksek genç nüfus oranına sahip ülke durumundadır. İşsizlik oranları incelendiğinde ise Türkiye'nin demografik fırsat penceresinden etkin ve verimli bir şekilde faydalanmadığı görülmektedir. Öyle ki Türkiye'de genç işsizlik oranları çok uzun yıllardır genel işsizlik oranlarının üzerinde ve çift haneli rakamlarda seyretmektedir.

Türkiye'de, istihdam yaratma potansiyeli düşük bir ekonomik büyümenin varlığı ve ekonomide yaşanan dönemsel daralmalar, ülke içinde yoğun bir nüfusa sahip olan genç işgücünün istihdam edilebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir (Şahan ve Saraç 2022: 126-127). Özetle, işgücü arzında meydana gelen artış ile birlikte talepte aynı oranda bir artış gerçekleşmemesi genç işsizliğinin nüfus ve işgücü piyasası kaynaklı nedenleri arasında yer almaktadır.

Genç işsizlik, cinsiyete göre de önemli derecede farklılaşmaktadır. Özellikle son 2 yılda Türkiye'de genç kadınlarda işsizlik oranı genç erkeklere göre yaklaşık 2 kat fazla düzeyde gerçekleşmektedir. Bu durumun nedenleri arasında kadınların genellikle güvencesiz istihdam biçimlerinde çalışması ve ekonomik dalgalanmalar karşısında kırılganlık düzeylerinin yüksek olması sayılmaktadır (Kuvvetli Yavaş, 2021: 158). Aynı zamanda Türkiye'de, sosyokültürel alanda kadına atfedilen roller ve ailevi sorumluluklar gibi faktörlerin kadınların istihdama tam olarak katılmasını engellemesi de kadınlarda işsizlik oranlarının yüksek seyretmesinin bir diğer nedenini oluşturmaktadır. (Murat, 2000: 225).

Genç işsizliğin yüksek düzeyde gerçekleşmesinin bir diğer demografik nedeni ise göçtür. Kırdan kente göçle birlikte kırsal alanlardan kentlere iş bulma ümidiyle gelen gençlerin istihdamında, vasıf uyuşmazlığı, eğitim eksikliği vb. pek çok sorun ortaya çıkmaktadır. Belirtmek gerekir ki Türkiye'de göç alan bölgelerde oluşan işgücü arzındaki artışı karşılayabilecek düzeyde işgücü talebi bulunmamaktadır. Bu durum özellikle göç alan büyükşehirlerde işsizlik oranlarını arttırarak işsizliği yapısal bir boyuta

taşımaktadır. Bunun sonucunda ise mevcut yeterlilikleri ve talep düzeyi ile formel sektörlerde iş bulamayan gençler çoğunlukla enformel sektörlere yönelmektedir (Bahar ve Bingöl, 2010: 55). Topçu ve Biçimveren (2020) tarafından Türkiye’de genç işsizliği ortaya çıkaran faktörler üzerine yapılan araştırmada da iç göçlerle genç işsizlik arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Çadircı ve Kaya (2022)’nın, iç göçün işsizlik üzerindeki etkilerini incelediği araştırmada da benzer şekilde iç göçün göç edilen sanayileşmiş bölgelerde işsizliği arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

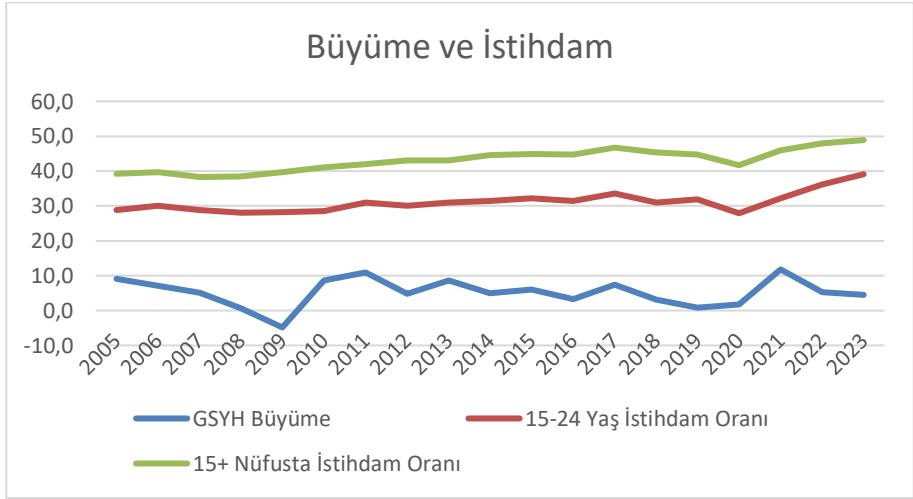
Aynı zamanda Orta Doğu’dan Türkiye’ye doğru gerçekleşen düzensiz göç dalgası, işgücü piyasası içinde kırılğan bir yapı arz eden gençleri olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye’ye gelen geçici koruma altındaki sığınmacılar ve mültecilerle birlikte işgücü arzı yükselmiş ve iş piyasasının dinamikleri değişim göstermiştir. Sığınmacı ve mültecilerle birlikte ucuz işgücü arzında meydana gelen artış ücret düzeylerinde de kırılmalar yaşanmasına neden olmuştur (Çoban, 2018: 212). Türkiye’ye doğru gerçekleşen uluslararası göçlerin genç işsizliği arttırdığına yönelik de pek çok araştırma sonucu bulunmaktadır. Özellikle Orta Doğu’dan gelen geçici koruma statüsündeki sığınmacıların işgücü piyasasında kayıt dışı çalışmaları işverenler açısından bir maliyet minimizasyonu olarak değerlendirilmekte ve bu durum işsizliği arttırmaktadır. Çelik ve Arslan (2018), tarafından Türkiye’de genç işsizlik ve göç ilişkisinin analiz edilmesi amacıyla gerçekleştirilen araştırmada da göç ve genç işsizliği arasında pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanmıştır. Taşdoğan (2020) tarafından Suriyeli sığınmacıların, işsizlik oranları üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla gerçekleştirilen ampirik araştırmada ise Suriyeli sığınmacıların özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 15-24 yaş arasında bulunan genç işgücünün işsizlik oranlarını arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Ekonomik Faktörler

Ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki iktisat yazınında tartışmalı bir konudur. Amerikalı ekonomist Arthur Okun tarafından geliştirilen ve literatüre Okun Yasası olarak geçen formüle göre bir ekonomide belirlenen potansiyel büyüme oranı üzerinde gerçekleşen her bir birim büyüme, işsizlik oranında yarım puan düşüşe neden olacaktır (Bilgili, 2014: 139). Ekonomik büyümenin istihdamı da arttırması beklenirken bazı durumlarda bu beklenti gerçekleşmemektedir. Literatür incelendiğinde Türkiye’de ve gelişmekte olan diğer ülkelerde ekonomik büyümenin beklenilenin aksine istihdam oranlarında bir gelişme yaratmadığı

görülmektedir (Göçer, 2015; Barışık, Çevik ve Kırıcı Çevik, 2010; Murat ve Yılmaz Eser, 2013; Bhattacharya ve Sakthivel 2003). “İstihdam yaratmayan büyüme” olarak adlandırılan bu durumda, reel sektörde bir büyüme sağlanamamakta ya da büyüme dış kaynaklar aracılığıyla sağlanmaktadır (Timur ve Doğan, 2015: 236). Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için üretim faktörlerinin artışı ile teknoloji ve verimlilik artışının da birlikte hareket etmesi gerekmektedir (Yılmaz, 2014: 17). Tüm bu eş zamanlı artışa rağmen istihdamda artış yaşanmıyor ya da azalış yaşanıyorsa ve toplumsal refah adaletli bir şekilde paylaşılıyorsa bu noktada istihdamsız bir büyüme söz konusudur (Timur ve Doğan, 2015: 237).

Şekil 5.’te Türkiye’de 2005-2023 döneminde GSYH büyüme ve istihdam oranları gösterilmiştir:

Şekil 4. Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam Oranları, 2005-2023

Kaynak. TÜİK İşgücü İstatistikleri (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-İstatistikleri-Aralik-2023-49379> Erişim tarihi: 15.03.2024).

Şekil 5. İncelendiğinde de Türkiye’de ekonomik büyüme dönemlerinde istihdam oranlarında her zaman eş zamanlı bir artış yaşanmadığı görülmektedir. Genç nüfusta istihdam oranları incelendiğinde de bu göstergenin yıllar itibarıyla genel istihdam oranlarından daha düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye’de 2023 yılı verilerine göre 15+ nüfusta istihdam oranı 48,9 seviyesinde gerçekleşirken bu oran 15-24 yaş arası gençlerde 39,1 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Türkiye’de ekonomik büyümenin istihdam hacmini genişletmemesinin nedenleri arasında; artan eğitim seviyesi ile birlikte kadınların istihdama katılımlarının yükselmeye başlaması, kırsal alanlardaki çözümler sonucunda kente göç edenlerin işgücü arzını arttırması, emek piyasasındaki bilgi asimetrisi, ara eleman sayısının yetersiz düzeyde olması gibi faktörler yer almaktadır. Bunun yanı sıra imalat sanayiinde teknolojinin ilerlemesi nedeniyle işgücüne olan talebin azalması da istihdamı olumsuz etkilemektedir (Barışık, Çevik, Kırıcı Çevik, 2010: 99-100).

Genç işsizliğine yol açan bir diğer etken de ekonomik krizlerdir. Kriz dönemlerindeki ekonomik dalgalanmalardan yoğun bir biçimde etkilenen kırılgan grup arasında gençler yer almaktadır. Özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde işgücü talebinde meydana gelen daralma sonucunda, işgücü piyasasına yeni giriş yapan ve tecrübe eksikliği olan gençler öncelikli olarak bu durumdan olumsuz yönde etkilenirler (Çetinkaya, 2010: 47). Ekonominin dalgalanma dönemlerinde piyasada ortaya çıkan daralma nedeniyle işverenler bir maliyet unsuru olarak gördükleri işçileri işten çıkarma yolunu tercih edebilmektedir. Bu noktada gençlerin işten çıkarılma maliyetleri kıdemli işçilere göre daha düşük olacağı için söz konusu durumdan yine en çok gençler etkilenmektedir (Görlich, Stepanok, Al-Hussami, 2012: 3-4).

Özetlenecek olursa Türkiye’de genç işsizliğin ekonomik nedenleri arasında; krizler, ekonomik durgunluk, büyüme hızının düşük seviyelerde kalması, büyümenin istihdamı geliştirmemesi gibi etkenler yer almaktadır (Şahan ve Saraç, 2022: 122; Ay, 2012: 335).

Değerlendirme ve Öneriler

Veriler incelendiğinde Türkiye AB ülkeleri arasında yüksek nüfus oranına sahip bir ülke konumundadır. Bu nüfus potansiyelinden verimli ve etkin bir şekilde faydalanma noktasında ise yapısal bir görünüme doğru evrilen sorunlar bulunmaktadır. Türkiye’de gençler istihdama ulaşma noktasında bazı problemlerle karşı karşıyadır. Bu problemler bireysel, ekonomik, sosyokültürel olmak üzere farklı alanlarda ortaya çıkabilmektedir.

Görünürdeki en büyük problem, artan genç nüfus hacmine yönelik olarak aynı oranda istihdam olanaklarının geliştirilememesidir. Oysaki Türkiye özellikle son yıllarda ihracata dayalı bir ekonomik büyüme dönemine girmiştir. Buna rağmen söz konusu büyümenin, reel işgücü piyasalarında

istihdam yaratma potansiyeli düşük kalmıştır. Bunun yanı sıra kırdan kente göç ve Türkiye'ye doğru yaşanan uluslararası göç gibi unsurlar mevcut durumda az olan istihdam kaynaklarının bölüşümü noktasında önemli problemlere yol açmıştır. Özellikle Orta Doğu'dan gelen göç dalgası, piyasada emeğin ucuzlaşmasına neden olmuş ve kayıt dışılık artmıştır. Bu yeni gelen ikame emek, özellikle ülkedeki vasıfsız işgücüne olan talebi ve ücret düzeyini de düşürmüştür.

Bir diğer önemli sorun ise eğitim sistemi ile işgücü talebi arasında ortaya çıkan bilgi, beceri ve deneyim uyumsuzluğudur. İşverenler tecrübesizlikleri nedeniyle gençleri istihdam etme konusunda çekimser davranmaktadırlar. Öyle ki işgücü piyasasının genç adaylarının oryantasyon süresi içerisinde tecrübeli yetişkinlere göre daha az verimle çalışacakları algısı, bu durumun işverenlerde bir maliyet unsuru olarak görülmesine de sebep olmaktadır. Türkiye'de uygulamalı eğitim alanındaki eksiklikler de işgücü piyasalarına ilk girişler de ortaya çıkan sorunlar arasında değerlendirilmektedir.

Tüm bu veri ve değerlendirmeler ışığında geliştirilen politika önerileri şu şekilde sıralanabilir;

Türkiye'de kontrollü bir göç politikasına ihtiyaç duyulmaktadır. Kırdan kente göç olgusu genellikle yeni bir iş bulmak, sosyoekonomik refahı yükseltmek amacıyla ortaya çıkmaktadır. Bu noktada bölgesel gelişmişlik farklarının en aza indirilerek özellikle kırsal alanlarda genç işgücünün istihdamına yönelik politikalar geliştirilmesi önemli görülmektedir. Bu doğrultuda; sanayi destekli tarımsal kalkınma politikalarının etkinleştirilmesi, tarımsal girdi maliyetlerine yönelik sübvansiyonlar uygulanması, genç işgücüne yönelik tarımsal teşvikler sunulması, en verimli çağlarında olan genç nüfusun aktif bir şekilde üretime katılmasına olanak sağlayacak, böylece hem ekonomik verimlilik artacak hem de yeni istihdam alanları oluşturulabilecektir.

Orta Doğu'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen düzensiz göç dalgasına yönelik olarak da bir kontrollü göç politikası oluşturulması elzem görünmektedir. Özellikle Suriyeli sığınmacılar kayıt dışı istihdamın artışını hızlandırmaktadır. Aynı zamanda söz konusu gruplar işverenler tarafından ucuz işgücü olarak görüldüklerinden Türkiye'de kayıtlı istihdam şartlarında çalışan alternatif emeğin işsiz kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle,

geçici koruma altındaki sığınmacılar ve mültecilerin ülkelerine dönüşü noktasında hızlı bir şekilde harekete geçilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu dönüş süreci içerisinde ise genellikle enformel sektörlerde düşük ücret seviyeleri üzerinden uzun süreler çalışmak zorunda kalan sığınmacı ve mültecilere yönelik ekonomik entegrasyonun sağlanabileceği özel istihdam politikaları geliştirilmelidir. Söz konusu politikaların geliştirilmesi ile Türkiye’de özellikle vasıfsız işlerde kayıt dışı istihdam oranları düşürülebilecek ayrıca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının istihdam edilebileceği alanlar genişleyecektir.

Çalışma hayatına yönelik düzenlenen politikalarla, genç kadınların işgücü piyasalarına girişi sırasında karşılaştıkları engellerin ortadan kaldırılması hedeflenmelidir. Genç kadın istihdamına yönelik teşvik politikaları geliştirilerek, kadınların istihdam edilebilirliğinin arttırılması sağlanmalıdır.

Türkiye’de bugün önemli problemler arasında yer alan işsizlik, enflasyon, gelir dağılımı eşitsizliği, yoksulluk gibi sorunların uzun vadeli çözümü için makroekonomik dengelerin istikrarlı bir yapıya kavuşturulması gerekliliği yadsınamaz bir gerçektir. Bu noktada; enflasyonist baskının azaltılması ve fiyat istikrarının sağlanması hedefli politikaların yanında istihdam yaratan bir ekonomik büyüme modelinin hedeflenmesi de söz konusu problemlerin çözümü için önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, M., Türkiye’de Genç İşsizliği Etkileyen Faktörler, *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2021; 5 (8), 100-129.
- Akcan, A. T., Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu ve Çözüm Önerileri, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 2018; 6 (14), 35-46.
- Ata, N. (2007). Türkiye’de İşgücü Piyasasının Yapısı ve Genç İşsizlik, *TİSK Akademi* 2 (Özel sayı: Genç İşsizliği Sempozyumu-1), 109-118.
- Ay, S., Türkiye’de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2012; 19 (2), 321-341.
- Aydın, A., Türkiye’nin Demografi Fırsat Penceresi: Daralan Fırsat Döneminin İstihdam Boyutuyla Bir Analizi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2023, 10 (62), 186-196.
- Bahar, O., Korkmaz Bingöl, F., Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2010; 15 (2), 43-61.
- Barışık, S., Çevik, E., İ., Kırıcı Çevik, N., Türkiye’de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı, *Maliye Dergisi*, 2010; 159, 88-102.
- Bhattacharya, B.B., Sakthivel, S., Economic Reforms and Jobless Growth in India in The 1990s, *The Indian Journal of Labour Economics*, 2003; 46, 845-865.
- Bilgili, Y. (2014). *Makro İktisat*, (3. Baskı), İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları.
- Çadircı, Ç., Kaya, L., Türkiye’de Bölgelerarası İç Göç ve İşsizlik İlişkisinin Panel Nedensellik Analizi ile İncelenmesi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 2022; 57 (4), 2939-2954.
- Çelik, R., Arslan, I., Göç ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Uygulama, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2018; 74, 65-75.
- Çetinkaya, E., Genç İşsizliğin Teorik Açıklamaları, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2010; 58, 45-57.
- Çoban, B., Türkiye’de İşsizlik Profili Bağlamında Suriyeli Gençlerin İstanbul İşgücü Piyasasına Katılım Sorunları, *Çalışma ve Toplum*, 2018; 1 (56), 193-216.
- Dinler, Z. (2003). *İktisada Giriş*, (9. Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Ekiz, F. M., Örk Özel, S., Genç İşsizliği Belirleyen Unsurlar: Türkiye Örneği, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020; 39 (3), 1022-1045.
- Göçer, İ., Okun Yasası: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2015; 1 (1), 1-12.
- Gökburun, İ., Türkiye’nin Demografik Dönüşüm Sürecinde Nüfus Politikalarının Rolü, *Gelecek Vizyon Dergisi*, 2020; 4, 1-15.

- Görlich, D., Stepanok, I., Al-Hussami, F., Youth Unemployment In Europe And World: Causes, Consequences and Solutions, *Kiel Policy Brief*, 2013; 59.
- Günaydın, D., Çetin, M., Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015; 22, 17-34
- İşığışık, Ö. (2018). *İşsizlik ve İstihdam*, (4. Baskı), Bursa: Dora Yayıncılık.
- International Labour Organization, (2022). *Global Employment Trends for Youth*, Geneva.
- International Labour Organization, (2010). *Global Employment Trends for Youth*, Geneva.
- İnternet: OECD 2023 Genç İşsizlik Oranları, (<https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm#indicator-chart> Erişim Tarihi: 23.02.2024).
- İnternet: OECD İlibrary, İşsizlik (https://www.oecd-ilibrary.org/employment/unemployment/indicator-group/english_cbe71f42-en Erişim tarihi: 12.02.2024).
- İnternet: Gündoğan, N. (2022). İşsizlik, ([https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/issizlik#:~:text=%C4%B0%C5%9Fszli%C4%9Fin%20Uluslararası%C4%B1%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC%20\(ILO,ve%20%E2%80%9Ci%C5%9F%20arama%E2%80%9Dd%C4%B1r](https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/issizlik#:~:text=%C4%B0%C5%9Fszli%C4%9Fin%20Uluslararası%C4%B1%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC%20(ILO,ve%20%E2%80%9Ci%C5%9F%20arama%E2%80%9Dd%C4%B1r) Erişim tarihi: 12.02.2024).
- İnternet: İşsizlik, (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İsgucu-Istatistikleri-Aralik-2023-49379&dil=1> Erişim tarihi: 12.02.2024).
- İnternet: OECD Recommendation of the Council on OECD Legal Instruments Creating Better Opportunities for Young People (<https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0474> Erişim Tarihi: 19.02.2024).
- İnternet: TÜİK, (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2023-49688> Erişim tarihi:07.03.2024).
- İzgi, B.B. (2012). Genç İşsizliği ve Eğitim İle Olan İlişkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (41), 295-310.
- Jacob, M. (2008). Unemployment Benefits and Parental Resources: What Helps The Young Unemployed with Labour Market İntegration?, *Journal of Youth Studies*, 11 (2), 147-163.
- Köksel, B., Demografik Fırsat Penceresi'nden Türkiye'de İstihdam ve İşsizlik, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016; 9 (43), 2013-2022.
- Kuvvetli Yavaş, H., Türkiye'de Genç Kadın İşsizliği ve İşgücü Politikaları, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2021; 1 (68), 151-180.
- Murat, S. (2000). *Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı*, (1. Baskı), İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Murat, S., Yılmaz Eser, B., Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi: İstihdam Yaratmayan Büyüme Olgusunun Geçerliliği, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2013; 2 (3), 92-123.
- Öneç, M. (2022), *Türkiye’de 2001, 2008 Ekonomik Krizleri ve Covid-19 Pandemi Dönemi İşsizlik ve İstihdam*, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Şahan, Ö., Saraç, Ö., Türkiye’nin Genç Nüfus Avantajı, Genç İşsizlik Sorunu ve Genç Girişimci Destekleri, *Vergi Raporu*, 2022; 268, 115-129.
- Taşdoğan, C., Suriyeli Sığınmacıların İşsizlik Oranlarına Etkileri: TRC1 Bölgesi İçin Farkların Farkı Analizi, *Fiscaoeconomia*, 2020; 4 (2), 452-482.
- Timur, C., Doğan, Z., İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Analizi, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2015; 2, 231-247.
- Topçu, M., Biçimveren, L., Türkiye’de Bölgesel Genç İşsizlik: Belirleyiciler Cinsiyete Göre Değişken mi?, *İktisat Politikaları Araştırmaları Dergisi*, 2020; 7 (2), 51-67.
- Torun, M., Arıca, F., 2008 Global Ekonomik Kriz’in Genç İşsizlik Açısından Değerlendirilmesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2011; 9 (1), 163-178.
- Yentürk, N., Başlevent, C. (2007). *Türkiye’de Genç İşsizliği*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Gençlik Çalışmaları Birimi Araştırma Raporu, No.2, İstanbul.
- Yılmaz, S. (2004), *Makro Ekonomik Teoride Yatırım, Büyüme ve Enflasyon*, İstanbul: Beşir Kitabevi.
- Zorlu, K., Türkiye’de Ara Eleman İhtiyacına Yönelik Tespitler ve Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma, *TİSK Akademi*, 2012; 7 (13), 52-75.

AKADEMİK YAYINCILIK OLİGOPOLİSİNDEN TOPLULUK SAHİPLİĞİNDE YAYINCILIĞA: AKADEMİK İLETİŞİM İÇİN BİR PARADİGMA DEĞİŞİMİ

Göktürk KALKAN

- ❖ Kurum Bilgisi: Gaziantep Üniversitesi İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Gaziantep/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-3631-8179
- ❖ Mail: gkalkan@gantep.edu.tr

Giriş

Son yıllarda akademik yayıncılık alanı, bilimsel araştırma çıktılarının kısıtlama olmaksızın çevrimiçi erişime açılmasını savunan açık erişim hareketi tarafından dönüştürülen bir alan haline gelmiştir. Bu hareket, geleneksel abonelik tabanlı yayıncılık modeline meydan okuma ve geniş çaplı bilimsel ilgi ve tartışma üretmiştir. Açık erişimin akademik, ekonomik ve toplumsal etkileri bu tartışmaları, araştırmacıları bu paradigma kaymasının çok yönlü sonuçlarını keşfetmeye teşvik etmektedir.

Açık erişim kavramı, geleneksel yayıncılık modelinin sınırlılıklarını tanıyan bilim insanları ve savunucular tarafından ilgi görmüştür. Geleneksel akademik yayıncılık uzun süredir birkaç oligopolistik yayıncı tarafından domine edilmiş, bilginin yayılması konusunda erişilebilirlik, karşılanabilirlik ve sürdürülebilirlik endişelerini gündeme getirmiştir. Tennant, Waldner, Jacques, Masuzzo, Collister, & Hartgerink (2016), açık erişimin akademik, ekonomik ve toplumsal etkilerini vurgulayan kanıta dayalı bir inceleme gerçekleştirdikleri çalışmalarında, geleneksel yayıncılık modelinin, araştırma bulgularının geniş çapta yayılmasını engellediğini ve açık erişimin bu sınırlamayı, araştırmayı küresel bir kitleye ücretsiz olarak erişilebilir kılma yoluyla ele alabileceğini ileri sürmüşlerdir. Larivière, Haustein ve Mongeon (2015), dijital çağdaki akademik yayıncıların oligopolisini daha yakından incelemiş ve birkaç büyük yayıncı kuruluş içindeki güç ve kontrol yoğunlaşmasına ışık tutmuştur. Bu yoğunlaşma, bilgiye erişimi etkilemenin yanı sıra, akademik yayıncılığın maliyet yapısını da etkiler. Suber (2012), açık erişim uygulamalarını benimsemenin aciliyetini vurgulamış ve bu modelin, erişim engellerini kaldırarak bilimsel iletişim manzarasını dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak, açık erişim hareketi ivme kazandıkça, yağmacı yayıncılar ve olumsuz sonuçları hakkında endişeler ortaya çıkmıştır. Eve ve Priego (2017), akademik titizliği korumadan finansal kazanç için açık erişim modelini sömüren yağmacı yayıncılar tarafından yapılan zararı eleştirel bir şekilde incelemiş ve bunun, açık erişimin avantajları ve zorluklarını ele alan dengeli bir yaklaşım ihtiyacını vurgulamışlardır. Ayrıca, açık erişimin farklı akademik disiplinler, özellikle de beşeri bilimler üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Eve (2014), beşeri bilimler alanında açık erişimin bağlamsal nüansları, tartışmaları ve gelecek olanakları hakkında bilgiler sağlayarak, açık erişimin çeşitli akademik alanlarda farklı etkilerini anlamının gerekliliğini vurgulamıştır.

Akademik yayıncılık alanı evrimleşmeye devam ederken, ekonomik etkileri anlamak ve farklı yayıncılık modellerini karşılaştırmak hayati hale gelmiştir. Houghton & Oppenheim (2010), çeşitli akademik yayıncılık modellerinin ekonomik etkilerini keşfeden kapsamlı olarak yürüttükleri çalışmalarında, açık erişim ve abonelik tabanlı modellerle ilişkili maliyetler ve faydalar hakkında bilgi vermişlerdir. Bu çalışma, açık erişimin potansiyel finansal avantajlarını vurgularken, geleneksel modellerden geçişin karmaşıklıklarını da kabul etmiştir.

Yayıncılık modellerinin bilimsel etkisi üzerine yapılan araştırmalar önemli bir inceleme konusu olmuştur. Björk ve Solomon (2012), açık erişim ve abonelik dergilerinin bilimsel etkisini karşılaştıran bir çalışma yürütmüşler ve açık erişimin görünürlük ve atıf oranları açısından potansiyel faydalarına dair içgörüler sağlamışlardır. Bu, farklı yayıncılık paradigmalarının akademik etkisinin değerlendirilmesi gerekliliğini vurgular. Ayrıca, açık erişimin etkileri, makaleler ve dergilerin ötesine geçerek, monografiler gibi diğer akademik çıktıları da kapsar. Eve (2019), beşeri bilimlerdeki akademik monografiler bağlamında açıklık kavramını incelemiştir. Bu çalışma, uzun form akademik eserler için açık erişimin zorluklarını ve fırsatlarını vurgulayarak, çeşitli akademik bağlamlarda uygulanabilirliğine dair kapsamlı bir anlayışa katkıda bulunmuştur.

Akademik topluluk açık erişime geçişi yönetirken, sürdürülebilir gelir modellerini keşfetmek durumundadırlar. Crow (2009), açık erişim için gelir modellerine genel bir bakış sunarak, bu yayıncılık modelinin finansal uygulanabilirliğini ele aldı. Bu, açık erişimin ekonomik uygulanabilirliğine ışık tutar ve yüksek kaliteli akademik yayıncılığı sürdürürken finansal sürdürülebilirliği nasıl sağlayacağımıza dair tartışmaları bilgilendirir.

Çalışmanın takip eden bölümlerinde öncelikle ticari yayıncıların egemen oldukları akademik yayıncılık oligopolisi ele alınacaktır. Daha sonra, topluluk sahipliğinde yayıncılığın ortaya çıkışı, bu yayıncılık örnekleri incelenerek anlatılacaktır. Son olarak, topluluk sahipliğinde yayıncılığın faydaları ve karşılaşılan zorluklar ve engeller ele alınacaktır.

Akademik Yayıncılık Oligopolisi

Akademik yayıncılık oligopolisi özellikle ticari yayıncıların hakimiyetinde güç yoğunlaşmasının yaşandığı bir alandır. Bu yoğunlaşma sonucu, akademik yayınlara olan erişim maliyetleri artmıştır.

Ticari Yayıncıların Hakimiyeti

Akademik yayıncılık alanı, ticari yayıncıların egemen olduğu, güç yoğunlaşmasının yaşandığı bir alandır. Bu hakimiyet, genellikle akademik yayıncılık oligopolisi olarak adlandırılır ve akademik iletişimin erişilebilirliği, karşılanabilirliği ve bütünlüğü üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahiptir. Bu zorluklarla karşı karşıya kalan bilim insanları ve savunucular, bu oligopolinin ve bilginin yayılması üzerindeki sonuçlarının etkilerini incelemiştir.

Akademik ve profesyonel yayıncılık alanı, birkaç büyük yayınevinin egemen olduğu bir alandır. Bu akademik yayıncılık oligopolisini oluşturan beş büyük yayınevi vardır.

Elsevier: Elsevier, bilimsel, teknik ve tıbbi içerik alanında uzmanlaşmış önde gelen bir bilgi ve analitik şirketi olarak öne çıkmaktadır. The Lancet ve Cell gibi prestijli dergiler de dahil olmak üzere geniş dergi portföyüyle tanınan Elsevier, kritik, hakemli araştırmalara erişim sağlayarak küresel araştırma topluluğunu desteklemektedir. Elsevier'ın platformları, ScienceDirect ve Scopus gibi, araştırmacıların akademik araştırma dünyasını bulmalarını, erişmelerini ve analiz etmelerini sağlayan gelişmiş araçlar sunmaktadır. (Elsevier: <https://www.elsevier.com/>)

John Wiley & Sons: İki yüzyılı aşkın bir tarihle, John Wiley & Sons, genellikle sadece Wiley olarak anılır, akademik, kurumsal ve hükümet sektörlerine katkılarıyla tanınmaktadır. Wiley'nin çeşitli teklifleri, dergiler, kitaplar ve çevrimiçi ürünler ve hizmetler de dahil olmak üzere, bilgi ve öğrenmenin ilerlemesini kolaylaştırmaktadır. Yayıncı, araştırmacıları, öğrenenleri, üniversiteleri ve şirketleri sürekli değişen bir dünyada hedeflerine ulaşmaları için desteklemeye kendini adanmıştır. (Wiley: <https://www.wiley.com/>)

Taylor & Francis: Taylor & Francis Grubu, dünya çapında araştırmacılar, akademik topluluklar, üniversiteler ve kütüphanelerle işbirliği

yaparak bilgiyi hayata geçirir. Dünyanın önde gelen akademik dergi, kitap, e-kitap ve referans eserleri yayıncılarından biri olarak, insan bilimleri, sosyal bilimler, teknoloji ve tıp dahil olmak üzere geniş bir konu yelpazesini kapsar. Taylor & Francis, yüksek kaliteli araştırmaların yayılmasına ve bilginin herkese erişilebilir kılınmasına kendini adanmıştır. (Taylor & Francis: <https://www.taylorandfrancis.com/>)

Springer Nature: Springer Nature, tüm araştırma topluluğuna en iyi hizmeti sunmaya kendini adanmış küresel bir yayıncıdır. Yazarların keşiflerini paylaşımlarına, araştırmacıların başkalarının çalışmalarını bulmalarına, erişmelerine ve anlamalarına yardımcı olur ve kütüphanelerle ve kurumlarla teknoloji ve veride yeniliklerle destekler. Springer, Nature Research ve BioMed Central markaları dahil olmak üzere, yenilikçi ürünler ve hizmetler aracılığıyla kaliteli içerik sağlar. (Springer Nature: <https://www.springernature.com/>)

SAGE Publishing: SAGE Publishing, herhangi bir sağlıklı toplumun kalbinde yer alan katılımcı bilimin inancı üzerine kurulmuş bağımsız bir yayıncılık şirkettir. Her yıl binin üzerinde dergi ve 800'den fazla yeni kitap yayınlayarak, geniş bir konu alanını kapsar. SAGE, araştırma yayılımını küresel olarak teşvik etmeye ve bilgi arayışında akademik toplulukları desteklemeye kendini adanmıştır. (SAGE: <https://us.sagepub.com/>)

"Akademik yayıncılık endüstrisi, küresel olarak yıllık yaklaşık 19 milyar dolar gelir üretmektedir. Ancak, bu gelirin yaklaşık %50'si yalnızca 5 büyük oyuncu arasında dağıtılmaktadır. Kitap yayıncılık endüstrisinde olduğu gibi, kendi büyük beşlisine sahip olan akademik yayıncılık da birkaç büyük şirket tarafından domine edilmektedir: Elsevier, John Wiley & Sons, Taylor & Francis, Springer Nature ve SAGE. Akademik yayıncılık endüstrisi, bazen %40'a ulaşan en büyük kar marjlarından birine sahiptir. Akademik yayıncılıkta büyük oyuncular, Google ve Amazon gibi en başarılı teknoloji şirketlerinden daha büyük kar marjları elde etmektedir. Elsevier, dünyanın en büyük akademik yayıncılık şirketi olup, 3,35 milyar doların üzerinde gelir elde etmektedir. SAGE, Springer Nature ve John Wiley & Sons, yıllık 1,5 milyar doların üzerinde gelir elde etmektedir. Açık erişim dergileri söz konusu olduğunda, en büyük yayıncılar hala bu büyüyen eğilime direnmektedir: Elsevier'ın dergilerinin %20,18'i açık erişimli olup, bu oran büyük 5 yayıncı arasında açık dergilerin en büyük payını oluşturmaktadır. Wiley'nin yalnızca

%4,11'lik bir kısmı açık erişimli dergilere sahipken, Taylor & Francis'in yaklaşık %9,97'si açık erişimlidir." (Curcic, 2023).

O'Donovan (2019), akademik yayıncılık oligopolisinin sınırlarını eleştirel bir şekilde ele alarak, birkaç ticari yayıncının akademik araştırmaların yayılması üzerindeki tekelleri kontrolünü vurgulamıştır. Bu güç yoğunlaşması, yayıncılara erişim, fiyatlandırma ve dağıtım dikte etme yetkisi vererek, akademik çalışmaların ulaşımını sınırlar ve bilginin adil dağıtım hakkında endişeler doğurur. Björk (2019) tarafından incelenen açık erişim yayıncılığı için hibrit model, ticari yayıncıların değişen duruma nasıl adapte olmaya çalıştıklarının bir örneği olarak gösterilebilir. Ancak, hibrit model, genellikle açık erişim hedeflerine ulaşmada yetersiz kalır ve ticari yayıncılara, erişimi kontrol etmeye devam ederken açık erişim seçenekleri için ek ücretler talep etme imkanı tanıyarak, hakimiyetlerini daha da pekiştirir. Lariviere & Sugimoto (2019), akademik dergilerin prestijini değerlendirmek için sıkça kullanılan dergi etki faktörünü eleştirel bir şekilde analiz etmişlerdir. Ticari yayıncılar, bu metriği kullanarak dergilerini önde gelen yayın organları olarak konumlandırmış ve akademik tanınma ve itibar üzerindeki kontrolü sürdürmüşlerdir. Bu, akademik yayıncılığın oligopolistik yapısını ve akademik iletişim üzerindeki etkisini pekiştirir. Bergstrom (2001), "pahalı dergiler için ücretsiz emek" kavramını derinlemesine inceleyerek, akademisyenler ile ticari yayıncılar arasındaki asimetric ilişkiye dikkat çekmiştir. Bu ilişkide, akademisyenler sürece hem çalışmalarıyla katkıda bulunurlar, hem de hakem değerlendirme sürecine katılırlar. Buna karşın, ticari yayıncılar abonelik ücretleri aracılığıyla önemli karlar elde eder. Bu düzen, ticari yayıncıların hakimiyetini sürdüren ekonomik dinamikleri vurgular. Akademisyenlerin katkıları ile ticari yayıncıların kar odaklı stratejileri arasındaki bu uyumsuzluk, akademik topluluğun ve geniş kamuoyunun çıkarlarını önceliklendiren daha dengeli ve adil bir ilişkinin gerekliliğini ortaya koyar (Eve, Willinsky, Coble & Ho, 2015).

Artan Maliyetler ve Erişim Sorunları

Akademik yayıncılık oligopolisinden kaynaklanan en acil sorunlardan biri, akademik çalışmalara erişim maliyetlerinin artmasıdır. Geleneksel abonelik tabanlı modeller, özellikle daha küçük olan kurumların gerekli akademik içeriğe erişim sağlayabilmesini engelleyen aşırı ücretlere yol açabilir. Suber (2012), bilginin adil yayılmasını teşvik eden açık erişim

modelleri aracılığıyla erişim engellerini ele almanın gerekliliğini vurgulamıştır. Bergstrom ve Bergstrom (2006), ekoloji dergilerinin ekonomisini tartışarak, ticari yayıncıların sıklıkla enflasyon oranlarını aşan abonelik fiyatları belirlediklerine dair tespitte bulunmuşlardır. Bu fiyatlandırma yapısı, akademik kurumlar üzerindeki mali yükü daha da artırır ve akademik iletişimin kapsayıcılığını engeller. Akademik çalışmalara erişim sorunlarına bir çözüm olarak öne sürülen açık erişimin, kendi içinde zorlukları da vardır. Morrison, Salhab, Calvé-Genest ve Horava (2015), açık erişim makale işlem ücretlerinin özellikle düşük gelirli ülkelerden olan araştırmacılar için bir engel oluşturabileceğini ortaya koymuştur. Bu, açık erişim modellerinin sürdürülebilirliği ve erişilebilirlik ile karşılanabilirlik arasında bir denge bulma ihtiyacı hakkında soruları gündeme getirir. Larivière ve ark., (2015) tarafından tartışıldığı gibi, ticari yayıncılar tarafından belirlenen gönderim kuralları, yazarların raporlama uygulamalarını ve açık araştırma uygulamalarını kullanmalarını etkileyebilir. Bu kurallar, araştırmanın şeffaflığını ve yeniden üretilebilirliğini sınırlayarak bilgi yayılımı ve keşfi sürecini engelleyebilir.

Topluluk Sahipliğinde Yayıncılığın Ortaya Çıkışı

Topluluk sahipliğinde yayıncılık, mevcut durumdaki beş büyük ticari akademik yayıncının piyasadaki hakimiyetine karşı bir meydan okuma olarak yeni bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır.

Tanım ve Prensipler

Akademik yayıncılık oligopolisinin ortaya koyduğu zorlukların ortasında, açıklık, işbirliği ve topluluk sahipliği prensiplerini savunan alternatif bir hareket ortaya çıkmıştır. Topluluk sahipliğinde yayıncılık girişimleri, kontrolü araştırmacıların, kurumların ve geniş akademik topluluğun eline geri vererek akademik iletişim alanını yeniden tanımlamaktadır. Bu girişimler mevcut durumu sorgulamayı ve bilginin adil yayılımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır (O'Donovan, 2019; Hagve, 2020; Mills, 2023). Björk (2019), açık erişimin çeşitli modellerini inceleyerek, bunları altın açık erişim, hibrit modeller ve yeşil açık erişim modelleri olarak kategorize etmiştir. Topluluk sahipliğinde yayıncılık, araştırma çıktılarının tümüne ücretsiz olarak erişilebilir olması gerektiğini vurgulayan altın açık erişim modeliyle yakından uyumlu hale gelmiştir. Bu yaklaşım kapsayıcılık

ve işbirliğine odaklanmaktadır. Crow (2002), kurumların akademik çıktıları arşivlemek ve paylaşmak için platformlar kurmalarına olanak tanıyan kurumsal arşivlerin topluluk sahipliğinde olmalarını, ticari yayıncılara olan bağımlılığı kırma ve akademik çalışmaların yayılımını daha kolay hale getirebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Suber (2012), açık erişimi, akademik araştırmalara erişim engellerini kaldıran bir mekanizma olarak tanımlamaktadır ve bilginin serbestçe değişimini teşvik etmektedir. Topluluk sahipliğinde yayıncılık, bu kavramı bir adım ileri götürerek, akademik topluluğun yayın sürecine aktif olarak katılımını savunmakta ve erişim, fiyatlandırma ve dağıtım hakkındaki kararların kolektif olarak alınmasını sağlamaktadır.

Topluluk Sahipliğinde Yayıncılık Girişimlerine Örnekler

Çeşitli topluluk sahipliğinde yayıncılık girişimleri ivme kazanmış, akademik iletişim alanında alternatif bir ekosisteminin uygulanabilirliğini ve etkisini göstermiştir:

Kamu Bilgisi Projesi (KBP): KBP, kurumların kendi açık erişim dergilerini ve monografilerini oluşturup yönetmelerini sağlayan açık kaynaklı yazılım çözümleri, örneğin Açık Dergi Sistemleri ve Açık Monograf Basımı sunar. KBP'nin araçları, kurumların topluluk sahipliğinde yayıncılıkta yer almasını ve araştırma yayılımının demokratikleşmesine katkıda bulunmasını sağlar. (PKP: <https://pkp.sfu.ca/>)

Açık Erişim Dergileri Dizini (AEDD): AEDD, itibarlı açık erişim dergilerinin küratörlüğünü yapılan bir listesini sağlayarak, topluluk sahipliğinde yayıncılık çıkışlarının keşfedilmesini kolaylaştırır. Dergileri kalite ve açıklık açısından denetleyerek, AEDD, araştırmacıların çalışmalarını paylaşabilecekleri güvenilir platformları tanımlamalarına olanak tanır. (DOAJ: <https://doaj.org/>)

Beşeri Bilimler Açık Kütüphanesi (BBAK): BBAK, beşeri bilimlerde geleneksel yayıncılık modellerine meydan okuyan benzersiz bir platformdur. Kurumların yayın maliyetlerini karşılamak üzere katkıda bulunduğu işbirlikçi bir finansman modeli üzerinde işletilir. Bu yaklaşım, topluluk sahipliğini teşvik ederken açık erişimi, titiz akran değerlendirmesini ve yazar karşılığı

ücretlerin ortadan kaldırılmasını önceliklendirir. (OLH: <https://www.openlibhums.org/>)

Açık Erişim Kitapları Dizini (AEKD): AEKD, topluluk sahipliğinde yayıncılık kavramını kitaplara genişletir. Hakem değerlendirilmiş açık erişim akademik kitapları listeyerek, AEKD uzun formda akademik eserlerin görünürlüğünü ve erişilebilirliğini teşvik eder, işbirliği ve katılımı teşvik eder. (DOAB: <https://www.doabooks.org/>)

SciELO (Bilimsel Elektronik Kütüphane Çevrimiçi): SciELO, Latin Amerika, Karayipler ve diğer gelişmekte olan bölgelerden gelen araştırmaların görünürlüğünü artırmaya odaklanır. Açık erişim dergileri için bir topluluk sahipliği platformu sağlayarak, SciELO akademik iletişimde bölgesel eşitsizlikleri ele almayı amaçlar. (SciELO: <https://www.scielo.org/>)

Akademik topluluk, akademik yayıncılığın karmaşıklıklarıyla mücadele ederken, topluluk sahipliği girişimleri daha erişilebilir, işbirlikçi ve adil bir geleceğe doğru bir yol sunar. Bilgi yayılımında kolektif bir yaklaşımı teşvik ederek, bu girişimler geleneksel akademik yayıncılık normlarını sorgular ve araştırmaya erişimin demokratikleşmesi genel hedefine katkıda bulunur.

Topluluk Sahipliğinde Yayıncılığın Faydaları

Akademik yayıncılık oligopolisinin ortaya koyduğu zorluklar karşısında, topluluk sahipliğinde yayıncılık girişimleri, akademik topluluğa bir dizi fayda sunan umut verici bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

Açık Erişim ve Bilgi Paylaşımı

Topluluk sahipliğinde yayıncılığın temel ilkelerinden biri olan açık erişim, bilgiye erişimi demokratikleştirmeyi amaçlamaktadır. Suber (2012), açık erişimi, fiyat ve izin engellerini kaldırarak, okuyucuların akademik araştırmalara serbestçe erişip kullanabilmesi olarak tanımlar. Topluluk sahipliği girişimleri bu ilkeyle uyumlu hale gelir, araştırma çıktılarına kısıtlama olmaksızın erişim sağlar ve geleneksel olarak akademik bilgiye erişimi sınırlayan mali engelleri ortadan kaldırır. Eve ve ark., (2015), beşeri bilimlerde açık erişimin potansiyeline dikkat çekerek, topluluk sahipliği girişimlerinin, geleneksel yayıncılık normlarını sorgularmış ve araştırma

bulgularının daha büyük görünürlük ve erişilebilirliğe ulaştığını belirtmişlerdir. Lawson, Gray & Mauri (2015), topluluk sahipliği modellerinin önemini vurgular. Bu girişimler, daha erişilebilir ve hesap verilebilir bir akademik iletişim ekosistemi oluşturmada merkezi bir rol oynar. Björk ve Solomon (2014), topluluk sahipliği girişimleri sayesinde makale işlem ücretleri makul hale getirilerek, araştırmacıların mali kısıtlamalar olmaksızın yayınlara erişebilirliklerinin artacağını belirtmişlerdir.

Artan Şeffaflık ve Kalite Kontrolü

Topluluk sahipliğinde yayıncılık girişimleri, şeffaflığı ve sağlam kalite kontrol mekanizmalarını vurgular. Eve ve Priego (2017) akran değerlendirme sürecini derinlemesine inceleyerek, topluluk sahipliği platformlarının yayınlanan çalışmanın hesap verebilirliğini ve güvenilirliğini artıran şeffaf akran değerlendirme uygulamalarını benimsediği iddiasında bulunmuşlardır. Morrison ve ark., (2015), açık erişim makale işlem ücretlerini inceleyerek, bu ücretlerin açık erişim yayınlarındaki kalite algısını nasıl etkileyebileceğini ortaya koyar. Sağlam akran değerlendirme ve şeffaf maliyet yapılarına olan bağlılıklarıyla topluluk sahipliği girişimleri, açık erişimin kaliteyi zayıflatığı fikrine karşı çıkar. Gargouri, Hajjem, Larivière, Gingras, Carr, Brody & Harnad (2010), açık erişimin atıf oranları üzerindeki etkisine dair bir çalışma yürüterek, yüksek kaliteli araştırmanın artan görünürlük ve atıf etkisinden faydalandığını ortaya koymuştur. Topluluk sahipliği yayıncılık platformları, açık erişim ilkelerini benimseyerek, araştırma çıktılarının daha büyük görünürlüğüne ve etkisine katkıda bulunur. Neylon ve Wu (2009), topluluk sahipliği platformlarının sıklıkla, yazarların ve okuyucuların bireysel çalışmaların alımını ve etkisini değerlendirmelerini sağlamak için makale düzeyinde metrikleri entegre etmelerini tartışır. Jubb, Plume, Oeben, Brammer, Johnson, Bütün ve Pinfield (2017), abonelik modellerini yeniden düşünmenin ve açık erişime geçişin önemini vurgular. Topluluk sahipliği girişimleri sıklıkla, işbirliğini, bilgi paylaşımını ve yeniliği teşvik ederken kalite kontrol standartlarını korumanın bir aracı olarak açık erişimi benimser.

İşbirliği ve Küresel Erişim

Topluluk sahipliğinde yayıncılık, işbirliğine dayanır ve araştırmanın coğrafi sınırların ötesine uzanma potansiyeline sahiptir. Fruin (2017), akademik iletişimlerde topluluğun ve ekonominin rolünü vurgulayarak, topluluk katılımının araştırma yayılımının yönünü nasıl etkileyebileceğini öne

çıkartır. Shuai, Pepe ve Bollen (2012), topluluk sahipliği platformlarının genellikle araştırma sonuçlarının erken aşamada paylaşımını ve bu bulgular üzerine hızlı bir şekilde etkileşime geçilmesini destekleyerek, akademik iletişimin hızlanmasına öncelik verdiğini araştırmışlardır. Harzing ve Alakangas (2016), Google Scholar, Scopus ve Web of Science gibi farklı atıf veritabanlarını karşılaştırarak, topluluk sahipliği girişimlerinin çıktılarının bu veritabanlarında indekslenmesini sağladıklarını, böylece araştırmanın küresel keşfedilebilirliğini ve tanınırlığını artırdığını vurgulamışlardır.

Topluluk sahipliğinde yayıncılık, açık erişimi teşvik ederek, bilgiye erişimi demokratikleştirir ve geleneksel olarak akademik değişimi engelleyen finansal engellere meydan okur. Ayrıca, şeffaflık ve kalite kontrolüne vurgu yaparak, titiz akran değerlendirmesi ve hesap verebilirliğin araştırma bulgularının yayılımını desteklediğini garanti eder. Bu girişimlerin işbirlikçi doğası, küresel katılımı teşvik eder ve araştırmanın ulaşımını genişletir, sonuç olarak daha kapsayıcı ve adil bir akademik iletişim manzarasına katkıda bulunur.

Topluluk sahipliğinde yayıncılık ivme kazandıkça ve etkisini gösterdikçe, akademik yayıncılık oligopolisine umut verici bir alternatif sunar. Her başarı hikayesiyle, bu girişimler, akademik iletişimi araştırmacıların, kurumların ve geniş kamuoyunun ihtiyaçlarını daha iyi karşılayacak şekilde yeniden şekillendirme olasılığını ve değerini vurgular.

Zorluklar ve Engeller

Topluluk sahipliğinde yayıncılık girişimleri, akademik topluluğa faydalar sunsa da, başarının ve sürdürülebilirliğin sağlanması için ele alınması gereken zorluklar ve engellerle karşı karşıyadır (O'Donovan, 2019; Hagve, 2020; Mills; 2023; Crow, 2009).

Finansal Sürdürülebilirlik

Topluluk sahipliğinde yayıncılık girişimlerinin karşılaştığı en önemli zorluklardan biri finansal sürdürülebilirliği sağlamaktır. Crow (2009), açık erişim için çeşitli gelir modellerini tartışarak, araştırma çıktılarını açık erişilebilir bir hale getirirken operasyonel maliyetlerin de göz önüne alınması gerektiğini vurgular. Topluluk sahipliği platformlarının finansal sürdürülebilirlikleri, uygun yayın ücretleri ile akran değerlendirmesi, editöryal

süreçler ve teknolojik altyapıyı destekleme ihtiyacı arasında bir denge kurmaya bağlıdır. Björk, Welling, Laakso, Majlender, Hedlund & Guðnason (2010) açık erişim konusu üzerine kapsamlı bir çalışma yürüterek, açık erişimle ilgili finansal zorlukların disipline özgü hususlarla birleştiğini ve bazı alanların topluluk sahipliğindeki girişimler için finansman sağlamada daha büyük zorluklarla karşı karşıya olduğunu ileri sürmüşlerdir. Gargouri, Larivière, Gingras, Carr & Harnad (2012), disiplinlerin açık erişim modellerini benimseme eğilimlerinin farklı olduğunu vurgulayarak, finansal sürdürülebilirlik stratejilerini farklı disiplinlerin spesifik özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre uyarlanması gerektiğinin altını çizmişlerdir.

Akademik Tanınma ve Prestij

Yerleşik dergilerin algılanan prestiji, topluluk sahipliğinde yayıncılık girişimleri için başka bir zorluk oluşturur. Khelfaoui & Gingras (2020), araştırmacıların sıklıkla akademik itibarlarını artırmak için prestijli dergilerde yayın yapmayı önceliklendirdiklerini vurgular. Topluluk sahipliği platformlarının, yerleşik ticari dergilerin daha büyük prestije sahip olduğu algısının üstesinden gelmesi gerekir. Liem & Demetriou (2023), açık erişim girişimlerinin kütüphanelerin ve araştırma kurumlarının statüsünü yükseltebilecek potansiyele sahip olduğunu savunur. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için, topluluk sahipliği girişimlerinin geleneksel yayıncılıkla ilişkilendirilen prestij kavramlarıyla mücadele etmesi gerekmektedir. Arencibia-Jorge, Villaseñor, Lozano-Díaz & Calvet (2016), açık erişimin topluluk sahipliği girişimlerinin araştırmacılar nezdinde ve akademik çevrelerde tanınmasına ve prestijine katkıda bulunacağını söylemişlerdir.

Kurumsal Destek ve Akademik Kültür

Kurumsal destek ve akademik kültür, topluluk sahipliğinde yayıncılık girişimlerinin başarısında kilit bir rol oynar.

Morgan, Campbell ve Teleen (2012), kurumların açık erişim yayıncılığının hakları ve faydalarını anlamasının önemini vurgular. Topluluk sahipliği platformları bireysel araştırmacılara güç verirken, kurumsal onay ve destek, daha geniş kabul ve sürdürülebilirliği teşvik etmek için hayati öneme sahiptir. Rousidis, Sicilia, Garoufallou ve Balatsoukas (2014), açık erişimin etkisini yeniden değerlendirerek, akademik kültürde, yeni yayınlama ve

yayma formlarını benimsemek için bir değişiklik ihtiyacını vurgular. Geleneksel akademik uygulamaların ataletinin üstesinden gelmek ve yeniliğe değer veren bir kùltürü teşvik etmek, topluluk sahipliği girişimlerinin başarısı için hayati önem taşır. Khan ve Sheikh (2022), kurumsal arşivleri geliştirmek ve sürdürmekle ilgili politika ve uygulamaları tartışır. Topluluk sahipliği yayıncılık girişimleri açık erişim ekosistemine katkıda bulunurken, gerekli altyapıyı ve desteği sağlamak için kurumsal taahhüt de gerektirir.

Sonuç

Akademik yayıncılığında topluluk sahipliğinde yayıncılığa doğru bir hareket, bilgi erişimini demokratlaştırmak, akademik iletişimde şeffaflığı ve kaliteyi artırma ve küresel işbirliğini teşvik etme potansiyelini ortaya koyan bir paradigma olmuştur. Ancak, halihazırda ticari yayıncılar tarafından domine edilen geleneksel oligopolistik özellikler gösteren akademik yayıncılık dünyasında, topluluk sahipliğinde yayıncılık modellerinin ortaya çıkışı zorluklardan yoksun değildir.

Akademik iletişimin geleceği, topluluk sahipliğinde yayıncılık modellerinin yer aldığı, açık, adil ve akademik topluluğun ihtiyaçlarını yönlendirdiği bir ekosistemdedir. Bu vizyon, kısıtlı erişim ve yüksek maliyetlerle karakterize edilen mevcut modelden, akademik bilgiye kısıtlama olmaksızın erişimi teşvik eden, şeffaflığı önceliklendiren ve akademinin işbirlikçi ruhunu benimseyen bir modele önemli bir dönüşüm gerektirmektedir. Topluluk sahipliğinde yayıncılık kimin bilgiyi yayabileceğini ve bundan kimin faydalanabileceğini yeniden tanımlar. En derin faydalarından biri, bilgiye erişimi demokratikleştirme olanağıdır. Bu model, akademik yayıncılığın fildişi kulelerini yıkarak araştırma bulgularını internet erişimi olan herkese açıklama vaadinde bulunur. Bu sayede fikirler, sınırlar, disiplinler ve topluluklar arasında serbestçe hareket eder. Dolaylı olarak, topluluk sahipliğinde bir yayıncılık, doğal olarak şeffaflık ve hesap verebilirlik kùltürünü teşvik eder. Açık akran değerlendirme süreçlerini kabul ederek ve bilgiyi derlemeye tabi tutarak ve yayılmasını işbirlikçi bir çaba haline getirerek bu modeller, sadece akademik çalışmaların kalitesini ve bütünlüğünü artırmakla kalmaz, aynı zamanda akademik çıktılarına olan güveni büyütür. Bilimsel bulgulara duyulan güven, küresel zorluklarla başa çıkmak için kritik bir dönemde, şeffaflık doğrultusunda bu kaydın önemlidir.

Topluluk sahipliği modelinin merkezinde, akademik topluluğun güçlendirilmesi yatar. Bu yaklaşım, akademisyenlerin ihtiyaçlarını karşılayan, uygulamaları adil olan ve bilgi paylaşımının kolektif ruhunu teşvik eden bir platform sunar. Bu, akademik iletişimdeki pencerenin, ticari çıkarlarca dikte edildiği bir sistemden, bilim insanlarının kendi alanlarının yönünü kendisinin belirlediği bir sisteme doğru kaymasıdır. Bu güçlendirme, bir yenilik kültürü ve entelektüel riski teşvik eder ve bilgi sınırlarını genişletir.

Topluluk sahipliğinde yayıncılığın tam potansiyelini gerçekleştirmeye yönelik yolculuk, hem zorluklarla hem de fırsatlarla doludur. Finansal sürdürülebilirliği sağlama durumu, açık erişimle uyumlu yayıncılık platformlarını yaşatmak için yaratıcı bir yaklaşım gerektiren kritik bir engeldir. Bu zorluk, yenilikçi finansman modellerini, kurumsal destek ve ortaklıkları keşfetmek için işbirlikçi bir çaba gerektirir. Ayrıca, geçiş, kültürel ve kurumsal bir dönüşümü gerektirir. Akademik değerlendirme sistemini, topluluk sahipliği platformlarına yapılan katkıları geleneksel yayınlara yapılanlar kadar prestijli kabul edecek şekilde değiştirmek, kökleşmiş normların yeniden değerlendirilmesini gerektirir. Bu durum, şeffaflık, açıklık ve katılımı değerli bulan bir kurumsal politikayı destekleyen bir akademik kültür talep eder.

KAYNAKLAR

- Arencibia-Jorge, R., Villaseñor, E. A., Lozano-Díaz, I. A., & Calvet, H. C. (2016). Elsevier's journal metrics for the identification of a mainstream journals core: A case study on Mexico. *LIBRES: Library and Information Science Research Electronic Journal*, 26(1), 1.
- Bergstrom, T. C. (2001). Free labor for costly journals? *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 183-198.
- Bergstrom, C. T., & Bergstrom, T. C. (2006). The economics of ecology journals. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 4(9), 488-495.
- Björk, B. C. (2019). Open access journal publishing in the Nordic countries. *Learned Publishing*, 32(3), 227-236.
- Björk, B. C., & Solomon, D. (2012). Open access versus subscription journals: a comparison of scientific impact. *BMC medicine*, 10(1), 1-10.
- Björk, B. C., & Solomon, D. (2014). Developing an effective market for open access article processing charges. *Abgerufen am*, 22(2), 2015.
- Björk, B. C., Welling, P., Laakso, M., Majlender, P., Hedlund, T., & Guðnason, G. (2010). Open access to the scientific journal literature: situation 2009. *PloS one*, 5(6), e11273.
- Crow, R. (2002). The case for institutional repositories: A SPARC position paper.
- Crow, R. (2009). Income models for Open Access: An overview of current practice. OASIS Report.
- Curcic, D. Academic Publishers Statistics, <https://wordstrated.com/academic-publishers-statistics/#:~:text=The%20academic%20publishing%20industry%20generate%20only%205%20major%20players>. Erişim tarihi:10.02.2024.
- Elsevier, <https://www.elsevier.com/>. Erişim tarihi:15.02.2024.
- Eve, M. P. (2014). All that glisters: Investigating collective funding mechanisms for gold open access in humanities disciplines. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*, 2(3).
- Eve, M. P., Willinsky, J., Coble, Z., & Ho, A. (2015). Open access in humanities and social sciences: Visions for the future of publishing. *College and Research Libraries News*, 76(2), 88-91.
- Eve, M. P., & Priego, E. (2017). Who is actually harmed by predatory publishers?. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*, 15(1), 755-770.
- Eve, M. P. (2019). Open Metrics for Monographs Experiment. *Jisc Open Metrics Lab*.
- Fruin, C. (2017). Organization and delivery of scholarly communications services by academic and research libraries in the United Kingdom: observations from across the pond. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*, 5(1).

- Gargouri, Y., Hajjem, C., Larivière, V., Gingras, Y., Carr, L., Brody, T., & Harnad, S. (2010). Self-selected or mandated, open access increases citation impact for higher quality research. *PLoS ONE*, 5(10), e13636.
- Gargouri, Y., Larivière, V., Gingras, Y., Carr, L., & Harnad, S. (2012). Green and gold open access percentages and growth, by discipline. *arXiv preprint arXiv:1206.3664*.
- Hagve, M. (2020). The money behind academic publishing. **Tidsskrift for Den norske legeforening**.
- Harzing, A. W., & Alakangas, S. (2016). Google Scholar, Scopus and the Web of Science: a longitudinal and cross-disciplinary comparison. *Scientometrics*, 106, 787-804.
- Houghton, J. W., & Oppenheim, C. (2010). The economic implications of alternative publishing models. *Prometheus*, 28(1), 41-54.
- Jubb, M., Plume, A., Oeben, S., Brammer, L., Johnson, R., Büttin, C., & Pinfield, S. (2017). Monitoring the transition to open access.
- Khan, M. K., & Sheikh, A. (2022). Open source software adoption for development of institutional repositories in university libraries of Islamabad. *Information Discovery and Delivery*, 51(1), 47-55.
- Khelfaoui, M., & Gingras, Y. (2020). Branding spin-off scholarly journals: Transmuting symbolic capital into economic capital. *Journal of Scholarly Publishing*, 52(1), 1-19.
- Lariviere, V., & Sugimoto, C. R. (2019). The journal impact factor: A brief history, critique, and discussion of adverse effects. *Springer handbook of science and technology indicators*, 3-24.
- Larivière, V., Haustein, S., & Mongeon, P. (2015). The oligopoly of academic publishers in the digital era. *PLoS ONE*, 10(6), e0127502.
- Lawson, S., Gray, J., & Mauri, M. (2015). Opening the black box of scholarly communication funding: A public data infrastructure for financial flows in academic publishing. *Available at SSRN 2690570*.
- Liem, C. C., & Demetriou, A. M. (2023, May). Treat societally impactful scientific insights as open-source software artifacts. In *2023 IEEE/ACM 45th International Conference on Software Engineering: Software Engineering in Society (ICSE-SEIS)* (pp. 150-156). IEEE.
- Mills, D. (2023). An Index, A Publisher and An Unequal Global Research Economy.
- Morgan, C., Campbell, B., & Teleen, T. (2012). The role of the academic journal publisher and open access publishing models. *International Studies Perspectives*, 13(3), 228-234.
- Morrison, H., Salhab, J., Calvé-Genest, A., & Horava, T. (2015). Open access article processing charges: DOAJ survey May 2014. *Publications*, 3(1), 1-16.
- Neylon, C., & Wu, S. (2009). Article-level metrics and the evolution of scientific

impact. *PLoS Biology*, 7(11), e1000242.

O'Donovan, Ó. (2019). What is to be done about the enclosures of the academic publishing oligopoly?. *Community Development Journal*, 54(3), 363-370.

Rousidis, D., Sicilia, M. Á., Garoufallou, E., & Balatsoukas, P. (2014, June). Data Quality Issues and Content Analysis for Research Data Repositories: The Case of Dryad. In *ELPUB* (pp. 49-58).

SAGE, <https://us.sagepub.com/>. Erişim tarihi:15.02.2024.

Shuai, X., Pepe, A., & Bollen, J. (2012). How the scientific community reacts to newly submitted preprints: Article downloads, Twitter mentions, and citations. *PLoS ONE*, 7(11), e47523.

Springer Nature, <https://www.springernature.com/>. Erişim tarihi:15.02.2024.

Suber, P. (2012). Open access (p. 256). The MIT Press.

Taylor & Francis, <https://www.taylorandfrancis.com/>. Erişim tarihi:15.02.2024.

Tennant, J. P., Waldner, F., Jacques, D. C., Masuzzo, P., Collister, L. B., & Hartgerink, C. H. (2016). The academic, economic and societal impacts of Open Access: An evidence-based review. *F1000Research*, 5.

Wiley, <https://www.wiley.com/>. Erişim tarihi:15.02.2024.

SÜRDÜRÜLEBİLİR YEREL KALKINMA VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI İLİŞKİSİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

İbrahim Halil POLAT

- ❖ Kurum Bilgisi: Hakkari Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü, Hakkari/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0001-9785-160X
- ❖ Mail: ibrahimhalilpolat@hakkari.edu.tr

GİRİŞ

"Sürdürülebilirlik" terimi, Brundtland Raporu'nda ilk kez kullanılmıştır ve mevcut kaynakların gelecek nesillere yetecek şekilde kullanılmasını ifade etmektedir. Bu kavram, dünya genelinde yaşanan küresel ısınma gibi sorunların sonucunda kaynakların tükenme riskini göz önünde bulundurur. Sürdürülebilirlik, üretim kapasitesinin gelecekte de korunmasını sağlayacak şekilde tanımlanır. Bu anlamda, sürdürülebilirlik, doğal kaynakların ve çevresel sistemlerin dikkatli bir şekilde yönetilmesini ve mevcut ve gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılamak için akıllıca bir kaynak kullanımını içermektedir (Seydioğulları, 2013: 20) .

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik bunalım, bölge kavramının yerellik kavramına dönüşmesine yol açmıştır. Kalkınma sürecinde, ulusun bir alt birimi olarak tanımlanan bölge yerine, kendi olanakları, birikimleri ve potansiyeline dayalı olarak var olma mücadelesini sürdürebilecek "yerel" kavramı ön plana çıkmıştır (Eraydın, 2004:126). Yerel birimlerin küresel ekonomi içinde yeni ekonomik birimler olarak ortaya çıkması, klasik politik ekonomi geleneğinde belirleyici olan "ulusların karşılaştırmalı üstünlüğü" anlayışını değiştirmekte ve bunun yerine bölgelerin ve şehirlerin karşılaştırmalı üstünlükleri ön plana çıkmaktadır. Bu, geleneksel olarak ulusların ekonomik faaliyetlerdeki liderliğine odaklanan yaklaşımı değiştirerek, yerel düzeydeki ekonomik potansiyel ve avantajları daha önemli hale getirmektedir (Yalçın ve Yalçın, 2013: 33).

SYK, yerel toplulukların fiziksel, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun bir şekilde gelişimini sağlamayı hedefler. Bu amaç, yöresel aktörlerin ve dinamiklerin katılımıyla sağlam bir konsensüs temelinde gerçekleştirilir (Yalçın ve Yalçın, 2012). SYK prosesinde, hedeflere ulaşmak için bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditlerin dikkatli bir şekilde ortaya çıkarılması elzemdir. Yereldeki kurumsal yapılar, hem resmi hem de sivil toplum kuruluşları, ortak hareket ederek kendi değerlendirmelerini yapmalı ve YE ve vb. kaynaklar gibi potansiyelleri ortaya çıkarmak için çaba göstermelidirler (Yalçın ve Yalçın, 2013:34).

SYK için YE kaynakları büyük önem taşımaktadır. YE kaynakları, çevreye zarar vermeden ve doğal kaynakları tüketmeden enerji üretmeyi sağlar. Bu da sosyal, çevresel ve ekonomik açıdan yerel topluluklar için faydalı olabilir.

Yenilenebilir enerji kaynakları (YEK), belirli bölgelerin sürdürülebilir kalkınmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilecek çok çeşitli sosyoekonomik faydalar sunar. Bu faydalar arasında enerji arzının çeşitlendirilmesi, bölgesel ve yerel kalkınma fırsatlarının artırılması, yerli sanayinin geliştirilmesi ve istihdam imkanlarının genişletilmesi bulunmaktadır (Clausen and Rudolph, 2020: 2; Delrio and Burguillo, 2009: 1316-1317). Dünya'nın birçok ülkesindeki bazı bölgeler, nispeten büyük kırsal alanlara sahip olmaları, dağınık nüfus yapıları, azalan tarım sektörüne yüksek bağımlılık (azalan tarım sübvansiyonları bağlamında), yüksek işsizlik oranları, bölgesel ve yerel kalkınma alternatiflerinin kısıtlı olması, azalan nüfus ve kalan nüfusun yaşlanması gibi sosyoekonomik özelliklerle dikkat çeker. Bu özellikler, bu bölgelerin YE kaynaklarından yüksek oranda faydalanmaya uygun hale gelmesini sağlamaktadır. Bu durum, YE kaynaklarının öncelikli olarak teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır, çünkü bu kaynaklar sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmanın yanı sıra yerel istihdamı artırır ve sosyal uyum üzerinde olumlu etkiler sağlamaktadır (Del Rio and Burguillo, 2009:1316-1317). Ancak pratikte, iyi uygulama alanları olmasına rağmen, çoğu yerel ekonomi sürdürülebilir olmaktan uzaktır. Çoğu işletme, enerji ve kaynak kullanımlarını etkin kullanmamaktadır, sosyal dışlanma ve kutuplaşma artmıştır ve sosyal ve çevresel olarak yararlı faaliyetlerde iş yaratma fırsatları değerlendirilmemiştir.

Yukarıda da değinildiği gibi, YEK'larının SYK üzerindeki etkilerine hem ulusal hem de uluslararası kuruluşların çalışmalarında da sürekli belirtilmiştir ve bunlara ek olarak iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki için bir takım düzeltmelerin gerektiğinin de altı çizilmiştir. Örneğin, bir OECD raporu, YE üretimi ve yerel kalkınma arasındaki üretken bağlantının kolayca kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Bunun yerine, ekonomik kalkınma, istihdam yaratma, insan sermayesi, altyapı ve kırsal güçlendirme gibi faktörlerin karmaşık ve esnek bir politika çerçevesi içinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Uzun vadeli bir strateji oluşturulmalı ve YE yaygınlaştırılmasından elde edilen potansiyel kazanımların gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir (OECD, 2012).

Bu bağlamda YEK'larının SYK üzerindeki etkilerini SYK'nın 3 temel göstergesi olan sosyal, çevresel ve ekonomik bakımdan değerlendirilmesi elzem bir hal almaktadır. Bu alanlarda istihdam yaratılması özellikle kritik öneme sahiptir. Mutlak anlamda, yaratılan iş sayısı az olabilir ancak incelenen alanlardaki

mevcut işlere kıyasla daha fazla olabilir. Sosyo-ekonomik faydaların, genellikle belirtildiği gibi, sadece YE türüne değil, çeşitli faktörlere de bağlı olduğu kabul edilmektedir. Bölgenin üretken yapısı, paydaşlar arasındaki ilişkiler ve yerel aktörlerin YE projelerine katılımı gibi bölgesel özellikler, bu konuda önemli bir rol oynayabilir. Ayrıca, istihdam yaratmanın ötesindeki diğer yerel (sosyal, çevresel, ekonomik) sürdürülebilirlik yönleri de göz önünde bulundurulmalıdır (Del Rio and Burguillo, 2009:1315-1317; McCarthy, 2015: 2500).

YEK'LARININ SYK'NIN ÇEVRESEL, SOSYAL VE EKONOMİK YÖNÜ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Özellikle, YE ekonomik ve sosyal kırsal kalkınmaya katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Bu katkılar şu yollarla gerçekleşebilir: artan istihdam olanakları ve işletme bakım faaliyetleri; imalat sektörünün canlandırılması; yerel girişimcilik teşvikleri; yerel topluluklarda yenilik ve yeni beceri/bilgi kazanımı; daha yenilikçi ve yeşil endüstrilere dönüşüm; toprak sahipleri, çiftçiler ve yerel yönetimler için yeni gelir kaynakları (arazi satışları, hisseler ve geliştiriciler tarafından ödenen belediye kalkınma fonları yoluyla); geleneksel yakıt ithalatından bağımsızlık; ve dolayısıyla, daha düşük ve daha istikrarlı enerji faturaları. Bu potansiyel, OECD'nin (2012, 1) belirttiği gibi, Kırsal alanlar, seyrek nüfuslu olmalarına rağmen bazı bol yenilenebilir kaynaklara sahip olma eğilimindedir ve bu nedenle YE yaygınlaştırılmasıyla ilgili büyük bir potansiyele sahiptir (Clausen and Rudolp: 1320; OECD, 2012).

Bu tür yatırımlar, doğal kaynakların yeniden değerlendirilmesi ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılması yoluyla, fosil yakıtlı enerji üretiminin yol açtığı çevresel ve ekonomik krizlere sosyo-ekolojik bir çözüm olarak görülebilir. Yani, dışsalılıklar ve sorunlar (örneğin iklim değişikliği), sermaye birikimi için yeni fırsatlar yaratmak üzere sonradan ele alınabilirler. Bu temel mantık, YE kırsal kalkınmayı teşvik ettiği iddiasının temelini oluşturur. YE altyapısına yapılan yatırımın, kırsal alanlarda yeni ve kalıcı üretim ve birikim süreçlerini birleştirdiği öne sürülür ve bu şekilde kırsal kalkınma, YE bir hedefi olarak görülen "iç içe geçmiş düzeltmeler dizisi"ne katkı sağlar (McCarthy, 2015, 2491; Ekers ve Prudham, 2015, 2441).

Özet olarak YE SYK'nın göstergeleri olan sosyal, çevresel ve ekonomik boyut üzerinde şu etkileri vardır; Çevresel boyut, yerel kirliliğin azaltılması, bölgedeki doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde

kullanılması ve ekosistemin bütünlüğünün ve istikrarının korunmasıyla ilgilidir. Ekonomik boyut ise bölgede kişi başına düşen gelirin artması, yerel nüfusun yaşam standardının iyileştirilmesi, enerji bağımlılığının azaltılması ve enerji arzının çeşitlendirilmesinin artmasıyla ilgilidir. Son olarak, sosyal sürdürülebilirlik, barışın ve sosyal uyumun, istikrarın, sosyal katılımın, kültürel kimliğe saygının ve kurumsal gelişimin sağlanmasını içerir. İşsizliğin azaltılması, işlerin kalitesinin iyileştirilmesi, bölgesel uyumun artırılması ve yoksulluk düzeylerinin azaltılması, sosyal sürdürülebilirliği sağlamak için yerel düzeyde kritik eylemler olarak sıralanabilir (Del Rı’o an Burguillo, 2008; 1327; Leon and Arana; 2006; Faulin, Lera, Pintor, Garcia; 2006: 2002).

SONUÇ

YE projeleri kırsal toplulukların sürdürülebilirliğine önemli bir katkı sağlayabilir, ancak YEK, bu bölgelerin ciddi sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlarını tek başına çözmek için kesin bir çözüm olarak görülmemelidir. YE’nin teşviki genellikle enerji politikasının bir parçasıdır ve önemli yerel kalkınma faydalarına rağmen, SYK politikalarının tek unsuru olmamalıdır. Çünkü sektörel bir politika kullanımı (örneğin YEK teşviki), sosyal uyumu teşvik etme konusunda zayıf olabilir, diğerleri tarafından belirtildiği gibi ekonomisi zayıf olan bölgelerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve nüfus azalmasının engellenmesi, bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması için entegre bölgesel politikaların uygulanmasıyla daha etkili bir şekilde gerçekleştirilebilir. Ancak, YEK yatırımları bu politikaların bir parçası olarak değerlendirilmeli ve YEK yatırımları bütüncü bir kalkınma politikasının bir parçası olmalıdır. Bu makalede de belirtildiği gibi, YEK’in faydaları bölgesel uyumu artırır, bu durum YEK’e olan destek ile yerel kalkınma politikaları arasında olumlu bir etkileşime yol açacaktır. Gerçekten de, YEK sektörünün son derece dinamik olduğu ve muazzam büyüme potansiyeline sahip olduğu göz önüne alındığında, YEK, orta ve uzun vadede ülkelerin ekonomik kalkınmasını destekleyen ancak tek başına yeterli olmayan önemli bir bileşen olabilir. Ancak, YE, kırsal alanların canlanması ve kaynak çevrelerinin eşitsiz gelişimini düzeltecek yeni bir fırsat sunarken, bu sinerjik ilişkinin tartışmalı ve pratik temelleri ile YE’nin bu bağlamdaki önemi belirsiz kalmıştır. Öneriler genellikle, doğanın ve piyasanın sürekli hakimiyeti yoluyla "düzeltmeler" sağlama fikrine dayalı gibi görünse de, piyasa başarısızlıklarının nasıl olumsuz sosyal ve çevresel sonuçlara yol açabileceği fark edilmeden kalır. Değerlendirmeler ve politika

özetleri genellikle sinerjiler için kanıt sağlamak için küçük ölçekli YE örneklerinden yararlanır ve bu potansiyellerin ve ekonomik etkilerin kilidini açmak için gerekli işlevsellikler, ön koşullar ve mekanizmalar hakkında açık olmadan potansiyel olarak olumlu ekonomik etkilere atıfta bulunur. Ek olarak, piyasa koşullarının rolü ve garantili planlarından açık artırma modellerine kadar - zıt yönde gelişen yenilenebilir kaynaklara verilen destek tartışılmaz. Benzer şekilde, kırsal meselelerin anlamlı bir şekilde ele alınması için derin demokratik temellere dair görünür bir eksiklik vardır. Bu minvalde zayıf ekonomilere sahip bölgelerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve nüfus azalmasının azaltılması, bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılmasını amaçlayan bütüncül yerel politikaların uygulanmasıyla daha etkin bir şekilde sağlanabilir. Bu bağlamda, (YEK) yatırımları bu politikalar içinde önemli bir rol oynayabilir ve bütüncül bir kalkınma politikasının ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Araştırmalar, YEK'in bölgesel uyumu artırarak yerel kalkınma politikalarıyla olumlu bir şekilde etkileşime girebileceğini göstermektedir. YEK sektörünün dinamik yapısı ve büyük büyüme potansiyeli göz önüne alındığında, YEK, orta ve uzun vadede ülkelerin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlayabilir; ancak bu, diğer kalkınma politikalarıyla bütünleştiğinde gerçekleşebilir. YEK yoluyla SYK'nın pratikte nasıl etkili olabileceğini anlamak için, bu ilişkinin akademik araştırmalarda nasıl kavramsallaştırıldığına bakmak ilerde yapılacak çalışmalar için önemlidir.

KAYNAKLAR

- Clausen, Laura Tolnov, and David Rudolph. "Renewable energy for sustainable rural development: Synergies and mismatches." *Energy Policy* 138, 2020, 111289.
- Del Rio, Pablo, and Mercedes Burguillo. "An empirical analysis of the impact of renewable energy deployment on local sustainability." *Renewable and sustainable energy reviews* 13.6-7, 2009: 1314-1325.
- Del Rı’o P, Burguillo M. Assessing the impact of renewable energy deployment on local sustainability: towards a theoretical framework. *Renewable and Sustainable Energy Reviews* ;12(5) 2008:1325–44.
- Eraydın, Ayda, “Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Semp.* 2004, Cilt 1. 126-146.
- Ekers, Michael, and Scott Prudham. "Towards the socio-ecological fix." *Environment and Planning A* 47.12, 2015: 2438-2445.
- Faulin, Javier, et al. "The outlook for renewable energy in Navarre: an economic profile." *Energy Policy* 34.15 (2006): 2201-2216.
- Leo’n C, Gonza’lez M, Aran’a J. Evaluating eco-endo-development in the ruralurban environment. II Congreso de la Asociacio’n Hispano-portuguesa de Economi’a Ambiental y de los Recursos Naturales (AERNA). Lisboa; 2006.
- McCarthy, James. "A socioecological fix to capitalist crisis and climate change? The possibilities and limits of renewable energy." *Environment and Planning A* 47.12, 2015: 2485-2502.
- Seydioğulları, Hatice Selcen. "Sürdürülebilir kalkınma için yenilenebilir enerji." *Planlama Dergisi* 23.1,2013: 19-25.
- OECD, 2012. Linking Renewable Energy to Rural Development. OECD Publishing, pp. 18–19.
- Yalçın, Alper ve Yalçın, Sevda, "Sürdürülebilir Yerel Kalkınma için Cittaslow Hareketi Bir Model Olabilir mi?." *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5.1, 2013: 32-41.
- Yalçın, Alper ve Yalçın Sevda, “Türk Devletleri ve Topluluklarında Yaşanabilir Kentler Birliği -Cittaslow Benzeri Sürdürülebilir Yerel Kalkınma Model Önerisi-” 10.Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kong. Simferepol, Ukrayna, 2012.

HOW CHARACTERISTICS OF BUSINESS MANAGERS AFFECT EXPORT PERFORMANCE

İsmail ATABAY

- ❖ Kurum Bilgisi: Balıkesir Üniversitesi Havran Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Balıkesir/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0001-8979-5548
- ❖ Mail: atabay@balikesir.edu.tr

Introduction and Literature Review

In its general term, the meaning of performance is a concept which defines the result of a purposeful and planned activity in either a quantitative or a qualitative way. (Akal, 2000, p.1). The meaning of export performance is no different from this definition. Export performance should be perceived as the degree of realization of the export venture's purpose. A company usually makes an export venture with economic and/or strategic intents. (Çavuşgil & Zou, 1994, p.4). Economic purposes include making a profit, making sales and achieving growth. Strategic purposes include market expansion, reaction to competition, a place in overseas markets and positioning the company or the product overseas.

There is diversity and confusion in the literature regarding the measurement of export performance. Despite the difference and confusion in the literature, we can group the scales used in measuring export performance into three categories. These are (Zou & Stan, 1998, p.342); financial scales, non-financial scales and mixed scales.

Financial scales are made up of; sales measurements, profitability measurements and growth measurements (Zou & Stan, 1998, p.342). Sales measurements include the measurements of export sales or export intensity. The amount of the company's export sales and its share within total sales is determined by sales measurements. Profitability measurements; consist of the measure of export profitability and the share of export profitability within the firm's total profitability share. The profitability measurements in export performance literature have been made through the comparison of a business' export profitability and the profitability of nationwide sales as well as the comparison of the net income of nationwide sales over two years and the total net income from export sales. Growth measurements; consist of measuring changes in export sales and profitability over certain time periods. When making growth measurements in export performance literature, there has been no unity regarding the number of years it should be based on therefore studies have been based on varying periods of three, four and five years. Financial measurements are objective and based on the company's financial records. The use of sales measurements and profitability measurements are preferred to financial measurements in literatures.

Non-financial scales; comprises of perceived success rates, satisfaction rates and goal success (Zou & Stan, 1998, p.342). Perceived success measurements; these include the measurement of the manager's belief in the successful contribution of economic and/or strategic goals in a company's export venture. Administrators; recognising export's contribution to the measurement of performance as perceived through economic goals of export ventures such as profit-making, sales and growth and/or strategic goals such as market expansion, placement in overseas markets and positioning the company or the product overseas. Satisfaction measurements; consists of the measurement of managers' satisfaction regarding the company's export performance. Success of goal; the comparison and evaluation of the goals set out by the manager and the actual performance. Non-financial measurements have non-objective attributes when compared with financial scales. It is particularly difficult to measure whether strategic goals at the beginning of an export venture have been reached or not.

Mixed scales represent the combined use of financial and non-financial scales in performance measurement. However, even though it is very difficult to combine the use of objective financial scales with non-objective non-financial scales, it is still the most effective scale in defining how much economic and/or strategic goals have been successful in a company's attempt to begin an export venture.

Many studies have been conducted about export performance determinants. One study which stands out in literature is the study carried out by Aaby and Slater (1989). Aaby and Slater listed the factors which affect export performance as; company characteristics, company abilities, strategy and environmental.

Another significant study on export performance determinants is the one carried out by Holzmüller and Kasper (1991). In this study Holzmüller and Kasper asserted that export performance is not only affected by objective manager and business characteristics but also very critically to a certain extent by organisational culture.

One other important study regarding export performance is that carried out by Çavuşgil and Zou (1994). This study is based on the assertion that there are two fundamental categories which affect export performance, one being factors outside of the business and the other being factors from

within the business structure. According to their model, export performance determinants are shown in Diagram 1.

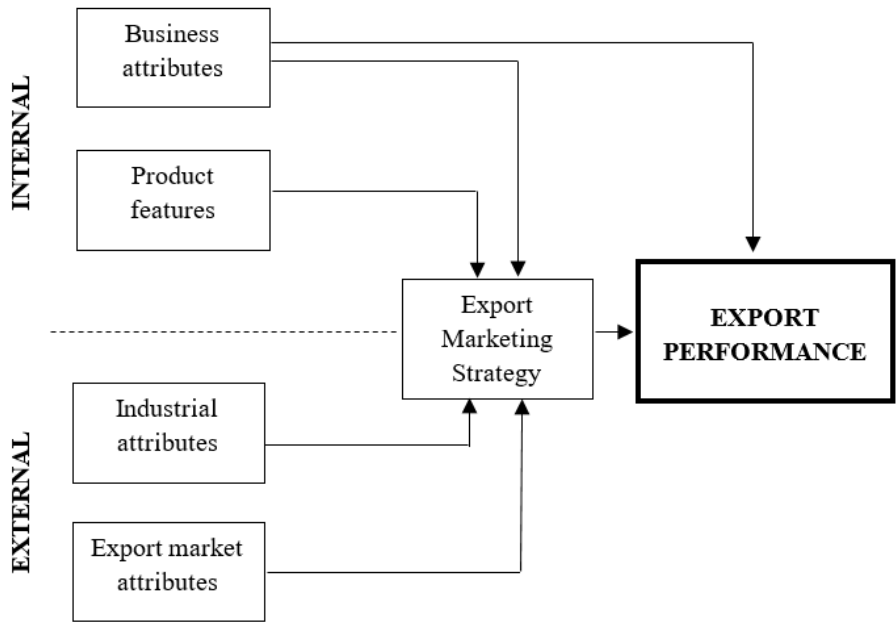
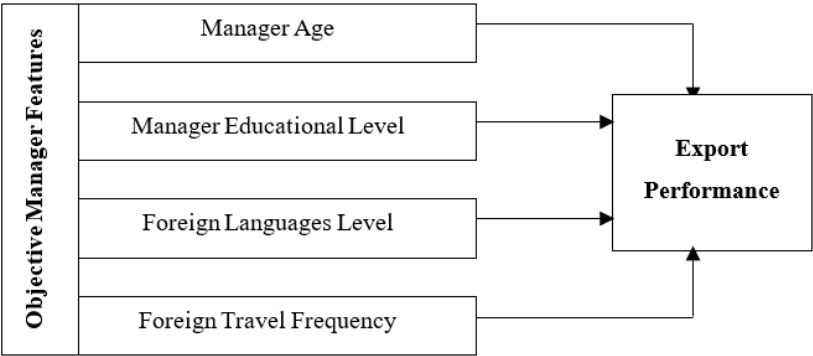

Diagram 1. Export Performance Determinants (Çavuşgil & Zou, 1994, p.3)

In this model, just as the business attributes affect the export marketing strategy they also have a direct affect on export performance. Business attributes, consist of objective business features, network culture, and the business owner’s (manager) objective and subjective attributes. We will be concentrating on the business attributes’ and business owner/manager’s objective attributes’ direct effect on export performance. The model of this study is shown in Diyagram 2.

The objective features of the business owner/manager include; age, education, foreign languages level, annual earnings. In a study by Dichtl and colleagues (1983), significant findings were recorded regarding the affect of objective manager attributes on export performance. Variables in this research; age, education, foreign languages level and annual earning. Another research undertaken; managers who are younger, speak more languages, havebetter education and professional experience tend to be more successful in export. (Miesenböck, 1988). The study has shown that objective manager

attributes directly affect export performance as well as subjective manager attributes. (Miesenböck, 1988; Aaby & Slater, 1989).

Diyagram-2 The Model of This Study

Study Methodology

This study reflects the results of surveys conducted on businesses in the olive and olive oil industry in Turkey’s Aegean Region. The surveys were intended to be conducted face to face with company owners/managers and therefore visits to the companies were planned. However, due to their heavy work schedules most owners/managers were either unavailable on the first visits or unable to complete the questionnaires right away. They requested that the survey questionnaires were left with them and they would return by post or be picked up in person. For this reason the attempt to complete questionnaires face to face was unsuccessful and the questionnaire was left to them together with a return envelope. There are 399 active companies who are members of the Exporters’ Societies and Aegean Olive-Olive Oil Exporters’ Society and operate within the research area. From amongst these firms, 133 were randomly chosen and many owners/managers of these randomly chosen firms were present at the General Committee of the Aegean Olive-Olive Oil Exporters’ Society where they were presented with a survey questionnaire and return envelope, along with a detailed explanation about the survey. Owners/managers who were not reached in person or were unavailable were called on the telephone and informed about the survey, then mailed a survey questionnaire with a return envelope. The aim of introductions both

face to face and by telephone has been to increase the number of surveys returned and to obtain reliable answers to the survey. As a result, from 133 surveys distributed by mail and by hand 83 have been returned thus giving a survey participation result of 62%. The dependent variable of the research is the export performance while the independent variable is the business owners/managers objective attributes. Regarding the objective attributes of the business owner/manager which are independent variables; age, education, overseas travel frequency and foreign languages level of the owner/manager have been the focus of the survey questions. The dependent variable of the survey to measure export performance used financial scales as perceived by the managers and to this end 5 questions were asked and five-point Likert scale was used.

Research Findings

In the measure of export performance as a dependent variable, financial scales accepted by business owner/managers were used and 5 questions were asked in this regard. The factor analysis resulted in a single factor as expected and the factor analysis results and total variant is shown in Table 1.

Table 1. Factors Related to Export Performance

Export performance Questions	Factor Loading
* Our overseas sales profitability has a major place within the company's total profitability	.921
* The share of overseas sales in our total sales is significantly large	.852
* Our overseas sales profitability has increased over the years	.792
* Our overseas sales have continually increased over the last 5 years	.752
* A comparison between our overseas sales and our domestic sales profitability would show that our overseas sales are more profitable.	.503

Extraction Method: Basic Components Analysis. No rotation
Total Explained Variant: 60.413

Regarding the objective attributes of the manager; the direct relationship of age, education, overseas travel frequency, and foreign languages level with export performance is shown in the correlation Table-2.

Table 2. Correlation Coefficients of All Variables Aimed at Determining the Effect of Business Attributes on Export Performance

	Std. Dev.	1	2	3	4	5
MANAGER'S AGE (1)	7,1157	1,000				
EDUCATION STATUS (2)	,9919	-,057	1,000			
FOREIGN LANGUAGES LEVEL(3)	,9347	-,023	,718**	1,000		
NO. OF OVERSEAS TRIPS (4)	1,0123	,023	,459**	,600**	1,000	
EXPORT PERFORMANCE (5)	,7523	,181	,527**	,390**	,340**	1,000

** Correlation on a 0.01 level (double way)

In this study, Table 3 shows the regression analysis results aimed at determining the effect of objective manager attributes as a total of variables on export performance. The F=9,762, in the table is p=0,000 and the model is quite significant. Determinant coefficient R2 value has been found to be 0,334.

From the independent variables given in the model, a positive relationship has been found between education level (p=0,000) and export performance. From the independent variables, a positive relationship has been found between manager age (p=0,029) and export performance at a level of p<0,05. No relationship has been found between the other independent variables and export performance. Therefore; when objective manager attributes are considered together, the more dominant factors in determining export performance is the age and education level of the manager.

Table 3. Regression Analysis Results Regarding the Effects of Objective Manager Attributes on Export Performance

Independent Variables	Standard Beta Coefficient (β)	Significance (p)
Manager Age	,206*	,029
Foreign languages level	-,056	,708
Overseas Travel Frequency	,130	,265
Education Level	,519**	,000

* 0,05 level significance (one way)

** 0,01 level significance (one way) $R^2 = ,334$ $F = 9,76$ $p = 0,000$

Result

With regard to objective manager attributes correlations were found between the business owner/manager and export performance such as foreign languages level $p < 0,01$ level and a correlation of 390, overseas travel frequency $p < 0,01$ level and a correlation of 340, education $p < 0,01$ level with a correlation of 527. no correlation was found between age and export performance. As a result of analysis of objective manager attributes as a whole and their affect on export performance, a positive relationship has been found between education and export performance at a level of $p < 0,01$. A positive relationship has been found between manager age and export performance at a level of $p < 0,05$. No relationship has been found between spoken foreign languages and overseas travel frequency. Therefore, when objective manager attributes are considered together, the more dominant factors in determining export performance is the age and education level of the manager. Level of education is not seen as an important factor amongst export businesses affecting performance. This result can mean that a high education level of the manager will provide a new vision, point of view and new qualities in the managerial area regarding analysis of competitors and markets, with consideration for the general economic situation.

BIBLIOGRAPHY

- Aaby, N. E., & Slater, S. F. (1989). Management Influences on Export Performance: A Review of the Empirical Literature 1978-1988. *International marketing review*, 6(4), 7-26.
- Akal, Z. (2000). İşletmelerde Performans Ölçümü ve Denetimi, M.P.M. Yayınları, Yayın No:473; Ankara.
- Cavusgil, S. T., & Zou, S. (1994). Marketing Strategy-Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export Market Ventures. *Journal of marketing*, 58(1), 1-21.
- Dichtl, E., Leibold, M., Beeskow, W., Koglmatr, H.G., Muler, S. & Potucek, V. (1983). Die Entscheidung kleinerer und mittlerer Unternehmen für die Aufnahme einer Exporttätigkeit, *Zeitschrift für Betriebswirtschaft*, 5, 428-444.
- Holzmüller, H.H. & Kasper, H. (1991). On a Theory of Export Performance: Personal and Organizational Determinants of Export Trade Activities Observed in Small and Medium-Sized Firms. *Management International Review*, 31, Special Issue, 45-70.
- Miesenbock, K. J. (1988). Small Businesses and Exporting: A Literature Review. *International Small Business Journal*, 6(2), 42-61.
- Zou, S., & Stan, S. (1998). The determinants of export performance: a review of the empirical literature between 1987 and 1997. *International marketing review*, 15(5), 333-356.

ETİK LİDERLİK DAVRANIŞININ ÇALIŞANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Meryem GÜL

- ❖ Kurum Bilgisi: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/Düziçi Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Osmaniye/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-3668-6879
- ❖ Mail: meryemgul@osmaniye.edu.tr

1.Giriş

Günümüzde küreselleşme ve hızla artan teknolojik gelişmelerin yaşanması ile birlikte örgütlerin, hayatta kalabilmesi için hızla değişen bu çevre koşullarına uyum sağlaması gerekmektedir. Bu noktada, örgütlerin dış çevrede başarılı olması için ilk olarak örgüt içindeki başarıyı yakalaması önem arz etmektedir. Örgüt içinde başarının yakalanması ise çalışanlar aracılığı ile sağlanabilmektedir. Örgüt içinde çalışanların fikir ve düşüncelerinin önemsenmesi, huzur ve güven ortamının olması, işe adanmışlık düzeyinin yüksekliği gibi unsurlar rekabet anlamında örgüte başarı sağlayacak olan faktörler olarak görülmektedir. Dolayısıyla izleyicilerini peşinden sürükleyen liderlerin sahip olduğu özellikler, bu noktada büyük önem kazanmaktadır. Çalışanların liderlerine güvenmeleri, kendileri ile ilgilendiğini hissetmeleri, kendilerine ilham verdiğine inanmaları, adaletli olduğunu ve verdiği sözü yerine getireceğini bilmeleri örgüte karşı olumlu duygular geliştirmelerini sağlamaktadır (Durgut & Yumuk - Günay, 2020: 150).

Literatür incelendiğinde, birçok liderlik tarzının olduğu görülmektedir. Bu liderlik tarzlarında biri de etik liderliktir. Günümüzde hızlı teknolojik ve sosyal gelişmelerin yaşanması etik liderlik tarzının önemini artırmış ve bu durum örgüt liderlinin, iletişim becerileri, teknik ve yönetsel özellikleri yanında, etik değerlere olan inancını da önemli bir unsur haline getirmiştir (Karagöz, 2024: 2). Liderin, etik ve ahlaki açılardan doğru kararlar verebilmesi hem bireysel, hem örgütsel hem evrensel bir sorumluluk olarak görülmektedir. Etik ilkeleri temel alan liderler, çalışanlarının haklarına saygı duymakta, çalışanlarına adil davranışlarda bulunmakta ve çalışanların kararlara katılımlarını sağlayarak onların gelişimine katkı sağlamaktadır (Okçu, 2014: 502).

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, etik liderlik davranışının çalışanlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada, etik liderlik kavramı işe adanmışlık, iş performansı, örgütsel özdeşleşme, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık konuları kapsamında ele alınmıştır.

2.Liderlik

İnsanlık tarihi boyunca var olan liderlik kavramı, 1920’li yılların başından itibaren bilime konu olmaya başlamış ve liderlik kavramı ile ilgili

birçok farklı tanım ortaya çıkmıştır (Bakan & Büyükbeşe, 2010: 73). Liderlik, liderin kendisini samimiyet ile izleyenlerine ulaştırabilme, değişik durumlarda davranışlara farklı anlamlar yükleyebilme ve kendisini takip eden izleyicilerini belirli amaçlar doğrultusunda harekete geçirebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Bakan, 2008: 3). Liderlik, bireylerin ya da örgütlerin kapasitelerine göre işletmenin isteklerini, amaçlarını tanımlama, stratejiler geliştirme, planları tanımlama, çıktıları denetleme, işletmeye rehberlik etme ve işletmenin amaçları doğrultusunda çalışanları motive etme faaliyeti olarak da ifade edilmektedir. (Kılıç vd., 2011: 8). Liderlik ile ilgili tanımlar ortak olarak değerlendirildiğinde, tanımların birleştiği ortak noktaların genellikle belli bir amacın olması, bir grup insanın olması ve bu gruptaki insanları etkileyebilecek ve yönlendirebilecek bir liderin bulunması şeklinde olduğu görülmektedir (Şahin, 2009: 98).

Örgütte iyi bir lider, çalışanlarına örgütsel amaçlara ulaşma konusunda rehberlik etmenin yanında, çalışanlarına güvenen ve onları motive eden birey olarak kabul edilmektedir (Önen & Kanayran, 2015: 43). Tunçer'e (2011: 62) göre, iyi bir lider, çalışanlara içten ve samimi yaklaşmalı, davranışları genel kabul görmüş etik normlara uygun olmalı, adil, dürüst, paylaşımcı, alçakgönüllü, iyimser olmalı ve davranışları ile çalışanlarına iyi bir rol model olmalıdır. Lider, örgütte üretkenliği arttırmak için çalışanlarının örgüte bağlılığını artırmalı, yaratıcılığını geliştirmeli ve işlerinden heyecan duyacakları sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturmalıdır.

3.Etik Liderlik

Günümüzde, liderlik konusu örgüt yöneticilerinin ilgilenmek zorunda oldukları öncelikli alanlardan biri olmaya başlamıştır. Yöneticilerin liderlik yapmaları gerektiği anlayışı, liderlik konusunun öneminin daha da artmasına neden olmuştur. Bu durum, örgüt yöneticilerinin aynı zamanda liderlik özelliklerine sahip olması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Literatürde, liderlik ile ilgili yapılan araştırmalarda farklı liderlik yaklaşımlarının geliştirilmiş olduğu ve örgütlerin amaçlarına ulaşmasında hangi liderlik tarzının daha etkili olacağı konusunda çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Demir vd., 2010: 148). Yapılan çalışmalarda, öne çıkan liderlik tarzlarından birinin de etik liderlik olduğu tespit edilmiştir.

Etik liderlik kavramı, ilk defa Brown, Trevino ve Harrison (2005) tarafından ortaya atılmıştır. Etik liderlik, bireyin ahlaki kurallara uygun

davranması ve izleyicilerine karar verme süreçlerinde karşılıklı destek ve iletişim yolu ile bu kurallara uyulmasını teşvik etmek olarak tanımlanmaktadır (Yıldız, 2019: 79). Etik liderlik, liderin eylemlerinde, iletişiminde ve işbirliğinde normatif olarak uygun davranışları izlemeye çalıştığı liderlik olarak adlandırılmaktadır (Xiang, 2023: 1). Etik liderlik, kişisel eylem ve kişilerarası ilişkiler yoluyla normatif olarak uygun davranışın gösterilmesi ve bu tür davranışların iki yönlü iletişim, pekiştirme ve karar verme yoluyla takipçilere teşvik edilmesi olarak da ifade edilmektedir. Bu tanım etik liderin iki temel rolünü içermektedir. Bunlar, ahlaki kişi ve ahlaki yönetici rolüdür. Ahlaklı kişi rolü, liderin kendi etik değerlerini ifade etmekte, ahlaki yönetici rolü ise liderin bu tür etik değerleri takipçilerine aşılamak için üstlendiği faaliyetleri ifade etmektedir (Shakeel vd., 2019: 2).

Etik liderler kendi çıkarları için değil, içerisinde yer aldığı grubun çıkarları için çalışmakta, davranışlarında etik ilkeleri temel alarak çalışanlarının haklarına saygı göstermekte ve onlara adil davranmaktadır (Esmer, 2013: 44). Etik liderler, etik davranışlarda bulunma konusunda çalışanlarına örnek olmaktadır. Eğer, liderin uygulamaları ile vaatleri arasında bir tutarsızlık olursa, çalışanlar hayal kırıklığı yaşayarak olumsuz birtakım davranışlar sergilemektedirler. Bu nedenle, liderin vaatleri ve uygulamalarının birbiri ile tutarlı olması gerekmektedir. Etik liderler, dürüstlüğü inanarak hem özel hem de iş yaşamlarında dürüstlükten ödün vermeyen özelliklere sahip olmalıdır (Arslantaş & Dursun, 2008: 113). Cansaran ve Yılmaz'a (2018: 165) göre, etik liderlerin sahip olması gereken özellikler; çalışanlarına sorumluluk yüklemek, örgüt içerisinde etik bilincin gelişmesini sağlamak, çalışanlarına etik, ahlak ve değerler konusunda eğitimler vermek, çalışanlara örnek olabilecek davranışlarda bulunmak, etik değerler sınırları içinde kararlar almak, taktik, strateji ve politikaların uyum içerisinde gerçekleşmesini sağlamak, etik bilince sahip bireyleri işe almak, çalışanların algı ve değerlerine dikkat etmek, ani değişikliklere karşı istikrarlı davranışlar sergilemek ve etik prensipleri yaşanan değişimler ışığında güncellemek olarak sıralanmaktadır.

4. Etik Liderlik ve İlişkili Olduğu Bazı Kavramlar

Etik liderlik, örgütün misyon ve vizyonunu yerine getirmesini ve istenilen hedeflere ulaşmasını sağlamada çok önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Mihelič vd., 2010: 32). Etik liderin, örgüt içinde

Çalışanların kendisine olan güvenini sağlamlaştırmasında almış olduğu kararların adil, doğru ve dürüst olması en önemli görülen kriterlerin başında gelmektedir. Etik liderin, bu yönde yapmış olduğu uygulamalar çalışanlar üzerinde önemli etkilere neden olmaktadır. Etik liderler, almış olduğu kararlarda doğruluk, dürüstlük ve örgüte bağlılık gibi değerlerin gelişmesini sağlayarak çalışanlarda aidiyet duygularının gelişmesini sağlamaktadır (Yaman, 2010: 11). Etik liderlik davranışı, çalışanlarda aidiyet duygusunun artmasının yanı sıra işe adanmışlık, iş performansı, örgütsel özdeşleşme, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık düzeylerinde de artışa neden olmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, etik liderlik kavramı işe adanmışlık, iş performansı, örgütsel özdeşleşme, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık konuları kapsamında ele alınmıştır.

4.1.Etik Liderlik ve İşe Adanmışlık

İşe adanmışlık kavramı, Goffman'ın (1961) Rol Teorisi'ne dayanmakta ve ilk olarak Kahn (1990) tarafından tanımlanmaktadır. Rol Teorisi, alışanların rollerine bağlanması (rol benimseme) veya rollerinden ayrılmalrı (rol mesafesi) konusunu aklamaktadır. Buna göre, birey ile rolü arasındaki bütünlük oluşturan davranışlar rol benimsemeye, bireyi rolünden ayıran davranışlar ise rol mesafesini ifade etmektedir. Kahn (1990), işe adanmışlık kavramını çalışanların kendilerini bilişsel, duygusal ve fiziksel olarak tamamıyla işlerine vermeleri şeklinde tanımlamıştır (Güneş & Ataç, 2022: 111). Bir anlamda tükenmişliğin karşıtı olarak görülen (Özbezek, 2022: 587) işe adanmışlık kavramı, çalışanın işi ile bütünleşmesi ve içine yönelik geliştirmiş olduğu tutum ve davranış olarak da ifade edilmektedir. Çalışanlara işe adanma duygusu noktasında enerji kazandıran kaynaklar; yetki devri, personel güçlendirme, örgüt kaynaklarının adil paylaşımı, etkili bir iletişim, pozitif örgüt kültürü, düşük güç mesafesi gibi unsurlar olarak sıralanmaktadır. İşe adanmışlık, önemlilik hissi, gurur, ilham ve mücadele olgularını kapsayarak çalışmaya ilişkin güçlü bir bağlılığı temsil etmektedir. İşe adanmışlık duygusu yüksek olan çalışanlar, işlerinin önemli olduğunu, bir amaca hizmet ettiğini, anlamlı olduğunu ve mücadele gerektirdiğini düşünerek hareket etmektedirler (Işık & Kama, 2018: 396).

İşe adanmışlığın dinçlik, adanma ve kendini verme olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Dinçlik boyutu, çalışanın işini yerine getirirken yüksek düzeyde enerji harcaması, zihinsel dayanıklılığa sahip olması ve çalışırken zor durumlar karşısında gayret göstermesi şeklinde ifade edilmektedir. Adanma

boyutu ise, çalışanların işlerine karşı güçlü bir bağlılık hissetme, istekli olması, ilham alma ve meydan okuma duygularını kapsamaktadır. Son olarak kedini verme boyutu, çalışanın yapmış olduğu işe tamamen odaklanması ve mutlu bir şekilde işini yerine getirmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Gökaslan, 2018: 30).

Literatürde etik liderlik ile işe adanmışlık arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışmada etik liderliğin işe adanmışlığı önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Durgut ve Yumuk-Günay (2020) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik ile işe adanmışlık arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Durgut ve Yumuk-Günay’a (2020: 164) göre, örgütteki çalışan personellerin liderlerini etik olarak algılamaları, kendilerine güvendiklerini hissetmeleri, vermiş olduğu sözleri yerine getireceğine inanmaları durumunda, çalışanların işe olan bağlılığı artmakta, çalışanlar işlerini daha fazla sahiplenmekte, yapmış olduğu işi zorunluluk değil, mutluluk aracı olarak görmekte ve işe adanmışlık düzeyi artmaktadır. Öztürk ve Demirtaş (2022: 198) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik davranışının işe adanmışlık algısını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Liderlerin çalışanlarının düşüncelerini dinlemesi, çalışanlarının çıkarlarını koruması, dürüst ve adil karar vermesi, iş etiği ve ahlaki değerleri çalışanları ile paylaşması, başarıyı yalnızca sonuçlarla değerlendirmemesi ve iş ile ilgili konularda fikir alışverişinde bulunması gibi davranışların çalışanlar üzerinde olumlu etkiler bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Taşlıyan, Hırlak, Çiftçi ve Fidan (2016: 2558) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik algısının olumlu yönde artması ile işe adanmışlık düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Etik Liderlik ve İş Performansı

Günümüzde sürekli olarak yönlendirilmesi ve geliştirilmesi gereken bir değişken olarak ortaya çıkan performans kavramı, örgütsel verimliliğin artırılmasında etkili olan bir unsur olarak görülmektedir. Bu nedenle örgütler, küresel rekabet ortamında hayatta kalabilmek için performans kavramına gittikçe daha fazla önem vermeye başlamışlardır (Çalışkan & Akkoç, 2012: 5). Performans, herhangi bir görevin yapılması ile veya icra edilmesi ile ilgili bir kavram olarak tanımlanırken; iş performansı ise örgütün amaçlarını gerçekleştirmede çalışanların göstermiş olduğu davranış ve eylemlerin sonucu olarak tanımlanmaktadır (Özdemir vd., 2016:61-62). İş performansı, çalışanların örgütsel hedefler ile ilgili olan ve bu hedeflere katkıda bulunan

davranış ve eylemlerini ifade etmektedir. İş performansı, çalışanların iş görevlerini ne kadar iyi bir şekilde tamamladıkları ve bu görevlerinin tamamlanması ile ne kadar faaliyette bulundukları ile ilgili bir kavramdır (Sarıçiçek vd, 2021: 3046).

Örgütlerin, hedeflerine ulaşabilmeleri ve rekabet avantajı elde edebilmeleri için işte yüksek performans sergileyen çalışanlara ihtiyaçları bulunmaktadır. Yüksek iş performansı, örgütler için önemli olduğu kadar çalışanlar içinde önemli görülmektedir. Kendisinden istenilenleri gerektiği gibi yerine getirmek ve başarılı olmak, çalışanlar için tatmin ve özgüven kaynağı olmaktadır. Bu durum daha yüksek gelir, kariyer ve sosyal itibar gibi kişisel sonuçların da temel öncülü olmaktadır (Çalışkan, 2018: 108). Literatürde etik liderlik ile iş performansı arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışmada etik liderliğin iş performansını önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Bıyık, Şimşek ve Erden (2017: 67) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik ile iş performansı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma sonucuna göre, örgütte etik liderlik algısının artması çalışanların iş tatmini ve iş performansını artırmaktadır. Bay ve Paylı (2021) tarafından etik liderliğin çalışan performansı üzerinde örgütsel güvenin aracılık rolünü test etmek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderliğin çalışan performansını doğrudan etkilemediği, aracı olarak örgütsel güveni kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Aksoy (2013: 100) tarafından etik liderin ve etik iklimin iş performansına etkisi üzerine yapılan çalışmada, etik liderlik ile etik iklimin çalışanların bireysel performansını olumlu olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, eğer bir örgüt faaliyet alanını genişletmek, daha fazla müşteri kitlesine ulaşarak karlılığını artırmak istiyorsa, yönetiminde daha fazla etik kavramına yer vermeli ve etik anlayışı tüm faaliyetlerine uygulamalıdır. Böylece etik yapı çalışanlara kabul ettirilerek etik bir iklim oluşturulacak ve çalışanların performanslarındaki artışlar gözlemlenebilecektir. Yasan, Doğan ve Mengi (2019: 78) tarafından etik liderlik ve etik iklimin iç denetçilerin performansına etkisi üzerine yapılan çalışmada, etik liderliğin performans üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Dülger ve Cinnioğlu (2021: 1090) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik algısının çalışan performansı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Etik kodlara önem veren, çalışanları ile sağlıklı bir iletişim kuran, karar alma süreçlerinde çalışanlarının da fikrini alan etik liderlerin, çalışan performansının artmasında etkili olduğu varsayılmaktadır. Son olarak, Malik, Awais, Timsal ve Qureshi (2016: 594) tarafından etik

liderliğin çalışanların performansına etkisinde kurumsal değerlerin düzenleyici rolü üzerine yapılan çalışmada, kurumsal değer, etik liderlik ile çalışanların performansı arasında düzenleyici bir rol oynadığı ve etik liderliğin çalışanların iş verimliliğini artırmaya yardımcı olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

4.3. Etik Liderlik ve Örgütsel Özdeşleşme

Örgütsel özdeşleşme, bağlılık, örgütün desteklenmesi ve diğer çalışanlarla paylaşılan özelliklerini kapsamaktadır. Örgütsel özdeşleşme, dayanışma duygusunu, örgütsel özellik ve değerlerle kendini ifade etmenin yanı sıra grupta “bir” olmak ve grubun bir parçası olmak şeklinde tanımlanmaktadır. Örgütsel özdeşleşme, çalışanların örgütlerinin değerlerini ve hedeflerini ne ölçüde içselleştirdiklerini vurgulamaktadır. Burada örgütün değerleri ve hedefleri çalışanların değerleri ve hedefleri haline gelmekte ve bu şekilde örgütsel değer ve hedeflerin içselleştirilmesi, çalışanlar ile örgüt arasında güçlü bağların oluşmasını sağlamaktadır (Başar & Basım, 2015: 665).

Literatürde etik liderlik ile örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışmada etik liderliğin örgütsel özdeşleşmeyi önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Alkan ve Arıkboğa (2017) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık etkisi araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, yöneticilerini etik lider olarak değerlendiren çalışanların, örgütleri ile daha güçlü özdeşleştiği ve bu durumun örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Alkan ve Arıkboğa’ya (2017: 366) göre, liderlik çalışmalarında etik davranışlarda bulunan, insan ilişkileri güçlü ve otoritesini paydaşlarının çıkarlarını dengeleyerek kullanan yöneticilerin önemi giderek daha fazla anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda güvenilirlik, tarafsızlık ve dürüstlük gibi değerler üzerine temellenen etik liderlik davranışlarının, çalışanların örgüte yönelik tutumlarında etkili olduğu kabul edilmektedir. Özellikle etik liderliğin iletişim ve güvenilirlik gibi karakteristik nitelikleri, çalışanların örgüte olan güven duygusunu artırarak örgütleri ile özdeşleşmelerini sağlamaktadır. Çakıroğlu ve Öztürk-Başpınar (2021) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik davranışlarının örgüt iklimi ve örgütsel özdeşleşmeye etkisi araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderliğin hem örgütsel özdeşleşme hem de örgüt iklimine etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Topçuoğlu ve Kaygın (2023) tarafından yapılan

çalışmada, etik liderlik ve örgütsel demokrasinin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde işe adanmışlığın aracılık rolü araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit edilmiştir. Karagöz (2024) tarafından yapılan çalışmada, etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderliğin, örgütsel özdeşleşmeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Karagöz'e (2024:15) göre, etik liderlik tarzının benimsendiği örgütlerde örgütsel özdeşleşmenin artacağı varsayılmaktadır. Çünkü etik liderler, paydaşlarının çıkarlarını ön planda tutan, ahlaki normlara önem veren ve dürüst bireyler olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, etik liderlik tarzının örgütsel özdeşleşmenin sağlanması noktasında önemli bir unsur olduğu ifade edilmektedir. Örgütlerde etik davranışların teşvik edilmesi, ahlaki kurallara değer atfedilmesi ve örgüt kültürünün bu parametrelerce oluşturulması ile hem örgütsel özdeşleşme sağlanacak hem de örgütlerin başarıya ulaşması daha kolay olacaktır. Mumcu (2022) tarafından yapılan çalışmada, etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisinde ahlaki kimliğin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisinin olduğu ve bu ilişkide ahlaki kimliğin düzenleyici bir rolünün bulunduğu tespit edilmiştir. Mumcu'ya (2022: 1733) göre çalışanlar, örgütlerini liderlerinin davranışları ile değerlendirecekleri için çalışan ve örgüt arasındaki özdeşleşmede, liderliğin etkisi önemli görülmektedir. Liderin sahip olduğu tarafsızlık, dürüstlük, adanmışlık, fedakârlık, ahlaklılık ve tutarlılık gibi özellikler çalışan ve örgüt arasındaki uyumun yakalanması ile sağlanabilmektedir. Mihci ve Uzun (2020: 34) tarafından yapılan çalışmada, etik liderliğin örgütsel özdeşleşme üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, örgüt yöneticilerinin etik liderlik davranışları arttıkça çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyleri de artmaktadır. Bir başka deyişle, yöneticiler etik ilke ve değerleri sergiledikçe, çalışanlara karşı dürüst ve güvenilir davrandıkça, içsel değerleri uygulamaya koydukça, çalışanalar da kendilerini örgüte ait hissetmekte ve örgüte uyum sağlayarak, örgütte çalışmaktan mutluluk duymaktadırlar.

4.4. Etik Liderlik ve Örgütsel Güven

Örgütsel güven, bir çalışanın örgütün sağladığı desteğe ilişkin algısı (Demircan & Ceylan, 2003: 142) ve örgütün beklediği gibi davranacağına

olan inancı şeklinde tanımlanmaktadır. Örgüt içi ilişkilerin temelini oluşturan örgütsel güven kavramı, örgütün çalışanların beklentilerini karşılama ve yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki eylemlerine karşı istekli olma derecesini göstermektedir (Özbezek, 2022: 1056).

Örgütsel güvenin örgüte güven, yöneticiye güven ve çalışma arkadaşlarına güven olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Yöneticiye güven boyutu, örgütteki yöneticilerin vermiş olduğu sözleri yerine getireceğine, davranışlarında adil ve tutarlı olacağına ilişkin bir inanç olarak ifade edilmektedir. Güven ortamının yaratılması için yöneticinin, kurumun tüm çalışanlarında güven duygusunu yapılandırması ve onları çok dikkatli bir şekilde yönlendirmesi gerekmektedir. Yöneticinin davranışlarının tutarlı olması, söylediklerinde ve yaptıklarında dürüst olması, katılıma ve kontrolü paylaşmaya izin vermesi, verilen kararları doğru bilgi vererek açıklığa kavuşturması ve çalışanlarla açık iletişim kurması gibi faktörler çalışanlar açısından yöneticiye olan güven düzeyinde etkili olmaktadır. Örgütsel güvenin ikinci boyutu çalışma arkadaşlarına güvendir. Örgütlerin başarısı, etkinliği ve verimliliği çoğunlukla örgütlerde çalışanların birbirlerine olan güvenine bağlıdır. Çalışma arkadaşları arasındaki güven duygusunun eksik olması, çalışma ortamındaki ilişkileri zedelemesine neden olmaktadır. Birbirlerine karşı şüpheyle hareket eden kişilerin sonuçta başarılı bir çalışma ortaya koymaları mümkün olmamaktadır. Örgütsel güvenin üçüncü boyutu ise örgüte güvendir. Örgüte güven, çalışanların riskli bir durum ya da belirsiz bir olay ile karşı karşıya kaldıklarında örgütün tutarlı katılımına ve davranışlarına ilişkin inancı olarak ifade edilmektedir. Örgütlerin başarısında örgütsel güven büyük önem taşımaktadır (Bastug vd., 2016: 1418-1419). Örgüte duyulan güvenin azalması ya da eksikliği çalışanlar için örgütsel öğrenmeyi engellemekte, örgüt için arzu edilen faaliyetlerden beklenen sonuçlara ulaşmayı zorlaştırmakta ve örgüt kültürünün yozlaşmasına neden olmaktadır (Çalışkan, 2021: 45).

Etik liderlik ile örgütsel güven arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışmada etik liderliğin örgütsel güveni önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Teyfur, Beytekin ve Yalçınkaya (2013) tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik ve örgütsel güven arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Cemaloğlu ve Kılınç (2012), tarafından yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile çalışanların algıladıkları örgütsel güven ve yıldırma arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmada, etik liderliğin örgütsel güven üzerindeki anlamlı bir etkiye sahip

olduğu görülmüştür. Cemaloğlu ve Kılınç'a (2012:137) göre, yöneticiler, etik ilkelerden haberdar olmalı ve bu ilkeleri bir şekilde uygulamaya koymalıdır. Bu amaçla örgütlerde, çalışanların etik becerilerinin gelişimini sağlamak için eğitim programlarının hazırlanması gerektiği ifade edilmektedir. Sökmen (2019) tarafından yapılan çalışmada, etik liderliğin örgütsel güven üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Sökmen'e (2019: 925) göre, etik liderlik, örgütsel faaliyetlerde sonucu ne olursa olsun kural ve prensiplere uyulacağına, adalet ve dürüstlüğü temel alınacağını vurgulamaktadır. Balıkçı (2022) tarafından yapılan çalışmada, etik davranış ile örgütsel güven arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, etik liderliğin örgütsel güven düzeyini anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Son olarak, Iumba, Mugabi ve Kazaara (2023) tarafından yapılan çalışmada, örgütsel güven, etik liderlik, örgütsel bağlılık ve çalışan bağlılığı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik davranış ile örgütsel güven arasında anlamlı bir ilişki olduğu, etik liderlik ve örgütsel bağlılığın çalışanların işten ayrılma sorunlarının çözümünde hayati önem taşıdığı belirtilmiştir.

4.5. Etik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, örgütün amaç ve değerlerini kabul etme, örgüt adına kayda değer çaba gösterme ve örgüt üyeliğini sürdürme konusunda güçlü bir istek olarak tanımlanmaktadır (Albdour & Altarawneh, 2014: 194). Örgütsel bağlılık, çalışanın örgüte karşı hissettiği bağın gücünü göstermektedir. Örgütsel bağlılık duygusunun, örgütsel performansı olumlu yönde etkilediği düşünülmekte ve bu kapsamda, örgütsel bağlılığın devamsızlık, işe geç gelme, işten ayrılma gibi istenmeyen sonuçları azalttığı ve ürün/hizmet kalitesini arttırdığı ileri sürülmektedir (Doğan & Kılıç, 2007: 38).

Örgütsel bağlılığın duygusal, devam ve normatif bağlılık olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Duygusal bağlılık, çalışanların kendi tercihleri nedeni ile örgütte kalma isteği olarak ifade edilmektedir. Devam bağlılığı ise, çalışanların örgütten ayrılmasının örgüte zarar vereceğini düşünmesi ve örgüte getireceği maliyet nedeni ile bir şekilde zorunluluk olarak örgütte çalışmaya devam etmesi olarak tanımlanmaktadır. Son olarak normatif bağlılık ise çalışanın kişisel sadakat normlarıyla alakalı bir bağlılık boyutu olarak değerlendirilmektedir. Çalışan, örgütte kalmayı ve örgüte bağlılık göstermeyi bir zorunluluk olarak görmektedir. Çalışan, örgütte kalmayı

yalnızca ahlaki bir mecburiyet ve sadakat hissi ile kabul etmektedir (Khodashenas, vd., 2020: 2981).

Literatürde etik liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışmada etik liderlik ve örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okçu (2014) tarafından yapılan çalışmada algılanan etik liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, yöneticilerin etik liderlik davranışları ile çalışanların örgütsel bağlılığı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Esmer (2013), tarafından banka işletmelerinde etik liderlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderlik ile örgütsel bağlılık arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Uğurlu, Sincar ve Çınar (2013) tarafından yapılan çalışmada, katılımcıların örgütsel bağlılık düzeylerine, yöneticilerinin etik liderlik davranışlarının etkisi araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların etik liderlik algılarının yüksek düzeyde olduğu ve en yüksek örgütsel bağlılık boyutunun devam bağlılığı boyutunda bulunduğu tespit edilmiştir. Uğurlu, Sincar ve Çınar'a (2013: 76) göre, etik liderlik davranışı örgütsel bağlılığın artmasında çok önemli bir faktör olarak kabul edilmekte ve yöneticilere etik eğitimlerin verilmesi ile yöneticilerin etik davranışlarının niteliğinin artacağı varsayılmaktadır. Özdaşlı ve Akın (2013) tarafından muhasebe bürosu çalışanları üzerine yapılan çalışmada, etik liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderlik ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Eşitti (2019) tarafından restoran işletmeleri çalışanlarına yönelik yapılan çalışmada etik liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderlik davranışlarının çalışanlarının örgütsel bağlılığını artırdığı görülmüştür. Bilgen ve Elçi (2019) tarafından, kamu ve özel sektörde çalışanları üzerine yapılan çalışmada, etik liderlik ve etik iklim algılamalarının örgütsel bağlılığa etkisi araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, etik liderlik ve etik iklim algılamalarının örgütsel bağlılığı artırdığı tespit edilmiştir. Bilgen ve Elçi'ye (2019: 250) göre, çalışanların fikir ve düşüncelerine önem vermek, ahlaklı ve disiplinli kararlar almak, iş etiği ve değerlerine uygun hareket etmek, çalışan disiplinine önem vermek, örgütsel bağlılık ve etik iklim algısı üzerinde yüksek bir etki oluşturmaktadır. Bu unsurların varlığı ve uygulanabilirliği örgütlerde istikrarı sağlamakta ve güven ortamının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Son olarak, Demirdağ ve Ekmekçioğlu (2015: 212), tarafından yapılan çalışmada, etik liderlik ve etik iklim algısının

örgütsel bağlılık ile ilişki araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, örgütsel bağlılığın yüksek oranda etik liderlik tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, çalışanlara örnek teşkil eden, ilham veren ve adil uygulamalarda bulunan liderlerin, çalışanların örgütsel bağlılığının artmasında etkili olduğu varsayılmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde birçok örgüt, etik dışı faaliyetlerle karşı karşıya kalmaktadır. Örgütlerin karşı karşıya kaldıkları etik dışı faaliyetler ve etik olmayan birçok uygulamaların ortaya çıkması ile birlikte etik liderlik konusu gündeme gelmeye başlamıştır. Örgüt içindeki etik dışı uygulamaların yaygınlaşması ile liderin ahlak anlayışı arasında yakından bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Örgütteki liderler, yapmış oldukları faaliyetler ve uygulamalar ile örgütte olumlu bir etik anlayışının gelişmesinde etkili olmaktadır. Bu durum, liderin özelliklerinin ve örgüt içindeki rollerinin neler olduğunun tespit edilmesine neden olmuştur. Örgüt içinde doğru, adil, şeffaf ve dürüst faaliyetlerde bulunmak, ahlaki değerleri korumak ve örgütte etik bilincin gelişmesini sağlamak etik liderin görevleri olarak görülmektedir. Etik liderler, kendi çıkarları için değil, içinde yer aldığı örgütün çıkarları için çalışmakta, çalışanlarının haklarına saygı duymakta ve çalışanlarına karşı adil, dürüst, tarafsız ve etik ilkeleri temel alarak faaliyetlerini yerine getirmektedir.

Literatürdeki çalışmalar değerlendirildiğinde, etik liderlik davranışlarının, çalışanların işe adanmışlık, iş performansı, örgütsel özdeşleşme, örgütsel güven ve örgütsel bağlılıklarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Örgütteki çalışanların liderlerini etik olarak algılamaları, çalışanların işlerini daha fazla sahiplenmelerine ve işlerini bir zorunluluk olarak değil bir mutluluk aracı olarak görmelerini sağlayarak, çalışanların işe adanmışlığını olumlu yönde etkilemektedir. Yönetimde, etik kavramına daha fazla yer verilmesi, çalışanlara karşı dürüst ve güvenilir davranılması, örgütte etik bir iklimin oluşmasına neden olmaktadır. Bu durum, çalışanların kendilerini örgüte ait hissetmesini sağlayarak hem çalışan performansı hem de örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmaktadır. Etik liderlik, örgütsel faaliyetlerde adalet ve dürüstlüğün temel alınacağına vurgu yaptığından dolayı, etik liderlik uygulamaları çalışanlarda örgüte karşı bir vicdani sorumluluk ve kurallara uyma zorunluluğu hissettirmekte ve böyle bir ortamda, çalışanların örgütsel güven ve örgütsel bağlılık düzeylerinde de artış sağlanabilmektedir.

Bu çalışmada, etik liderlik davranışı işe adanmışlık, iş performansı, örgütsel özdeşleşme, örgütsel güven ve örgütsel bağlılık konuları kapsamında ele alınmıştır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, etik liderlik ile ilişkili olan bu kavramlar ile ilgili uygulamalı çalışmaların yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Albdour, A. A., & Altarawneh, I. I. (2014). Employee engagement and organizational commitment: Evidence from Jordan. *International journal of business*, 19(2), 192.
- Alkan, D. P., & Arıkboğa, F. Ş. (2017). Etik Liderlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Etkisi ve Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24(2), 349-369.
- Aksoy, S. (2013). Etik Liderin ve Etik İklimin İş Performansına Etkisi: İlaç Mümessilleri Üzerinde Yapılan Bir Araştırma. 18. Ulusal Pazarlama Kongresi, 91, 92-102.
- Arsıntaş, C. C., & Dursun, M. (2008). Etik Liderlik Davranışının Yöneticiye Duyulan Güven ve Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisinde Etkileşim Adaletinin Dolaylı Rolü. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 8(1), 111-128.
- Bakan, İ., & , E. (2008). “Örgüt Kültürü” ve “Liderlik” Türlerine İlişkin Algılamalar İle Yöneticilerin Demografik Özellikleri Arasındaki İlişki: Bir Alan Araştırması. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), 1-28.
- Bakan, İ., & Büyükbeşe, T. (2010). Liderlik “Türleri” ve “Güç Kaynakları ”na İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19), 73-84.
- Balıkçı, A. (2022). Okul Müdürlerinin Etik Davranışları ille Örgütsel Güven Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 36(3), 610-626.
- Başar, U., & Basim, N. (2015). Effects of organizational identification on job satisfaction: Moderating role of organizational politics. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2), 663-683.
- Baştuğ, G., Pala, A., Kumartaşlı, M., Günel, I., & Duyan, M. (2016). Investigation of the Relationship between Organizational Trust and Organizational Commitment. *Universal Journal of Educational Research*, 4(6), 1418-1425.
- Bıyık, Y., Şimşek, T., & Erden, P. (2017). Etik Liderliğin Çalışanların İş Performansı ve İş Tatminine Etkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 59-70.
- Bilgen, A., & Elçi, M. (2019). Etik Liderlik ve Etik İklim Algılamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Kamu ve Özel Sektör Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 238-253.
- Brown, M. E., Treviño, L. K. ve Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-134.
- Cansaran, D., & Yılmaz, F. (2018). Etik Liderlik Davranışının Kişilerarası İlişki Boyutları Üzerine Etkileri: Göynücek İlçesi Kamu Kurumlarında Bir Uygulama. *Verimlilik Dergisi*, (2), 163-181.

- Cemaloğlu, N., & Kılınc, A. Ç. (2012). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Algıladıkları Örgütsel Güven ve Yıldıma Arasındaki İlişki. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 137-151.
- Çakıroğlu, D. ve Öztürk-Başpınar, N. (2021). Etik Liderlik Davranışlarının Örgüt İklimi ve Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (3), 1903-1927. DOI: 10.33437/ksusbd.873984.
- Çalışkan, A. (2018). Dönüşümcü Liderliğin İş Performansına Etkisi: Lider Üye Etkileşimi ve Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 104-140.
- Çalışkan, A., & Akkoç, İ. (2012). Girişimci ve Yenilikçi Davranışın İş Performansına Etkisinde Çevresel Belirsizliğin Rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 1-28.
- Çalışkan, A. (2021). Örgütsel Güven. Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 42-59.
- Demir, C., Yılmaz, M. K., & Çevirgen, A. (2010). Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(1), 129-152.
- Demircan, N., & Ceylan, A. (2003). Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(2), 139-150.
- Demirdağ, G. E., & Ekmekçioğlu, E. B. (2015). Etik İklim ve Etik Liderliğin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Görgül Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 197-216.
- Doğan, S., & Kılıç, S. (2007). Örgütsel Bağlılığın Sağlanmasında Personel Güçlendirmenin Yeri ve Önemi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (29), 37-61.
- Durgut, A. İ., & Yumuk-Günay, G. (2020). Etik Liderlik, İşe Adanmışlık ve Yönetmel Yararlılık Arasındaki İlişki: Yapı Malzemeleri Sektöründe Bir Uygulama. *Journal of Organizational Behavior Review*, 2(2), 149-171.
- Dülger, E. ve Cinnioğlu, H. (2021). Otel İşletmeleri Çalışanlarında Etik Liderlik Algısı, Kariyerizm ve İş gören Performansı İlişkisi: İstanbul Örneği. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(11), 1090-1109.
- Esmer, Y. (2013). Banka İşletmelerinde Etik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Ziraat Bankası Örneği. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 41-61.
- Eşitti, B. (2019). Restoran İşletmelerinde Etik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık: Servis İkliminin Rolü. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 43-64.
- Goffman, E. (1961). *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*. Ravenio Books.
- Gökaslan, M. O. (2018). Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık, İşe Gömülmüşlük, İşe Adanmışlık ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Alan Çalışması. *Türk Sosyal*

Bilimler Araştırmaları Dergisi, 3(2), 25-46.

- Güneş, H. N., & Ataç, L. O. (2022). Kariyer Tatmini ile İşe Adanmışlık İlişkisi: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (Özel Sayı), 109-122.
- Irumba, A., Mugabi, V. & Kazaara, A. G. (2023). Organizational Trust, Ethical Leadership, Organizational Commitment and Employee Engagement Within The Electoral Commission, Uganda. Metropolitan Journal of Social and Educational Research, 2(4), 900-919.
- Işık, M. & Kama, A. (2018). Algılanan Örgütsel Desteğin İş gören Performansına Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Etkisi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(3), 395-403.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. Academy of Management Journal. 33(4): 692-724.
- Karagöz, H. (2024). Etik Liderliğin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisi: Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Faaliyetleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 7(1), 1-18. <https://doi.org/10.33416/baybem.1371157>
- Kılıç, E. D., Üstün, A., & Önen, Ö. (2011). Öğrenen Örgütlerde Etkili Liderlik: Burdur Örneği. Educational Policy Analysis and Strategic Research, 6 (1), 5-22.
- Khodashenas, B. Güney, S. & Güröl, B. (2020). Etik Liderlik Davranışlarının Çalışanların Örgütsel Bağlılıklarına Etkisi. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(60), 2978-2988.
- Malik, M. S., Awais, M., Timsal, A., & Qureshi, U. H. (2016). Impact of ethical leadership on employees' performance: Moderating role of organizational values. International Review of Management and Marketing, 6(3), 590-595.
- Mihci, H., & Uzun, T. (2020). Analyzing the Relationship between Ethical Leadership and Organizational Justice and Organizational Identification in Schools. International Online Journal of Educational Sciences, 12(3), 29-39.
- Mihelic, K. K., Lipicnik, B., & Tekavcic, M. (2010). Ethical Leadership. International Journal of Management & Information Systems (IJMIS), 14(5). <https://doi.org/10.19030/ijmis.v14i5.11>
- Mumcu, A. (2022). Etik Liderliğin Örgütsel Özdeşleme Üzerindeki Etkisinde Ahlaki Kimliğin Düzenleyici Rolü. Alanya Akademik Bakış, 6(1), 1719-1737.
- Okçu, V. (2014). Ortaöğretim Okulu Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi 20(4), 501-524. doi: 10.14527/kuey.2014.020
- Önen, S. M., & Kanayran, H. G. (2016). Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 43-64. <https://doi.org/10.20493/bt.25754>

- Özbezek, D. B. (2022). Hizmetkâr Liderlik ve İşe Adanmışlık: Psikolojik Güçlendirmenin Aracılık Rolü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 17(2), 584-602. Doi: 10.17153/oguiibf.1079602
- Özbezek, B. D. (2022). Örgütsel Prestij ve Kariyer Tatmini: Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 24(43), 1051-1068.
- Özdaşlı, K., & Akın, O. (2013). Etik Liderlik ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Muhasebe Bürolarında Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma. Muhasebe ve Denetime Bakış, 13(40), 29-42.
- Özdemir, L., Erdem, H., & Kalkın, G. (2016). Kamu Çalışanlarının Güvenlik İklimi Algılarının İş Tatmini ve İş Performansı Üzerine Etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 7(15), 59-69.
- Pay, M. & Paylı, M. (2021). Etik Liderliğin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Güvenin Aracılık Rolü. International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587), 7(92),5586-5595
- Sarıçiçek, R., Çopuroğlu, F., & Özbezek, B.D. (2021). Muhasebe ve Pazarlama Departmanlarında Çalışan Personellerin Yaşadığı İş Stresinin İş Performansına Etkisi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 13 (4), 3044-3059.
- Sökmen, A. (2019) Etik Liderlik, Örgütsel Güven, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Bir Hastane İşletmesinde Araştırma. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54(2), 917-934.
- Shakeel, F., Kruey, P. M., & Van Thiel, S. (2019). Ethical leadership as process: A conceptual proposition. Public Integrity, 21(6), 613-624.
- Şahin, B. (2009). Örgütsel Gelişmenin Sağlanmasında Dönüşümcü Liderlerin Rolü. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3) , 97-118.
- Taşlıyan, M., Hırlak, B., Çiftçi, E. & Fidan, E. (2016). Etik Liderliğin Örgütsel Güven ve İşe Adanmışlık Üzerine Etkisi. 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 2541-2562.
- Tayfur, M., Beytekin, O. F., & Yalçınkaya, M. (2013). İlköğretim Okul Yöneticilerinin Etik Liderlik Özellikleri İle Okullardaki Örgütsel Güven Düzeyinin İncelenmesi (İzmir İl Örneği). Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (21), 84-106.
- Topçuoğlu, E., & Kaygın, E. (2023). Etik Liderlik ve Örgütsel Demokrasinin Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde İşe Adanmışlığın Aracı Rolü. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(1), 446-474.
- Tunçer, P. (2011). Örgütsel Değişim ve Liderlik. Sayıştay Dergisi(80), 57-84.
- Uğurlu, C., Sincar, M., & Çınar, K. (2013). Ortaöğretim Okulu Öğretmenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Yöneticilerinin Etik Liderlik Davranışlarının Etkisi. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(1), 266-281.
- Xiang, S. (2023). Ethicality of Business Leadership. In SHS Web of Conferences

(Vol. 178, p. 03007). EDP Sciences.

Yaman, A. (2010). İç Denetçinin Yeni Rolü; Etik Liderlik. Denetışim, (5), 9-16.

Yasan, B., Doğan, S. & Tarhan-Mengi, B. (2019). Etik Liderlik ve Etik İklimin İç Denetçilerin Performansına Etkisi ve Bir Araştırma. TİDE AcademIA Research, 1(2), 249-280.

Yıldız, M. L. (2019). Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet: İletişim Tatmininin Aracı Rolü. İş Ahlakı Dergisi, 12(1), 75-112.

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA SOSYAL POLİTİKA UYGULAMA ÖRNEKLERİ VE POLİTİKA UYGULAYICISI SAĞLIK, KÜLTÜR VE SPOR DAİRE BAŞKANLIKLARININ YÜKSEKÖĞRETİMİN FİNANSMANI BAĞLAMINDA ÖZ GELİRLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. N. Fıratcan ÇINAR

- ❖ Kurum Bilgisi: Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Genel Sekreter Yardımcısı & Rektör Özel Kalem Müdürü, Isparta/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-4819-8514
- ❖ Mail: firatcancinar@isparta.edu.tr

Fulya ÇINAR

- ❖ Kurum Bilgisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Liderlik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Isparta/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-1352-4607
- ❖ Mail: fulyacinar@sdu.edu.tr

Giriş

Ülkemizde eğitim sistemi; ilk, orta, lise ve yükseköğretim şeklinde sınıflandırılmaktadır. 90'ların sonlarına doğru ülkemizde yaşanan post modern 28 Şubat süreciyle beraber bir süre ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim diye sınıflandırma yapılmış olsa da 2010'lu yıllardan sonra tekrar eskiye dönüş yaşanmış ve ilk başta sayılan sınıflandırmaya geçilmiştir.

Üniversite olarak da bilinen yükseköğretim kurumları, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nda; fakülte, yüksekokul, meslek yüksekokulu ve enstitü olarak sınıflandırılmıştır. Yükseköğretim olgusu ise de ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim olarak kategorize edilmiştir.

Yükseköğretim kurumları, öğrencilerin eğitimleri boyunca ihtiyaç duydukları sosyal destekleri sağlamak amacıyla çeşitli sosyal politikaları uygularlar. Bu politikalar, öğrencilerin akademik başarılarını artırmak ve yaşam kalitelerini yükseltmek için önemli bir rol oynar. Yükseköğretim kurumlarında Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlıkları (SKSDB'ler), maddi durumu iyi olmayan öğrencilere fırsat eşitliği sağlamanın yanı sıra sosyal dayanışma ve topluluk olma duygusunu da aşarlar. Yükseköğretim kurumlarının, öğrencilerin refahını artırmak için bu tür sosyal politikaları benimsemeye devam etmeleri önemlidir. Bu sayede, her öğrencinin eğitim hayatında başarılı olma şansı artar ve daha adil bir eğitim ortamı oluşturulabilir.

Bu makalede, Yükseköğretim Kurumları'nda sosyal politika örneklerinden biri olan SKSDB'lerin öğrenciler için uyguladığı sosyal politikaların, yükseköğretim bütçelerinde öz gelirler açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

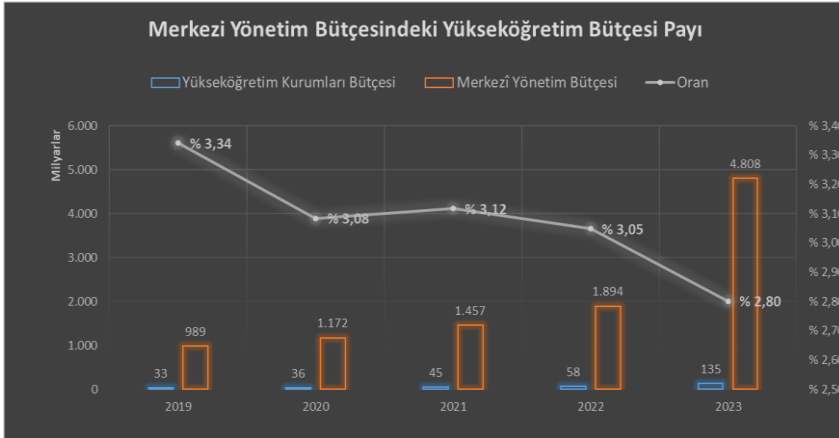
Yükseköğretimin Niteliği ve Finansmanı

Eğitim, geçmişten bu yana hep bir kamu hizmeti olarak algılanagelmiş ve devletin bir görevi olarak addedilmiştir. Bu anlayışın getirdiği perspektifle genelde eğitim, özelde ise yükseköğretim hizmeti uzun yıllar boyunca kamu sektörü tarafından sunulmuştur. Fakat ilerleyen süreçlerde kamu yönetimi alanında yaşanan gelişmeler ve değişmelerle eğitimde rekabeti ve kaliteyi artırma düşünceleri yeni yaklaşımlara yelken açmıştır (Söyler & Karataş, 2011). Literatürde yükseköğretim yönetim modellerine Burton Clark, üçlü isimlendirme ile katkı sunmuştur. Bu yönetim biçimleri, Clark'ın Üçlemesi

(Clark's Triangle) olarak bilinir. Buna göre yükseköğretim sisteminin yönetim temeli; devlet merkezli, akademi öz yönetimli ve piyasa olarak da adlandırılan Anglo Amerikan modelidir. Türkiye'nin yükseköğretim yönetimi, üniversitenin yapılanmasında devletin önemli rolü olan ve akademisyenlerin memur olarak görüldüğü bir sistem olan devlet merkezli modeldir (Ekinci ve ark., 2018).

İnsan hayatında yükseköğrenim süreci, insanın hayatı boyunca edecek olan davranış biçiminin olduğu en önemli dönemdir. Bu süreçte elde edilecek kazanımlar, insanı başarıya taşımada ve mutlu olmada bir adım daha ileriye götürecek olan kazanımlardır (Ağaoğlu & Eker, 2006).

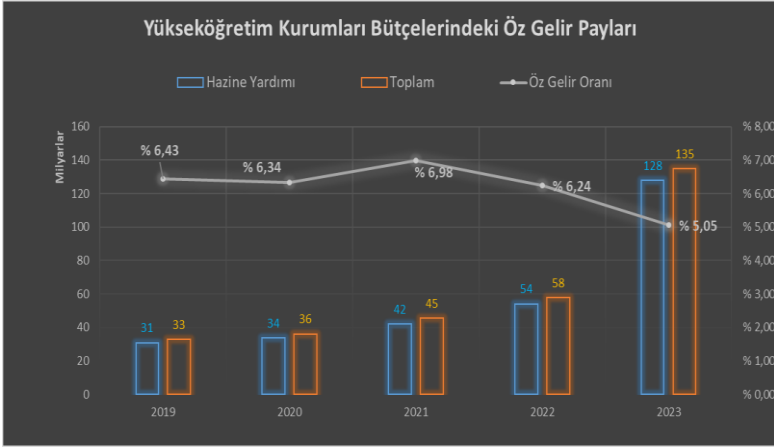
Yükseköğretim hizmeti, yarı kamusal niteliktedir. Bu niteliğinden ötürü, daha çok kamu sektörü tarafından sunumu yapılmaktadır. Yükseköğretim hizmetinin ortaya çıkardığı pozitif dışsallıklar, kamu sektörünün yükseköğretimin içinde olmasına da gerekçe teşkil etmiştir (Akça, 2012). Türk yükseköğretim sistemi üniversite sayısında ve okullaşma oranlarında son yıllarda büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bu gelişmelere karşılık değişmesi ve gelişmesi beklenen yükseköğretimin finansmanında, kurulduğu günden bu yana büyük bir değişiklik gerçekleştirilememiştir.

Şekil 1. 2019-2023 Yılları Arasında Yükseköğretim Bütçelerinin Merkezi Yönetim Bütçesi İçindeki Payı, Kaynak: sbb.gov.tr

Şekil 1’de devlet yükseköğretim kurumlarının 2019-2023 yılları arasındaki merkezi yönetim bütçesinden aldığı pay incelenmiştir. Son yıllarda YKS sınavına giren öğrenci sayısındaki artış ve yükseköğrenime yerleşme ve yükseköğretim kurumlarındaki doluluk oranları da göz önünde bulundurulduğunda, yükseköğretime bütçeden ayrılan payın düşüş göstermesi, yükseköğretimin finansmanının yeniden şekillendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

1973 yılında yürürlüğe giren ve günümüzde hâlen yürürlükte olan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun “Yükseköğretimin paralı oluşu” başlıklı maddesi şu hükmü içerir: “Yüksek öğretim paralıdır. Başarılı olan fakat maddi imkanları elverişli olmayan öğrencilerin kayıt ücreti, imtihan harcı gibi her türlü öğrenim giderleri burs, kredi yatılılık ve benzeri yollarla sağlanır. Öğrenim harç ve ücretlerinin tutarları ve bunların ödenme tarzları ile burs ve kredilerin tutarları ve bunların veriliş esasları, Maliye Bakanlığı ile birlikte hazırlanacak yönetmelikle tespit edilir. Bazı alanlar için mecburi hizmet karşılığı öğrenci yetiştirilmesi hakkındaki hükümler saklıdır.” (1739 sayılı Kanun). Kanunun özüne bakıldığında yükseköğretimin, tam kamusal bir hizmet olmadığının ve yarı kamusal bir hizmet olduğunun vurgulaması yapılmaktadır. 2007 yılından sonra her ile “üniversite” adında yükseköğretim kurumlarının açılması, 2022 yılından itibaren de YKS sınav sonucundaki puan barajlarının kaldırılması sonucunda yükseköğrenim gören öğrenci sayısında bir hayli artış yaşanmıştır. Fakat yıllardan beri yaşanan bu artışa rağmen, ikinci öğretim öğrencileri haricinde örgün öğretim gören öğrencilerden öğrenci katkı payı ve harç ödemesi altında ödemelerin alınmasına son verilmiş; bu giderler devlet tarafından yükseköğretim kurumlarına aktarılmaya başlanmıştır. Bakanlar Kurulu’nun 2012 yılında aldığı 2012/3584 sayılı Karar’ının ekinde yer alan “2012-2013 Eğitim-Öğretim Yılında Yükseköğretim Kurumlarında Cari Hizmet Maliyetlerine Öğrenci Katkısı Olarak Alınacak Katkı Payları ve Öğrenim Ücretlerinin Tespitine Dair Karar” gereğince, öğrenimine devam eden veya yeni kayıt yaptıracak örgün öğretim ve açık öğretim öğrencilerinden öğrenci katkı payının alınmayacağı ve bu tutarların Devlet tarafından karşılanacağı hüküm altına alınmıştır (Bakanlar Kurulu, 2012).

Şekil 2. 2019-2023 Yılları Arasında Yükseköğretim Bütçelerindeki Öz Gelir Payı

Kaynak: sbb.gov.tr

Şekil 2’de 2019-2023 yıllarında ülkemizdeki devlet yükseköğretim kurumlarının finansman yapısı incelenmiştir. Şekilden de görüleceği üzere devlet yükseköğretim kurumlarının, en önemli gelir kaynağı, hazine yardımlarıdır. Öz gelirler, düşüş eğilimindedir ve gerçekten de çok düşük düzeydedir. Öğrenci sayısının giderek arttığı da düşünüldüğünde yükseköğretim finansmanında ileride sorunlar yaşanacağı da tahmin edilmektedir. Kaldı ki bu oranlar gerçekte Şekil 2’de yer alan rakamlardan da farklıdır. Çünkü, öğrenci katkı payı ve harçlar, yükseköğretim kurumlarında öz gelir olarak bütçelenir. 2012 yılından itibaren, öğrenci katkı payı ve harçlar, Devlet tarafından karşılanmaktadır. Fakat bu tutar, devlet yükseköğretim kurumlarının bütçelerinin gelir kalemlerinde öz gelir olarak yer almaktadır. Çünkü bu konuyla ilgili yasal düzenleme olan ve 2012 yılında Maliye Bakanlığı tarafından yürürlüğe konan Öğrenci Katkı Paylarının Devletçe Karşılanmasına İlişkin Uygulama Usul ve Esaslarının 8. Maddesi: “Yükseköğretim kurumlarına ödenen Devletçe karşılanacak öğrenci katkı payı tutarı ‘05.9.1.19 - Öğrenci Katkı Payı Telafi Gelirleri’ ekonomik koduna öz gelir olarak kaydedilir.” Hükmünü içerir. Her ne kadar devlet tarafından karşılanan tutar, hazine yardımı değil, öz gelir olarak sınıflandırılrsa da aslında bu tutar da Devletin yani Hazinesinin kasasından çıktığı için, bütçeleme tekniği açısından öz gelir olarak nitelense de özünde hazine yardımı olarak nitelenip nitelenmeyeceği hususu tartışmaya açıktır (Maliye Bakanlığı, 2012). Yükseköğretimin finansmanını zora sokan süreçlerden biri de maalesef ki

siyasal tercihlerdir. İktidarda bulunan partiler, dönem fark etmeksizin, seçmenlerin bedava yükseköğretim taleplerini karşılama eğiliminde olduklarından dolayı, yeni yükseköğretim kurumları açma yolunu ve harçları kaldırma gibi yolları seçmeleridir (Ergen, 2006).

Sosyal Politika Ve Yükseköğretim İlişkisi

Sosyal politika, temelde toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı hedefleyen düşüncelerin uygulamalarıdır. Amacı, nimet ve külfetlerin toplumda adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak sosyal adaleti sağlamaktır (Sunal, 2011). Devletlerin sosyal harcamalarının içinde; sosyal güvenlik, beslenme-barınma harcamaları, öğrenci bursları, eğitim harcamaları, sosyal yardımlar gibi birçok kalemi ihtiva etmektedir (Yolcuoğlu, 2012).

Devletin harcamaları içinde yer alan eğitimin yeri çok farklıdır. Türkiye'nin taraf olduğu birçok uluslararası sözleşmede, Anayasada ve birçok yasada, kalkınma planlarında, şuralarda, hükümet programlarında ve daha birçok politika belgesinde eğitim hakkı hep vurgulanmış ve uygulanacak politikalarla eğitimde fırsat eşitliği yaratmanın gerekliliği sonucu ortaya çıkmıştır (İnan & Demir, 2018). T. C. Anayasası'nda yükseköğretim konusu, 130. Maddede düzenlenmiştir. Bu madde: “Çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanan bir düzen içinde milletin ve ülkenin ihtiyaçlarına uygun insan gücü yetiştirmek amacı ile; ortaöğretime dayalı çeşitli düzeylerde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapmak, ülkeye ve insanlığa hizmet etmek üzere çeşitli birimlerden oluşan kamu tüzelkişiliğine ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteler Devlet tarafından kanunla kurulur. Kanunda gösterilen usul ve esaslara göre, kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından, Devletin gözetim ve denetimine tabi yükseköğretim kurumları kurulabilir. Kanun, üniversitelerin ülke sathına dengeli bir biçimde yayılmasını gözetir.” hükmünü içerir (T.C. Anayasası). Bu hüküm doğrultusunda devletin, yükseköğretim hizmeti sunarken de eğitimde fırsat eşitliği sağlama ve artırmaya yönelik politikasının var olduğu söylenebilir.

Her düzeyde eğitim ve öğretim gören bireyler gibi yükseköğretim kurumlarındaki öğrenciler için de yeterli ve dengeli beslenme hem fiziksel hem de zihinsel zindelik açıdan yadsınamaz bir öneme sahiptir. Ancak, maddi sıkıntılarla karşı karşıya olan birçok öğrenci için düzenli ve sağlıklı beslenme imkânı kolay olmayabilmektedir. Bu nedenle devlet, yükseköğrenim gören öğrencilerin daha iyi bir yükseköğrenim hizmetini alabilmesini temin etmek

için yükseköğretim kurumu bütçelerine, hazine yardımlarının yanında öz gelir niteliğinde ödenek tahsisi de yapmaktadır.

Yükseköğretim kurumlarında sosyal politikaların önemi giderek artmaktadır. Öğrencilerin akademik başarılarını etkileyen birçok faktör arasında beslenme de önemli bir yer tutar. Bu nedenle, öğrencilere sübvans edilmiş yemek hizmeti veya yemek bursu gibi sosyal politikalar, öğrencilerin eğitimleri boyunca başarılı olmalarını desteklemek için iyi bir politika seçeneğidir. Yükseköğretim kurumları, ihtiyaç sahibi öğrencilere düzenli olarak beslenme desteği de sunmaktadır. Bu destekler, maddi sıkıntı içinde olan öğrencilerin temel beslenme ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayarak bu öğrencilerin eğitim ve öğretim hayatlarına daha iyi odaklanmalarını sağlamak için tasarlanmıştır. Bu politikanın uygulanmasında, öncelikle maddi durumu zayıf olan öğrencilerin tespiti önemlidir. Genellikle, öğrencilerin gelir durumunu belirlemek için bir başvuru süreci başlatılır ve bu başvuruların değerlendirmesini yapmak üzere belirli kriterler kullanılır. Başvurular incelendikten sonra, ihtiyaç sahibi öğrencilere yemek bursu şeklinde yemek yardımları verilir. Yemek burslarının tamamı olmak üzere burslu olmayan öğrencilerin yemek ücretleri de yükseköğretim kurumu bütçesinden sübvans edilmektedir. Sübvans edilen yükseköğretim bütçesinin geliri de öz gelirlerdir. Sübvans edilen yemek hizmeti, yükseköğretim kurumlarında uygulanan sosyal politikalara çok iyi bir örnek olmakla birlikte, sıradaki başlıkta yükseköğretim kurumlarında sosyal politikaların uygulayıcısı konumunda olan Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlıkları incelenecektir.

Yükseköğretim Kurumlarında Sosyal Politika Uygulayıcıları: Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlıkları

Ülkemizde yükseköğretim mevzuatı, 1980 sonrası dönemde tekrardan düzenlenmiştir. Mer'i mevzuat bu Kanun baz alındığı için, yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerini düzenleyen ikincil mevzuat da bu Kanunun lafzı ve ruhu üzerine şekillenmiş ve temellenmiştir. Yükseköğrenim gören öğrencilerin beslenmelerine ilişkin husus, 2547 sayılı Kanunun 47. Maddesinin “a” bendindeki şu hükme dayanır: “Yükseköğretim kurumları, Yükseköğretim Kurulunun yapacağı plan ve programlar uyarınca, öğrencilerin beden ve ruh sağlığının korunması, barınma, beslenme, çalışma, dinlenme ve boş zamanlarını değerlendirme gibi sosyal ihtiyaçlarını karşılamak ve bu amaçla bütçe imkanları nispetinde okuma salonları, yataklı sağlık merkezleri, mediko - sosyal merkezleri, öğrenci kantin ve lokantaları açmak, toplantı, sinema ve tiyatro salonları, spor salon ve sahaları, kamp

yerleri sağlamakla ve bunlardan öğrencilerin en iyi şekilde yararlanmaları için gerekli önlemleri almakla görevlidirler.” (2547 sayılı Kanun). Devlet yükseköğretim kurumlarının idari teşkilatının yapısı 124 sayılı Yükseköğretim Üst Kuruluşları ile Yükseköğretim Kurumlarının İdari Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile belirlenmiştir. 124 sayılı KHK’nın 26. Maddesinin “f” bendinde ismi geçen SKSDB, ilgili KHK’nın 32. Maddesinde şu şekilde görevlendirilmiştir:

“Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığının görevleri şunlardır:

a) Öğrencilerin ve personelin, sağlık işleri ve tedavileri ile ilgili hizmetleri yürütmek,

b) Öğrencilerin ve personelin barınma, yemek ve benzeri ihtiyaçlarını karşılamak,

c) Öğrencilerin ve personelin, spor, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak faaliyetleri düzenlemek.”(124 sayılı KHK).

SKSDB’ler için ayrıca bir de uygulama yönetmeliği mevcuttur. Yükseköğretim Kurumları, Mediko-Sosyal Sağlık, Kültür ve Spor İşleri Dairesi Uygulama Yönetmeliği’nde SKSDB’nin hizmetleri 5. Madde’de:

“...

a) Her türlü sağlık hizmetlerini yürütür, yataklı sağlık merkezleri açar,

b) Güzel sanatlar ve spor alanlarında çalışmalar ve gösteriler düzenler,

c) Öğrencilere burs ve kredi, beslenme, barınma, çalışma, dinlenme ve boş zamanlarını değerlendirme, ulaşım ve iş bulma alanlarında yardımcı olacak hizmetlerde bulunur,

d) Psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri yapar, öğrencilerin kişisel ve ailevi sorunlarını çözümlemeye çalışır,

e) Hizmet alanına giren konularda araştırma ve uygulamalar yapar veya yaptırır ve gerekli gördüklerini yayınlar,

f) Hizmet veren meslek elemanlarının yetişme ve gelişmelerini sağlamak için hizmet içi eğitim programları düzenler,

g) Bütün bu hizmetlerin görülmesi için gerekli olan öğrenci kantin ve lokantaları, okuma salonları ile öğrenci yurtları açar, toplantı, sinema ve tiyatro salonları, spor salon ve sahaları, kamp yerleri sağlar, bu ve benzeri diğer tesisleri kurar, kiralar, işletir veya işlettirir. Bu amaca yönelik olarak üniversitenin diğer birimleri ve üniversite dışındaki kuruluşlarla işbirliği içinde çalışır, döner sermaye işletmeleri kurar.”

şeklinde genel bir çerçeve şeklinde sıralanmış ve mezkûr Yönetmeliğin devamında bu hizmetler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır (Yükseköğretim Kurumları, Mediko-Sosyal Sağlık, Kültür ve Spor İşleri Dairesi Uygulama Yönetmeliği). Sadece genel olarak çizilen çerçeve bile incelendiğinde, SKSDB’lerin yükseköğretim kurumlarında uygulanan sosyal politikalarda ne denli etkili bir uygulayıcı olduğu göz önüne çıkmaktadır.

Ayrıca SKSDB’ler, yükseköğrenim gören kayıtlı öğrencileri, yükseköğretim kurumlarının birimlerinde temizlik, taşıma vb. gibi ağır işlerde çalıştırılmamak üzere kısmî zamanlı olarak da çalıştırılabilmektedir (Yükseköğretim Kurumları Kısmi Zamanlı Öğrenci Çalıştırma Usul ve Esasları). Bu durum, ihtiyacı olan başarılı öğrenciler için ilave bir maddi kaynak sağlamak babında uygulandığı takdirde yükseköğretim kurumlarındaki sosyal politikalara iyi uygulama örneği olarak gösterilebilir.

Beslenme hizmeti, yükseköğretim kurumlarında bütçeye önemli bir yük getirmektedir. 2024 yılı için yükseköğretim kurumlarındaki öğle yemeği fiyatları baz alındığında, hiç ücret almayan üniversiteler olduğu gibi (Batman Üniversitesi), 6,00 TL, 8,00 TL gibi ücretlerle de öğrencilere beslenme için öğle yemeği hizmeti sunan yükseköğretim kurumları bulunmaktadır (Unibilgi, 2024). 2024 yılı için günlük yemek bedeli istisnası 187,00 TL (170,00 TL + %10 KDV), Gelir Vergisi Genel Tebliği ile açıklanmıştır. Bu rakam, ortalama bir tabldot yemek maliyetini yaklaşık olarak göstermektedir. Öğrencilerden alınan cüzi tutarların üstü, yükseköğretim kurumlarında sübvans edilip finanse edildiği için, beslenme hizmetinin yükseköğretim kurumlarında ne kadar önemli bir bütçe gideri olduğu hususu gözler önüne serilmektedir (Gelir Vergisi Genel Tebliği, Sıra No: 324).

Yükseköğrenim gören öğrencilerin, beden sağlıklarını geliştirmek için spor faaliyetlerine yönlendirilmesi de önemlidir. Spor hem öğrencilerin beden sağlığını geliştirir hem de öğrencilerin kötü alışkanlıklar kazanmasını önler. Kamu kurum ve kuruluşları arasında olan yükseköğretim kurumları da bünyesinde sosyal tesisler bulundurur. Sosyal tesislerden yararlanma karşılığı

olarak her yıl Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından sosyal tesislerden yararlanacaklar için asgari bedel belirlenir. Yükseköğretim kurumlarında sosyal tesisler, genellikle SKSDB'ler tarafından işletilir. Mezkûr Tebliğ'de 2024 yılı için spor tesislerinden saatlik yararlanma bedeli asgari olarak 67,00 TL, yüzme havuzlarından yararlanma bedeli asgari olarak 82,00 TL olarak belirlenmiştir. Fakat mezkûr Tebliğ'in 6. Maddesinde yer alan: “ ... öğrencilerin ders programı çerçevesinde belirtilen tesislerden yararlanmaları hâlinde, ilgili idarelerce gerekli görüldüğü takdirde bedel alınmayabilir veya daha az bir bedel alınabilir.” hükmü gereğince yükseköğrenim öğrencileri için belirlenen asgari tarifieden daha düşük bir bedel belirlenmesi veya öğrencilerin sosyal tesislerden bilabedel yararlandırılmaları mümkündür (Kamu Sosyal Tesislerine İlişkin Tebliğ, No: 2024-1).

Sağlık açısından yükseköğrenim gören öğrencilere bakıldığında, ailesinin ve kendisinin sosyal güvencesi olmayan öğrencilerin sağlık giderleri, 2008 yılına kadar yükseköğretim kurumları tarafından karşılanmaktayken; 2008 yılından sonra yürürlüğe giren 5510 sayılı Kanun uyarınca hiçbir ailesinden ve kendisinden sosyal güvencesi olmayan öğrencilerin SGK tarafından gelir testi yapılarak aile içindeki geliri kişi başına düşen aylık tutarı asgari ücretin üçte birinden az olması durumunda sigortalı sayılmaları hüküm altına alındığından dolayı, sağlık giderleri ile ilgili olarak yükseköğretim kurumlarının sorumluluğu ortadan kalkmış bulunmaktadır (5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu).

Değerlendirme ve Öneriler

Yükseköğretim kurumlarında yükseköğrenim hizmeti alan öğrencilerin ders dışı zamanını geçirebilmesi için üzerinde en büyük sorumluluk olan kurum SKSDB'lerdir. SKSDB'lerin, yükseköğrenim öğrencilerinin çalışma, dinlenme ve ilgi alanlarına göre ders dışı zamanlarının değerlendirilmesi, bu öğrencilere yeni hobiler ve uğraşlar kazandırılması, sosyal durumlarının iyileştirilmesi, yeteneklerinin ve kişiliklerini gelişmesine katkı sunacak hizmetlerin sunulması, psikolojik, ruhsal ve bedensel sağlıklarına özen gösteren bireyler olarak yetiştirilmesi amacıyla kurulduğunu söylemek doğru bir önermedir.

Küreselleşmenin baş döndürücü olduğu bir hızla ilerlediği günümüzde ise değişime ayak uyduramayan özel sektör kuruluşları, tarihin tozlu sayfalarına gömülmüşlerdir. Lakin, kamu kurumlarında yok olma ve tasfiye süreçleri kolay değildir. Değişime ayak uyduramayan kamu sektörü, hantal bir

yapıya bürünerek, topluma ve devlete yük olmaya başlayarak hizmetlerine devam eder (Aşgın, 2008) ve bunun sonucunda da verimsiz bir döngü ortaya çıkar. Yükseköğretimin finansmanının da bu şekilde sürdürülmesi mümkün değildir. Yükseköğretim kurumlarında öz gelirler, gün geçtikçe azalan bir trende girmiştir. Aslında bu durum, SKSDB'lerin öğrencilere uygulayacağı sosyal politikaların azalmasına sebep olmakta ve yükseköğrenim sürecinin daha iyiye ulaşmasına engellemektedir. 1981 yılında sıkıyönetim döneminde yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, o günden bu günlere kadar birçok değişikliğe uğramasına rağmen, hâlen yürürlüktedir. 1980'li yıllarda yükseköğretim kurumlarının Türkiye'deki dağılımı, yükseköğretim personeli ve yükseköğrenim gören öğrenci sayısı ile günümü mukayese edildiğinde, bu Kanunun yerine yeni bir Kanunun yapılması gerektiği aşikârdır. Yeni yapılacak yasal düzenleme ile yükseköğretim kurumlarında kupon yöntemi gibi yöntemler de uygulanabilecekken, öğrencilerin borçlandırılmaları yolu da seçilebilir. Her hâlükârda yükseköğretimin finansman modelinin günümüzden farklılaşması gerekmektedir. Yükseköğretim kurumlarının öz gelirlerinin artırılarak, yükseköğrenim hizmeti alan öğrencilere SKSDB'lerin uygulayacakları sosyal politikalar ile devletine ve milletine sadakatle bağlı bireylerin yetiştirilmesi ile ruhsal, fiziksel ve bedensel olarak sağlıklı ve bilinçli bir bireylerin yetiştirilmesinin önünün açılması ve ülkemizin muasır medeniyetlerin üstünde bir yerde konumlanması hedefine ulaşmak için çaba sarf etmek gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, Y. S. & Eker, H. Türkiye'deki Üniversitelerin Sağlık, Kültür ve Spor Dairelerinin İşlevsel Yönden İncelenmesi. SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2006; 4(4), 131-134. https://doi.org/10.1501/Sporm_0000000071.
- Akça, H. Yükseköğretimin Finansmanı ve Türkiye İçin Yükseköğretim Finansman Modeli Önerisi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 2012; 19 (1), 91-104.
- Aşgın, S. (2008). Stratejik Yönetim. (Yayın No: 649). Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları (Strateji Geliştirme Başkanlığı).
- Ekinci, E. C., Türktaş Anasız, B., Ilıman Püsküllüoğlu, E. Yükseköğretim Modelleri ve Türkiye Yükseköğretim Modelinin Değerlendirilmesi. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), 2018; 3(2), 778-791. <https://doi.org/10.21733/ibad.464288>.
- Ergen, Z. Yükseköğretim Karma Malının Niteliği ve Finansmanı Üzerine. Sosyoekonomi, 2006; 3(3), 11-24. <https://doi.org/10.17233/se.25411>.
- İnan, M. & Demir, M. Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Kamu Politikaları: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2018; 20(2), 337-359.
- Maliye Bakanlığı, Öğrenci Katkı Paylarının Devletçe Karşılanmasına İlişkin Uygulama Usul ve Esasları, (<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/08/6684ogrkatkipayi.pdf>, Erişim tarihi: 13/03/2024).
- Özkan, M. & Gedikoğlu, T. Türk Yükseköğretim Finansmanına İlişkin Görüşler. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2014; (2), 99-111.
- Resmî Gazete, 1793 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, T. 24/06/1973, S. 14574.
- Resmî Gazete, 2012-2013 Eğitim-Öğretim Yılında Yükseköğretim Kurumlarında Cari Hizmet Maliyetlerine Öğrenci Katkısı Olarak Alınacak Katkı Payları ve Öğrenim Ücretlerinin Tespitine Dair Karar, T. 29/08/2012, S. 28396.
- Resmî Gazete, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, T. 06/01/1981, S. 17506.
- Resmî Gazete, 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, T. 16/06/2006, S. 266200.
- Resmî Gazete, Hazine ve Maliye Bakanlığı (Gelir İdaresi Başkanlığı)'ndan: Gelir Vergisi Genel Tebliği (Seri No: 324), T. 30/12/2023, S. 32415 (2. Mükerrer).
- Resmî Gazete, Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan: Kamu Sosyal Tesislerine İlişkin Tebliğ, (Tebliğ No: 2024-1), T. 31/12/2023, S. 32416 (5. Mükerrer).
- Resmî Gazete, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, T. 09/11/1982, S. 17863 (Mükerrer).
- Resmî Gazete, Yükseköğretim Kurumları, Mediko-Sosyal Sağlık, Kültür ve Spor İşleri Dairesi Uygulama Yönetmeliği, T. 03/02/1984, S. 18301.
- Resmî Gazete, Yükseköğretim Üst Kuruluşları ile Yükseköğretim Kurumlarının İdari

- Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, T. 21/11/1983, T. 18228.
- Söyler, İ. & Karataş, S. Türkiye’de Özel Yükseköğretim Kurumlarının Kuruluşu ve Finansmanı. Maliye Dergisi, 2011; (160), 57-71.
- Sunal, O. Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2011; 66 (03), 283-305. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002223.
- Unibilgi Öğrenci Odaklı Bilgi Paylaşım Platformu (2024). Üniversite Yemek Ücretleri 2023-2024. (Erişim tarihi: 15/03/2024 <https://www.unibilgi.net/universite-yemek-ucretleri/>).
- Yolcuoğlu, İ. G. Türkiye’de Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetlerin Geliştirilmesi. Toplum ve Sosyal Hizmet, 2012; 23 (2), 145-158.
- Yükseköğretim Kurumu Başkanlığı. (2009). Yükseköğretim Kurumları Kısmi Zamanlı Öğrenci Çalıştırma Usul ve Esasları, (Erişim tarihi: 15/03/2024 https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/mevzuat/Y%C3%9CKSEK%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20KURUMLARI%20KISM%C4%B0%20ZAMANLI%20%C3%96%C4%9ERENC%C4%B0%20%C3%87ALI%C5%9ETIRMA%20USUL%20VE%20ESASLARI.pdf).

SAĞLIK ÇALIŞANLARI AÇISINDAN MESLEK HASTALIKLARININ ANALİZİ

Doç. Dr. Ö. Hakan ÇAVUŞ

- ❖ Kurum Bilgisi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Manisa/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0002-0124-8812
- ❖ Mail: ohcavus@gmail.com

GİRİŞ

Her ülke ekonomisinin ana sektörlerinden birisi de çok boyutlu yönleriyle tüm sektörleri, toplumu ve çalışanları etkileyen sağlık sektörüdür. Toplum sağlığının korunması amacıyla nitelikli sağlık hizmetlerinin üretilmesi, sağlık hakkı kapsamında sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması ve ayrıca sosyal koruma kapsamında sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması bir ülkenin ekonomik kalkınması üzerinde de çok önemli etkilere sahiptir. Sağlık sektörü hem teknoloji hem de emek yoğun bir sektördür. Bu açıdan sağlık sektörü ulusal ve uluslararası düzeyde istihdam yaratan önemli bir sektördür. Sağlık sektöründe ana sağlık hizmetlerinde ve yardımcı sağlık hizmetlerinde görev yapan sağlık çalışanlarının özellikle COVID-19 sürecinden sonra Dünya ölçeğinde hem sayısal hem de çeşitlilik yönünden arttığı görülmektedir. Genel amacı; bireylerin sağlık açısından bilgilendirilmesini, sağlık standardının yükseltilmesini, bireylerin hasta olmaması için önlemler alınarak hasta olan bireylerin iyileştirilmelerini sağlamak olan sağlık sektöründe sağlık sisteminin yönetimi açısından da en kaliteli sağlık hizmetlerinin verilebilmesi için sağlık çalışanlarının risklerden önemli ölçüde korunarak beden ve ruh sağlıklarının iyi düzeyde olması gerekmektedir. Sağlık çalışanlarının sağlık sektörüne özgü risklere maruz kalmaları topluma sunulan sağlık hizmetlerinin niteliğini önemli ölçüde etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Sağlık çalışanlarının maruz kaldığı risklerden birisi de meslek hastalıklarıdır. Küresel düzeyde ele alındığında Uluslararası Çalışma Örgütüne (UÇÖ) göre, her yıl yaklaşık 1.7 milyon çalışan meslek hastalığı nedeniyle ölmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) verileri incelendiğinde Dünya’da her yıl ortalama 11 milyon çalışanın meslek hastalığına yakalandığı ve bu çalışanların yaklaşık 700 binden fazlasının öldüğü bilinmektedir. Meslek hastalıkları tüm sektörlerde çalışanları etkilediği gibi sağlık çalışanlarını da etkilemektedir.

Çalışmamızda Türkiye’de sağlık çalışanlarının maruz kaldıkları riskler kapsamında sağlık sektörüne özgü meslek hastalıkları hukuki açıdan incelenmiştir.

Sağlık Çalışanları

Sağlık çalışanı kavram olarak geniş bir çalışan grubunu ifade etmektedir. Mevzuatımızda sağlık çalışanı (mensubu) ilk olarak 23.07.1965- 12056 tarih-sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Devlet Memurları Kanunu’nun 36.

maddesinde, III - SAĞLIK HİZMETLERİ VE YARDIMCI SAĞLIK HİZMETLERİ SINIFI başlığı altında, “Sağlık hizmetleri ve yardımcı sağlık hizmetleri sınıfı, sağlık hizmetlerinde (Hayvan sağlığı dahil) mesleki eğitim görerek yetişmiş olan tabip, diş tabibi, eczacı, veteriner hekim gibi memurlar ile bu hizmet sahasında çalışan yüksek öğrenim görmüş fizikoterapist, tıp teknolojisi, ebe, hemşire, sağlık memuru, sosyal hizmetler mütehassısı, biyolog, psikolog, diyetçi, sağlık mühendisi, sağlık fizikçisi, sağlık idarecisi ile ebe ve hemşire, hemşire yardımcısı, (Fizik tedavi, laboratuvar, eczacı, diş anestezi, röntgen teknisyenleri ve yardımcıları, çevre sağlığı ve toplum sağlığı teknisyeni dahil) sağlık savaş memuru, hayvan sağlık memuru ve benzeri sağlık personeli kapsar.” şeklinde düzenlenmiştir. Yine 12.10.2004-25611 tarih-sayılı resmi Gazete’de yayımlanan 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nun 280/2. maddesinde “sağlık meslek mensubu” kapsamında yer alanlar açıkça düzenlenmiştir. Madde hükmüne göre, “Sağlık mesleği mensubu deyiminden tabip, diş tabibi, eczacı, ebe, hemşire ve sağlık hizmeti veren diğer kişiler anlaşılmaktadır”. Diğer bir düzenleme olan 01.08.1998-23420 tarih-sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Hasta Hakları Yönetmeliği’nin 4. maddesinde tanımlanan “personel” kavramı, “Hizmetin, resmi veya özel sağlık kurumlarında ve kuruluşlarında veya serbest olarak sunulmasına bakılmaksızın, sağlık hizmetinin verilmesine iştirak eden bütün sağlık meslekleri mensuplarını ve sağlık meslekleri mensubu olmasa bile sağlık hizmetinin verilmesine sorumlu olarak iştirak eden kimseleri” ifade etmektedir. Her üç düzenlemeye bakıldığında “sağlık çalışanı” kavramının geniş ve dar kapsamlı olarak düzenlendiği görülmektedir. Birleşmiş Milletlerin bağlı kuruluşu olarak faaliyet gösteren ve “Tüm insanların mümkün olan en yüksek sağlık düzeyine ulaşmaları için uluslararası sağlık çalışmalarının yönetimini ve eşgüdümünü sağlamak için kurulan” DSÖ, sağlık çalışanlarını, “temel olarak sağlığı geliştirmek amacıyla faaliyette bulunan tüm insanlar” olarak tanımlamıştır (DSÖ, 2021).

ISCO International Standard Classification of Occupations (Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması-08)’e göre sağlık çalışanları; 1. Sağlık profesyonelleri, 2. Yardımcı sağlık çalışanları, 3. Sağlık hizmetlerinde kişisel bakım çalışanları, 4. Sağlık yönetimi ve destek personeli ve 5. sınıflandırılmayan sağlık hizmeti sağlayıcıları şeklinde sınıflandırılmışlardır (DSÖ, 2013).

Genel olarak değerlendirildiğinde sağlık sektörünün; ayakta sağlık bakım hizmetleri, hastaneler, sağlık bakımı ve yatılı bakım tesisleri, evde bakım hizmetleri, hayvan bakımı ve veterinerlik hizmetleri, çocuk gündüz bakım hizmetleri, toplum beslenme veya barınma programları ile gençler, yaşlılar ve

engelliler için bireysel ve aile hizmetlerinde çalışanlarını kapsadığı söylenebilir (NIOSH, 2016).

Meslek Hastalıkları

Meslek hastalıkları, tüm sektörlerde çalışanların etkilendiği gibi sağlık çalışanlarının da maruz kaldığı en önemli risklerden birisidir ve sağlık sektöründe, sağlık çalışanları farklı türlerde meslek hastalıklarına maruz kalmaktadırlar. Meslek hastalığı bir yönüyle hukuki bir yönüyle de tıbbi yönü bulunan bir kavramdır. Meslek hastalığının, bir hastalık olması ve sigortalının yaptığı iş sırasında maruz kaldığı etmenlerin hastalığın oluşumuna ne kadar etkide bulunduğunun tespiti kavramın tıbbi yönünü oluşturmaktadır. Hukuki açıdan meslek hastalığından bahsedebilmek için mevzuatta belirtilen bazı koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir (Akdeniz, 2015:39-40). Meslek hastalıkları kavramının farklı tanımları yapılmıştır. UÇÖ'ye göre, “ 1981 tarihli İş Güvenliği ve Sağlığı Sözleşmesine dayalı çıkarılan 2002 tarihli Protokole göre “meslek hastalığı” terimi, iş faaliyetinden kaynaklanan risk faktörlerine maruz kalınması nedeniyle meydana gelen her türlü hastalığı kapsamaktadır. Ayrıca UÇÖ'nün 1964 tarihli 121 sayılı İşkazaları Yardımları Sözleşmesinin 6/1. Paragrafına göre, meslek hastalıkları: Belirli koşullar altında her üye; işlemlerde, ticari ilişkilerde ve mesleklerde maddelere ve ya tehlikeli koşullara maruz kalma sonucu ortaya çıkan hastalıkları meslek hastalıkları olarak dikkate alınmalıdır. Ayrıca, belirli bir iş yeri ortamında maruziyet veya iş faaliyeti ile hastalık arasındaki nedensel ilişki ve hastalığın, geriye kalan popülasyon içerisinde maruziyet geçirmiş, ortalama morbiditenin üzerinde sıklığı olan bir grup içinde meydana gelmesi” şeklinde hüküm altına alınmıştır (UÇÖ, 2009). DSÖ'ye göre meslek hastalıkları, “Ortaya çıkması veya maruziyet derecesi çalışma ortamındaki fiziksel, kimyasal, biyolojik, ergonomik, psiko-sosyal ve mekanik risk faktörlerine maruz kalınması nedeniyle insanlarda meydana gelen olumsuz sağlık koşullarıdır” şeklinde tanımlanmıştır (DSÖ, 2002).

Türkiye’de Sağlık Sektöründe Meslek Hastalıkları

Türkiye’de meslek hastalıklarının tespitinin zor olması, çok sayıda işçinin veya kendi hesabına çalışanın meslek hastalığına yakalandığını fark edememesi, meslek hastalıklarının denetimlerinin çok yetersiz olması, meslek hastalıkları ile ilgili verilerin yetersiz olması meslek hastalıklarının tespitini ve izlenmesini zorlaştırmaktadır (Karadeniz, 2012:47). Söz konusu sorunlar Dünyada ve Türkiye’de hala devam etmektedir. Türkiye’de 2017-2022

döneminde sağlık sektöründeki SGK'ya bildirilen meslek hastalığına yakalanan sigortalı sayıları ile meslek hastalığı sonucu ölen sigortalı sayılarına ilişkin SGK kayıtlarında yer alan bazı veriler aşağıda Tablo:1'de gösterilmiştir. Tabloda yer alan 4/a ifadesi 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 4/a maddesinde düzenlenen ve “işçi” olarak sınıflandırılan sigortalıları, 4/b ifadesi ise söz konusu Kanunun 4/b maddesinde düzenlenen “kendi nam ve hesabına bağımsız çalışan” olarak sınıflandırılan sigortalı sayılarını ifade etmektedir.

Sağlık sektörü SGK kayıtlarında Ekonomik Faaliyet Sınıflaması (NACE Rev.2) sisteminde 86-İnsan Sağlık Hizmetleri olarak yer almaktadır.

Tablo 1. Sağlık Sektöründe Çalışan Sigortalılara Ait Meslek Hastalıkları Bilgileri

Yıllar	4/a'lı Bildirilen Sigortalı Sayısı- Ölen Sigortalı Sayıları	4/b'li Bildirilen Sigortalı Sayısı- Ölen Sigortalı Sayıları
2017	2 – 0	0 – 0
2018	5 – 0	0 – 0
2019	4 – 0	1 - 0
2020	119 – 4	0 – 0
2021	82 – 26	0 – 0
2022	39 – 4	0 - 0

Kaynak : 2017-2022 dönemi SGK İstatistik Yıllıkları- İşkazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri. (<https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>)

Tablo:1'de de açıkça görüldüğü gibi 4/b statüsündeki sigortalılara ilişkin hiçbir veri bulunmadığı, 4/a statüsündeki sigortalılara ait verilerin çok yetersiz olduğu görülmektedir.

Sağlık Çalışanları Açısından Meslek Hastalıkları

Sağlık çalışanları açısından risk oluşturan meslek hastalıklarına neden olan faktörler aşağıdaki gibi gruplandırılabilir.

Ergonomik Risk Faktörleri

Sağlık çalışanları çalışma ortamlarında çok sayıda makine ve ekipmanla etkileşim halindedir. Hastaların ve ağır ekipmanların taşınması sırasında dikkat edilmediğinde sağlık çalışanları açısından ciddi ergonomik sorunlar

ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca sağlık hizmetlerinin sürekli ve uzun olması nedeniyle sağlık çalışanlarında bel, omuz ve sırt problemlerinin yanı sıra kas ve iskelet sistemi rahatsızlıkları ortaya çıkmaktadır. Yatan hastaların tedavi ve temizliği sırasında sağlık çalışanları sırt ve bel ağrılarına maruz kalmaktadır. Ofis ortamlarında çalışan sağlık personelinin kullandıkları masa ve sandalyelerinin ergonomik olmaması, uzun çalışma saatleri ve ağır iş yükü gibi faktörler ergonomik sorunlara yol açmaktadır. Sağlık sektörü içerisinde en fazla ergonomik sorunlarla karşılaşanların başında hemşireler gelmektedir (Buzak, vd. 2019:86).

Kimyasal Risk Etmenlerine Bağlı Meslek Hastalıkları

Kimyasal maddeler en fazla akciğerleri etkilemektedirler. Ayrıca sindirim yoluyla ve deriden emilim yoluyla kimyasallar sağlık çalışanlarına uzun süreli ve ciddi düzeyde zarar verebilmektedir. Hastanelerde yer alan laboratuvarlarda kullanılan asidik ve alkali maddeler, boyalar, uçucu nitelikteki organik çözeltiler, hastalık tedavisinde kullanılan ilaçlar, sterilizenler, dezenfektanlar, antiseptikler vb. maddeler sağlık çalışanları açısından alerjik rahatsızlıklara, kansere, çeşitli solunum, sindirim, sinir sistemi ve cilt rahatsızlıklarına neden olmaktadır (Gürer, 2018:10). Özellikle hastanelerde görev yapan sağlık çalışanlarında, gluteraldehit ve iyodin maruziyeti söz konusu olduğunda boğaz ve akciğer bölgesinde lokal yanma, nefes almada güçlük çekme, burun kanaması, baş ağrısı ve bulantı gibi belirtiler ortaya çıkmaktadır. Formaldehit kontakt dermatit, özellikle diyaliz ünitesinde görev yapan sağlık çalışanlarında mesleki astımı tetiklemektedir. Patlayıcı özelliği bulunan etilen oksit, vücuda temas ettiğinde deride yanıklara yol açmakta ve buharlaşması halinde göz ile teması durumunda kornea yırtıklarına neden olmaktadır. Ayrıca sağlık çalışanlarında lateks ürünlerin kullanılması egzama, astım, rinit, konjonktivit ve anafilaksi gibi durumlara neden olabilmektedir (Clerc, 2017:55).

Radyasyona Bağlı Meslek Hastalıkları

Sağlık kurumlarında hastalıkların tespiti aşamasında yüksek düzeyde radyasyon yayan röntgen, BT gibi görüntüleme işlemleri yapılmaktadır. Hergün bu tür görüntüleme işlemlerine maruz kalan sağlık çalışanları yoğun radyasyon nedeniyle kanser, yanık, çeşitli genetik sorunlar vb. hastalıklara yakalanabilmektedirler (Coşkun, 2011:15).

Psiko-Sosyal Risk Etmenleri

Tükenmişlik sendromu, motivasyon kaybı, aşırı stres, konsantrasyon bozukluğu, depresyon ve anksiyete bozuklukları, uyku bozukluğu sağlık çalışanları arasında en yaygın görülen sorunlar arasında yer almaktadır. Sağlıkta çalışanları arasında mobinge (psikolojik taciz) maruz kalma oranı her yıl artmaktadır. Yoğun, yorucu ve sürekli çalışma koşulları, düzensiz çalışma saatleri, bürokratik yoğunluk, ekipman yetersizliği ve görev tanımlarındaki belirsizlikler mobingin artmasına neden olan unsurlar arasındadır (Sahler, vd., 2009). Mobingin sağlık üzerindeki olumsuz etkileri üç ayrı kategoride açıklanabilmektedir. Bunlardan ilki *psikopatik* (anksiyete, apati, kaçınma tepkileri, konsantrasyon problemleri, depresif ruh hali, korku, güvensizlik, uykusuzluk, sinirlilik, melankoli, duygu durum değişiklikleri, tekrarlayan kabuslar), diğeri *psikosomatik* (hipertansiyon, astım atakları, çarpıntı, koroner kalp hastalığı, dermatit, saç dökülmesi, baş ağrısı, kas-eklem ağrısı, denge kaybı, migren, mide ağrıları) ve son olarak *davranışsal* (agresif davranışlar, yeme bozuklukları, alkol kullanımında artış, ilaç kullanımında artış, sigara kullanımında artış, cinsel işlev bozukluğu ve sosyal izolasyon) sorunlara yol açmaktadır (Cassitto, vd. 2011).

Biyolojik Risk Etmenlerine Bağlı Meslek Hastalıkları

Sağlık çalışanlarının meslek hastalığına yakalanmalarına neden olan faktörlerden birisi de biyolojik risk etmenleridir. Sağlık çalışanları, çalışma ortamlarından kaynaklanan virüs, bakteri, mantar vb. enfeksiyona neden olabilecek biyolojik risk etmenlerin tehdidi altındadır. Bu biyolojik maddeler bulaşıcı hastalıklara da neden olmaktadır (İnci, vd. 2009:62). Bu risk etmenlerinin neden olduğu hastalıklar genellikle uzun süre tedaviyi gerektirmektedir. Sağlık çalışanlarında en sık görülen bulaşıcı hastalıklar hepatit B, hepatit C, HIV ve AIDS hastalığıdır (İnci vd., 2019:62). Verem gibi bazı enfeksiyonlar meslek hastalığını tetikleyici özelliklere sahiptir. Bakteri veya virüslerin vücuda girmeleri de (bulaşmaları) hastalığa neden olmaktadır. Sağlık çalışanlarının görev yaptıkları sağlık birimlerinde hastalıkların bulaşma riski oldukça yüksektir. Solunum yoluyla veya hastaya ait kan ve vücut sıvılarının sağlık çalışanlarına teması enfeksiyona neden olabilmektedir. Hastane çalışanlarının kesici ve delici alet yaralanmaları sonucu kanla ve enfekte vücut sıvılarıyla bulaşabilecek enfeksiyonların oluşmasında ciddi bir risk oluşturduğu bilinmektedir (Çelik vd., 2010:1250).

Fiziksel Risk Etmenlerine Bağlı Meslek Hastalıkları

Sağlık çalışanları açısından gürültü önemli bir risk etmenidir. Gürültünün uyku bozuklukları, kardiyovasküler ve psikososyal bozukluklar, sosyal yaşamda performans düşüklükleri gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır (Vehid, vd. 410-411). Sağlık çalışanlarının maruz kaldığı yüksek gürültü düzeyleri, yetersiz aydınlatma, çalışanların konforuna uygun olmayan havalandırma sistemleri, çalışanlarda işitme kaybına, zihinsel algı düzeylerinin zayıflamasına, sağlık çalışanlarının psikolojilerinin bozulmasına yol açmaktadır.

Türk Hukukunda Meslek Hastalıkları

Kavramsal Çerçeve

Meslek hastalığı kavramı, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (5510 sayılı Kanun) açısından, çalışanların sigortalılık statüsüne göre Kanunun 4/a maddesinde düzenlenen işçiler ve Kanunun 4/b maddesinde düzenlenen bağımsız çalışanlar açısından uygulanan kısa vadeli sigorta kolları arasında yer almaktadır. Yine meslek hastalığı kavramı 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu'nda (6331 sayılı Kanun) düzenlenmiştir. Buna göre 5510 sayılı Kanunun 14/1. maddesine göre meslek hastalığı “...sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal engellilik halleridir”. 6331 sayılı Kanunun 3/1-l maddesine göre meslek hastalığı “*çalışanın mesleki risklere maruziyeti sonucunda ortaya çıkan hastalık*” şeklinde tanımlanmıştır (Centel, 2021:221).

Meslek Hastalığının Unsurları

Meslek hastalığının dört temel unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar aşağıda açıklanmıştır.

Sigortalı Olma

5510 sayılı Kanun'un 14/1. maddesine göre, bir hastalığın meslek hastalığı sayılabilmesi için meslek hastalığına yakalanan kişinin 5510 sayılı Kanuna göre 4/a veya 4/b statüsünde sigortalı olması gerekmektedir (Akdeniz, 2015:50).

Hastalığın İşin Niteliği veya İşin Yürütüm Koşullarına Bağlı Olarak Ortaya Çıkması

5510 sayılı Kanun açısından bir hastalığın “*sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden*” ortaya çıkması halinde sözkonusu hastalığın “meslek hastalığı” sayılacağı hükmedilmiştir. Türkiye’de meslek hastalıklarının tespiti liste yöntemi ile belirlenmiştir. Sigortalıların maruz kaldığı hastalığın hangi hallerde meslek hastalığı sayılacağı ve meslek hastalıklarının hangi çalışma koşullarında ortaya çıkabileceği “*Çalışma Gücü ve Meslekte Kazanma Gücü Kaybı Oranları Tespit İşlemleri Yönetmeliğinde*” açıkça düzenlenmiştir. Meslek hastalıkları, sözkonusu Yönetmeliğin ekinde (Ek-2)’de beş grup altında belirlenmiştir. Buna göre meslek hastalıkları; A grubu (kimyasal maddeler nedeniyle meydana gelen hastalıklar), B grubu (mesleki cilt hastalıkları), C grubu (pnömokonyozlar ve diğer mesleki solunum sistemi hastalıkları), D grubu (mesleki bulaşıcı hastalıklar) ve E grubu (fiziksel etmenlere bağlı ortaya çıkan meslek hastalıkları) şeklinde liste halinde düzenlenmiştir (Sözer, 2019:361).

Sigortalının çalıştığı işten dolayı bir meslek hastalığına yakalandığının tespitinde izlenecek yöntem 5510 sayılı Kanunun 14/2. maddesinde düzenlenmiştir. Sigortalının yakalandığı meslek hastalığının tespiti sağlık kurulu raporu ile belirlenmektedir. Maddeye göre, “*Sigortalının çalıştığı işten dolayı meslek hastalığına tutulduğunun; a) Kurumca yetkilendirilen sağlık hizmet sunucuları tarafından usûlüne uygun olarak düzenlenen sağlık kurulu raporu ve dayanağı tıbbî belgelerin incelenmesi, b) Kurumca gerekli görüldüğü hallerde, işyerindeki çalışma şartlarını ve buna bağlı tıbbî sonuçlarını ortaya koyan denetim raporları ve gerekli diğer belgelerin incelenmesi sonucu Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Kurulu tarafından tespit edilmesi zorunludur.*” Ayrıca meslek hastalıkları ile ilgili çıkan uyuşmazlıklarda izlenecek yöntem yine 5510 sayılı Kanunun 14/son maddesinde, “*Yönetmelikte belirlenmiş hastalıklar dışında herhangi bir hastalığın meslek hastalığı sayılıp sayılmaması hususunda çıkabilecek uyuşmazlıklar, Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulunca karara bağlanır.*” şeklinde düzenlenmiştir. Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulunun kararına karşı iş mahkemesine başvurulabilmektedir.

İşten ayrıldıktan sonra sigortalının meslek hastalığına yakalandığını iddia etmesi durumunda izlenecek süreç 5510 sayılı Kanunun 14/3. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre “*sigortalıların gereken evrak ile birlikte önce*

SGK'ya başvurmaları gerekmektedir. Herhangi bir meslek hastalığının klinik ve laboratuvar bulgularıyla belirlendiği ve meslek hastalığına yol açan etkenin işyerin deki inceleme sonunda saptandığı hallerde, meslek hastalıkları listesindeki yükümlülük süresi aşılmış olsa bile, söz konusu hastalık SGK'nın veya ilgilinin başvurusu üzerine Sosyal Sigorta Yüksek Sağlık Kurulunun onayı ile meslek hastalığı sayılmaktadır". Aynı maddenin devamında "Meslek hastalığı, işten ayrıldıktan sonra meydana çıkmış ve sigortalı olarak çalıştığı işten kaynaklanmış ise, sigortalının 5510 sayılı Kanunla sağlanan haklardan yararlanabilmesi için, eski işinden filen ayrılmasıyla hastalığın meydana çıkman arasında bu hastalık için yukarıda sözü edilen Yönetmelikte belirtilen süreden daha uzun bir zamanın geçmemiş olması gerekmektedir." Bu süreye yükümlülük süresi denmektedir.

Bedensel ve Ruhsal Zarara Uğrama

Sigortalının yakalandığı meslek hastalığı nedeniyle bedensel veya ruhsal yönden zarara uğramış olması gerekir. Sigortalının uğradığı bedensel veya ruhsal zarar kalıcı veya geçici olabilir (Şakar, 2017:197).

Meslek Hastalığı ile Zarar Arasında Nedensellik Bağının Bulunması

Sigortalının uğradığı bedensel veya ruhsal zarar, sigortalının maruz kaldığı meslek hastalığının sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. Sigortalının uğradığı zarar ile maruz kaldığı hastalık arasında uygun neden sonuç bağlantısı (illiyet) bulunmalıdır (Tuncay ve Ekmekçi, 2023: 380).

SONUÇ

Her yönüyle toplumu ve bireyi zarara uğratan meslek hastalıkları, çalışma ortamında bulunan çalışma koşullarından ve çalışan bireylerden kaynaklanan sorunlar nedeniyle meydana gelmektedir. İş yerindeki birçok etken meslek hastalıklarının meydana gelişinde en temel unsurlardır. Günümüzde Türkiye'de ve tüm dünyada iş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri ve yönetim sistemleri ile meslek hastalıklarının azalabileceği öngörülse de meslek hastalıklarının belli bir düzeyde kontrol altına alınabildiği görülmektedir. Sağlık çalışanları çok geniş bir kesimi ifade etmektedir ve sağlık çalışanlarının mesleki riskleri diğer sektörlerde çalışanların risklerine göre oldukça farklı özellikler göstermektedir. Türkiye'de sağlık sektöründe çalışanların meslek hastalıklarına ilişkin kayıtları oldukça yetersizdir.

KAYNAKLAR

- Akdeniz, A. L. (2015). Meslek Hastalığı Kavramı Üzerine. İstanbul: Beta Yayıncılık
- Beyan, A.Ç., Çımrın, A.H., Savuran, H.D., Tuncer, A.B., Ünlü, S. & Aydemir, H., 2019. Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerde latekse bağlı alerjik yakınmaların anket yöntemi ile değerlendirilmesi. *Karaelmas İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 3(1), 13-19.
- Buzak, A., Ağuş, M. & Celep G. (2019). Sağlık çalışanlarında ergonomik risklerin değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Fen ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 84-90.
- Cassitto M. G., Fattorini E., Gilioli R., Rengo C., Gonik V. & di Perfezionamento I. C. (2003). Psychological Harassment At Work. World Health Organization Protecting Workers' Series (4). http://www.who.int/occupational_health/publications/en/pwh4e.pd. (Erişim tarihi: 01.12.2023).
- Centel, T. (2021). Türk Sosyal Güvenlik Hukuku. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Clerc, F., Bertrand, N.J.H. & La Rocca, B. (2017). Taking multiple exposure into account can improve assessment of chemical risks. *Ann Work Expo Health*, 62 (1), 53-61.
- Coşkun, Ö. (2011). İyonize radyasyonun biyolojik etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Teknik Bilimler Dergisi*, 1(2).
- Çelik, Y., Akduman, D. & Kıran, S. (2010). Sağlık çalışanları ve öğrencilerin kan ve vücut sıvılarıyla bulaşan enfeksiyonlar, enfeksiyon kontrol önlemleri hakkındaki bilgi düzeyleri, temas sıklıkları, serolojik durumları ve hepatit B aşılama durumlarının değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 30(4), 1246-1255.
- Dünya Sağlık Örgütü (2002). Occupational Health. A Manuel for Primary Health Care Workers. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/200733/dsa191.pdf?sequence=1> (Erişim tarihi: 01.02.2024).
- Dünya Sağlık Örgütü (2013). Definition and List of Health Professionals. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK298953/> (Erişim tarihi: 01.02.2024).
- Dünya Sağlık Örgütü (2021). Health Workforce-Related Terminology. Terminology Work Carried Out by the WHO Language Department at the Request of the Health Workforce Department. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/health-workforce/hwp/202100608-health-workforce-terminology.pdf?sfvrsn=b5d2808d_3&download=true. (Erişim tarihi: 01.02.2024)
- Gürer, A. (2018). Sağlık hizmetlerinde çalışan güvenliği. *Journal of Health Services and Education*. 2(1), 9-14.
- İnci , M., Aksebzeci , A.T., Yağmur, G., Kartal, B., Emi roğlu, M. & Erdem, Y., 2009. Hastane Çalışanlarında HBV, HCV ve HIV Seropozitifliğinin Araştırılması. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*. 66(2), ss. 59-66.

- Karadeniz, O. (2012). Dünya’da ve Türkiye’de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği. *Çalışma ve Toplum*, 3 (34), 15-75
- NIOSH. (2016). Help Set the Research Agenda for the Healthcare and Social Assistance Sector. <https://blogs.cdc.gov/niosh-science-blog/2016/07/11/nora-hc/> (Erişim tarihi:02.01.2024)
- Sahler, B., Dubois, A., Journoud, S. & Pelletier, J. (2009). A Guide to the Business Case for Mental Health. Essen: European Network for Workplace Health Promotion. https://www.enwhp.org/resources/toolip/doc/2018/04/23/mentalhealth_broschuer_e_arbeitgeber.pdf. (Erişim tarihi:01.11.2023).
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2017). SGK İstatistik Yıllıkları (İşkazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri). <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4> (Erişim tarihi: 15.02.2024)
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2018). SGK İstatistik Yıllıkları (İşkazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri). <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4> (Erişim tarihi: 15.02.2024)
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2019). SGK İstatistik Yıllıkları (İşkazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri). <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4> (Erişim tarihi: 15.02.2024)
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2020). SGK İstatistik Yıllıkları (İşkazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri). <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4> (Erişim tarihi: 15.02.2024)
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2021). SGK İstatistik Yıllıkları (İşkazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri). <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4> (Erişim tarihi: 15.02.2024)
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2022). SGK İstatistik Yıllıkları (İşkazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri). <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4> (Erişim tarihi: 15.02.2024)
- Sözer, A. N. (2019). Türk Sosyal Sigortalar Hukuku. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Şakar, M. (2017). *Sosyal Sigorta Uygulamaları*. İstanbul:Beta Yayınları
- Tuncay, C. & Ekmekçi, Ö. (2023). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (2009). Identification and Recognition of Occupational Diseases: Criteria for Incorporating Diseases in the ILO List of Occupational Diseases. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@safework/documents/meetingdocument/wcms_116820.pdf. (Erişim tarihi:02.01.2024)
- Vehid, S., Erginöz, E., Yurtseven E, Çetin E, Köksal S. & Kaypmaz A. (2011). Noise Level of Hospital Environment. https://www.researchgate.net/publication/274763070_Noise_Level_of_Hospital_Environment. (Erişim tarihi:01.10.2023).

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ

Özlem KUVAT

- ❖ Kurum Bilgisi: Balıkesir Üniversitesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler ABD, Balıkesir/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0001-7017- 4557
- ❖ Mail: ohasgul@balikesir.edu.tr

Gül SEZGİN

- ❖ Kurum Bilgisi: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Doktora Öğrencisi, Balıkesir/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0009-0004-4307-615X
- ❖ Mail: gulsezgin@balikesir.edu.tr

1. Bankacılık Sektöründe Çevresel Sürdürülebilirlik

İnsanlık tarihi boyunca çevresel sorunlar hemen hemen her çağda çözülmesi gereken problemler olarak ele alınmaktadır. Özellikle Endüstri Devriminin başlaması ile birlikte günden güne artmaya devam eden sanayileşme pek çok çevresel sorunu da beraberinde getirmiştir. Sanayileşmede yaşanan yarışın küresel bir boyuta erişmesi doğal yaşamın ve ekosistemin dengesinin bozulmasına zemin hazırlamıştır. Artan nüfus ile birlikte insan ihtiyaçları da artmış, görünürde bu ihtiyaçlara cevap vermek amacını taşıyan fakat esasında daha fazla kar elde etme güdüsüyle faaliyet sürdüren işletmelerin çevre duyarlılığı taşımadan yürüttükleri eylemler ne yazık ki kalıcı çevre tahribatına yol açmıştır. Bu durum diğer yandan doğada kıt bulunan kaynakların azalmasına ya da tamamen yok olmasına da neden olmuştur. Hem küresel çevre aksiyonları, hem farkındalık toplantıları hem de ülkeler düzeyinde yürütülen çevre üzerine çalışmalar, çevreye duyarlı davranma konusunda işletmeleri bir dizi regülasyona tabi tutmaktadır. Geline nokta uluslararası düzenlemeler, norm ve standartlar işletmelerin faaliyet ve yatırımlarını planlarken aldıkları kararlarda hem kendi varlıklarını devam ettirmelerine imkân verecek hem de çevreyi daha yaşanabilir kılacak şekilde oluşturulmasını zorunlu hale getirmektedir. İnsanların artan çevre bilinci, çevresel olaylara verilen tepkiler, işletmeleri yapmış olduğu faaliyetleri sorgulamaya itmiştir. Bu durum da işletmelerin mevcut stratejilerini çevre odaklı hale getirmeye zorunlu kılmıştır (Şenocak ve Bursalı, 2018). Pek çok işletme, uzun vadeli bakış açısıyla, sürdürülebilir iş uygulamalarını benimsemeye başlamıştır. Son zamanlarda iklim değişikliğine dikkat çekmek, yaşadığımız çevrenin korunması ve gelecek nesillere aktarılması düşüncesi çevresel sürdürülebilirlik kavramına olan ilgiyi arttırmıştır.

Sürdürülebilirlik kavramı; “ekolojik, ekonomik ve sosyal koşulları devam ettirilebilir bir dünyayı, gelecek nesillere bırakmak” olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik kavramı yalnızca bugünün değil aynı zamanda gelecek tüm kuşakları da ilgilendirmektedir (Güner, 2020). Sürdürülebilirlik kavramı çevresel (ekolojik), ekonomik ve sosyal boyut olmak üzere üç ana boyutta incelenir. Çevresel boyut; İşletmelerin faaliyetlerini yürütürken bulundukları çevreye zarar vermeden ya da en az zararlı yürütmesi olarak tanımlanabilir. Ayrıca çevresel sürdürülebilirlik kapsam olarak kıt olan doğal kaynakların korunarak gelecek nesile

aktarılmasını, hayvan-bitki popülasyonunun korunmasını ve insan haklarına önem verilmesini de içermektedir. Ekonomik boyut; gelecek nesillerinde tüketim ve refah düzeyinin bugüne kıyasla azalmayacak biçimde ekonomik büyüme odaklı olarak günümüzde almamız gereken önlemleri içermektedir. Sosyal boyut; tüm toplumlar için sağlanan sağlık, hayat ve eğitim kalitesinin toplumları doyum noktasına ulaşması konusu odak noktasını oluşturur (Abdulhamit ve Kamacı, 2020).

Bankacılık sektörü artan rekabet ve ekonomik sınırlılıklar sebebiyle sürekli olarak gelişme gösteren bir sektör haline gelmiştir. Bu gelişme dahilinde bankaların sunmuş olduğu hizmetler çevreye, insan haklarına hatta sosyal adalete zarar verebileceği düşünülmektedir. Bu sebeple pek çok banka sunmuş olduğu finansal hizmetlerin yanında çevresel ve sosyal sonuçlarına da önem vermeye başlamıştır. Bunun bilincinde olan bankalar itibarlarını ve müşterilerini kaybetme risklerini en aza indirmek için çevre birimleri gibi birimler kurmaya başlamıştır. Bunun yanında bazı bankalar sürdürülebilirlik raporlarını yayınlamakta ve müşterilerine çevre dostu finansal ürünler sunmaya başlamıştır (Kaya, 2010).

Sürdürülebilirlik konusunda yer alan raporlarda elbette pek çok kriter yer almaktadır. Bu kriterlerin hangisinin tercih edileceği, nasıl raporlanacağı ve objektif olarak değerlendirmeye tabi tutularak sürdürülebilirlik çerçevesinde kabul görecektir tek bir kritere (ölçüt, gösterge) dönüştürülmesi gerekmektedir. Çok kriterli karar alma modeli; birden fazla kriter için çok sayıdaki somut seçeneğin en iyiden en kötüye doğru sıralanmasını amaçlayarak işletme sorunlarının çözümü için kişilere ve kurumlara yardımcı olabilen model olarak görülmektedir (Erol, Sencer ve Sarı, 2011). Bu açıdan değerlendirildiğinde çok kriterli karar alma modelleri sürdürülebilirlik çalışmalarında uygun bir yöntem olarak görülmektedir (Singh, Murty, Gupta ve Dikshit, 2007). Bu çalışmada çevresel sürdürülebilirlik göstergeleri açısından bankaların performans sıralamasını tespit etmek amacıyla BİST XUBank endeksinde yer alan bankaların çevresel sürdürülebilirlik raporlarından istifade edilerek, çok kriterli karar verme yöntemlerinden Gri ilişkisel analiz (GİA, Grey Relational Analysis, GRA) ve CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) modelleri kullanılmıştır. Çalışmanın devam eden kısımlarında yöntem, analiz ve bulgulara yer verilerek çıktı sonuçları değerlendirilmiştir.

2. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri

Çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV) kişilerin en faydalı kararları verebilmeleri için geliştirilmiş algoritmalarlardır. Çok kriterli karar verme yöntemleri ile birden fazla ölçütün optimizasyonunu yapılarak mümkün çözüm kümeleri için sıralama yapılarak içerisinde iyi seçeneğin seçilmesi sağlanmaktadır. Seçilecek yöntemin belirlenmesinde karar probleminin yapısı ve süreç özellikleri dikkate alınmaktadır. (Dalbudak ve Rençber, 2022). Bu çalışmada sıralamanın sağlanması için literatürde çok sayıda uygulama örneği bulunan ve hesaplama kolaylığı sağlayan Gri İlişkisel Analiz yöntemi seçilmiştir. Yöntem hem eşit kriter ağırlık olarak hem de CRITIC ağırlıklı yöntem ile ayrı ayrı uygulanmış eldeki sonuçlar karşılaştırılmıştır.

2.1.Gri İlişkisel Analiz Yöntemi

Gri ilişkisel analiz gri sistem modellemesinin alt konularından biridir ve gri bir sistemde yer alan her bir faktör ile referans serisi adı verilen kıyaslama faktör serisi arasındaki ilişkinin derecesini belirlemekte kullanılan bir yöntemdir. Burada yer alan her bir faktör dizi olarak tanımlanmaktadır. Faktörlerin arasındaki etki derecesi de gri ilişkisel derece olarak isimlendirilmektedir (İç ve Yıldırım, 2012). Çok kriterli karar verme problemlerinde kullanılan GİA yaklaşımı karar verme, modelleme ve tahminleme gibi alanlarda uygulanabilmektedir. Bu yöntemde gri ilişki prensibi, problemi oluşturan elemanlar arasındaki belirsizlikleri ifade etmektedir. Ele alınan göstergeler için en iyi performansı gösteren ideal değerler bir referans seti olarak belirlenmektedir ve seçeneklerin bunlara göre karşılaştırılması yapılmaktadır (Gök Kısa, 2021). Aşamaları aşağıda verilmektedir:

Aşama 1: Bir karar problemine ait bilgi matrisinde satırlar (m) karar birimini ve karşılaştırması yapılacak sütunlar (n) kriter yani gösterge serisini ifade etmektedir. Bu şekilde X_i matrisi ile ifade edilen Denklem 1’de verilen karar matrisi oluşturulmuş olur (Türe, 2019):

$$X_i = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(n) \\ x_2(1) & x_2(2) & \dots & x_2(n) \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_m(1) & x_m(2) & \dots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad (1)$$

Karar probleminde $x_0(j)$, j . kriterin normalleştirilmiş değerler içindeki en büyük olanını ifade etmektedir. Referans serisi de $x_0 = (x_0(j)) j = 1, 2, \dots, n$ şeklinde gösterilir. Referans serisi burada karar matrisine eklenir ve karşılaştırma matrisi elde edilir (Yıldırım ve Önder, 2014). Kriter tipiyle ilişkili olarak üç farklı koşula göre normalleştirme işlemi uygulanmaktadır. Amaçlara göre yapılan hesaplamalar Denklem 2, 3 ve 4'te verilmektedir. Buradaki $x_{ob}(j)$ belirlenen optimum değer olup j kriterinin hedef değeridir. Bu değer $\max_j x_i(j) \geq x_{ob}(j) \geq \min_j x_i(j)$ koşulunu sağlamaktadır (Ayçin, 2020):

$$\text{Fayda durumu için } x_i^* = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (2)$$

$$\text{Maliyet durumu için } x_i^* = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (3)$$

$$\text{İdeal değer in daha iyi olma durumu için } x_i^* = \frac{x_i(j) - x_{ob}(j)}{\max_j x_i(j) - x_{ob}(j)} \quad (4)$$

Elde edilen normalize matris X^* gösterimi Denklem 5'te verilmektedir (Özçelik ve Avcı Öztürk, 2014):

$$X^* = \begin{bmatrix} x_1^*(1) & x_1^*(2) & \dots & x_1^*(n) \\ x_2^*(1) & x_2^*(2) & \dots & x_2^*(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m^*(1) & x_m^*(2) & \dots & x_m^*(n) \end{bmatrix} \quad (5)$$

Aşama 2: Fark matrisinin oluşturulması için $\Delta_{0i}(j)$ değeri x_0^* ile x_i^* arasındaki mutlak farkın alınmasıyla hesaplanır. Bu hesaplamalar aşağıda verilen Denklem 6'da gösterilmektedir (Özçelik ve Avcı Öztürk, 2014):

$$\Delta_{0i} = |x_0^*(j) - x_i^*(j)|$$

$$\Delta_{0i} = \begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \dots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \dots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & \dots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix} \quad (6)$$

Aşama 3: Gri ilişkisel katsayı matrisinin elemanları aşağıda verilen Denklem 7 kullanılarak hesaplanır. Eşitlikte yer alan ρ parametresi ayırıcı katsayı olup $1 > \rho > 0$ aralığında değerler alır çünkü $\rho = 1$, karşılaştırma ortamı değişmez; $\rho = 0$ olduğunda karşılaştırma ortamı ortadan kalkar. Literatürde genellikle $\max_{\forall i} \max_{\forall j} \Delta_{oi}(j)$ etmek uç değerinin etkisini azaltmak için $0,5$ 'in kullanıldığı görülmektedir (Chang, ve Lin, 1999):

$$\gamma_{oi}(j) = \frac{\min_{\forall i} \min_{\forall j} \Delta_{oi}(j) + \rho \max_{\forall i} \max_{\forall j} \Delta_{oi}(j)}{\Delta_{oi}(j) + \rho \max_{\forall i} \max_{\forall j} \Delta_{oi}(j)} \quad (7)$$

Aşama 4: Gri ilişkisel derece bir sistemde yer alan x_i^* serisi ile x_0^* referans serisi arasındaki geometrik benzerliği dikkate alan bir ölçüdür. Gri ilişkisel derecenin büyük olması bunların arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Eğer karşılaştırılan iki seri birbirinin aynı ise gri ilişkisel derece 1 değerini almaktadır. Gri ilişkisel derece karşılaştırması yapılan serinin referans seriye ne kadar benzer olduğunu gösterir (İç ve Yıldırım, 2012). Eğer karar kriterleri eşit ağırlığa sahipse gri ilişki derecesi Denklem 8'de verildiği gibi hesaplanabilmektedir (Büyükgebiz Koca ve Tunca, 2019):

$$\Gamma_{oi} = 1/n \sum_{j=1}^n \gamma_{oi}(j) \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (8)$$

Eğer her bir kriterin ağırlığı farklıysa, kriterin gri ilişki katsayı değeri ile kriterin önemini gösteren $w_i(j)$ ağırlığı çarpılır ve gri ilişki derecesi Denklem 9'da verildiği şekilde bulunabilir (Büyükgebiz Koca ve Tunca, 2019):

$$\Gamma_{oi} = \sum_{j=1}^n [w_i(j) \cdot \gamma_{oi}(j)] \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (9)$$

2.2.CRITIC Yöntemi

Çok kriterli karar verme problemlerini çözmek için uygun bir istatistiksel ağırlıklandırma yönteminin seçilmesi, öngörülemeyen sonuçları ortaya çıkarma potansiyeli nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Ağırlıkların belirlenmesinde kullanılabilecek çeşitli subjektif ve objektif yaklaşımlar mevcuttur. Subjektif ağırlıklandırma karar vericinin uzmanlığına ve muhakemesine dayanırken, objektif ağırlıklandırma niceliksel hesaplama dayanmaktadır. CRITIC yöntemi de nesnel ağırlıkların belirlenmesinde en yaygın kullanılan teknikler olarak öne çıkmaktadır (Özari, Can ve Alıcı, 2023). CRITIC yöntemi Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis tarafından

1995 yılında önerilmiştir (Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis, 1995). Yöntem temelde istatistiksel bir yaklaşımdır ve korelasyon yöntemleri sınıfına aittir ve hesaplama kolaylığı avantajı bulunmaktadır. Karar verme probleminin yapısında yer alan karşıtlığın yoğunluğunu ve çatışmayı kullanarak nesnel bir ağırlıklandırma yapmaktadır. Kriter karşıtlığını ölçmek için her bir kriter için normalleştirilmiş değerlerin sütunlara göre standart sapması ve tüm bu çiftlerin korelasyon katsayıları kullanılır (Mitra, 2021). Bu ağırlıklandırma yöntemi Diakoulaki tarafından (1995) yılında önerilmiştir. Yöntemde Denklem (1)'de verilen karşılaştırma matrisi ele alınmaktadır. CRITIC yönteminin işlem adımları aşağıdaki gibidir (Diakoulaki vd., 1995):

Aşama 1: Karar matrisinde fayda kriterleri Denklem 10 ve maliyet kriterleri Denklem 11 aracılığı ile normalize edilir (Akyüz ve Aka: 2017).

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \dots \quad (10)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \dots \dots \quad (11)$$

Aşama 2: J'inci kriterin içerdiği bilgi miktarı Q_j , Denklem 12 kullanılarak belirlenir. Burada hesaplanışı Denklem 13'te verilen σ_j , j'inci kriterin standart sapmasıdır ve RR_{jk} , i'inci ve k'nınci kriterler arasındaki korelasyon katsayısıdır (Mitra, 2021):

$$Q_j = \sigma_j \cdot \sum_{k=1}^n (1 - R_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (12)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (13)$$

Aşama 3: Kriterlerin objektif ağırlıklarının Denklem 14 yardımı ile hesaplanır. Q_j 'nin daha yüksek değeri, verilen kriterin daha fazla miktarda bilgi içerdiği anlamına gelir; bu da, söz konusu karar problemi için verilen kriterin daha büyük önemi anlamına gelir (Mitra, 2021):

$$W_j = \frac{Q_j}{\sum_{j=1}^n Q_j} \quad (14)$$

2. Bankacılık Uygulaması

Bu çalışmada çevresel sürdürülebilirlik performansının değerlendirilmesi için bankaların entegre faaliyet raporları 2023 yılı verileri dikkate alınmıştır. Verileri elde edilebilen Akbank (AKBNK), Albaraka Türk

Katılım Bankası (ALBRK), Şekerbank (SKBNK), Türkiye Garanti Bankası (GARAN), Türkiye Halk Bankası (HALKB), Türkiye İş Bankası (ISATR), Türkiye Vakıflar Bankası (VAKBN) Yapı ve Kredi Bankası (YKBN) arasında sıralama gerçekleştirilmiştir. Bankaların sıralanması probleminde çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin 5 kriter değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmada dikkate alınan göstergeler ve bunların kodları Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Çevresel Sürdürülebilirlik Göstergeleri

		Göstergeler
1	ETUK	Direkt ve Direkt Olmayan Enerji Kullanımı -Elektrik kilowat
2	DTUK	Direkt ve Direkt Olmayan Enerji Kullanımı -Doğalgaz metre küp
3	SGE	Sera Gazı Emisyonları
4	ST	Su Tüketimi Şebeke Suyu Kullanımı
5	TA	Atık Yönetimi

Çalışmada öncelikle göstergelere ilişkin tanımlayıcı istatistikler belirlenmiştir. Elde edilen değerler Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. Çevresel Sürdürülebilirlik Göstergeleri İçin Tanımlayıcı İstatistikler ve CRITIC Ağırlıkları

No	Kod	Yön	Ortalama	Değişim Aralığı	Standart Sapma
1	ETUK	min	92728094,09	398602023,00	136865210,70
2	DTUK	min	10259907,63	47733571,89	16171145,71
3	SGE	min	4366716,43	12803101,01	5146921,98
4	ST	min	89580117,29	377234603,00	129955773,14
5	TA	min	67438799,08	313500982,09	106076403,27

Elde edilen sonuçlara göre bankaların çevresel sürdürülebilirlik göstergelerine göre değişkenliğin yüksek olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca çalışmada farklı birimlere sahip kriterlerin birlikte değerlendirilmesi söz konusu olduğu için ÇKKV yöntemlerin kullanımıyla performans sıralaması gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle çevresel sürdürülebilirlik göstergelerinin ağırlıklarının belirlenebilmesi için CRITIC yönteminin aşamaları uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’te verilmektedir.

Tablo 3. Çevresel Sürdürülebilirlik Göstergeleri İçin CRITIC Ağırlıkları

No	Kod	CRITIC Ağırlıkları	CRITIC Sıra
1	ETUK	0.287	1
2	DTUK	0.280	2
3	SGE	0.120	4
4	ST	0.119	5
5	TA	0.194	3

CRITIC yönteminin kullanımıyla elde edilen sonuçlara göre en yüksek değer alan gösterge “ETUK” kriteridir. Onu izleyen kriterler “DTUK”, “TA”, “SGE” ve “ST” kriterleridir. Kriter ağırlıkları genel olarak birbirine yakın değerler almıştır.

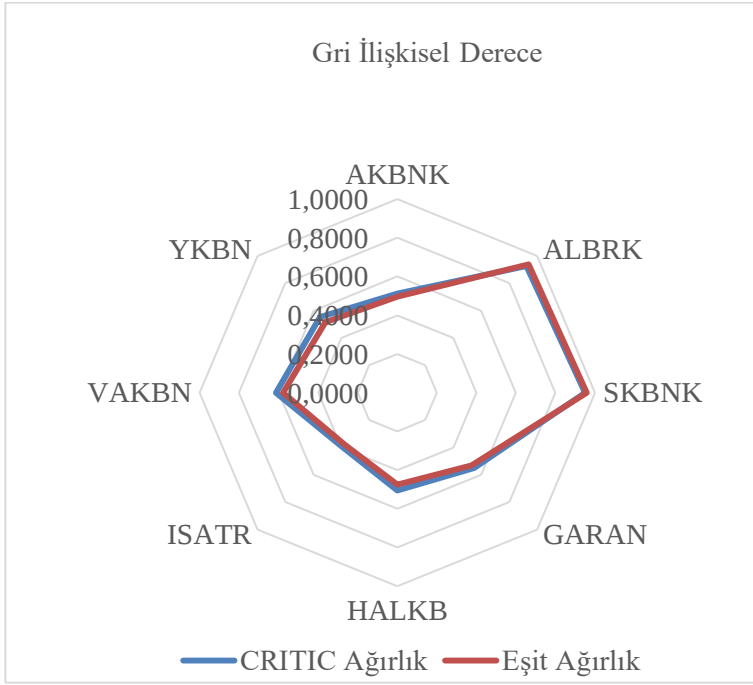
Çalışmada sıralamanın elde edilebilmesi için GİA yönteminde yer alan gri ilişkisel derece Γ_{0i} değeri yukarıda verilen eşitlikler yardımıyla belirlenmiştir. Bu değerlere göre bankalar için sıralamalar yapılmıştır. Aşağıda verilmekte olan Tablo 4.’te bankalara ait elde edilen değerler ve performans sıralaması verilmektedir.

Tablo 4. CRITIC ve Eşit Ağırlık_GİA için Sıralama

	Eşit Ağırlık_GİA		CRITIC_GİA	
	Γ_{0i}	sıra	Γ_{0i}	sıra
AKBNK	0.4958	6	0.5107	6
ALBRK	0.9375	2	0.9252	2
SKBNK	0.9578	1	0.9499	1
GARAN	0.5305	4	0.5493	5
HALKB	0.4749	7	0.5055	7
ISATR	0.3769	8	0.3959	8
VAKBN	0.5778	3	0.6136	3
YKBN	0.5157	5	0.5513	4

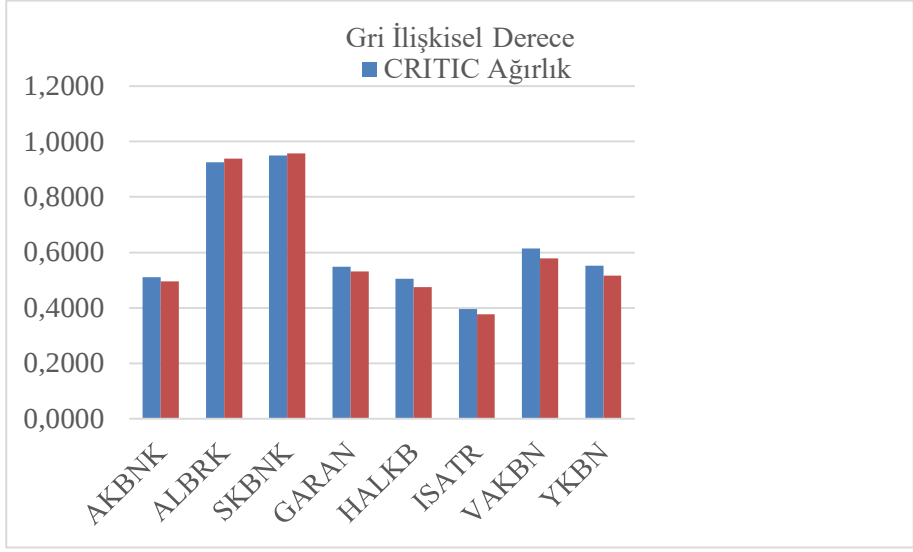
Eşit ağırlıklı ve CRITIC kriter değerlendirmeli GİA yöntemi kullanılarak bankaların çevresel sürdürülebilirlik sıralaması sonucunda ilk sırada SKBNK yer alırken O’nu, ALBRK ve VAKBNK izlemiştir. İlk üç sıra her iki yönetime göre aynıdır. Özellikle ilk iki bankanın diğerlerine göre yüksek ilişki derecesine sahip olması dikkat çekmektedir. Bankaların

sıralanışının bu iki yönetime göre radar ve histogram görünümü aşağıda verilmekte olan Şekil 1 ve Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 1. Radar Grafiği

Radar grafiğine göre CRITIC ağırlıklandırma ve eşit ağırlıkla elde edilen sonuçların birbirine ne kadar yakın sonuçlar verdiği görülmektedir. Grafiğe göre ilk iki sırada yer alan SKBNK ve ALBRK’ın diğerlerinden farklılaşarak uzak eksenlere yerleştiği göze çarpmaktadır. Bankalardan AKBNK, GARAN, HALKB, ISATR, VAKBN, YKBN birbirine ve merkeze daha yakın eksenlerde yer almışlardır.

Şekil 2. Histogram Grafiği

Histogram grafiğine göre yöntemlere göre elde edilen sıralamalar ve bu sıraların değişimi görülmektedir. Grafiğe göre ilişkisel dereceler her iki yöntemde çok benzerdir. Bir tek küçük bir değer aralığıyla dördüncü ve beşinci banka sıralaması farklılaşma göstermiştir.

3.Değerlendirme Ve Sonuç

Bu çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden uygulama kolaylığı olan eşit ağırlıklı ve CRITIC tabanlı GİA yöntemi kullanılarak BİST XUBank endeksinde yer alan bankalar için çevresel sürdürülebilirlik göstergelerine dayalı olarak performans sıralaması yapılmıştır. Öncelikle eşit ağırlıklı kriterlere göre GİA analizi yapılarak sıralama elde edilmiştir. Daha sonra CRITIC yöntemiyle göstergelere ilişkin ağırlık değerleri bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre en yüksek değer alan ve birinci sırada yer alan gösterge “ETUK” Direkt ve Direkt Olmayan Enerji Kullanımı -Elektrik” kriteridir. Onu izleyen kriterler DTUK, TA, SGE ve ST şeklinde sıralanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre CRITIC ağırlık değerleri birbirine ve eşit ağırlık değeri olan 0,2 düzeyine yakın ağırlıklardır. Bu sonuçlar her bir göstergenin çevresel sürdürülebilirlik alanında önemli olduğunu göstermektedir.

Daha sonra GİA yöntemi kullanılarak göstergelere ilişkin ağırlıklar eşit ve CRITIC tabanlı olarak değerlendirilmiş ve bankalar arasında sıralama belirlenmiştir. Eşit ağırlıklı sıralama SKBNK, ALBRK, VAKBN, GARAN, YKBN şeklinde gerçekleşmiştir. CRITIC tabanlı GİA sonucunda ise; SKBNK, ALBRK, VAKBN, YKBN, GARAN, AKBNK, HALKB, ISATR sıralaması oluşmuştur. Dikkat çeken nokta; SKBNK, ALBRK gri ilişkisel derecelerinin birbirine yakın ancak diğerlerinden uzak değerlerde olmasıdır. Özellikle bu bankaların çevresel sürdürülebilirlik konusunda diğerlerine kıyasla daha iyi bir durumda oldukları ve örnek alınabilecekleri söylenebilmektedir. Daha sonraları yapılacak çalışmalarda bu kriterlere yenilerinin eklenmesi ya da kriterler değerlerinin işgücüne oranlarının analize tabi tutulması önerilebilir. Ayrıca diğer çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılması durumunda sonuçlarının karşılaştırılması da söz konusu olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Abdulhamit, E. Ş., & Kamacı, T. B. (2020). Bankaların sürdürülebilirlik performanslarının EDAS ve ARAS yöntemleriyle değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 807-831.
- Akyüz, G., & Aka, S. (2017). Çok kriterli karar verme teknikleriyle tedarikçi performansı değerlendirmede toplamsal bir yaklaşım. *Journal Of Management & Economics Research*, 15(2).
- Ayçin, E. (2020). Çok Kriterli Karar Verme: Bilgisayar Uygulamalı Çözümler. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 386.
- BIST XUBANK, <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>, Erişim tarihi:13.02.2024
- Chang, T. C., & Lin, S. J. (1999). Grey relation analysis of carbon dioxide emissions from industrial production and energy uses in Taiwan. *Journal Of Environmental Management*, 56(4), 247-257.
- Dalbudak, E., & Rençber, Ö. F. (2022). Çok kriterli karar verme yöntemleri üzerine literatür incelemesi. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-17.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The Critic Method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Erol, İ., Sencer, S., & Sari, R. (2011). a new fuzzy multi-criteria framework for measuringsustainability performance of a supply chain. *Ecological Economics*. 70: 1088-1100.
- Gök Kısa, A. C. (2021). Tr83 bölgesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının CRITIC tabanlı gri ilişkisel analiz yaklaşımı ile değerlendirilmesi. *Pamukkale University Journal Of Engineering Sciences*, 27(4).
- Güner, U. (2020), Çevresel Sürdürülebilirlik. Utku Güner, Google Elektronik Kitaplar. [Erişim Tarihi: 13.03.2024]
- İc, Y. T., & Yıldırım, S. (2012). Çok kriterli karar verme yöntemleriyle birlikte Taguchi yöntemini kullanarak bir ürünün tasarımının geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 27(2), 447-458.
- Kaya, E. Ö. (2010). Sürdürülebilir kalkınma sürecinde bankaların rolü ve Türkiye’de sürdürülebilir bankacılık uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 75-94.
- Mitra, A. (2022). Grading of raw jute fibres using criteria importance through intercriteria correlation (CRITIC) and range of value (Rov) approach of multi-criteria decision making. *Journal Of Natural Fibers*, 19(14), 7517-7533.
- Özari, Ç., Can, E. N., & Alıcı, A. (2023). Forecasting sustainable development level of selected asian countries using M-EDAS and K-NN algorithm. *International Journal Of Social Sciences And Education Research*, 9(2), 115-126.

- Özçelik, F., & Avcı Öztürk, B. (2014). Evaluation of banks' sustainability performance in turkey with grey relational analysis. *Journal Of Accounting & Finance/Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (63).
- Singh, R.K., Murty, H.R., Gupta, S.K. & Dikshit, A.K. (2007). Development of composite sustainability performance index for steel industry. *Ecological Indicators*. 7: 556 – 588.
- Şenocak, B., & Bursalı, Y. (2018). İşletmelerde çevresel sürdürülebilirlik bilinci ve yeşil işletmecilik uygulamaları ile işletme başarısı arasındaki *ilişki*. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 161-183.
- Türe Hasan (2019). OECD ülkeleri için refah ölçümü: gri ilişkisel analiz uygulaması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 310-327.
- Yıldırım, B. F., & Önder, E. (2014). Gri İlişkisel Analiz. Operasyonel, Yönetmel Ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Bursa: Dora Yayıncılık, 229-244.
- Entegre Faaliyet Raporları
- <https://www.akbankinvestorrelations.com/tr/images/pdf/akbank-2023-entegre-faaliyet-raporu.pdf> Erişim tarihi:13.02.2024
- <https://www.albaraka.com.tr/tr/hakkimizda/surdurulebilirlik/albaraka-2023-entegre-faaliyet-raporu.pdf> Erişim tarihi:13.02.2024
- <https://cdn.sekerbank.com.tr/uploads/1/551/e6ad8296-74e7-498e-811a-871740afdf74.pdf> Erişim tarihi:13.02.2024
- <https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/kutuphane/faaliyet-raporlari/Faaliyet-Plani/740/0/0> Erişim tarihi:13.02.2024
- <https://www.halkbank.com.tr/tr/bankamiz/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik/raporlar-ve-etkinlikler.html> Erişim tarihi:13.02.2024
- <https://www.isbank.com.tr/contentmanagement/IsbankSurdurulebilirlik/pdf/EFR2023.pdf> Erişim tarihi:13.02.2024
- [https://www.vakifbank.com.tr/documents/yiliski/Vak%C4%B1fBank%202023%20Y%C4%B1%C4%B1%20Entegre%20Faaliyet%20Raporu%20\(2\).pdf](https://www.vakifbank.com.tr/documents/yiliski/Vak%C4%B1fBank%202023%20Y%C4%B1%C4%B1%20Entegre%20Faaliyet%20Raporu%20(2).pdf) Erişim tarihi:13.02.2024
- <https://www.yapikredi.com.tr/yapi-kredi-hakkinda/surdurulebilirlik/raporlar-ve-oduller/entegre-raporlar> Erişim tarihi:13.02.2024

İHMALDEN TEORİYE KURUMLARIN İKTİSADİ ANALİZİ: YENİ KURUMSAL İKTİSATIN KURAMSAL TEMELLERİ¹

Ramazan BEKTAŞ

- ❖ Kurum Bilgisi: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0001-7672-6711
- ❖ Mail: ramazanbektasdeu1@gmail.com

Kerim Eser AFŞAR

- ❖ Kurum Bilgisi: Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İzmir/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0002-9853-0186 |
- ❖ Mail: eser.afsar@deu.edu.tr

¹ Bu çalışma Ramazan Bektaş'ın Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı bünyesinde hazırlanan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir

Giriş

Ortodoks iktisat geleneğinden farklı olarak öncülüğünü Amerikalı iktisatçıların yaptığı eski kurumsal iktisat yaklaşımı, geleneksel iktisat anlayışından farklı olarak toplumun farklı unsurlarını oluşturan yapıların kurumlardan meydana geldiğini belirtmiştir. Alfred Marshall'ın öncülüğünü yaptığı neoklasik iktisat anlayışına tepki olarak ortaya çıkan eski kurumsal iktisat, Thorstein Veblen ve John R. Commons öncülüğünde Amerika'da gelişerek etki alanlarını arttırmaya başlamıştı. Eski kurumsal iktisat, ortodoks iktisat anlayışından farklı olarak bireyi analizin merkezine almak yerine kurumların oluşturduğu yapının temel unsur olduğunu belirterek, bireylerin bu kurumlardan bağımsız ele alınamayacağına vurgu yapmıştır. Bu temel düşünce biçimini benimseyen kurumsal iktisatçılar, bireyin merkeze alındığı bir analiz biçiminin yanıltıcı olduğu üzerinde durmuştur. Çünkü bireysel tercih olduğu iddia edilen davranış kalıplarının temelinde kurumsal yapıların etkili olduğu gerçeğinin yattığı belirtilmektedir. Bununla birlikte kurumsal iktisatçılar, kurumların sadece bireyin iktisadi kararlarını etkilemekle kalmayıp toplumsal yapı içerisinde bulunan diğer kurumların da (sosyal, kültürel vb.) birbirleriyle etkileşim içinde olduğunu savunmaktadır. Böylece toplumsal yapıda bulunan ve birbirinden farklı olmakla birlikte birbirlerini etkileyebilen kurumların varlığı bireysel tercih, seçim ve istekler üzerinde etkili olmaktadır.

Kurumsal iktisat tanımı ilk olarak 1918 yılında Walton H. Hamilton tarafından Amerikan Ekonomi Derneği'nin yıllık toplantısında sunulan "İktisat Teorisine Kurumsal Yaklaşım" isimli tebliğde kullanılmıştır (Klein, 1993; Hodgson, 2000). Hamilton'a göre iktisat bilimi pratik öneriler üzerinden hüküm veren bir bilim değildir. Hamilton, iktisat biliminin asıl konusunun kurumlar olması gerektiğini belirterek, iktisadın süreçlerle ilgilenmesi bununla birlikte insan davranışları teorisine dayanması gerektiğini savunmaktadır. Hamilton'un yaptığı kurumsal iktisat tanımı dönem itibarıyla kapsayıcı olmakla birlikte Geoffrey M. Hodgson tarafından ele alınarak genişletilmiştir. Hodgson'a (2000) göre, kurumsal iktisadın temelinde teorik önermelere pratik önlemler yer alsa da politika önerisi bu iktisadın temel amacı değildir. Bununla birlikte kurumsal iktisat insan davranışlarını daha iyi analiz edebilmek için psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi farklı bilimlerden faydalanarak çalışmalarını disiplinlerarası boyuta taşımaktadır. Kurumlar önemlidir düsturu çerçevesinde kurumların herhangi bir

ekonominin kilit unsuru olduğu üzerinde durularak tüm kurumsal yapı sürecinin doğuşu, gelişimi ve süreçlerini incelemektedir. Hodgson'a göre kurumsal ekonomi anlayışı, doğal bir ortamda yer alan, teknolojik gelişmelerden etkilenmekle birlikte sosyal, kültürel ve politik alanları kapsayan açık bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte neoklasik ekonomi anlayışının seçim ve fayda maksimizasyonu anlayışı bireysel eylemleri açıklamada yetersiz kaldığından, bireyin “Homo Economicus” anlayışına indirgenemeyeceği savunulmaktadır. Bireyler içinde bulundukları kurumlar ve kültürel yapılardan etkilenerek karar verdiğinden, bireyi tüm bu alanlardan soyutlayarak incelemek gerçekçi çözümlemelerden uzak kalmaktadır.

Kurumsal iktisatçılar analizlerini gerçekleştirdiği dönemde, özellikle I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında dünyanın içerisinde bulunduğu bunalımlardan etkilenmiştir. Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel bunalımların yaşandığı bu dönemlerde kurumları inceleyerek dönemin mevcut ekonomik anlayışını eleştirip analizlerini gerçekleştirmiştir. Kurumların önemine değinen ve bu alanda gelişmeler kaydeden eski kurumsal iktisatçıların geleneğinin daha sonra farklı iktisatçılar tarafından benimsenmesinin yeni kurumsal iktisadın doğuşunda etkili olduğu söylenebilir. Yeni kurumsal iktisat yaklaşımı ise Ronald Coase'nin çalışmalarından etkilenen Oliver E. Williamson tarafından 1975 yılında yazılan “Piyasalar ve Hiyerarşiler: Çözümleme ve Antitrust İçerimler (Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications)” isimli kitabından sonra popülerleşmeye başlamıştır (Demir, 1996: 206).

Eski kurumsal iktisatçılara yöneltilen temel eleştirilerin başında “kuram” karşıtı oldukları gelmektedir. Bu durumu Coase şu şekilde aktarmaktadır:

Yeni kurumsal ekonomi” ifadesi, Oliver Williamson tarafından ortaya konuldu. Bu, konuyu “eski kurumsal ekonomiden” ayırmak için tasarlanmıştı. John R. Commons, Wesley Mitchell ve onlarla ilişkili diğer kişiler büyük entelektüel seviyeye sahip insanlardı, ancak teori karşıtlarıydılar ve gerçekleri bir araya getirecek bir teorileri olmadığından, aktarabilecekleri çok az şeyleri vardı (Coase, 1998: 72).

Yeni kurumsal iktisadın doğuşunda ve gelişmesinde etkili olan Coase, bu geleneğin eski kurumsal iktisat ile bir entelektüel bağının olduğu fakat

kuramsal bir yapıya sahip olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu yüzden yeni kurumsal iktisat anlayışı öncelikli olarak ana akım iktisat literatüründe sıklıkla göz ardı edilen bir konuyu incelemeye başlamıştır. Bu konu ana akım iktisat içerisinde firma organizasyonunun varlığını açıklamaya dair eksiklikleri kapsamaktadır. Williamson'un terminolojisinde ise firma “hiyerarşi” temasında ortaya çıkarak yeni kurumsal iktisadın temel analiz nesnesi olarak ortaya çıkmıştır. Ana akım iktisadın dışarıda bıraktığı analiz birimlerini yeni kurumsal iktisatçılar bir biçimde analiz nesnesi haline getirerek araç olarak da eski kurumsal iktisat geleneğinden farklı olarak neoklasik iktisada daha yakın olduğu söylenebilir. Tüm bu gelişmelerle birlikte Coase, Williamson ve North'un çalışmaları yeni kurumsal iktisadın gelişmesinde rol oynamıştır.

Yeni Kurumsal İktisatın Kuramsal Temelleri

Yeni kurumsal iktisat anlayışı kurumları ve bu kurumların “ekonomik gelişme” ve “performans” üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bunu yaparken iktisat biliminin sınırları içerisinde, farklı bilim dallarının (psikoloji, siyaset bilimi, antropoloji, sosyoloji, hukuk vb.) birikimlerinden yararlanarak analizlerini gerçekleştirir. Disiplinlerarası çalışma metodolojisi yeni kurumsal iktisadın eski kurumsal iktisat ile bağının temel göstergelerinden biridir. Toplumu oluşturan yapıların tamamının bir kurum çerçevesinde gelişmesi kurumu analiz merkezi haline getirmiştir. Bu analizlerin etkin bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için disiplinlerarası çalışma metodolojisi oldukça kritiktir.

Yeni kurumsal iktisat anlayışına göre genel olarak kurumlar “formel” ve “informel” olarak ikiye ayrılmaktadır. Formel kurumlara kurallar, anayasalar ve yasalar örnek gösterilebilir. İnfornel kurumlara ise gelenekler, inançlar örnek gösterilebilir. Kurumlar en genel anlatımla bir kısıtlamalar bütünü olarak tanımlanabilir. Kurumlar, insanlar arasında belirsizliği azaltmak ve çevrelerini kontrol etmek için tasarladıkları sözlü ve/veya yazılı kurallar, normlar ve kısıtlar bütünüdür (Menard ve Shirley, 2008: 1).

Yeni kurumsal iktisadın temel temsilcilerinden North'un benzetmesine göre iktisat bilimi bir oyun olarak tasvir edilmektedir. Bu oyun içerisinde kurumlar oyunun kurallarını belirlemektedir (North, 2008: 22). Oyuncular ise organizasyonlar olarak ifade edilmektedir. Ortak amaçlar çevresinde birlikte hareket eden gruplar burada oyunculara benzetilmektedir. Bu yapıda

ekonomik kurumlar; firmalar, sendikalar, kooperatifler ve benzerlerinden oluşmaktadır. Siyasi kurumlar ise siyasi partiler, yasama organları ve düzenleyici kurumlardan oluşmaktadır. Eğitim kurumları; üniversiteler, okullar ve meslek eğitim merkezleri gibi kurumlardan oluşmaktadır. North'a göre (2008), kurumların ilk hedefi kârı maksimize etmektir. Bu durumun firmalar için kârı arttırmak ve siyasi partiler için tekrar iktidara gelmek gibi beklentiler anlamına geldiği belirtmektedir. Kârı arttırmak temel amaç olarak ele alınsa da nihai amaç hayatta kalmaktır, çünkü tüm kurumlar bir biçimde kıtlık ve rekabetle karşı karşıdır (North, 2008: 22-23).

Yeni kurumsal iktisat anlayışında özellikle Williamson'un Herbert Simon'dan etkilenmiş olması evrimci bir yaklaşımın analizlere yansıdığını göstermektedir (Demir, 1996). Özellikle kurumların varlığını devam ettirmesi için geliştirilen modellerde Simon'un etkileri gözlenmektedir. Bununla birlikte yeni kurumsal iktisat anlayışında bireylerin tercihlerinin sınırlı rasyonellik çerçevesinde belirlenmesi bu etkileşimin bir diğer kanıtıdır. Buna göre kurumlar da bireylere benzer bir biçimde varlığını devam ettirme uğraşı içerisinde. Dolayısıyla kıtlık ve rekabetin var olduğu bir ortamda kurumların hayatta kalması için bilgi-becerilerini ve yatırımlarını arttırmaya teşvik edilmektedir (North, 2008: 23-24).

Yeni kurumsal iktisadın gelişimi Coase ve Williamson'un çalışmaları sonrasında büyük bir popülerlik kazandı. Özellikle iktisadın farklı disiplinlerle ilişkilendirip çalışmalar gerçekleştirilmesi yeni kurumsal iktisat literatüründe gelişmelere neden oldu. Fakat buna rağmen ana akım iktisatçılar tarafından yeni kurumsal iktisadın yeterince model üretmediği vurgulanmaktadır (Menard, 2001: 87-88). Temel eleştiri yeterince matematik kullanılmadığı yönünde olsa da Menard'a göre yeni kurumsal iktisadın genel olarak güçlü ve zayıf yönleri Tablo 1'de ifade edilmektedir.

Tablo 1. Yeni Kurumsal İktisadın Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
I. Mantıksal olarak tutarlı ve açıklanacak sorunlar belirlenerek gerçek ile arasındaki ilişkiyi açıklamak için güçlü araçlar sağlayan aynı zamanda küçük bir kavram kümesine dayanması. II. Williamson'un Commons'dan ödünç aldığı "işlem" kavramı çerçevesinde organizasyonların işlemleri gerçekleştirmesinin maliyeti bulunmaktadır. Geleneksel iktisat anlayışında göz ardı edilen işlem maliyeti yaklaşımı, kaynak tahsisinin ve işlemleri organize etmenin kritik unsurlarındandır.	I. İşlem maliyetlilerini belirlemek, bunların inovasyon ve kaynak tahsisi ile ilişkisini ortaya koymak için nasıl ilişkilendirileceği açık değildir. İşlem maliyetlerini düşürmenin kurumlar açısından pozitif bir etki ortaya çıkardığı bilinmektedir. Hangi işlem maliyetlerinin bu etkiyi yarattığı veya işlem maliyetlerinin nasıl ölçülmesi gerektiği konusu hâlâ cevap aramaktadır. II. Yeni kurumsal iktisat bağlamında bir diğer zayıf halka kurumsal çevre ve yönetim mekanizmaları arasındaki etkileşimdir. Kurumlar tarafından uygulanan kuralların yönetim mekanizmalarına dağılarak nasıl uygulandığı noktasında bilgi eksikliği bulunmaktadır. Ülkelere göre değişen sözleşmeye dayalı yasaların maliyetinin neler olduğu noktasında hâlâ eksik bilgiler bulunmaktadır.

Kaynak: Menard, 2001: 1-2

Williamson'un yeni kurumsal iktisat tanımı sonrasında bu iktisat geleneğinin nasıl bir noktada konumlandığı süregelen tartışmaların başında olmaktadır. Özellikle yeni kurumsal iktisada yönelik, neoklasik gelenekte "yeni arayış biçimleri" olarak da nitelendirilmektedir. Neoklasik iktisadın temel varsayımlarının gerçekliği ele alma konusunda oldukça kısır kalması iktisat biliminde farklı alanların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna rağmen neoklasik geleneğin nesne-aracı ilişkisi bağlamında ortaya koyduğu katkılar iktisat biliminde önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Pür iktisadi yaklaşımın toplumsal olayların açıklanmasında yetersiz kalması farklı ekoller tarafından fark edilerek "nesnelerin" analiz edilmesinde "aracı" bağımsızlığına yol açmış ve açıklayıcı gücü yüksek analizler hedeflenerek gerçek hayata

uyarlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında neoklasik geleneğin araç setleri de bu bağlamda güncelleştirilerek günümüze uyarlanmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda neo-klasik iktisadın kısıtları dikkate alındığında disiplinlerarası yaklaşımların daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Zaman içerisinde iktisat bilimi, hukuk, siyaset bilimi, psikoloji, antropoloji ve fizik bilimleriyle ortaklaşıp toplumsal olguların açıklanmasında disiplinlerarası yaklaşımın realiteye daha da yaklaştırdığını fark etmiştir. Joskow'a göre (2008) disiplinlerarası yaklaşım iktisat biliminde farklı alanların ortaya çıkmasına yol açmakla birlikte yeni birtakım özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki, neoklasik iktisadın sağladığı ilerlemeler reddedilmemekte fakat kısıtları bağlamında bir konsensüs sağlanmaktadır. İkinci olarak; klasik analiz araçlarına (matematiksel modelleme, ekonometrik analiz) karşı gelinmeden bu analiz araçları daha da geliştirilerek ilerletilmeye çalışılmıştır. Üçüncü olarak; iktisattaki bu modern yaklaşımlar, yeni toplumsal olguların açıklanmasında deneye ve/veya gözleme dayalı bir takım ampirik metotlarla zenginleştirmeye çalışır. Dördüncü olarak; neoklasik iktisadın daha önce incelemediği veya az incelediği konularda disiplinlerarası yaklaşımdan hareketle bu toplumsal olguların açıklanması hedeflenir. Beşincisi ise, iktisadi olgular belirli metotlarla açıklanmasına rağmen bunların ülkeden ülkeye göre değişebileceği, farklı bölgelerde birbirinden bağımsız dinamiklerin geçerli olabileceği varsayımı kabul edilmektedir. Son olarak ise tüm bu çabalar ışığında izlenen yol neticesinde iktisat dışında bir pozisyon almak yerine, bu yeni gelişmeler ve analiz setleri iktisat bilimine entegre edilmeye çalışılır.

Eski kurumsal iktisat yaklaşımının entelektüel birikimini devralan yeni kurumsal iktisat anlayışı, sosyal, kültürel, dini, iktisadi ve siyasi vb. farklı kurumların iktisadi gelişme üzerinde nasıl etkili olduğunu araştırmaya çalışır. Buna rağmen yeni kurumsal iktisadın teorik olarak ana akım olamamasındaki temel sebeplerin başında; ülkeye özgü olma, genelleme yapılmasına kapalı olma, sağlam teorik temellerden yoksun olma, ampirik modellerin olmaması vb. nedenlerin geldiği söylenebilir.

Yeni Kurumsal İktisatın Temsilcileri

Yeni kurumsal iktisat geleneği 1970'lerden itibaren belirginleşen ve gelişen bir iktisat okulu olmakla kalmadı, bu alanda Nobel ödülleri alarak iktisat bilimine ciddi katkılar sağladı. 1991 yılında Ronald Coase; 1993

yılında ödülü Robert Fogel ile paylaşan Douglass North; 2009 yılında ise ödülü Elinor Ostrom ile paylaşan Oliver E. Williamson bu alandaki çalışmaları ile ödül almıştır. Yeni kurumsal iktisat anlayışı çerçevesinde Coase ve Williamson ile birlikte firmaların ekonomi içerisindeki konumuna, mülkiyet haklarına ve sözleşmelerine odaklanıldı. North ise Coase ve Williamsona göre daha geniş kurumsal yapılara ve ekonomik gelişme üzerindeki etkilerine odaklanarak devletin rolünü analiz merkezi haline getirdi. Bu bağlamda özellikle yeni kurumsal iktisat temsilcileri belli başlı istisnalar dışında Veblen, Commons ve Mitchell'e göre neoklasik paradigma ile bazı noktalarda ortak paydada buluşabilmektedir (Menard ve Shirley, 2012: 2-3).

Yeni kurumsal iktisadın gelişmesinde ve etki alanını arttırmasında Ronald Coase'nin "Firmanın Doğası" ve "Sosyal Maliyetler Sorunu" makalesi; North ve Davis'in "Kurumsal Değişim ve Amerikan Ekonomik Büyümesi"; North ve Thomas'ın "Batı Dünyasının Yükselişi: Yeni Bir Ekonomi Tarihi" ve Williamson'un "Piyasalar ve Hiyerarşiler" kitabı etkili olmuştur (Menard ve Shirley, 2012). Yeni kurumsal iktisadın entelektüel kökenleri ve sonrasında yapılan katkılarla birlikte "işlem maliyetleri", "mülkiyet hakları" ve "sözleşmeler" kavramları üzerinden birikimli ilerlemeler kaydedildi. Yeni kurumsal iktisadın farklı temsilcileri olmakla birlikte bu çalışmada Ronald Coase, Oliver E. Williamson ve Douglass North üzerinde durulacaktır.

Ronald Coase

Bu bölümde Ronald Coase'nin yeni kurumsal iktisadın ve işlem maliyeti teorisinin ortaya çıkışında önemli etkisi olan çalışmaları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda temel olarak "Firmanın Doğası" ve "Sosyal Maliyet Sorunu" makaleleri üzerinde durulmuştur.

Firmanın Doğası

İktisat biliminde dönemin iktisadi anlayışına karşı çıkan yaklaşımlarıyla ses getiren bir iktisatçı olarak Coase, ilk olarak 1937 yılında yazdığı "Firmanın Doğası" makalesiyle dikkati çekmiştir. Coase bu makalesinde neoklasik iktisat anlayışının aksine matematiksel modeller ve teoriler kullanmadan firmaların ekonomideki konumu üzerinde analiz geliştirmiştir. Coase, işlem maliyetlerinin varlığına ve önemine dikkat çektiği

bu çalışmada metodolojik olarak neoklasik iktisat geleneğinden farklılaşmaktadır.

İktisat bilimine yaptıkları katkı neticesinde Coase, ekonomik sistemin özelliklerinin analizlere dâhil edilmesinde önyak oldu. Coase, üretimin kurumsal yapısının ekonomik sistem için kritik bir unsur olduğunu ortaya koyarak bu sistemin özelliklerinin analizlere dâhil edilmesiyle “fiyat teorisi” ve “mikroekonomi” alanlarında değişiklik meydana getireceği üzerinde durmaktadır (Coase, 1992: 1). Coase’ye göre iktisatçıların çoğu, Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” eserinin yayınlandığı tarihten itibaren bu sistemdeki boşlukların doldurulması ve giderilmesi ile uğraşmıştır. Smith’in Ulusların Zenginliği’nde ortaya koyduğu hükümet düzenlemelerinin ve planlamanın gerekli olmadığı argümanı iktisatçıların çoğu tarafından gerekli koşullar çerçevesinde analizlere dâhil edilmesine yol açmıştır. Bu durum iktisatçıların çoğunu gerçek hayattan uzaklaştırarak pür teorik argümanlar üretmelerine yol açmıştır. Coase ilk olarak serbest piyasa ekonomisinde önemli bir yeri olan firmaların varlığının piyasa için ne anlam ifade ettiği üzerinde durmuştur. Ana akım iktisat teorisinde firmaların “kara kutu” olarak tanımlanması ekonomik sistem içerisinde gerçekçi argümanların üretilmesine engel olmuştur. Coase bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

Modern bir ekonomik sistemdeki çoğu kaynağın firmalar içinde kullanıldığı ve bu kaynakların nasıl kullanıldığının doğrudan bir piyasanın işleyişine değil, idari kararlara bağlı olduğu düşünülürse, bu çok sıradışıdır (Coase, 1992: 3-4).

Coase, yaptığı çalışmalarla neoklasik ekonomi anlayışı tarafından göz ardı edilen olguların (örneğin firma, işlem maliyetleri, mülkiyet hakları vb.) detaylandırılarak incelenmesi noktasında yaptığı katkılarla, bir ekonomik sistem içerisindeki verimlilik artışının büyük ölçüde piyasada bulunan kurumların özellikle de modern şirketlerin faaliyetlerini nasıl yürüttüğüne bağlı olduğu üzerinde durmaktadır. Sonuç olarak üretim faaliyetlerine ve hangi faktörlerin kullanılarak bu üretimin gerçekleştirileceğine karar veren firmaların, kurumsal ve örgütsel yapısı üretim faaliyetleri ve verimlilik açısından oldukça kritiktir. Coase, üretimin büyük ölçüde kurumsal yapı tarafından belirlendiğini belirterek, bu yapıların detaylı incelenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Neoklasik ekonomi anlayışının kurumsal faaliyetleri ve örgütsel ilişkileri göz ardı etmesi Coase tarafından eleştirilerek gerçekçi argümanlar geliştirilmesi noktasında önyak olmuştur. Coase, içerisinde

bulundukları ekonomik sistemin işleyiş mekanizmasına ilişkin eksik bilgilerin olduğunu dolayısıyla politika önerilerinde bunlara dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Coase 1992 yılında yayınladığı bir makalesinde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

Ana akım ekonomi literatürüne bu tür kurumsal faktörleri dâhil etmenin değeri, Doğu Avrupa'daki son olaylardan açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu eski komünist ülkelere bir piyasa ekonomisine geçmeleri için tavsiye edilmekte ve liderleri bunu yapmak istemektedir; ancak uygun kurumlar olmadan önemli bir piyasa ekonomisi mümkün değildir. Kendi ekonomimiz hakkında daha fazla bilgiye sahip olsaydık, onlara daha iyi tavsiyelerde bulunma konumunda olurduk (Coase, 1992: 4).

Coase “Firmanın Doğası” makalesinin öneminin bir ekonomik sistem içerisinde firmaların varlığını ortaya koymaktan çok işlem maliyetlerinin ekonomik birimlerin analizlerine açık bir biçimde dâhil edilmesinde görmektedir. Bununla birlikte daha sonra işlem maliyetlerinin sadece firmaların analizinde etkili olmadıklarını tüm ekonomi üzerinde sonuçları olduğunu belirtmiştir.

Coase, 1937 yılında yazdığı “Firmanın Doğası” (The Nature of the Firm) makalesinde firma ve piyasa ayrımına değinmektedir. Coase, iktisatçıların bir iktisadi sistemi fiyat mekanizması tarafından yönlendirildiğini ve toplumun da bu yapının bir organizması olarak ele alındığını belirtmektedir. O’na göre toplum, piyasanın bir organizması olmaktan çok ayrı bir örgütlenme biçimidir (Coase, 1937). Dolayısıyla piyasa mekanizmasının işlediği bir iktisadi sistem içerisinde firma örgütlenmelerinin varlığı temel sorunsaldır. Firma kurmanın kazançlı olmasının nedeni fiyat mekanizması kullanmanın bir maliyeti olduğudur; fiyat mekanizması içerisinde örgütlendiğinde ilgili fiyatların (relevant prices) neler olduğunu bulmak maliyetli olmaktadır (Coase, 1937: 238). Dolayısıyla Coase, firma tipi örgütlenme biçiminin bir iktisadi sistemde işlem maliyetlerini azalttığından piyasa ve firma ayrımına değinmiştir. Coase firmaların, piyasa mekanizmasını kullanmanın maliyetli olmasından dolayı bu tip bir örgütlenmeyi (kurumsal yapıyı) ortaya çıkardığını belirtmektedir. O halde örgütlenme veya piyasadan ayrı bir kurumsal yapının varlığı maliyetleri düşürüyorsa neden piyasa işlemlerine ihtiyaç duyulmaktadır veya neden tek bir büyük firma üretim ilişkilerini tek başına yürütmüyor? Bu soruların cevabını Coase makalesinde şu şekilde ifade etmektedir:

İlk olarak girişimci işlemlerinde azalan getiri durumu söz konusu olduğundan, her ilave işlem firma açısından örgütlenme maliyetlerini arttırmaktadır.

İkinci olarak örgütlenen işlem sayısının artışına bağlı olarak girişimci firma kaynaklarını optimum kapasitede kullanamayabilir.

Son olarak ise, üretim faktörlerinin arzının fiyatlarının artmasına bağlı olarak küçük firmaların sahip olduğu üstünlükler büyük firmalara göre fazla olabilir.

Coase'nin argümanı, piyasa-firma ayrımı bağlamında seçimlerin, firma büyüklüklerinin ve üretimle ilgili kararların (ne satın aldığı, ürettiği ve sattığı) işlem maliyetleri yerine teknoloji tarafından yönlendirildiğini varsayan neoklasik ekonomiden radikal bir sapma olarak değerlendirilmektedir (Menard ve Shirley, 2012: 11-12). Neoklasik ekonomi anlayışına göre firmalar girdileri çıktılarına dönüştüren ve alım satımlarını piyasa mekanizması üzerinden maliyetsiz bir biçimde gerçekleştiren bir organizasyon olarak tanımlanır. Coase'ye göre ise üretimin gerçekleştiği kurumsal yapı detaylıca analiz edilmeden üretimle ilgili kararlar verilmesi işlem maliyetleri üzerinde etkili olmaktadır. Coase daha sonra işlem maliyetlerinin sadece firmaların üretim yapısını ve büyüklüğünü etkilemekle kalmayıp aynı zamanda tüm ekonominin büyüklüğünü ve faaliyetlerini etkilediğini belirtmiştir.

Sonuç olarak Coase'nin erken dönem çalışmaları piyasa mekanizması içerisinde firmaların veya kurumsal yapıların önemini ortaya koyması yeni kurumsal iktisat geleneğinin gelişmesinde etkili olmuştur. Coase'nin 20'li yaşlarında Amerika'daki gözlemleri neticesinde ulaştığı bu sonuçların ise 60 yıl sonra Nobel ödülü almasında etkili olmasını, gençliğinde yapmış olduğu çalışmaların 80 yaşlarında takdir edilmesini garip bir duygu olarak değerlendirmektedir (Coase, 1992).

Sosyal Maliyet Sorunu

Coase, 1960 yılında yayınlanan “Sosyal Maliyet Sorunu” makalesinde ticari firmaların eylemleri sonucunda ortaya çıkan zararlı etkilerin başkaları üzerinde yarattığı olumsuz sonuçlara çözüm önermektedir (Coase, 1960). Firmaların yarattığı dışsallıkların çözüme kavuşturulmasında genellikle vergi uygulamaları veya firmanın faaliyet bölgesinin taşınması önerilmektedir.

Fakat Coase, bunun zorunlu olarak ve genellikle arzu edilmeyen sonuçlara yol açtığı üzerinde durmaktadır. Coase makalesinde, çiftçi ve sığır yetiştiricisi örneği üzerinden bu durumu ele alırken dışsallığın bulunduğu bir senaryoda ilk olarak her iki durumda da karşılıklı bir zararın bulunduğu üzerinde durmaktadır (Coase, 1960: 2-3). Bu noktada geleneksel önlemlerin gerçekleştirilmesinden önce bir fiyatlandırmanın sağlanması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Coase'nin “Sosyal Maliyetler Sorunu” adlı makalesi iktisat biliminin sınırlarını hukuk alanından gözlemlerle incelemesi açısından kritiktir. Bu bağlamda Coase, negatif dışsallıklarla mücadele etmede Pigou'nun ana akım yaklaşımını, taraflar arasında pazarlık potansiyellerini hesaba katmadığı için verimsiz olabileceği üzerinde durmaktadır. Bu noktada Coase'un, Pigou'nun geleneksel yaklaşımına yönelik eleştirilerini üç maddede özetleyebiliriz (Coase, 1960)

İlk olarak negatif dışsallıklar ortaya çıktıktan sonra düzenleme uygulamalarının maliyetli olabileceği üzerinde durmaktadır. Buna bağlı olarak maliyetli düzenleme uygulamalarının istenmeyen sonuçlara da yol açabileceğine değinmektedir.

İkinci olarak negatif dışsallıklar sonucunda, zararı ortaya koyan tarafa vergi uygulanmasının vergi teşviklerini bozabileceği ve doğru seviyelerde vergilendirilemeyeceği üzerinde durmaktadır.

Üçüncü olarak taraflar arasında pazarlık potansiyellerine engel olabileceği hakkındadır.

Coase, Pigou'nun genel kabul görüşünün aksine taraflar arasında vergilendirme veya düzenlemelere girmek yerine taraflar arasında mülkiyet ilişkilerinin net olarak belirlendiği bir durumda pazarlık durumlarına bağlı olarak daha verimli sonuçlar alınabileceği üzerinde durmaktadır. Coase makalesinde hukuk alanından örneklerle zenginleştirdiği analizinde, işlem maliyetlerinin olmadığı bir durumda kaynak tahsisinin verimli olabileceği üzerinde durarak literatürde “Coase Teoremi” olarak adlandırılan alanın gelişmesinde etkili olmuştur.

Coase teoremi, sıfır işlem maliyetlerinin hüküm sürdüğü bir ortamda negatif dışsallıkların çözüme kavuşturulması sürecinde taraflar arasında hukuki anlamda ilişkilerin çözüme kavuşturulmasının maliyetsiz olduğu

üzerinde durarak bu yolda pazarlık gerçekleştirebileceklerini ifade etmektedir. Fakat pozitif işlem maliyetlerinin etkin olduğu bir durumda hukuki işlemler son derece maliyetli olduğundan taraflar arasında müzakerelerin gerçekleşmesi zorlaşacak aynı zamanda kanun önünde bu tür sözleşmeler de kârsız hale gelecektir (Coase, 1990: 37). Coase iktisadi sistem içerisinde belirli eylemleri gerçekleştirmenin hukuk sistemi tarafından belirlendiği üzerinde durarak bu yapının ekonomik sistem üzerinde derin etkileri olduğunu ve onu kontrol ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla hukuk ve ekonomi ilişkisi bağlamında Coase'ye göre mülkiyet haklarının iyice belirgin olduğu ve “devir maliyetlerinin” düşük olduğu durumda yasal gerekliliklerin daha az maliyetli olacağı belirtilmektedir.

Oliver Williamson

Williamson'un işlem maliyetleri üzerinde yaptığı analizler ve Coase'nin çalışmalarına yaptığı katkıyla bu analizlerin “operasyonel” hale getirilmesinde öncü rol oynaması, yeni kurumsal iktisadın doğuşunda etkili olmuştur. Özellikle “Piyasalar ve Hiyerarşiler” ve “Kapitalizmin Ekonomik Kurumları” çalışmaları yeni kurumsal iktisadın temel yapı taşlarından olmuştur. Bu bölümde, Williamson'un yeni kurumsal iktisada yaptığı katkılar incelenecektir. Öncelikle “Piyasalar ve Hiyerarşiler” eseri ardından “Kapitalizmin Ekonomik Kurumları” alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

Piyasalar ve Hiyerarşiler

Williamson'un “Piyasalar ve Hiyerarşiler” eseri yeni kurumsal iktisat anlayışını takip ederek firmaların ve piyasaların yapılarını, köklerini ve işlevlerini incelemektedir. Genel olarak Williamson bu eserinde, örgütlenme biçimlerinin hangi koşullarda oluştuğunun ve nasıl belirlendiğinin teknolojik imkânlardan çok işlem maliyetlerine bağlı olarak geliştiğini belirtmektedir. Williamson'un analizinin merkezinde “örgütsel başarısızlık çerçevesi” kavramı bulunmaktadır. Buna göre bir ekonomik sistemde toplumların bilinçli eylem faaliyetlerinin bulunması örgütsel sorunlar üzerinde önemli etkilere neden olmaktadır. Bu bağlamda analizlerin daha gerçekçi olması için genel ön kabullerden yola çıkmak yerine insan doğasını açıklarken daha dikkatli olmak gerektiği üzerinde durulmaktadır.

“Piyasalar ve Hiyerarşiler” eserinin düşünce yapısında 3 temel yaklaşımın belirgin olduğu görülmektedir (Williamson, 1975). Bunlardan ilki

Williamson'un Commons'dan hareketle ele aldığı "kıtlık" ve "işlem" kavramıdır. İkinci olarak Williamson'un Coase'den hareketle ele aldığı işlem maliyetleri ve belirsizlik dolayısıyla ortaya çıkan sınırlı rasyonellik olgusu üzerinedir. Son olarak Williamson, Hayek'in "rasyonel ekonomik düzen" düşüncesinden etkilenerek piyasalar ve hiyerarşiler arasındaki tartışmalardan yararlanmışır.

"Piyasalar ve Hiyerarşiler" yaklaşımı bir ekonomik sistemde, belirli insan davranışlarının sözleşmeler yoluyla ilişkilendirilerek ekonomik eyleme dönüşmesinin ve uygulanmasının maliyetli olabileceği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan bu işlem maliyetlerinin çevresel faktörleri üzerinde durmaktadır. Williamson'a göre piyasa sisteminin şekillendiği bu çerçevede ekonomik organizasyonlar (firmalar) piyasayı devre dışı bırakmaya ve hiyerarşik örgütlenmeye başvurabilecektir. Ekonomik organizasyonların içerisinde bulunduğu bu yapı büyük ölçüde örgütlenme biçimleri üzerinde etkili olduğundan firmaların piyasa ve hiyerarşi tercihlerinde etkili olmaktadır. Tablo 2'de Williamson'un ekonomik organizasyonun içerisinde bulunduğu genel yapı çerçevesinde bu seçimlerin ve etkilerin nelere bağlı olduğu ifade edilmektedir.

Tablo 2. Ekonomik Organizasyona Yönelik Genel Yaklaşım

1.	Piyasalar ve firmalar ekonomik işlemlerin gerçekleştirilmesi için alternatif araçlardır.
2.	İşlemlerin piyasa veya firmada gerçekleşeceği bu araçların göreceli etkinliğine bağlıdır.
3.	Sözleşme yürütme maliyetleri, tarafların özelliklerine ve pazar yapısının nesnel özelliklerine bağlıdır.
4.	Bir ekonomik sistemde firmalar arasındaki mübadeleyi engelleyen insani ve çevresel faktörler firma organizasyonunun iç yapısında farklı şekilde görülmektedir.

Kaynak: Williamson, 1975: 8-9

Williamson'a göre organizasyonel başarısızlıkların belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Buna göre işlem maliyetlerine yol açan sebepler her zaman insan davranışları ile ilgili olmayıp çevresel etkilere de bağlı olmaktadır. Bu bağlamda organizasyonel başarısızlıklara değinmeden ortaya çıkan aksaklıkların neler olduğuna ve birbirleri ile olan ilişkisine değinmemiz gerekmektedir.

Tablo 3. Ortaya Çıkan Aksaklıklar

Sınırlı Rasyonellik	Williamson'un Herbert Simon'dan hareketle ele aldığı bu kavrama göre insan doğası “nörofizyolojik” ve “dil” sınırları çerçevesinde gerçek olayları tamamen kavrayacak bir kapasiteden yoksundur. Sonuç olarak Williamson, insan davranışlarının “niyet” olarak rasyonel olduğu zorunlu olarak sınırlı rasyonel olduğu üzerinde durmaktadır.
Oportünizm (Fırsatçılık)	Williamson'a göre oportünizm, ekonomik eylemlerde bilgilerin stratejik olarak manipüle edilmesiyle taraflardan birinin avantajlı diğerinin dezavantajlı konuma geçtiği davranış kalıplarının genelini ifade etmektedir.
Küçük Sayılar (Small Numbers)	Piyasada büyük paya sahip olanın, taraflar arasında hileli davranışlara veya anlaşmalara yöneldiği durumu ifade etmektedir.
Belirsizlik (Karmaşıklık)	Çevresel etkilerin öngörülemez olduğu yapıda faaliyet gösteren tarafları ifade etmek için kullanmıştır.

Kaynak: Williamson, 1975

Williamson'a göre organizasyonel (örgütsel) başarısızlık çerçevesi insan faktörleri ve çevresel faktörler tarafından belirlenmektedir. Buna göre insan faktörleri; sınırlı rasyonellik ve oportünizmden (fırsatçılık) oluşmaktadır. Çevresel faktörler ise belirsizlik ve küçük sayılardan oluşmaktadır. Bilgi etkisi ise bir ekonomik sistemde faaliyetlerin bilginin durumundan ne kadar etkilendiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda bilginin, ekonomik ve organizasyonel faaliyetler üzerindeki etkisini belirtmektedir. Bilgi etkisi belirsizlik ve oportünizmden kaynaklanan bir tutum olarak küçük sayılar sonucuna yol açmaktadır. Buna bağlı olarak Williamson'a göre piyasalar ve hiyerarşiler arasındaki seçimin belirli piyasa türleri ve iç organizasyon biçimlerine göre değerlendirilmelidir. Örneğin sınırlı hesaplama kapasitesinin belirsizlikle etkileştiği noktada sözleşme yazmak oldukça maliyetli olmaktadır. Bu durumda meydana gelen “eksik sözleşmeler” araçlar arasında fırsatçı davranışların ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla bu durum piyasa ve hiyerarşiler bağlamında firmaların iç organizasyona yönelmesine sebep olabilmektedir.

Williamson'a göre “iç organizasyon” bir firmanın ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdiği yapılanma biçimini ifade etmektedir. Buna göre organizasyonel başarısızlıklar çerçevesinde bir firmanın bilgi eksikliği ve belirsizlik durumlarında ekonomik aktörler sınırlı rasyonellikten kaynaklı

olarak iç organizasyona yönelebilmektedir. Oportünizm ve küçük sayılar durumunun geçerli olduğu bir ortamda ise iç organizasyonun piyasa sözleşme tiplerine göre birtakım avantajları bulunmaktadır (Williamson, 1975: 39-40):

İlk olarak karar verme mekanizması görece daha hızlı olduğundan sınırlı rasyonellikten tasarruf sağlar. Mübadele ilişkilerinde iç organizasyon oportünizmi zayıflatmaya hizmet eder. Uyumlu beklentiler teşvik edilerek “belirsizlik” azaltılır. Bilgi etkisi koşulları görece kolay aşılmaktadır. Ticaret ortamını daha tatmin edici bir düzlemde yürütme eğilimi bulunmaktadır.

Şekil 1. Organizasyonel Başarısızlıklar Çerçevesi Kaynak: Williamson, 1975: 40.

Williamson’a göre ekonomik aktörlerin oportünist tutumlarının bulunması genel olarak piyasa başarısızlığı olarak değerlendirilmemektedir. Bunun için oportünizmin küçük sayılar koşuluyla birleşmesi gerektiğini ifade edilmektedir.

Kapitalizmin Ekonomik Kurumları ve İşlem Maliyetleri

Bu bölümde Williamson'un "Kapitalizmin Ekonomik Kurumları: Firmalar, Piyasalar, İlişki Sözleşmeler" (The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting) eseri ve işlem maliyeti iktisadı olarak ortaya çıkan yaklaşımın temel prensipleri üzerinde durulacaktır. Williamson'a göre kapitalizmin ekonomik kurumlarını anlamak disiplinlerarası yaklaşımı gerektirmektedir. Bu bağlamda hukuk, ekonomi, örgütsel davranışlar, sosyoloji vb. alanlardan faydalanarak ortaya konulan yaklaşım işlem maliyetlerinin özünü oluşturmaktadır. Williamson'un Kapitalizmin Ekonomik Kurumları'nın ön sözünde ekonomik işlemin gerçekleşmesini mekanik bir yapının çalışmasına benzetir, buradan hareketle işlem maliyetlerini bu mekanik sistemlerde yaşanan sürtünmelere (makine parçalarının yağlanması, dişlilerin durumu ve gereksiz enerji kaybı gibi durumları ifade etmektedir) benzetmektedir. İşlem maliyeti yaklaşımı, kapitalizmin ekonomik kurumlarının sınıf çıkarlarına, teknolojiye veya tekel gücüne atıfta bulunarak yapılan açıklamaların aksine bu kurumların temel amacının işlem maliyetlerinde tasarruf sağlamak olduğunu ifade etmektedir (Williamson, 1985).

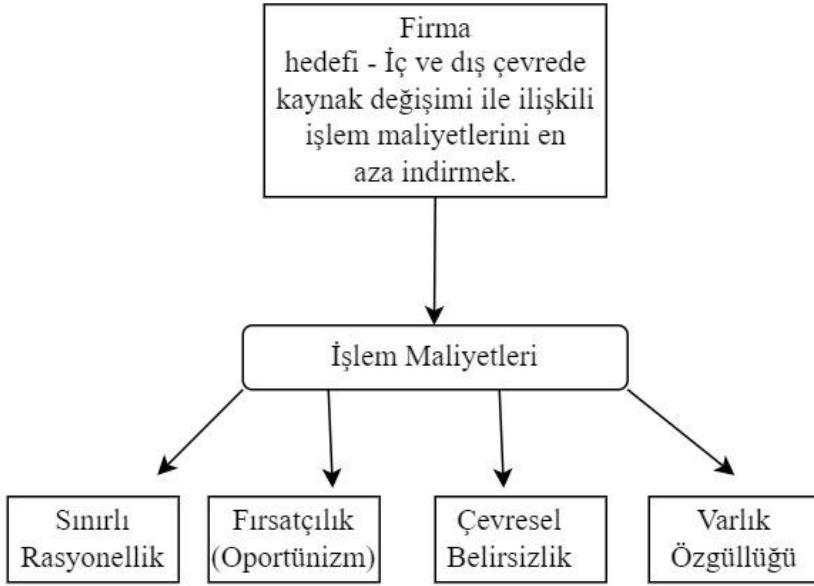
İşlem maliyeti ekonomisi piyasayı analiz ederken ekonomi, hukuk ve organizasyon teorilerinden hareketle piyasa faaliyetlerini incelemektedir. Buna göre firmaların içinde bulundukları durum iktisadi büyüme üzerinde etkili olduğundan işlem maliyetlerini minimum kılmayı hedeflemektedir. Neoklasik piyasa ve firma teorisinden farklı olarak işlem maliyeti ekonomisi, ekonomik organizasyonların analiz sürecinde daha dinamik yöntemler kullanmaktadır. İşlem maliyeti ekonomisi, firmaların maliyetlerini düşürmesini temel sorunsal olarak almakla kalmayıp aynı zamanda ekonomik organizasyonlar arasında yönetim, düzen ve anlaşmaların sağlanmasını temel almaktadır (Williamson, 2008: 43). Ekonomik organizasyonları açıklayan farklı teorilerle karşılaştırıldığında işlem maliyeti yaklaşımının temel prensipleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

Tablo 4. İşlem Maliyeti Yaklaşımının Temel Prensipleri

1.	İşlem maliyetleri daha “mikroanalitik” bir yaklaşımdır.
2.	Davranışsal varsayımları daha gerçeğe yakın bir pozisyonudur.
3.	“Varlık özgüllüğü” kavramının önemini ortaya koyar.
4.	Karşılaştırmalı kurumsal analiz yöntemini izlemektedir.
5.	Firmaları bir üretim fonksiyonu olarak ele alan teorilerden farklı olarak “yönetişim yapısı” olarak incelemektedir.
6.	Hukuki anlamda özel düzenlemelere (sözleşmeler) daha çok vurgu yapmaktadır.

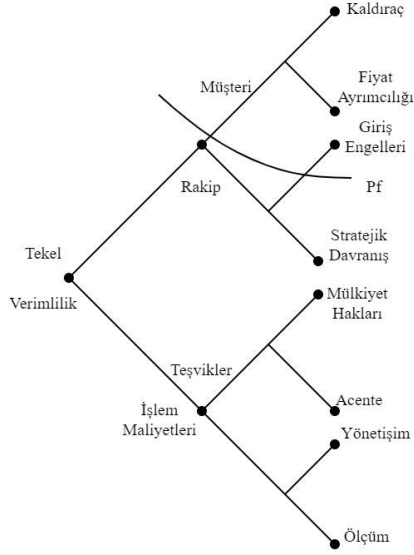
Kaynak: Williamson, 1985: 18

İşlem maliyeti yaklaşımı, farklı disiplinlerin ilgi alanlarından hareketle ekonomik organizasyonun nasıl sağlanması gerektiği üzerinde durmaktadır. Kurumların yapısal analizine odaklanarak ekonomide organizasyonun nasıl sağlandığını ve bu yapının temel sebeplerini araştırmaktadır. Bu noktada kurumların ekonomik faaliyetleri önemli olduğundan temel yapının firmalar olduğu söylenebilir. Bununla birlikte firmalar dışında farklı kurumların ekonomik boyutları organizasyon faaliyetleri üzerinde etkili olduğundan analiz kapsamına girerek önem kazanmaktadır. Williamson, Coase’nin “Firma Teorisi” üzerine yaptığı çalışmalarla işlem maliyeti ekonomisinin doğuşunda etkili olmuştur. “İşlem maliyetleri çevresel belirsizlikten, sınırlı rasyonellikten, oportünizm ve varlıkların özgünlüğünden kaynaklanmaktadır” (Ahluwalia ve diğerleri, 2020: 2). İşlem maliyetlerini ortaya çıkaran unsurlardan biri belirsizlik ve buna bağlı olarak bilgi eksikliğinin yarattığı durumlardır. Firmalar sözleşme dönemlerinde ya da herhangi bir organizasyon planında belirsiz çevre koşulları ve buna bağlı olarak bilgi eksikliği içerisinde olduklarında işlem maliyetleri ortaya çıkmaktadır. Bu noktada sözleşme taraflarından birinin daha fazla bilgiye sahip olması oportünist eğilimi ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 2. Geleneksel İşlem Maliyeti Modeli Kaynak: Ahluwalia vd., 2020

İşlem maliyetleri yaklaşımı, ekonomik organizasyonun analizinde karar vericilerin sınırlı rasyonel olduğunu bununla birlikte fırsatçı davranışlarda bulunabildiğini varsayar (Williamson, 1985: 30). Aynı zamanda Varlık özgüllüğü kavramının önemine atıfta bulunarak taraflar arasındaki ticari durumlarda etkili olduğu üzerinde durmaktadır.

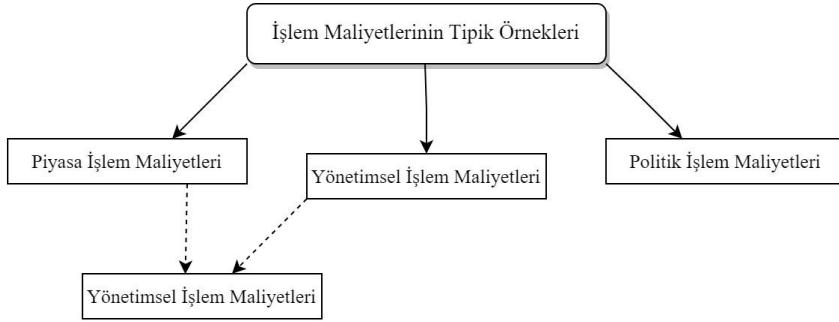

Şekil 3. Sözleşmenin Bilişsel Haritası Kaynak: Williamson, 1985: 24

Williamson'a göre sözleşmeler gerçekleştirilirken incelenmesi gereken alan kuruluşlar tarafından başarmak istenen şeyin ne olduğudur. Buna göre sözleşmeler gerçekleştirilirken kuruluşların amacı ikiye ayrılmaktadır; tekel ve verimlilik. Şekilde ifade edilen sözleşme yaklaşımlarında kuruluşların amaçlarının neler olduğu ifade edilmektedir. Williamson burada, klasik piyasa mübadelelerinin neden daha karmaşık işlemlerle gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Buna göre iki farklı yaklaşım klasik piyasa mübadele işlemlerinin karmaşık bir yapıda gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bunlardan ilki monopol yaklaşımlarına göre tekel amaçları; ikinci olarak ise ekonomik amaçlara hizmet eden verimlilik yaklaşımlarına göre piyasa işlemlerinde sözleşmeler daha karmaşık yapıda gerçekleşmektedir.

İşlem maliyeti yaklaşımı ekonomik organizasyon sorununu sözleşmeler üzerinden gerçekleşen bir olgu olarak kavradığından işlem maliyetleri tipik olarak iki farklı şekilde değerlendirilmektedir (Williamson, 1985: 20-21). Bunlardan ilki olan ex ante işlem maliyetleri; anlaşma taslaklarının hazırlanması, müzakere ve koruma maliyetlerini kapsamaktadır. İkinci olarak ex post işlem maliyetleri ise sözleşmelerde yaşanan uyumsuzluklara bağlı olarak uyumsuzluk maliyetleri, pazarlık maliyetleri, kurulum-işletme

maliyetleri ve güvenli anlaşmalar için sağlanan bağlanma maliyetlerinden oluşmaktadır. Aynı zamanda işlem maliyetleri bir ekonomik sistemde gerçekleştirilen “işlemlerin” yürütülmesine ek olarak, sistemin temel kurumsal çerçevesini oluşturma, sürdürme ve değiştirme maliyetlerini kapsamaktadır (Furubotn ve Ritcher, 2005).

Şekil 4. İşlem Maliyetlerinin Tipik Örnekleri Kaynak: Furubotn ve Ritch, 2005

İşlem maliyeti yaklaşımına göre piyasa işlem maliyetleri bilgi ve pazarlık maliyetlerinden oluşmaktadır (Furubotn ve Ritch, 2005: 51-52). Bir ekonomik sistemde müzakere ilişkilerinin verimli ve etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi piyasa işlem maliyetlerine bağlıdır. Özellikle belirsizliğin ve bilgi eksikliğinin olduğu bir ortamda etkin mübadele ilişkileri için piyasa işlem maliyetleri taraflar açısından kritiktir. Daha ayrıntılı olarak piyasa işlem maliyetleri; sözleşmelerin hazırlanması, yürürlüğe girmesi, izlenmesi-uygulanması ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi maliyetlerini kapsamaktadır (Furubotn ve Ritch, 2005). Yönetimsel işlem maliyetleri ise firmalar ve çalışanları arasında yürütülen iş sözleşmeleri sonucunda ortaya çıkan maliyetleri içermektedir. Firmalar ve çalışanları arasında gerçekleştirilen iş sözleşmelerinin yürütülmesi ise piyasa işlem maliyetleri kapsamında değerlendirilmektedir. Organizasyonel tasarımların kurulması, sürdürülmesi ve sözleşmelerin yürütülmesi piyasa işlem maliyetlerini kapsamaktadır. Piyasa ve yönetimsel işlem maliyetlerinin gerçekleştirildiği altyapı, hukuki, idari ve yönetim maliyetleri ise politik işlem maliyetleri kapsamına girmektedir (Furubotn ve Ritch, 2005: 56-57). Ekonomik sistemin altyapılarının tasarlandığı ve yeni kurumsal yapıların kurulduğu maliyetler de politik işlem maliyetleri altında değerlendirilmektedir. Sonuç olarak politik

işlem maliyetleri “yönetim biçimini yönetme maliyeti” olarak değerlendirilmektedir (Furubotn ve Ritch, 2005).

Douglass North

Yeni kurumsal iktisat yaklaşımında Douglass North’un ayrı bir yeri bulunmaktadır. North’un iktisat tarihi alanında yaptığı “kliometrik” çalışmalar ve bireylerin faydalarını maksimize edici etkinliklerini analiz eden çalışmaları neoklasik gelenek içerisinde değerlendirilmektedir (Chavance, 2019: 88). Zaman içerisinde North, neoklasik gelenekten radikal bir biçimde ayrılarak kurumsal iktisat alanında önemli çalışmalarda bulunmuştur. North, yeni kurumsal iktisat anlayışında ülkelerin kalkınması, devletin rolü ve kurumsal gelişmenin nasıl sağlanacağı üzerine yaptıkları çalışmalarla daha makro ölçekte analizlerde bulunmuştur. Bu bağlamda neoklasik teorinin, ekonomilerin nasıl geliştiği noktasında, matematiksel, sürtünmesiz ve statik modelleri ile açıklanmayacağını düşünmektedir (North, 1994: 359). North, neoklasik teorinin, kurumların ve zamanın önemini dikkate almayan yaklaşımlarının ekonomilerin nasıl geliştiğini anlamak noktasında başarısız olacaklarını belirtmektedir.

North işlem maliyetlerini “ekonomik mübadele ilişkilerinde ve bunlar sonucunda ortaya çıkan sözleşmelerin uygulanması maliyetleri” olarak tanımlamaktadır (North, 1994). Aynı zamanda kurumlar ve kullanılan teknolojik yapının üretim ve dönüşüm maliyetleri üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda North’un kurum tanımı oldukça dikkat çekicidir. North’a göre kurumlar, insan ilişkilerini belirleyen ve yine insanlar tarafından tasarlanan birtakım kısıtlamaları tanımlamaktadır (North, 1994: 360). Bu bağlamda kurumların insanlar arasında ilişkilere dair bir “güven” ortamı oluşturduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda kurumların “teşvik” ve “caydırıcılık” mekanizmalarının zorunlu olarak bir üçüncü tarafa ihtiyaç duyduğunu belirterek kurumsal yapının toplumun siyasi yapısını kapsadığı üzerinde durmaktadır (North, 1986: 231-232). North, kurumların bireyler arasında etkileşim sonucunda ortaya çıkıp geliştiğini belirtmektedir. Bu bağlamda özellikle formel kurumların (idari kurumlar, mahkemeler vb.) taraflar arasında yeni kurumların oluşmasında pazarlık gücünü elinde tutanların çıkarına hizmet ettiği üzerinde durmaktadır (North, 1994).

North kurumsal evrimin temelinde uzmanlaşma ve iş bölümünün bulunduğunu ifade etmektedir; bu bağlamda kurumsal çerçevede ise bireyler

uzmanlaşma ve iş bölümünden kaynaklanan kazanımları elde etmek için “örgüt” temelinde birleşirler (North, 1986). North’a göre örgütler kurumsal değişimin kaynağını oluşturup ortak bir projeye birbirine bağlı insan gruplarından oluşmaktadır (Chavance, 2019: 92). Bununla birlikte bilginin maliyetli olması North’un yeni kurumsal iktisat yaklaşımında bireylerin kendi faydalarını maksimize eden amaçlar doğrultusunda hareket etmelerine yol açmaktadır. North’un diğer temsilcilerden farkı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Williamson’un görüşlerinde ortaya çıkan bireylerin tatmine yönelik yaklaşımları (satisficing), North tarafından kabul edilmeyerek bireylerin maksimizasyon (ençoklaştırma) tutumlarını ön plana çıkarmaktadır (Chavance, 2019: 89). Sonuç olarak ekonomik sistemde mübadele biçimini (piyasalar ve hiyerarşiler) belirleyecek olan şey bireylerin tüm bu tutumlarının yanında işlem ve üretim maliyetleri etkili olmaktadır (North, 1986).

Kurumsal Değişimin Ölçütü

“Kurumsal çevre” ve “düzenlemeler” kavramları North’un görüşlerinde öne çıkan aynı zamanda kurumsal değişimin temel yapı taşlarını oluşturan mekanizmalardır. Kurumsal çevre, bireylerin eylemlerini gerçekleştirdikleri düzlemi ifade etmektedir. Bu bağlamda kurumlar birtakım kısıtları (formel ve enformel) barındırdığından “kurumsal çevre” ise bu kısıtların bütünü olarak tanımlanmaktadır. Formel ve enformel kısıtlar kurumsal çevrenin yapısını oluşturmaktadır (Klein, 1993). Kurumsal düzenlemeler ise Williamson’un “yönetim yapıları” olarak tanımladığı, sözleşmeler ve kamu bürokrasi vb. yapıları oluşturan mekanizmadır (Klein, 1993: 458).

North’a göre yeni kurumsal iktisat politik ekonomik bir yaklaşım olduğundan teori ve gözlem arasında bir köprü görevi üstlenmektedir (North, 1986: 231). Böylece ekonomik sistemde yürütülen sözleşmelerin ve insan davranışlarının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi çok boyutlu olarak incelenmektedir. Belirli bir kurumsal çevrede insanlar arasında belirli kısıtlar üzerinden mübadele ilişkileri gerçekleştirilmesi kurumsal düzenlemelere göre belirlendiğinden değişimin temel yapı taşları da bu noktada belirlenmektedir. North’a göre kurumsal değişimin gerçekleşmesi için formel ve enformel kurumların bir biçimde bu süreçte uyumlu hareket etmesi gerekmektedir. Fakat enformel kurumlarda doğası gereği değişim süreci formel kurumlara göre oldukça yavaştır.

Tablo 5. North'un Kurumsal Değişimin 5 Kriteri

Kaynakların kıt ve rekabetin olduğu ekonomik ortamda kurumlar ve kuruluşlar arasında sürekli etkileşim.
Rekabetçi ortamda kurumsal değişimi mümkün kılacak farklı seçimler.
Kurumsal çerçevenin sağladığı teşvik edici yapı.
Algılar: Kurumlardaki oyuncuların zihinsel yapıları.
Kurumsal değişimi mümkün kılacak tamamlayıcılıklar.

Kaynak: North, 2008

North'a göre bireylerin çevrelerindeki dünyayı anlamak ve yorumlamak için oluşturdukları zihinsel yapılar farklı alanlardan etkilenmektedir. Bunlar arasında zihnin genetik evrimi, kültürel miraslar ve günlük problemler vb. alanlar bulunmaktadır (North, 2008: 23). Bu yüzden kurumsal değişimi mümkün kılmak çok katmanlı bir sürecin ürünü olmaktadır. Bunun yanında kurumsal yapının ekonomi politik çerçevesi de bu değişim sürecinin bir parçası olup kurumsal düzenlemelerin geliştirilmesinde etkili olmaktadır.

Sonuç

Ortodoks iktisat geleneğinin temel yaklaşımında bulunan bireysel aktörlerin davranış temelleri ve piyasa mekanizmasına yapılan vurgu, iktisat geleneğinde kurumların ihmal edilmesine yol açmıştır. Farklı bir deyişle iktisadi düşünce tarihinde ekonomik olgu ve olayları anlamak için kurumların merkezi önemi uzun yıllar ihmal edilerek soyutlayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'da hâkim olan iktisadi anlayışı tanımlamak için kullanılan "kurumsal iktisat" anlayışı bu alanda teorik temellerin öncü adımlarına şahit olmuştur. Bugün geldiğimiz noktada ise kurumsal iktisat incelenirken "eski", "neo" ve "yeni" kurumsal iktisat anlayışlarından bahsedilmektedir. Yeni kurumsal terimi genellikle Thorstein Veblen, John R. Commons ve Wesley Mitchell'in "eski" kurumsal iktisadını "yeni" kurumsal iktisat anlayışından ayırmak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda Ronald Coase, Oliver Williamson ve Douglass North'un kurumsal iktisat bağlamında yaptıkları çalışmalar ve özellikle "işlem maliyetleri" alanında yaşanan gelişmeler beraberinde "yeni kurumsal iktisat" teriminin iyice yerleşmesine neden olmuştur. Bu çalışmada öncelikle yeni kurumsal iktisadın tanımı ve temelleri üzerine odaklanılmıştır. Ardından, bu ekonomik yaklaşımın önde gelen temsilcilerine atıfta bulunarak yeni kurumsal iktisadın temel fikirleri incelenmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahluwalia, S., Mahto, R. V. ve Guerrero, M. (2020). Blockchain Technology and Startup Financing: A Transaction Cost Economics Perspective. *Technological Forecasting and Social Chang.* 151(Şubat): 1-24.
- Chavance, B. (2019). *Kurumsal İktisat*. Çev. Tuba Akıncılar Onmuş. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coase, R. (1992). The Institutional Structure of Production. *Journal des Economistes et des Etudes Humaines.* 2(4): 431-440.
- Coase, R. (1998). The New Institutional Economics. *The American Economic Review.* 88(2): 72-74.
- Coase, R. H. (1937). *The nature of the firm* (pp. 37-54). Macmillan Education UK.
- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *The Journal of Law and Economics.* 56(4): 837-877.
- Coase, R. H. (1990). *The firm, the market, and the law*. University of Chicago press.
- Demir, Ö. (1996). *Kurumcu İktisat*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Furubotn, E. G. ve Richter, R. (2005). *Institutions and Economic Theory: The Contribution of The New Institutional Economics*. ABD: University of Michigan Press.
- Hodgson, G. M. (2000). What is The Essence of Institutional Economics?. *Journal of Economic Issues.* 34(2): 317-329.
- Joskow, P. L. (2008). Introduction to New Institutional Economics: A Report Card. *New Institutional Economics: A Guidebook* (ss. 1-19). New York: Cambridge University Press.
- Klein, P. A. (1993). The Institutional Challenge: Beyond Dissent. *Institutional Economics: Theory, Method, Policy* (ss. 13-57). Hollanda: Springer, Dordrecht.
- Klein, P. A. (1993). The Institutional Challenge: Beyond Dissent. *Institutional Economics: Theory, Method, Policy* (ss. 13-57). Hollanda: Springer, Dordrecht.
- Ménard, C. (2001). Methodological Issues in New Institutional Economics. *Journal of Economic Methodology.* 8(1): 85-92.
- Ménard, C. ve Shirley, M. M. (2008). *Handbook of New Institutional Economics*. Dordrecht: Springer.
- Ménard, C. ve Shirley, M. M. (2012). New Institutional Economics: From Early Intuitions to a New Paradigm?. *Ronald Coase Institute Working Paper Series*.
- Ménard, C. ve Shirley, M. M. (2012). New Institutional Economics: From Early Intuitions to a New Paradigm?. *Ronald Coase Institute Working Paper Series*.

- North, D. C. (1986). The New Institutional Economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* (JITE). 142(1): 230–237.
<http://www.jstor.org/stable/40726723>.
- North, D. C. (1994). Economic Performance Through Time. *The American Economic Review*. 84(3): 359-368.
- North, D. C. (2008). Institutions and The Performance of Economies Over Time. *Handbook of New Institutional Economics* (ss. 21-30). Verlag Berlin Heidelberg: Springer.
- North, D. C. (2008). Institutions and The Performance of Economies Over Time. *Handbook of New Institutional Economics* (ss. 21-30). Verlag Berlin Heidelberg: Springer.
- Williamson, O. E. (1975). *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications: A Study in The Economics of Internal Organization*. New York: The Free Press, a Division of Macmillan.
- Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: The Free Press, a Division of Macmillan.
- Williamson, O. E. (2008). Transaction Cost Economics. *Handbook of New Institutional Economics* (ss. 41-65). Verlag Berlin Heidelberg: Springer.

SON 30 YILDA TÜRKİYE'Yİ SARAN ÇATIŞMALAR VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Sibel Elif ÖZDİLEK

-
- ❖ Kurum Bilgisi: Ufuk Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
 - ❖ ORCID: 0000-0003-0907-8771
 - ❖ Mail: elif.ozdilek@ufuk.edu.tr

Giriş

Türkiye, jeopolitik, jeostratejik önemi ve uluslararası ilişkilerde üstlendiği farklı rolleri itibariyle; önemli bir uluslararası aktör olmuştur. Müslüman bir ülke oluşu, batı ve doğu medeniyetleri arasındaki köprü konumu; birçok ülke ile etkileşim içerisinde olmasını ve hatta bölgesel çatışmalarda uzlaştırıcı görev üstlenmesini gerektirmiştir.

Son yıllarda mezhepsel, dinsel, bölgesel çatışmalar; arabulucu ülke ve kuruluşlara duyulan ihtiyacı arttırmış ve uluslararası ilişkilerde ‘çatışma yönetimi’ süreçleri önem kazanmıştır. Türkiye’nin iki kıta arasında bağlayıcı unsur taşıması, üç tarafının denizlerle çevrili olması, enerji hareketinin geçiş noktasında bulunması Türkiye’yi çevre ülkeler açısından belirleyici konumda algılamasına sebep olmuştur. Aynı zamanda; göç, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı gibi küresel tehdit algılamalarının çok daha yoğun hissedildiği bir konjonktür içinde; Türkiye bir denge unsuru olmak zorundadır. Bölgesel barışın korunması açısından da komşu ülkeler tarafından öncülük etme, yönlendirme misyonunu da üstlenmiştir.

NATO müttefiki olması, diğer üye ülkelerle iş birliği içinde hareket etme ve gerektiğinde inisiyatif kullanma hakkını da vermektedir. Çevresindeki komşu ülkelerin, tarihsel geçmişi, farklı öncelikleri, farklı siyasi duruşu ve bağlantıları olması, Türkiye’nin konumu itibariyle hassasiyetini arttırmaktadır.

Türkiye, NATO üyesi bir ülkedir. Bu, ülkenin savunma ve güvenlik politikalarını, aynı zamanda NATO müttefikleri ile iş birliğini etkiler. Türkiye’nin stratejik konumu, NATO’nun doğu kanadında güvenlik ve istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynamasını sağlar. Tarih boyunca çok farklı medeniyetlerle etkileşimde olması, farklı roller üstlenmesi ve çok kültürlü, dinli, dilli, etnik kökenli bir bütünün izlerini taşıması, ülkeyi hem önemli kılmakta hem de kritik bir denge unsuru olarak görülmektedir.

Türkiye’nin dünya siyasetinde üzerinde nasıl algılandığı sorusuna verilecek cevaplar çok farklılık göstermektedir çünkü algı; duyuların farklı yorumlanış biçimidir ve imaj kavramı da dışarıda nasıl bir izlenim yaratıldığı ile ilgilidir. Algı seçici olduğu için, kimileri için, ‘Müslüman Ülke’, kimileri için ‘Batı Medeniyeti’, kimileri için, ‘Askeri Güç’, kimileri için ‘Orta Doğu Lideri’, kimileri için ‘NATO Müttefiki’, kimileri için ‘Avrupa Birliği Aday Ülke’ diye nitelendirilebilir.

“Uluslararası İmaj, bir ülkenin dış hedef kitleler tarafından algılanış tarzı, uluslararası platformda oluşturduğu genel izlenim, sahip olduğu saygınlık ve itibar, uluslararası konularda topladığı destek ve oluşturduğu sempatiye dayalı görüntülerin tümüdür.” (Gültekin, 2013: .128)

Birçok yönden stratejik önemi olan bir ülkenin de olumlu imaj ve güven yaratması için, sürdürülebilir politikalar belirlemesi, çevre ülkelerle sağlıklı ilişkiler kurması ve iş birliği içerisinde olması gerekir.

Bu çalışma, 1990’lar sonrası Türkiye’nin yakın çevresinde meydana gelen savaşlar, bu savaşların Türkiye’nin jeopolitik konumu üzerindeki etkisi ve bu savaşlarda Türkiye’nin üstlendiği rolü, ayrıca uluslararası örgütlerin, bu savaşların sonlandırılmasındaki müdahale gücünü incelemektedir.

Uluslararası Örgütler ve Günümüz Uluslararası İlişkiler Üzerindeki Etkisi

Birinci Dünya Savaşı sonrası, ülkeler arasında yaşanan sorunların tüm ülkelerin zarar göreceği savaşlara dönüştüğü ve bu savaşların maddi, manevi telafi edilemez zararlara yol açtığı görülünce, ülkelerin ortak menfaatler doğrultusunda iş birliği yapmaları, barışın ve istikrarın korunması için birlikte çaba sarfetmeleri gereği ortaya çıkmıştır.

Uluslararası örgütleri devletler arasındaki işbirliğini ve dayanışmayı somutlaştıran bir yapı olarak tanımlamak mümkündür. Söz konusu yapı bağımsız organlar aracılığı ile ortak çıkarların oluşturulması, oluşturulan bu çıkarların korunması ve devam ettirilmesi için egemen devletlerin ortaya koyduğu işbirliğini öngörmektedir. (Erenel ve Caymaz, 2014)

Ortak amaçlar, devletlerin öz kaynaklarının ve kapasitelerinin söz konusu ortak amaçlara tek başlarına ulaşmada yetersiz olması, maliyetleri azaltma, amaca ulaşmada süreyi azaltma, politikalarına meşruiyet sağlama, sorumluluğu diğer devletlerle paylaşma, etki ve denetim imkânlarını artırmayı, devletleri uluslararası işbirliğine yönelten nedenler arasında saymak mümkün olmaktadır. (Sönmezoğlu, 2000, 309)

Uluslararası kuruluşlar ve uluslararası hukuk, güvenliğin sağlanmasında önemli oluşumlar olarak değerlendirilmektedir. Bağımsız bir hukuki kişiliğe sahip olan uluslararası örgütlerin güvenlik alanında devletlerin davranışlarını sınırlayarak kaotik bir ortamın oluşmaması açısından önemli bir işlev yüklendikleri söylenebilir. Günümüzde sorunlar karşısında izledikleri

veya izleyemedikleri politikaları nedeniyle sıkça tartışma konusu olmalarına rağmen uluslararası örgütlerin uluslararası sistemin önemli bir parçası olma konusunda görevlerini sürdürmeye devam ettikleri söylenebilir. (Tepebaş, 2007, 90)

Uluslararası örgütler, farklı devletlerin veya ülkelerin bir araya gelerek belirli amaçlar doğrultusunda iş birliği yaptığı, ortak sorunlara çözüm aradığı veya birleşik bir politika izlediği kuruluşlardır. Bu örgütler genellikle üye devletler arasında anlaşmalar ve sözleşmeler üzerine kurulmuşlardır. Uluslararası örgütler, siyasi, ekonomik, kültürel, çevresel veya güvenlikle ilgili bir dizi konuda faaliyet gösterebilirler.

Tarihsel perspektif

Uluslararası örgütler ifadesi telaffuz edilmese de ülkelerin, kavimlerin veya belli bir aidiyet etrafında birleşmiş insan topluluklarının tarihin birçok döneminde başka aidiyetler altında bir araya gelmiş insan topluluklarıyla birlikte eşgüdümlü davranma eğilimleri olmuş fakat birçoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun sebebi de ‘realist’ kuramın öngördüğü, uluslararası örgütlerin analiz biriminin ‘devletler’ olması ve uluslararası ilişkilerin de öncelikli olarak devletler arası ilişkileri konu edinmesidir.

Devletlerin ortak menfaatler doğrultusunda ‘kazan-kazan’ prensibiyle bir araya gelme isteklerinin, menfaatleri karşılama konusundaki orantısız kazanımlar, iş birliği çabalarının sürdürülebilir olmasını engellemiştir.

Sanayi Devrimi ile birlikte, tren yollarının kurulması, mobilitenin artmasıyla birlikte, pazarlar büyümüş, bölgeler arası etkileşimler artmış ve ortak menfaatleri olan topluluklar, iş birliği yaparak farklı alanlarda kazançlarını arttırmak istemişlerdir.

Bu etkileşim ve hareketlilik ‘tehdit’ algısının da bölgesel, niteliksel ve etki alanı olarak daha çok genişlemesine sebep olmuş ve ortak tehditlere karşı ortak karar almanın daha etkili olacağı kanaati uyandırmıştır. Daha öncesinde ikili ve ad hoc ilişkilerle çözülen sorunlar, artık çok taraflı ve stratejik yöntemlerle çözülmeye başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası büyük imparatorlukların yerini ulus devletlere bırakması, uluslararası ilişkiler açısından önem arz etmektedir. İmparatorlukların çok geniş toprak parçaları üzerinde kurduğu hakimiyet yerini küçük devletlere devrederken ‘milliyetçilik’ ve ‘aidiyet’ duygularının

çok daha öncelik kazandığı bir dönemde başka devletlerle işbirliği yapma fikri korkutucu gelmiştir. Birinci Dünya Savaşının ağır tahribatı yaşanmış olsa da ‘barışın ve istikrarın sürdürülebilir kılınması’ için kurulan Milletler Cemiyeti girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Özellikle uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde söz sahibi olan iki büyük gücün bu uluslararası örgüt içerisinde yer almaması da başarısızlığın diğer sebeplerinden biridir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası artık iş birliği yapmak ve savaşma eğiliminde olan ülkelerin bir üst örgüt tarafından sınırlandırılması fikri daha da aciliyet kazanmış ve ülkeler birlikte hareket edebilmek için, uluslararası iş birliğini yürütecek örgütlere ihtiyaç hissetmiştir. İkinci Dünya Savaşının tahribatının, Birinci Dünya Savaşına göre çok daha ağır olması ve nükleer silahların icadı endişeyi arttırmış ve gerekli önlemlerin alınması zorunluluğunu arttırmıştır. (Aktaş, 2022, 7)

Modern çağda uluslararası örgütlerin farklı farklı işlevleri bulunmaktadır. Bunlar; küresel tehditler karşısında birlikte hareket etme ve alternatif çözümler üretme, barış ve istikrarın sağlanması ve korunması, ekonomik ve siyasi alanlarda iş birliği yapılması, insan haklarının teminat altına alınması, adaletin ve eşitliğin sağlanması, sağlık, eğitim, enerji, istihdam gibi daha spesifik konularda iş birliği yapılarak, kıt kaynakların daha rasyonel kullanılmasıdır. (Çalış, 2018, 30)

Türkiye’nin Uluslararası Örgütler İçindeki Önemi

Tarihin ilk devirlerinden itibaren farklı medeniyetleri kurup, tarihin akışını etkileyen Türk Devletleri; doğu ile batı arasında köprü olmuş ve belli görevler üstlenmiştir. Yüzyıllar süren imparatorlukların çatısı altında birçok milletin bir arada yaşamasını sağlamış ve tarihi yönlendirmiştir. Küreselleşme ve 21. Yüzyılın kendi dinamikleri içerisinde, jeopolitik konumu, askeri gücü ve diğer ülkelerle ilişkileri itibarıyla, uluslararası ilişkiler açısından etkili bir uluslararası aktördür. Türkiye’nin coğrafi konumu ve komşu ülkelerde yaşanan olaylar, Türkiye’nin konumuna daha da hassasiyet kazandırmıştır.

Bir yandan Avrupa Birliği ile ilişkileri itibarıyla, yarım asrı geçen üyelik perspektifi, bir yandan Kafkaslarda, Balkanlarda ve Orta Doğuda aktif yürüttüğü politikalar, Türkiye’yi diğer devletlerin gözünde ihtiyatla davranılması gereken ülke konumuna getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun 633 yıllık varlığı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran değerlerin bağlayıcı gücü ile, Türkiye Cumhuriyeti birçok uluslararası örgütün üyesi

olup, uluslararası ilişkileri etkileyecek kararlar konusunda söz sahibidir. (Akgün, 2009, 12)

Özellikle merkezi bir otorite tarafından karar vermek yerine uluslararası sistemin içinde yer alan farklı uluslararası aktörlerin karar alma sürecine dahil olduğu uluslararası örgütler, yeni dünya düzeninin barış ve istikrarının sağlanması, ekonomi, siyaset, sağlık, eğitim, tarım, ticaret gibi farklı farklı konularda üye devletlere katkı sağlayan kuruluşlar uluslararası sistemin devamlılığını sağlamak üzere kurulmuşlardır. (Baharçipek, 2015, 233)

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren farklı konularda dünya devletleri ile birlikte karar alabilmek ve söz sahibi olabilmek için birçok uluslararası örgütün üyesi olmuştur. Bunlardan bazıları; Afrika Birliği, Akdeniz için Birlik, Avrupa Konseyi Kurucu Üye, Birleşmiş Milletler (UN) Kurucu üye 24.10.1945, Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (WFP) Gözlemci üye 1961, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) Tam üye 1975, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Daimi temsilci 1971, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Üye 06.04.1948 Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Üye 1950, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) Üye 2000, Bölgesel İşbirliği Konseyi (BİK) Kurucu üye 2008, Dünya Bankası (WB) Üye 1947, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Üye 09.06.1949 Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Kurucu üye 26.03.1995, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Kurucu üye 1985, G-20 Üye 1999 (Ministry of Foreign Affairs).

Türkiye’yi saran savaşlar ve uluslararası örgütlerin misyonu

Türkiye, tarihsel geçmişi, jeopolitik konumu, zengin doğal kaynakları ve stratejik bölgelerin geçiş bölgesinde olmasından dolayı özellikle son otuz yıldır yakın çevresindeki ülkelerin yaşadığı çatışmalarda barış ve istikrarı sağlama misyonunu edinmiştir. Aynı coğrafyada olup da geçmişten gelen ya da günümüzün siyasi konjonktüründen kaynaklanan düşmanlıklar savaşa dönüşmüş ve ülkeler uzun veya kısa süreli savaşlara sahne olmuştur. 1990 yılından sonra farklı sebepler ve sonuçlarla ortaya çıkan bu savaşlar ve Türkiye’nin bu savaşların içindeki konumu ve Birleşmiş Milletlerin çözüm yöntemleri farklı farklı incelenmelidir.

Körfez Savaşı

Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan çatışma, Irak'ın bu topraklarda kalmak için direnmesi ile, Birleşmiş Milletler kararıyla 17 Ocak 1990'da Körfez Savaşı'na dönüşmüştür. Birçok ülkenin de dahil olduğu ve destek verdiği bu örgütlü savaş, hem bölgeyi hem de dünya siyasetini ciddi anlamda etkilemiştir. Birleşmiş Milletler; kınama, ticareti yasaklama, zor kullanacağını bildirme, ateşkes kararı, ateşkes hükümlerini açıklama ve uçuşa yasak bölge kararlarını almasına rağmen savaş Irak'ın ağır yenilgisiyle sonuçlanmış ve bu tarihten sonra ortaya çıkacak diğer savaşların zeminini yaratmıştır. (Okur, 2009, 57)

Türkiye'nin bu savaş sırasında Kuveyt'e destek veren kırk ülke arasında yer almayıp, Koalisyon Gücü'nü desteklemesi sonucu, ciddi zarar gören ülkelerden biri olmuştur. Ekonomik anlamda yaşadığı kayıplar yanında, Türkiye'nin bugünkü birincil sorunları olan göç, mülteci, Kürt sorunu ve PKK'nın güçlenmesi gibi daha derin krizlerin temellerini atmıştır. (Özdemir, 1991, 219)

1989'da Berlin Duvarı'nın ortadan kalkışı, Almanya'nın birleşmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin dağılması ile birlikte, yeni dünya düzenine geçilmiş, soğuk savaş döneminin çift kutuplu dünya düzeninden farklı bir dünya düzenine geçilmiş, var olan krizler başka bir bağlam içinde farklı isimlerle yeniden ortaya çıkmıştır.

SSCB'nin dağılması sonucunda, rejim yıkılmış ve yerini küçük devletlere bırakmıştır. Uluslararası ilişkilerin gündemini oluşturacak krizler de artık yıkılan Sovyetler Birliği topraklarına ve özellikle de Ortadoğu ülkelerinin yer aldığı bölgeye kaymış ve Türkiye'nin de bu yeni konjonktür içerisinde misyonunu yeniden değerlendirmesi gerekmiştir. (Hale, 1992)

Körfez savaşı, bölgesel bir savaş gibi görünse de uluslararası ilişkilerde birçok dengenin değişmesine sebep olmuştur. Özellikle aynı dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin de dağılmasıyla birlikte benzer işgallerin zemini yaratılmış ve uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. Kuveyt'in bulunduğu bölge içerisindeki siyasi ve ekonomik önemi sebebiyle Irak'ın bölgeden çıkmamasından rahatsız olan büyük devletler koalisyon içerisinde hava ve kara operasyonları ile, Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini sağlamıştır. Körfez savaşı sonrası Irak'ta iç karışıklıklar yaşanırken, Türkiye dahil olmak üzere komşu ülkelere sığınmak için gelen mülteciler gittikleri

lkelerde bundan sonraki dönemde yaşanan güvenlik sorununun da zemini yaratmışlardır. Ancak daha sonraki yapılanmalar içerisinde PKK'nın Irak'ın kuzeyinden başlayarak örgütlenip, yapılanması engellenememiştir. (zdağ, 2016, 55)

Bosna Savaşı

Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte bu bölgede kurulan küçük bağımsız devletler, oluşan yeni dünya düzeni içerisinde milliyetçilik hareketlerinin canlanması ve aynı oluşum içerisinde yer alan etnik çatışmalar savaşın zeminini yaratmıştır.

Bosna Hersek'te 1992-1995 yılları arasında yaşanan çatışma, sadece savaşan ülkeler için değil birçok ülkenin müdahil olduğu çok daha ciddi problemlere yol açmıştır. Uluslararası toplumun müdahalesi gecikince, savaşın sonuçları çok daha ağır olup, büyük bir soykırımın yaşanmasına sebep olmuştur. (şafak, 2010, 2)

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, Slovenya ve Hırvatistan 1990'lı yılların başında bağımsızlıklarını ilan etmiş, birçok Avrupa devleti tarafından da devlet olarak tanınma kararı alınmıştır. Yaşanılan gelişmelerden destek alan Bosnalı Sırplar, Bundan g bulan Bosnalı Sırplar 1992'de Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti'ni ilan etmiş, buna karşılık referanduma giden Bosna Hersek halkını Bosnalı Sırplar boykot etmişler ve sonrasında bağımsız 'Bosna Hersek Devleti' resmen ilan edilmiştir. (Türkeş, 2012)

Sırplar tarafından meydanlardaki patlamalar sonucunda Birleşmiş Milletler tarafından ekonomik ambargo uygulaması kabul edilmiştir. 1992-1995 yılları arasında yapılan bu savaş Boşnaklara karşı yapılan bir soykırım olarak tarihe geçer. Binlerce Boşnak, Sırp ve Hırvat hayatını kaybetmiş ve daha sonra birçoğu ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Savaş sonunda Dayton Antlaşması imzalanmış ve Bosna Hersek Cumhuriyeti kurulmuştur. Sırp parti liderleri ve komutanlar uluslararası mahkemelerde cezalandırılmışlardır. (Bağcı 1994, 17)

Kosova Savaşı

1998-1999 Kosova Savaşı, Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri sonucunda bağımsızlık isteyen Kosova Kurtuluş Ordusu'na, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ordusunun ve bu örgüt yanında

yer alan milis güçlerine karşı yürüttüğü operasyon ve buna karşı NATO'nun başlattığı müdahaledir. (Kapucu 2021, 95)

1998'de Kosova güçleri ve Yugoslavya ordusu arasındaki çarpışmalar 1999 'un ilk yarısına kadar devam etmiş, Arnavut, Türk vb. etnik gruplardan oluşan Kosovalı Müslümanlara uygulanan zulmün devam etmesi sonucunda NATO'nun hava bombardımanı ile müdahalesi başlamıştır.

Miloseviç'in uyguladığı politika Sırp milliyetçiliğini yaymaya çalışırken, bir yandan da Kosova'nın özerkliğini kaldırıp; onların gücünü zayıflatmaktı. 1991 yılında Arnavut grupları tek taraflı bağımsızlıklarını ilan etseler de bunu güvence altına almayı başaramamışlardı. Bu zulme uğrayan Arnavutlar daha sonra Sırp yönetimine karşı protestolara başladılar. Kanlı savaşlar sonunda, ülkeden kaçmak isteyen mülteciler; Arnavutluk, Makedonya, Türkiye ve Karadağ'a kaçtılar. Miloseviç işlediği savaş suçlarından dolayı yargılandı. (Smeje, 2023, 1999). Kosova operasyonu süresince Arnavutluk ve Makedonya üzerinden Türkiye'ye 18.000 mülteci gelmiştir. Ayrıca Türkiye, Arnavutluk'taki mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bölgeye bir Hizmet Bölüğü göndermiştir. Bunun yanında Türkiye, Makedonya ve Arnavutluk'ta iki adet mülteci kampı kurmuş ve her kampta 3.200 kişinin ihtiyaçlarını karşılamıştır. (Aksu, 2010, 54)

NATO harekâtından sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından alınan 1244 sayılı karar (UN Decision, 1999) kapsamında, Kosova'da Uluslararası Barış Gücü görevlendirilmiştir. (Noam Chomsky, s.141-177; Uluslararası Barış Gücü 1999 yılı haziran ayından itibaren görev yapmaya başlamıştır. Barış Gücünün göreve başlaması ile Kosovalı Arnavutlar evlerine dönmeye başlamıştır. Kosova'da İngilizler, Amerikalılar, Almanlar, Fransızlar ve İtalyanlar tarafından askerî kuvvetler konuşlandırılmıştır. Türkiye'de bir Tabur Görev Kuvveti ile bölgede görev almıştır. (Özbay; 2009, 38)

Afganistan Savaşı

Afganistan Savaşı, 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle başladı. Bu işgal, Afgan hükümetinin komünist ideolojiyi benimsemesi ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki nüfuzunu artırma çabalarıyla ilişkilendirildi.

Sovyet işgalinin ardından, Afganistan'da iç savaş patlak verdi. Taliban gibi dini aşırılıkçı gruplar, ülkede güç kazandı ve kontrolü ele geçirdi. Bu durum, uluslararası terörizmin yayılmasına ve Afganistan'ın istikrarsızlaşmasına neden oldu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Afganistan'da yaşanan çatışmalar büyüdü ve terörist örgütler, güçlenerek; küresel nitelikte terörist faaliyetler yürütmeye başladılar. Bunlardan en önemlisi 11 Eylül ikiz kulelere yapılan saldırıdır. 11 Eylül saldırılarının ardından, ABD ve müttefikleri, Taliban rejimini devirmek ve El Kaide'ye karşı savaşmak için Afganistan'a müdahale etti. (Center for Preventive Action, 2023)

Afganistan Savaşı, ülkede uzun süreli istikrarsızlığa ve insan hakları ihlallerine neden oldu. Ayrıca, savaşın bir sonucu olarak sivil kayıplar ve insani krizler yaşandı.

El-Kaide'nin gerçekleştirdiği 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD, Afganistan'ı işgal etti. Afganistan'da Taliban hakimiyeti sona erdi. NATO, Afganistan'daki güvenlik güçlerinin kontrolünü üstlendi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, üyelerine Afganistan'da bir geçiş yönetimi kurma çağrısında bulundu ve barış gücü göndermeye karar verildi. 2001 yılında Afganistan'da Taliban hakimiyeti son buldu. 2003 yılında, Birleşmiş Milletler, Afganistan'ı istikrara kavuşturmak ve yeni bir hükümet kurmak için NATO liderliğinde bir misyona yetki verdi. (Erden, 2022, 42)

İki aşamalı savaşın ilk perdesi 7 Ekim 2001- 28 Aralık 2014 arasında gerçekleşti. El-Kaide kampları yok edildi, Taliban rejimi yenilgiye uğratıldı, Afganistan İslam Emirligi yıkıldı ve ilk demokratik hükümet kuruldu. İkinci aşama ise 1 Ocak 2015 - 30 Ağustos 2021 tarihlerinde meydana geldi.

NATO güçlerinin çekilmesi ile savaş seyir değiştirdi, ABD, Taliban ile Afganistan'dan çekilme konusunda anlaştı, Taliban saldırısı ve Demokratik hükümetin lağvedilmesi ile son buldu. (Çakmak, 2023, 355)

İsrail – Lübnan Savaşı

İsrail-Lübnan Savaşı, Hizbullah'ın askerî kanadı ile İsrail Silahlı Kuvvetleri arasında Lübnan toprakları ve İsrail'in kuzeyinde, 12 Temmuz-14 Ağustos 2006 tarihleri arasında sürmüş olan silahlı çatışmadır. (Köse, 2007, 57)

Kriz, Lübnan'da yerleşmiş Hizbullah örgütünün, 12 Temmuz 2006 tarihinde 2 İsrail askerini kaçırmayı ve 8'ini öldürmesiyle başlamıştır. Bunun üzerine İsrail, Lübnan'a hava ve kara saldırıları yapmış ve ülkenin limanlarını denizden ablukaya almıştır. İsrail'in bu davranışına karşılık olarak Hizbullah, güney Lübnan'dan İsrail'in kuzeyine yaptığı füze saldırılarını arttırmıştır. (Mor Ajans, 2007)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1701 sayılı karar uyarınca İsrail, Lübnan ve UNIFIL askerlerinin konuşlandırılmasına paralel olarak birliklerini geri çekmiştir. Fakat İsrail'in Filistinli ailelere ateş etmesiyle Filistin'de iktidarda olan Hamas örgütünün İsrail ile yaptığı ateşkesi sonlandırmasına yol açmıştır. Aynı zamanda 2006 Gazze Krizi'ni başlatan bu olay başta İslam dünyası olmak üzere birçok kesimden tepki almıştır (TRT Haber).

Çatışmalar daha uzun süre devam etmiş, bir çok barış girişimi de ateşkesin şartlarında anlaşılamadığı için sonuçsuz kalmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararınca, ateşkes ilan edilmiştir.

İsrail ile Hizbullah arasında ateşkesi sağlamak üzere 11 Ağustos 2006'da oy birliğiyle alınan 1701 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı uyarınca, asker sayısını en fazla 15.000'e çıkarılması öngörülen UNIFIL II'nin görev tanımı da genişletilmiştir. Ateşkese uyulup uyulmadığını denetleme ve uyulmasını sağlama, Güney Lübnan'a konuşlanan Lübnan Silahlı Kuvvetlerinin bölgede hakimiyeti sağlamasına yardım etme, Lübnan hükûmetini güçlendirme, yerinden edilmişlerin güvenli dönüşlerini ve sivillere insani erişimi teminat altına alma UNIFIL'in yeni görevleri arasındadır. Mayıs 2008 itibarıyla çoğunluğu AB ülkelerinden olmak üzere toplam 26 ülkeden gelen askerlerin sayısı 12.383'e, sivil personelin sayısı ise 926'ya ulaşmıştır (unifil).

Türkiye İsrail'in orantısız güç kullandığını söylemiştir. Türkiye UNIFIL'e asker göndermeye karar vermiştir. 5 Eylül 2006 günü Birleşmiş Milletler barış gücüne katılmak üzere bir Türk askerî birliğinin Lübnan'a gönderilmesine yönelik Başbakanlık tezkeresi TBMM Genel Kurulunda 200 red oyuna karşı 344 evet oyuyla kabul edilmiştir. (Sığı, 2012, 215)

Abhazya Savaşı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Abhazya ve Güney Osetya, Gürcistan tarafından tanınmamıştır ve bu konu kalıcı bir sorun haline gelmiştir. Gürcistan bu konuyla ilgili hedefine ulaşmak için bazı dönemlerde askeri yollara dahi başvurmuştur. Ancak bölgedeki etkisini yitirmek istemeyen Rusya 1991–1992, 2004 ve 2008 yıllarında Gürcistan ile karşı karşıya gelmiştir. (Chicky, 2009)

Rusya'nın savaşa girme sebepleri şu şekilde sıralanabilir; alternatif enerji yollarının kontrolü dışına çıkmasına ve Gürcistan'ın AB, ABD ve NATO ile yakınlaşmasına engel olmak, uzun süredir Slavların koruyuculuğunu üstlendiği Balkanlar'da özellikle Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılarak 17 Şubat 2008'de bağımsız olması sonrasında kaybettiği prestijini kazanmak, Polonya'ya füze radarı yerleştirilmesi anlaşılmamasına tepkisini göstermek, yakın çevre politikası gereği Ukrayna gibi komşu ülkelere güç gösterisi yapmak ve sorunlu bölgeler oluşmasını sağlayarak Gürcistan'ın NATO'ya girmesine engel olmak. Gürcistan'ın savaşa girmesine neden olan faktörler ise şu şekilde sıralanabilir; Acara'da gösterdiği başarıyı devam ettirerek ülkesel bütünlüğünü sağlamak, NATO ve AB'ye üye olabilmek, enerji hatlarının güvenliğini sağlamak ve Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya'da yaşayan nüfusun önemli etkinliğini artırmasının önüne geçmek ve kışkırtmalarda bulunmasına karşı tedbir almak. (Erkan, 2008, 39)

Abhazya Savaşı, beş gün gibi kısa bir süre devam etmiş olsa da bulundukları coğrafyayı derinden etkilemiş ve müteakip çatışmaların da önünü açmıştır. Özellikle siyasi, bölgesel, ekonomik ve enerji ile ilgili politikalara üzerinde etkili olmuştur. (Nichol, 2008, 9)

Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne karşı hiçbir hareketi onaylamadığı için Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanımamış ve Rusya ile ayrı düşmüş, fakat diplomasi yollarını kapatmamıştır. (Polat, 2019, 261)

Suriye iç savaşı

Suriye tarihine baktığımızda, Suriye'deki otokratik yönetim, ekonomik problemler, Sünni-Alevi çatışması, Beşar Esad dönemindeki politik baskılar, Sünni ve Şii destekçisi ülkelerin bu bölgedeki çıkar çatışması Suriye iç savaşının ana nedenlerindendir. (Özdemir, 2016, 88)

İsyanlar başladığı sırada Esed'in kendi halkına karşı sonuna kadar savaşmaya hazır olduğu bilinmektedir. Bu sırada halk ise Batı'nın bu duruma müdahil olacağını ve böylece Esed'in bir şey yapamayacağını ummuştur. İlk protestolar Arap Bahar'ından etkilenmiş insanlar tarafından çıkartılmıştır. Öncelikle reform fikriyle ortaya çıkan Esed, çok geçmeden gösterilere şiddetle cevap vermiş, protestocuların aşırıcı Müslümanlar olduğunu ve hükümeti devirmeyi hedeflediğini iddia etmiştir. (Afret, 2016)

Arap Baharının etkisiyle esen reform, demokrasi, özgürlük talebiyle, halk sokaklara dökülürken, sokaklara dökülen halkı terörist diye adlandıran Esed rejimi, elindeki tüm güçleri kullanarak, silahlı çatışmalara dönüştü.

Suriye Ordusu, Suriye Hükümeti ve Suriye'deki iç isyancılar arasında başlayan, sonrasında Irak ve Şam İslam Devleti, El Nusra ve bazı Kürt Türkmen, Dürzi, ve Süryani grupların da katıldığı son dönemde ise Rusya, İran, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve İsraill gibi dış güçlerin de sınırlı ve düzenli olarak dahil olduğu çatışmalardır. (BBC News, 2016)

Milyonlarca insanın yerinden olduğu iç savaşta, insan hakları ihlalleri yapılmış, binlerce insan vatan topraklarını bırakıp Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır.

Rusya – Ukrayna Savaşı

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan bağımsız devletler, Rusya'da eski gücünü yeniden kazanma hırsı yaratırken, bu devletlerin batıya yaklaşma tehdidi de savaşın en önemli çıkış sebeplerinden biridir. Bu devletlerin kozmopolit yapısı, bağımsız devlet statüsünde çok tecrübesiz olmaları, siyasi ve ekonomik alt yapılarının gelişmemiş olması, kültürel, politik ve özellikle de ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı olmaları bu ülkelerin hareket kabiliyetini azaltmakta ve kendilerini yeni dünya düzeni içerisinde konumlandırmakta zorluk yaşamalarına sebep olmaktadır. Ayrıca çift kutuplu dünyadan, batı güçlerinin hegemon olduğu NATO, Avrupa Birliği ve özellikle ABD'nin hakimiyet kurduğu ve işlerine müdahale ettiği bir tek kutuplu düzen de bu ülkelerde kaygı yaratmaktadır. (Çalışkan, 2023, 37)

Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaş açmasının en temel nedeni, iç politikası açısından tehlikeli gördüğü kendi kültürel coğrafyasında yeşeren bir modeli yıkmaktır. Bu model, kültürel olarak Slav ve Ortodoks kalmakla

beraber siyasi ve ekonomik olarak Batılı olmanın mümkün olduğu yeni bir sosyo-ekonomik toplum yapısıdır. (Anadolu Ajansı, 2023)

2014 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı dahilinde yaşanan anlaşmazlıklar sonrasında 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in, Ukrayna'da 'özel bir askeri operasyon' ilan etmesiyle başladı. İşgal her iki taraftan on binlerce kişinin ölümüyle sonuçlandı ve Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşadığı en büyük mülteci krizine neden oldu.

Rusya bu kez 2022'de Ukrayna'yı hedef aldı. Devlet Başkanı Putin'in emriyle savaşa giren Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışmalar devam ediyor.

Sonuç

Türkiye, konumu ve tarihten getirdiğı zenginlikleri ile her daim tarihin akışını etkileyen ülkeler arasında yer almıştır. Jeo-stratejik, jeopolitik olarak hassas bir coğrafyanın kilit noktasında olduğı bilinmektedir. Son on yılda çevresinde yaşanan savaşlara baktığımızda; bu tespitin ne kadar doğru olduğı anlaşılmaktadır. Özellikle Sovyetler Birliğı'nin dağılması ve doğu bloğunun yıkılması itibariyle, yıkılan rejimin yerine bağımsız küçük devletlerin kurulması, uluslararası ilişkilerdeki dengeleri de yerinden oynamaktadır. Kifayetsiz gibi görünen bu devletlere; müdahale etme ihtiyacı duyulmuştur. Güçlü uluslararası aktörler olan Rusya, Amerika, ya da İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan NATO ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler müdahale etmek gereğı hissedерler. Bunun sonucu olarak, yeni dünya düzeninde söz sahibi olma kavgası bu savaşları çözümsüzlüğe itmektedir. Süregelen savaşlar, çözümsüz çözüm önerileri, sorunu bir platformdan alıp başka bir platforma taşıyan, geçici mekanizmalar, yeni dünya düzeninin ihtiyaçlarını karşılayacak sürdürülebilir denge unsurlarının henüz net olarak tanımlanmadığını göstermektedir. Birbirine şüpheyle bakan uluslararası aktörlerin, diğerlerine hakimiyet kurma çabasının süregelen savaşların uzamasına ve sürdürülebilir barışın sağlanmasına engel teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Referanslar:

- Afret, Y. B. (2016). The Social and Political Roots of the Syrian Revolution. Retrieved March 2024, from Daam Workers Party website: [en.daam.org.il - The Social and Political Roots of the Syrian Revolution](http://en.daam.org.il/?p=774)
- Akgün, B., (2009). Türk dış politikası ve uluslararası örgütler. Akademik Ortadoğu, 3(2), 1-40.
- Aktaş, H., İzol, R., & Daban, C. (2022). Küresel Dünyada Uluslararası Örgütler ve Güvenlik Algısı. Nobel Yayınları
- Alptekin, G. (2021). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Savaş Sonrası: Büyük ve Bölgesel Güçlerin Tepki ve Politikaları. RUSAD, 6, 110-130. doi: 10.48068/rusad.1030621 [4]
- Anadolu Ajansı. (2023, Mart 9). GÖRÜŞ - Ukrayna-Rusya Savaşı neden uzuyor ve nasıl biter? [Opinion - Why is the Ukraine-Russia War dragging on and how will it end?]. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-ukrayna-rusya-savasi-neden-uzuyor-ve-nasil-biter/2840817>
- Bağcı, Hüseyin. (1994). “Bosna Hersek: Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş”, DTCF
- Dergisi, Cilt 16, Sayı 27, Ankara, s.257-279. F 2012-RR 02, s.1-55.
- Baharçiçek, A. (2015). Uluslararası kuruluşların işlevleri [The functions of international organizations]. T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (ss. 229-240).
- BBC News. (2016, Mayıs 6). Syria profile: Timeline. BBC News. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703995>
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1244 (1999) sayılı kararı
- Chicky. (2009). The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for U.S. Policy. Retrieved from JSTOR
- Chomsky N. (2002), Yeni Askeri Hümanizm, çev.: Faruk Aydın, Pınar Yayınları,
- Çakmak, S. (2023). AFGANİSTAN'DA YAŞANAN İŞGALLERİN SEBEPLERİ VE NEDEN OLDUĞU ZORUNLU GÖÇ SÜRECİ. Karadeniz Araştırmaları, 78, 347-366.
- Çalış, Ş. H., & Özlük, E. (2018). Küresel İlişkiler Çağında Uluslararası Örgütler [Global Organizations in the Age of International Relations]. Çizgi Yayınları.
- Çalışkan, F. (2022). Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı ve Üçüncü Tarafların Sürece Etkisi. Yıl 2022, Sayı: 14, 35 - 47, 01.05.2022.
- Center for Preventive Action. (2023, August 17). Instability in Afghanistan.
- Erenel, F., & Caymaz, E. (2014). Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Yeterliliği: Afrika Birliği Örneği. İGÜSBD, 1(1), 118.

- Erden Kişi (2022). "Uluslararası alanda Afganistan sorunu: Taliban iktidarı, Afgan mülteciler ve Türkiye." *Al-Farabi International Journal of Social Sciences*, 7(1), 39-55.
- Erkan, S. (2015). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Bölgesel Etkileri. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 4, 39. [3]
- GÜLTEKİN, B. (2013). Türkiye'nin Uluslararası İmajında Yükselen Değerler ve Eğilimler. *Dergi Park*, 4(1), 126-140. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/19012/200797>
- Hale, W. (1992). Turkey, the Middle East and the Gulf Crisis. **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, 68(4).
- Kapucu, D. (2021). Kosova Krizinin Çözümünde, NATO'nun Barışı Destekleme Harekâtı'na Türkiye'nin Katkıları [Kosovo Crisis: Turkey's Contributions to NATO's Peace Support Operation]. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi [Journal of Academic History And Studies]*, 4(4), 86-113.
- Köse, T. (2007). Değişen Ortadoğu Denklemine İsrail-Lübnan Krizi ve Türkiye'nin Rolü. *Akademik Orta Dogu*, 1(2), 57. [1]
- More Ajans. (2007). Birleşmiş Milletler Lübnan Barış Gücü: Hukukî Temelleri, Görev ve Yetkileri ve Türkiye'nin Katılımı Üzerine Bir Değerlendirme [United Nations Interim Force in Lebanon: Legal Foundations, Functions, and Turkey's Participation: An Evaluation]. *Akademik Ortadoğu*, 1(2), 0-0. ISSN: 1307-0207. IO Kayıt No: 1453.
- Nichol, J. (2008). Russia-Georgia Conflict in South Ossetia: Context and Implications for U.S. Interests (pp. 8-9).
- Nguyen, P. M. (2015). Syrian Alawites: Their History, Their Future. Retrieved March, 2024, from The Islamic Monthly website: [theislamicmonthly.com - Syrian Alawites: Their History, Their Future](<http://theislamicmonthly.com/syrian-alawites-their-history-their-future/>)
- Okur, M. A. (2009). Körfez Savaşı ve Irak'ın İşgali Arasındaki Dönemde Irak'ta Faaliyet Gösteren BM Misyonları [UN Missions Operating in Iraq Between the Gulf War and the Occupation of Iraq]. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (Volume 4, Issue 7), 163-180.
- Önal, T., & Özdağ, A. (2016). Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri. *Turkish Studies*, 11(16), 53-70. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9950>
- Özbay İ., Ünalp R., Turan B. (2009), Geçmişten Günümüze Kosova Tarihi ve Türkiye-Kosova İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- Özdemir, Ç. (2016). Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi? *Bilgi* (33), 81-102.
- Özdemir, E. (2016). Türk Dış Politikası Açısından Bir Kriz Örneği: I. Körfez Savaşı ve Türkiye'ye Gelen Iraklı Kürt Sığınmacılar (1991). *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1), 217-249.

- Polat, D. Ş. (2019). Kafkasya’da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2), 261. [6]
- Sığırı, Ü., & Topcu, M. K. (2012). Barış Gücü Operasyonlarında Kullanılan Kültürlerarası Bütünleştirme Yöntemlerinin Kültürel Boyutlar Bağlamında İncelenmesi: Unifil Örneği [Examining the Cultural Dimensions of Inter-cultural Integration Methods Used in Peacekeeping Operations: The Case of UNIFIL]. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 67(1), 205-235
- Sönmezoğlu, F. (2000). Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi. Filiz Kitabevi
- Şafak, Yasin. (2010). Bosna Savaşı ve Yugoslavya’nın Parçalanması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- Tepebaş, U. (2007). Bölgesel Sorunların Çözümünde Uluslararası Örgütlerin Roller. Stratejik Araştırmalar Dergisi, 7, 88-93.
- trthaber.com - Lübnan: İsrail işgal altında tuttuğu topraklarımızdan derhal çekilmeli - <https://www.trthaber.com/haber/dunya/lubnan-israil-iscal-altinda-tuttugu-topraklarimizdan-derhal-cekilmeli-822546.html>
- Turkish Ministry of Foreign Affairs. (n.d.). Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?23a3fc26-4f3b-47dd-943e-d8934cdad97e>
- Türkeş Mustafa, vd. (2012). Kriz Sarmalında BosnaHersek: Devlet Krizi,Boğaziçi ÜniversitesiTÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DP
- United Nations Interim Force in Lebanon. (n.d.). Homepage. Retrieved from <https://unifil.unmissions.org/>

MAKRO İKTİSADIN DÜNÜ VE BUGÜNÜ: METODOLOJİK PERSPEKTİFLE SORUNLARI ANLAMAK

Sinem KUTLU HORVATH

- ❖ Kurum Bilgisi: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü,
İstanbul/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0001-9392-2458
- ❖ Mail: sinemkut@istanbul.edu.tr

Giriş

Ekonomiyi bir bütün olarak analiz eden makro iktisat, iktisat biliminin, 1929 Dünya Bunalımı'nın uzantısında gelişmiş nispeten genç alt dalıdır. Bu tarihe dek, serbest piyasa ekonomisine dayanan mikro analiz iktisadi bilginin temel kaynağını oluşturmuş ancak 1929 Bunalımı bu geleneğin tutarlılığının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu süreçte, yaşanan makro iktisadi sorunların mikro perspektifle çözülemeyeceğini savunan ve piyasa ekonomilerinin periyodik krizler yaşayabileceğini öne süren J.M. Keynes, makro iktisadın bağımsız bir disiplin haline dönüşmesini sağlayan görüşlerin temellerini atmıştır.

Makro analizin temel amacı, ekonominin bir bütün halinde nasıl çalıştığına dair kapsamlı bir anlayış geliştirmektir. Bu bağlamda, makro iktisat teorileri makroekonomik olguları açıklayan, ekonomi politikasının tasarlanıp uygulanmasına temel teşkil eden ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunmaya yardımcı olan bir dizi ilkeler ortaya koymayı amaçlar. Gerçek dünyanın karmaşıklığı göz önüne alındığında, makro iktisat teorileri gerçekliği basitleştirir ve onu soyut bir akıl yürütmeye dönüştürür. Bu bağlamda, iktisatçıların entelektüel problemi, iktisadi faaliyetin öğelerini oluşturan etkileşim halindeki bireylerin karmaşık davranışlarının nasıl kavranacağıdır (Snowdon & Vane, 2005).

Bu çerçevede, makro iktisadın gerçek dünyanın iktisadi sistemlerinin işleyişini anlama ve bunlara ilişkin açıklamalar geliştirme konusunda ne kadar başarılı olduğu tartışıla gelen bir konudur. Periyodik olarak yaşanan ekonomik krizlerin ve iktisatçıların bu krizleri öngörmedeki başarısızlıklarının bu tartışmalarda rol oynadığı gerçektir. Bu durum, akademinin içinden ve dışından çevrelerin iktisadın bilimsel kimliğine şüphe ile yaklaşmalarına neden olsa da makro iktisadın mevcut durumunun anlaşılabilmesi, öngörülerdeki başarısızlıklarından ziyade bir bilim olarak geçirdiği dönüşüme odaklanmayı gerektirir. Alanındaki teorik, metodolojik ve politik gelişmeleri kavramak, makro iktisadın dünü ve bugünü anlamayı mümkün kılacaktır.

İktisat, deney yapma imkanları oldukça sınırlı olan bir sosyal bilimdir. Bu durum özellikle makro iktisat için geçerlidir. Buna göre iktisatçılar, çeşitli makroekonomik olayların nedenleri ve sonuçları hakkında “düşünce deneyleri” yürütürler. Ekonomik modeller ve teoriler, bu noktada, iktisatçılar

için temel araçlardır. Etkileşen makro değişkenlerin davranışını tatmin edici bir şekilde açıklayabilen ve mevcut ampirik verilerle desteklenen makroekonomik teoriler, iktisatçıların alternatif politika eylemlerinin sonuçları hakkında daha iyi tahminler yapmalarını sağlayacaktır. Bu nedenle, belirli makroekonomik hedeflere ulaşmayı amaçlayan başarılı ekonomi politikalarının tasarımı, büyük ölçüde, ekonominin kendi içinde tutarlı teorik modellerinin mevcudiyetine bağlıdır. Öte yandan, çağdaş iktisadın ana hedeflerinden biri, teorileri ve modelleri, içinde yaşadığımız gerçek dünyayla ilişkilendiren ampirik bir disiplin oluşturmaktır. Bu noktada, makroekonomik gerçekliğin başarılı bir şekilde araştırılması için geleneksel iktisadi yöntem ve prosedürlerin ne kadar uygun olduğu sorusu akıllara gelmektedir. Bu perspektif ile teorik ve ampirik konulara yaklaşımda metodolojik farkındalığın makro iktisat için ne derece önemli olduğu anlaşılabilir. Metodoloji, ekonominin temelleri ile ilgilenen alandır. Buna göre, metodoloji bize modern makro iktisat için önemli olan bir dizi konuyu tartışabileceğimiz bir çerçeve sağlar.

Bu çalışmanın amacı, makro iktisadın bir 20. yüzyıl gelişmesi olarak ortaya çıkışı ve geçirdiği evrim sürecine ışık tutmak, makro iktisatla ilgili tartışmaların köklerini metodolojik perspektifle ele almak ve makro iktisadın disiplinel başarısızlık nedenlerini metodolojik açıdan değerlendirmektir.

Bir 20. Yüzyıl Disiplini Olarak Makro İktisat

Modern makroekonominin doğuşu, genellikle makro iktisat teorisinin temeli olarak kabul edilen J.M. Keynes'in *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (1936) adlı çalışmasına kadar uzanır. Neoklasik iktisadi doktrin esas olarak mikro analize dayansa da Keynes'ten önceki iktisatçıların makroekonomik konuları da ele aldığı bir gerçektir. Ancak Keynes'in Genel Teorisi (1936) iktisat teorisinde derin bir entelektüel etki yaratarak, tutarlı ve sistematik bir yaklaşım olarak modern makroekonominin ortaya çıkışının temellerini atmıştır.

Makro iktisat doğası gereği bir 20. yüzyıl gelişmesidir. Yeni düşüncelerin evriminin ve teorik gelişmelerin yolunu açan genellikle tarihsel olayların akışıdır. Bu çerçevede, 1929 Büyük Buhranı da Keynesyen devrimin arkasındaki ana itici güç olmuştur. Ekonomiler üzerinde yarattığı dramatik etkilerin yanı sıra, Büyük Buhran'ın en önemli sonuçlarından biri iktisattaki paradigma değişimidir. Büyük Buhran'a kadar iktisattaki tek

hâkim paradigma *laissez-faire* prensibine dayanan neoklasik doktrindir. Gerçek yaşamın piyasalarının tam rekabet koşullarını içerdiğini varsayan bu yaklaşım, ekonominin sürekli tam istihdamda olduğunu kabul etmektedir. Ancak Büyük Buhran döneminde ortaya çıkan yaygın kitlesel işsizlik neoklasik iktisadın bilimsel prestiji açısından yıkıcı olmuştur. Diğer yandan, bu süreç gayri iradi işsizliği kapitalist ekonomilerdeki dengenin karakteristik özelliği olarak kabul eden Keynes'in yükselişine zemin hazırlamıştır. Gayri iradi işsizliği toplam talep yetersizliğine bağlayan Keynes'e göre toplam üretim ve istihdamda ideal düzeye dönüş ancak aktif devlet müdahalesi ile mümkündür. Keynes'in politika önerilerinin Büyük Buhran'ın ekonomik etkilerinin iyileştirilmesinde önemli rol oynaması, Keynesyen yaklaşımın 1970'lere kadar makro iktisatta hâkim paradigma haline gelmesine yol açmıştır.

Keynesyen iktisadın doğuşu geleneksel iktisat teorisine karşı kökten bir meydan okuma iken aynı zamanda modern makroekonomi anlayışının gelişiminde merkezi rol oynamıştır. İktisat teorisinin iki ana dalı olan mikro ve makro iktisat arasındaki ayrımın netleşmesi Keynesyen devrim ile gerçekleşmiştir. Keynes tipi teorileştirmenin odak noktası, ekonomideki bir dizi anahtar değişkenin eş zamanlı olarak belirlenmesini öngören tutarlı dinamik bir modeldir (Woodford, 1999). Bu kuram, eş zamanlı nedensellik ilişkilerine izin veren, ekonomiyi bir bütün olarak ele alan toplulaştırıcı bir modele dayanır. Bu açıdan, Keynes'in yöntemi neoklasik iktisadın bireyci ve atomistik metodolojisinin aksine "organisist" ve "bütüncül"dür. Keynes ayrıca neoklasik yaklaşımdan tümüyle ayrı bu teorik yapının en çarpıcı unsurlarından olan *belirsizlik* kavramını da iktisat literatürüne katmıştır. (Milonakis & Fine, 2009).

Genel Teori (1936), yalnızca ana akım iktisadi görüşleri değiştirmede değil, aynı zamanda iktisatçıların iktisat hakkında düşünme biçimlerinde devrim yaratma noktasında da çığır açıcı niteliktedir. Dolayısıyla, Keynesyen devrim aslında "metodolojik" bir devrimdir. İktisadi davranışın açık istatistiksel tanımlarının geliştirilmesi, optimal kontrol teorisinin ekonomik uygulamalarda kullanılmaya başlanması ve ekonometrik modellerin yaygın formülasyonu makro iktisadın kantitatif, bilimsel bir disiplin haline dönüşmesini hızlandırırken, Keynesyen teorisinin de hâkim bilimsel konumunu güçlendirmiştir (Lucas & Sargent, 1979).

20. yüzyıl boyunca iktisat teorisinin yaşadığı evrim süreci büyük ölçüde, mevcut teorilere karşı adeta bir meydan okumanın ve ampirik başarısızlıkları ortaya çıkarmanın itici gücü tarihsel olayların etkisinde gerçekleşmiştir. Keynesyen yaklaşım, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk çeyrek yüzyıl boyunca ana akım iktisada egemen olmuştur. Ancak yüksek ve sürekli artan enflasyon ile yavaşlayan ekonomik büyümenin karakterize ettiği 1970'lerde, Keynesyen teoriye yönelik Monetarist meydan okuma güçlenmiştir. Keynesyen teorisinin enflasyona uygun bir politika önerisi bulunmazken, Friedman ve diğer Monetaristler yüksek enflasyon oranlarının para arzındaki hızlı artışlardan kaynaklandığını ve para arzının kontrolünün iyi bir politikanın anahtarı haline geldiğini ikna edici bir şekilde savunmuşlardır (Jahan & Papageorgiou, 2014). Benzer süreçler iktisatta yeni fikirlerin evrimine yol açmış, bu ise geleneksel iktisat anlayışında “devrimler” ve “karşı-devrimler” ile sonuçlanmıştır (Johnson, 1971). Uzun süreli fikir ayrılıkları ve tartışmalar 20. yüzyıl makro iktisadi düşüncesinin öne çıkan özelliği olmasına rağmen, bugünün iktisatçıları arasında da önemli ölçüde görüş farklılıkları olduğu açıktır. Makro iktisadın metodolojik analiz için özellikle önemli bir konu olmasının ana nedenlerinden biri, iktisatçıların arasında makroekonomik konularda mikroekonomik konulardan çok daha fazla anlaşmazlık olduğuna dair gözlemdir (Backhouse & Salanti, 1999).

Metodolojik Çerçveden Makro İktisadi Olgulara Bakış

Bugün ekonomik sistem hakkında bildiklerimiz sadece teorik yapılardan ibaret değil; aynı zamanda tüm sezgilerimizden, keşiflerimizden ve geçmiş deneyimlerimizden oluşmaktadır. Ekonomilerin işleyişine ilişkin iktisadi bilgi, genellikle yoğun tartışmalar ve sürekli artan deneyimlerimizin birikimini içeren uzun süreli bir araştırma çabasının sonucudur; yani büyük ölçüde tarihsel ve deneyimsel olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca makro iktisadın ilgilendiği sorunlar çoğunlukla disiplinin dışındaki faktörler tarafından belirlenmektedir. Ekonominin işleyişine dair bilgiyi sınırlı kılan bu durum, iktisatçıların ele aldığı konular için politik faktörler, değer yargıları, sosyal ögeler ve metodolojik farklılıklar gibi daha geniş etkileri hesaba katmalarını gerektirmektedir.

İktisadın bilimsel kimliği yıllardır tartışılacak bir konudur. Bu tartışmalar çoğunlukla makro iktisadın başarısızlığı, özellikle de makro

iktisadi tahminlerin başarısızlığına dayandırılmaktadır. Küresel ekonomik krizler, makro iktisadın öngörü gücünün başarısızlığıyla ilgili tartışmaları gündeme getiren temel faktörler olmuştur. Bu başarısızlık, büyük ölçüde, makro iktisadi kanunların gerçek dünyanın ekonomik olgularını tamamiyle açıkladığı yanılgısının sonucudur. Modern iktisatta modeller geliştirmek ve bilimsel açıklamaları modeller üzerinden tesis etmek yaygın bir uygulamadır. Ancak bu modeller gerçek dünyaya ilişkin ekonomik gelişmeleri açıklamakta yetersizdir çünkü piyasa faaliyetlerini yönlendiren bazı temel faktörleri göz ardı ederler. Modern makro iktisattaki standart modellerin en dikkat çekici özelliği piyasaları ve ekonomileri doğası gereği *istikrarlı* olarak kabul etmeleridir. İstikrarlılık varsayımı altında teorik modellerine gerçekçi olmayan kısıtlamalar getiren iktisatçılar, makro iktisadi sistemin dış şoklarını ve iç dinamiklerini kaçınılmaz olarak göz ardı etmekte ve dolayısıyla toplumu sistem krizine karşı uyardırma başarısız olmaktadır.

Bu başarısızlığın derin metodolojik kökleri vardır. Sıklıkla duyulan iktisadın kıt kaynakların tahsisi ile ilgili olduğu tanımı, oldukça dar görüşlü bir bakış açısıyla, iktisat bilimini iyi tanımlanmış tercih problemlerine ve optimal karar alma süreçlerine indirger. Bu türden indirgemeler genellikle iktisadi sistemlerin doğasında olan dinamiklerin ve karmaşık dinamiklerine eşlik eden istikrarsızlığın göz ardı edilmesine, süreçlerin yeterli düzeyde anlaşılamamasına ve toplumların ekonomik alanını etkileyen temel faktörlerin gözden kaçırılmasına neden olur. İktisadın bu minvalde tanımlanması ile araştırmacıların ekonomik aktörlerin koordinasyonu ve koordinasyon başarısızlıklarının olasılığı hakkındaki soruları göz ardı etmeleri kaçınılmazdır. Tüm bu konuların analizinin ise şu anda pek çok ekonomik model tarafından genel olarak kullanılandan farklı türde bir matematik gerektireceği açıktır (Colander ve ark., 2009).

Bu çerçevede, makro iktisatla ilgili tartışmaların çoğunlukla metodolojik konular üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Teorileştirme alanında uzun bir geçmişin varlığına rağmen, bazı makro iktisadi kavramların üzerinde hala tartışmalar bulunması makro iktisadın metodolojik temellerine dikkat çekmektedir. Mikro düzeydeki analizin aksine, makro düzeydeki analiz ekonomik büyüklüklerin (aggregates) davranışıyla ilgilenir. Bu bakımdan makro iktisada metodolojik perspektiften bakmak elbette ki görüldüğünden daha geniş bir konudur. Ancak bazı hususlar geniş kapsamlı bir içeriğin merkezi unsurlarını oluşturmaktadır.

Bunlar arasında, makro iktisattaki mikro temeller, toplulaştırma, test edilebilirlik ve teori-veri-politika ilişkilerinin tesisi sorunları yer almaktadır.

Keynesyen iktisadın gelişimi, mikro iktisat teorisinin yanı sıra iktisadın ikinci ana dalı olarak makro iktisadın da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devrim niteliğindeki bu gelişmeyle makro iktisat yeni bir içerik ve önem kazanmakla kalmamış, aynı zamanda ayrı bir disiplin statüsü de kazanmıştır. Ancak sorun makro iktisadın ilkeleri ile mikro iktisat teorisinin bilindik ilkeleri arasındaki bağlantının belirsiz kalmasıydı. Her ne kadar iki alt disiplin arasındaki metodolojik uçurum başlangıçta bu kadar büyük olmasa da, makro iktisadın temel amacı ekonometrik modellerin geliştirilmesi olan niceliksel bir konu haline gelmesiyle daha da genişledi. Toplulaştırılmış (aggregate) değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkileri teorik kavramlardan daha önemli hale getiren bu durum, böylece mikro iktisadi analizin unsurlarıyla olan bağlantıları da giderek daha az belirgin hale getirmiştir (Woodford, 1999). 1950’lerin ve 1960’ların Keynesyen tipteki makro iktisadi analizi, Lucas’ın, dinamik ekonomi temellerinden yoksun büyük ölçekli makroekonometrik modelleri hedef alan eleştirisıyla karşı karşıya kalmıştır. Lucas’a (1976) göre bu modellerin parametreleri yapısal değildir; dolayısıyla politika değiştiğinde, özellikle ekonomik aktörler politika değişikliklerini önceden tahmin ederek veya bunlara cevaben stratejik olarak davrandıklarında, mutlaka değişeceklerdir. Bu nedenle, bu modellere dayalı politika sonuçları potansiyel olarak yanıltıcı olacaktır. Modellerini Lucas’ın eleştirisine karşı güvenli hale getirmek isteyen modern makro iktisatçılar böylece, bireysel davranışı yönettiği varsayılan “mikro temeller” olarak adlandırılan derin yapısal parametrelere dayalı olarak modeller oluşturmaya başladılar. Buradaki fikir, bu modellerin gözlemlenen ampirik düzenlilikleri açıklayabildiği takdirde, bireylerin herhangi bir politika değişikliğine vereceği tepkileri tahmin edilebileceğidir. Daha sonra, politika değişikliğinin makroekonomik etkilerini hesaplamak için bireysel kararlar toplanabilecektir.

Ancak mikro temellerle ilgili sorun, çoğu zaman güçlü bir ampirik temelden yoksun olmalarıdır. Bireysel davranışların ve kurumsal faktörlerin karmaşıklığı ve heterojenliği modern makroekonomik modellerde yeterince ele alınmamaktadır (Vermeylen, 2013). Bu da zaten karmaşık olan mikro ekonomik kanıtlarla net bağlantılar kurma yeteneklerini sınırlamaktadır. Mikro temellere ilişkin kanıtların bulunmaması, modern makroekonomik

modellerin, belirli bir türdeki tipik karar vericiyi ifade eden *temsili ajan* gibi bir dizi varsayımda bulunmasına neden olur. Günümüzde birçok makroekonomik model, bir hane halkı veya bir firma olabilen temsili ajanın açıkça ifade edilen bir optimizasyon problemi ile karakterize edilmektedir. Türetilen bireysel talep veya arz eğrileri daha sonra karşılık gelen toplam talep veya arz eğrileri olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla, makro modellerdeki mikro temellerin, mikro iktisadi realiteyi tanımlamak için fazlaca basitleştirildiği, bu yüzden de betimsel olarak gerçekçi olmadığı anlaşılmaktadır.

İktisat literatüründeki bir diğer tartışma ise makroekonomik büyüklüklerin (aggregates) ve toplulaştırılmış ilişkilerin gerçekliğine ilişkindir. Toplulaştırma (aggregation) kısaca bireysel ajanların davranış öğelerinin toplanmasını içerir. Mikro iktisadın ana konusu bireysel aktörlerin optimizasyon problemidir. Makroekonomik büyüklükleri analiz etme girişimi, bireysel aktörlerin davranışlarından bu tür büyüklükleri oluşturan teorilerin oluşumuna yol açar. Genel olarak toplulaştırma, verilerin çok fazla olduğu veya yönetilemeyecek kadar fazla ayrıntıya sahip olduğu durumlarda ayrıntılı bilgileri azaltmak veya birleştirmek için yapılan bilimsel bir çalışmadır. Bu bağlamda, iktisatta kullanılan makroekonomik büyüklüklerin gerçeklikle olan ilişkisi ise tartışmalı bir konudur. Bireysel ve toplulaştırılmış davranışlar arasındaki ayrımın iktisat teorisinde uzun bir geçmişi vardır. Güncel literatür, toplulaştırma prosedürüne bazı kısıtlamalar getirilerek, aslında bireysel karşılıkları olmayan toplam fonksiyonların bazı özelliklerinin yaratıldığına işaret etmektedir.

Toplulaştırma, mikro ekonomiyi makro ekonomiye bağlama sürecidir. Ancak mikro ve makro ilişkiler arasında birebir bir bağlantı yoktur. Literatürde toplulaştırma problemini çözmek için farklı yaklaşımlar izlendiği görülmektedir ancak hangi yöntem benimsenirse benimsensin, toplulaştırılmış değişkenlerin mikro düzeydeki değişkenlerin toplamına eşit olmasını ve makro ilişkilerin (örneğin; piyasa arz fonksiyonu) mikro düzeydeki karşılıklarına (firmanın arz fonksiyonu) birebir benzer olmasını eş anlamlı olarak beklemek mümkün değildir. Bu da makroekonomik ilişkiler için kesin ve benzersiz bir mikro temel arayışının nafi bir çaba olduğuna işaret etmektedir (Van Den Bergh & Gowdy, 2003). Makro iktisatçılar, mikro iktisadi ajanlar için sahip oldukları tanımlara benzer tanımlarla toplulaştırılmış değişkenler oluşturmazlar. Makroekonomik değişkenlerin

davranışları hakkında bildiklerimiz büyük ölçüde ampirizmden edindiğimiz anlayışa dayanmaktadır ve makroekonomik değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkinin yasaları ender olarak bulunur. Bu bağlamda makroekonomik büyüklüklerin analitik kullanımı sağlam bir temelden yoksundur. Üstelik makroekonomik modellerde gerekli olan toplulaştırma düzeyi gerçekçi olmayan varsayımlar gerektirir. Bu ise teorideki değişkenler ile ampirik olarak gözlemlenen, niteliksel olarak farklı değişkenler arasındaki uyumu zayıflatır (Hoover, 2001).

İktisattaki metodolojik tartışmalardan biri de makro iktisat teorilerinin test edilebilirliği üzerinedir. Makro iktisat teorilerinin ekonometrik modeller ve teknikler aracılığıyla test edilmesi, toplulaştırılmış ekonomik olguyu analiz etmek için kullanılan temel uygulamalardan biridir. Makro iktisat teorileri genellikle deneysel olmayan veriler kullanılarak test edilir. Deneysel ve deneysel olmayan (veya tarihsel) veriler arasındaki bariz farklar, ekonomik teorilerin test edilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Ancak ekonomik bir olgu diğer etkileyici faktörlerden izole edilemez. Dolayısıyla bu durum, yalnızca gözlemlenen verilere dayanarak nedensellik ilişkileri kurmayı pek mümkün kılmamaktadır (Orsi, 1993).

İktisat teorileri büyük ölçüde *ceteris paribus* koşullarına ve herhangi bir teoriyi çürütülmekten kurtarmayı mümkün kılan yardımcı varsayımlara dayanır. Aslında bunlar kontrollü deneyler için tipik varsayımlardır, mevcut ekonomik veriler ise kontrolsüz ve pasif deneylerin sonucudur. Bu durum, verilerde bulunan belirli bir ilişkinin nedensel bir ilişkiyi taklit eden sahte bir bağlantıdan ziyade önemli bir gerçeği ortaya çıkarıp çıkarmadığını anlamayı zorlaştırmaktadır. Üstelik iktisat bilimi karmaşık ve kontrolü zor sistemlerle uğraştığı için *ceteris paribus* koşulunun içeriği kolayca kontrol edilemez. İktisadın öngörücü ve teknolojik başarısının yanı sıra, teorilerinin “doğruyu ve gerçeği” yakalama yeteneğini de zayıflatan sebeplerden biri de budur (Mäki, 2011).

Ekonometri açısından bakıldığında, teori test etme problemi, iktisatçıların teori ve veriler arasına ampirik modeller koymalarının gerekli olması nedeniyle karmaşık hale gelmektedir. Bu, ampirik modelleri test etmenin mümkün olduğu ancak teorileri doğrudan test etmenin mümkün olmadığı anlamına gelir. Bu koşullar altında, ampirik model testlerinin temel teorilerin testleri olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı sorgulanabilir. Buradaki asıl endişe, iktisatçıların bir teorinin ampirik amaçlarla

kullanılabilecek nitelikte olmasını istediklerinde, onu ampirik bir modele çevirmeleri gerektiğidir. Bu nedenle ampirik bir model, iktisat teorisi ile gözlemlenen veriler arasında doğal bir bağlantıyı temsil eder (Orsi, 1993). Ancak bir bilim adamı gibi davranan bir iktisatçı için veriler teorik çıkmazları çözümleyemediğinde, seçilen modellerin bilimsel geçerliliğine ilişkin iddialar değerini kaybetmektedir.

Her ne kadar makro iktisatta teorilerin deneysel olmayan veriler kullanılarak test edilmesi gelenekselleşmiş olsa da, son yıllarda çok çeşitli makroekonomik model ve teorilerin kontrollü laboratuvar deneyleri kullanılarak incelendiği bir gerçektir. Makroekonomik teorileri deneysel olmayan veriler kullanarak test etme uygulaması, makro iktisadın tamamen gözlemsel bir bilim olduğu yönündeki yaygın inanıştan kaynaklanmaktadır. Duffy'ye (2014) göre alternatif kurumların veya politikaların etkilerine ilişkin anlayış geliştirmek amacıyla makroekonominin kontrollü manipülasyonu nispeten imkansızdır. Bu nedenle, birçok iktisatçı makroekonomik sorunların deneysel yöntemlerle çözülemeyeceğini ileri sürmektedir. Deneysel yöntemler henüz tipik bir iktisatçı tarafından kullanılan ana akım araştırma aracı olmasa da, makroekonomik deneysel araştırmalara ilişkin genişleyen bir literatür olduğu da gerçektir. Makro iktisadi sorunlarla ilgilenmek için deneysel analizin kullanılması büyük ölçüde makroekonomik modellemedeki değişiklikler ve deneysel tekniklerdeki yenilikler nedeniyle gerçekleşmiştir.

Teori, veri ve politika arasındaki ilişkilerin tesisi makro iktisattaki bir diğer tartışmanın metodolojik zeminini oluşturmaktadır. Makroekonomi teori, veri ve politikanın etkileşimini içerir; bu süreç gerçek dünyanın gözlemlenmesiyle başlar ve daha sonra gözlemlenen olguları açıklamak için teorik bir çerçeve geliştirilir. Dolayısıyla bir teori, mevcut verileri eşleştirme ve aynı zamanda yeni veriler hakkında doğru tahminler sağlama yeteneği ile test edilen basitleştirilmiş ancak gerçekçi bir formülasyondur. Teori ve veriler arasındaki bir dizi karşılıklı etkileşimden sonra pratik bir çerçeve ortaya çıkar ve bu daha sonra politika oluşturma temeli haline gelir. Bu temel, politika yapıcılarının teorik çerçeveler ile makro iktisadi politikaların uygulanması arasındaki bağlantıyı kavramasına olanak tanır. Teori ve veriler arasındaki etkileşimler dizisinde olduğu gibi politika oluşturma da döngüsel bir süreçtir. Politikadan toplam ekonomiye olan bağlantıları ve politika

araçlarının nasıl etkili bir şekilde kullanılacağını anlamak onlarca yıllık deneyim gerektirebilir.

Eğer iktisat teorisi politika oluşturmada faydalı bir araç olacaksa ölçülebilir olmalıdır. Bu nedenle iktisatçılar, *ampirik düzenlilikler* olarak adlandırılan, tekrarlayan biçimde meydana gelen ilişkileri açıklamak için ekonomik modeller geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu modeller, ekonomik değişkenler arasında nedensel bağlantılar kurar. Politika yapımcılar için en önemli şey bu değişkenler arasındaki ilişkilerin büyüklüğüdür. Bu aşamada iktisatçılar, bu ilişkilere ilişkin niteliksel ifadeleri niceliksel ifadelere dönüştürmek için ekonometriyi kullanırlar. Ekonometri, ekonomik olguları ölçmek için iktisat teorisini, matematiği ve istatistiksel çıkarımı kullanır ve teorik ekonomik modelleri, iktisat politikası oluşturmak için yararlı araçlara dönüştürür (Ouliaris, 2012).

Juselius (2011) tarafından da ifade edildiği üzere, ekonometrinin iktisadi analizde kullanılması, yalnızca yeni iktisadi düşünceye temel oluşturabilecek ampirik düzenliliklerin ortaya çıkarılmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ampirik çıkarımların sağlamlığına bir miktar güven duymayı da sağlar. Ancak ampirik yöntemlerin kullanılmasıdaki sorun, iktisatçıların makroekonomik sonuçlar çıkarsamak için kullandıkları verilerin niceliği ve niteliğinden kaynaklanmaktadır. Makroekonomik verilerin belirli özellikleri, iktisatçıların ekonomik modelleri değerlendirmesini zorlaştırır. İktisadi ilişkileri tahmin etmek için ekonometristlerce kullanılan veriler aslında tüm değişkenlerin aynı anda değişebildiği karmaşık bir sistem tarafından üretilmiştir. Bu durum, verilerin modeldeki parametreleri tanımlamaya yetecek kadar bilgilendirici olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Mevcut makroekonomik verilerin ardındaki gerçekliğin, teori tarafından modellenen, genellikle dar bir şekilde analiz edilen problemten çok daha zengin ve karmaşık olması, ampirik makro modellemenin temel açmazıdır.

Diğer yandan, iktisat, diğer sosyal bilimlerle kıyaslandığında doğa bilimlerine daha yakın bir disiplindir. Bunun nedeni, iktisadın formel matematiksel modellemeyi daha fazla kullanmasıdır. Doğa bilimleri, doğal dünyaya ilişkin verileri sıkıştırmanın yollarını keşfederek ilerlemektedir. İktisat bilimi, ekonomiye ilişkin veriler konusunda aynı görevi yerine getirmeyi amaçlasa da, bu konuda ne kadar başarılı olduğu tartışmalıdır (Sims, 1996). Kullanılan verilerin mahiyeti göz önüne alındığında, bir

ekonominin yalnızca bir kez gözlemlenebildiği durumlarda, ekonometrik sonuçların tekrarlanması pek olası değildir. Gözlemlenen verilerin, ekonomik birimlerin optimal karar alma kurallarını değiştirdiği kabul edilen politika rejimlerini kapsadığına inanılmaktadır. Dolayısıyla bu durum, makroekonometrik araştırmaların şu andaki sürdürülme şekline ilişkin şüpheleri arttırmaktadır.

Her ne kadar makro iktisat yıllar içinde ekonometrinin büyük bir bölümünü oluşturacak şekilde gelişmiş olsa da, makro iktisat teorilerinin ampirik bulgulara cevaben değişip değişmediği konusu hala belirsizdir. Makroekonomik teorinin evriminin kısmen teorik kaygılar tarafından yönlendirildiğini ifade eden McCallum (2002), teorik gelişmelerin yanı sıra ampirik bulguların, 1970’lerden itibaren politika formülasyonunda meydana gelen değişiklikler üzerindeki rolüne dikkat çekmektedir. McCallum’a göre iktisat bilimi, teorik ve ampirik değerlendirmelerin karmaşık bir ileri-geri etkileşimi yoluyla gelişir. Ancak burada önemli bir nokta ampirik bulguların bu evrimsel süreci nasıl yönlendirdiğiyle ilgilidir. Münferit ekonometrik çalışmalar genellikle kesin sonuç vermese de, çeşitli ekonometrik çalışmaların kümülatif etkisi genellikle bir iktisatçı için anlamlıdır. Dolayısıyla önemli olan, farklı çalışmalardan elde edilen çeşitli bulgu parçalarını resmi olmayan ancak yine de ikna edici bir şekilde bir araya getirmektir (McCallum, 2002).

Sonuç

İktisatta en yoğun tartışmaların yaşandığı 20. yüzyılda olduğu gibi bugün de iktisatçılar arasında temel iktisadi sorunlar üzerinde ihtilaf olduğu muhakkaktır. Tüm bu tartışma ve fikir ayrılıklarının makro iktisat alanında yoğunlaştığı ve çoğunlukla metodolojik kökenli olduğu ise bir gerçektir. Uygulamalı bir bilim olma yolunda giderek daha fazla mesafe kat eden makro iktisadın, metodolojik analiz için önemli bir alan olmasının pek çok geçerli sebebi vardır.

Diğer disiplinlerde olduğu gibi makro iktisatta da metodolojik tartışmalar bilimsel söylemde haklı bir yere sahiptir. Bir yandan farkındalığı arttırabilir ve altta yatan sorunların izini sürerek bilimsel ilerlemenin önünü açabilirler. Öte yandan disiplinel heterojenliğin yoğunlaştığı durumlarda çeşitlilik içinde yeni sentezler sağlayabilirler. Metodolojik farkındalık, sorunları ele alma ve çözme yetisini geliştiren bir etkidir.

Makro iktisat, gerçek dünyaya ilişkin sorunlarla ilgilenirken, özellikle sorunlara açıklama getirme ve geleceğe dair öngörülerde bulunma noktasındaki başarısızlığı nedeniyle eleştirilmektedir. Bu başarısızlığın, izlediği metodolojinin bir sonucu olduğu görülmektedir. Makro iktisatçılar arasında baskın strateji haline gelen modelleme geleneğinin yararlı ve gerekli olduğu düşünülse de bu modellerin gerçek ekonomik sistemlerin yerine kullanılması tartışmalıdır. Mali, yasal ve etik kısıtlamalar nedeniyle iktisatçıların toplumsal ölçekte deneyler yapma şansı neredeyse yoktur. Bu nedenle, reel ekonominin farklı birimleri arasındaki ilişkileri anlamak ve açıklamak için iktisatçılar, gerçek ekonomik sorunları tasarlamak yerine modeller oluşturur ve bu modellerde olguların gerçekleşmesini sağlar. Bu hayal ürünü dünyaları inşa etmek ise birtakım ön varsayımlar gerektirir ve bu da güçlü ampirik temellerin eksikliğiyle sonuçlanır. Mikro temeller, toplulaştırma, ceteris paribus koşulları, gerçekçi olmayan varsayımlar ve formel matematiksel modellemenin yaygın kullanımı makro iktisadın başarısızlığının arkasındaki metodolojik yanılgılar arasındadır. Bu çerçevede, iktisadi analiz yöntemlerinin, makroekonomik olguların doğası açıkça dikkate alınmadan tasarlanmaması gerektiği açıktır. Bununla birlikte, iktisatçıların farklı olasılıklara açık olması ve mevcut çerçevelerini revize ederek güncel makroekonomik koşullara uygun hale getirmeleri, hızla değişen ekonomik ortamda ortaya çıkacak yeni politika sorunlarına çözüm üretebilmelerini mümkün kılacaktır. Disiplinin temelleri hakkında açıkça tartışabilme kapasitemiz ne kadar artarsa, makro iktisat o kadar etkili performans gösterecektir.

KAYNAKLAR

- Backhouse, R. & Salanti, A. (1999). The methodology of macroeconomics. *Journal of Economic Methodology*, 6(2), 159-169.
- Colander, D. C. & Föllmer, H. & ... Sloth, B. (2009). The financial crisis and the systemic failure of academic economics. *Kiel Working Papers* No. 1489, Kiel Institute for the World Economy (IfW Kiel).
- Duffy, J. (2014). Macroeconomics: A Survey of Laboratory Research. *Working Paper* No. 334, University of Pittsburgh, Department of Economics.
- Hoover, K. D. (2001). *The Methodology of Empirical Macroeconomics*, New York: Cambridge University Press.
- Jahan, S. & Papageorgiou, C. (2014). Back to Basics: What Is Monetarism? - Its emphasis on money's importance gained sway in the 1970s. *Finance & Development*. Vol. 51, No. 1. March 2014, 38-39.
- Johnson, H. G. (1971). The Keynesian Revolution and the Monetarist Counter-Revolution. *The American Economic Review*. Vol. 61, No. 2, 1-14.
- Juselius, K. (2011). On the role of theory and evidence in macroeconomics. (Ed.) John B. Davis, D. Wade Hands, *The Elgar Companion to Recent Economic Methodology* in (pp. 404-436). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
- Lucas, R. E. (1976). Econometric policy evaluation: A critique. (Ed.) Karl Brunner, Allan H. Meltzer, *The Phillips Curve and Labor Markets* in (pp. 19-46) Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, Vol. 1, New York: American Elsevier.
- Lucas, Jr. R. E. & Sargent, T. J. (1979). After Keynesian Macroeconomics. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 3(2), 1-16.
- Mäki, U. (2011). Scientific realism as a challenge to economics (and vice versa). *Journal of Economic Methodology*, Vol. 18, No. 01, 1-12.
- McCallum, B.T. (2002). Recent Developments in Monetary Policy Analysis: The Roles of Theory and Evidence. *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*, Vol. 88(1), 67-96.
- Milonakis, D. & Fine, B. (2009). *From Political Economy to Economics: Method, the Social and the Historical In the Evolution of Economic Theory*. Oxon: Routledge.
- Orsi, R. (1993). Testing in econometrics: Are economic theories testable?. *Journal of the Italian Statistical Society*, Vol. 2, Issue 3, 365-380.

- Ouliaris, S. (2012). *Econometrics: Making Theory Count*. Back to Basics: Finance & Development, 01.03.2024, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/econometric.htm>
- Sims, C. A. (1996). Macroeconomics and Methodology. *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 10, No. 1, 105-120.
- Snowdon, B. & Vane, H. R. (2005). *Modern Macroeconomics Its Origins, Development and Current State*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Van Den Bergh, J.C.J.M. & Gowdy, J.M. (2003). The microfoundations of macroeconomics: an evolutionary perspective. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 27, Issue 1, 65-84.
- Vermeylen, K. (2013). The Methodology of Modern Macroeconomics and the Descriptive Approach to Discounting. *Tinbergen Institute Discussion Paper*, 200/VI.
- Woodford, M. (1999). Revolution and Evolution in Twentieth-Century Macroeconomics. Prepared for the conference on *Frontiers of the Mind in the Twenty-First Century*. Library of Congress, June 14-18, Washington.

KARAHANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM FAALİYETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Dr. Öğretim Üyesi Şengül BÜYÜKBOYACI

- ❖ Kurum Bilgisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ABD, Isparta/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0002-1683-294X
- ❖ Mail: sengulbuyukboyaci@sdu.edu.tr

Özlem KINACI

- ❖ Kurum Bilgisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Yüksek Lisans Öğrencisi, Isparta/TÜRKİYE
- ❖ ORCID: 0000-0003-3701-6922
- ❖ Mail: yl2230506003@ogr.sdu.edu.tr

Giriş

Eğitim, kişinin yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak hedeflenen değişimleri gerçekleştirme sürecidir. Eğitim yaşam boyu devam edebilir. Bireylerin kendilerini geliştirip yetiştirmelerinde eğitim yadsınamaz bir etkiye sahiptir (Güven, 2018). Toplumların değişim ve gelişimleri üzerinde kontrol edici bir güce sahip olan eğitim beraberinde sosyolojik gelişmelerden de etkilenen bir yapıdır (Ergün, 1994). Eğitim diğer toplumlar gibi Türkler üzerinde de etkili olan önemli bir güçtür. Özellikle Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Türk İslam sentezi ortaya çıkmış bu durum özellikle eğitime sirayet etmiştir. Cami, medrese, kervansaray ve kütüphane gibi yapılar eğitim faaliyetleri için aktif olarak kullanılmış ve Türk İslam kültürünün ortaya çıkmasında aracı olmuştur (Uz, 2021). Medreselerde din adamları, bilginler ve mutasavvıflar eğitmen görevini üstlenmişlerdir. Türk İslam sentezinin siyasi olarak ilk temsilcisi Karahanlı Devleti olmuştur. 840'ta Uygur devletinin siyasi hakimiyeti nihayete erince Orta Asya'da Tanrı Dağları çevresinde farklı Türk topluluklarının bir araya gelmesiyle Karahanlı Devleti kurulmuştur (Akyüz, 2021).

Karahanlılar, Doğu ve Batı Türkistan'da egemen olan ilk Müslüman Türk hanedanıdır. "Kara" unvanını, yani "kuvvetli" anlamını sıkça kullanmalarından dolayı Karahanlılar olarak bilinirler. Bu hanedan, Uygurların bir kolu olan Yağmalar tarafından kurulmuştur. İlk Karahanlı hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Onun yeğeni olan Satuk Buğra Han, 944-945 yıllarında İslamiyet'i kabul ederek amcasıyla taht mücadelesini kazanmış ve böylece Karahanlı hükümdarı olmuştur. Satuk Buğra Han döneminde, Karahanlılar'ın hâkim olduğu bölgelerde İslamiyet'in yayılmasına öncülük edilmiştir. Bu durum, bölgede resmi olarak İslam'ı benimseyen ilk Türk-İslam devleti olmalarını sağlamıştır. Karahanlılar, geniş topraklarda hakimiyet kurmuş ancak 1042'den sonra Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştür. Batı Karahanlılar'ın merkezi önce Özkent ve daha sonra Semerkant olmuştur. Doğu Karahanlılar'ın siyasi ve askeri merkezi Balasagun'dur, ancak dini ve kültürel merkezleri Kaşgar şehriydi. Doğu Karahanlılar, 1212'de Harezmşahlar tarafından sonlandırılırken, Batı Karahanlılar ise 1210'da Karahitaylar tarafından ortadan kaldırılmıştır (Öztürk, 2007).

Talas Savaşı, 751 yılında Müslüman Arapların Çinlilere karşı kazandığı bir zaferdir ve bu zafer Türkler arasında İslam'ın yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Ancak, Türklerin kitlesel olarak Müslüman olmaya başlaması daha sonra, özellikle 10. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki ilk büyük dönüşüm ve İslam'a geçiş süreci, Karahanlılar dönemiyle başlamıştır. Karahanlılar, Müslüman Türk devleti olarak tarihe geçmişlerdir ve Türkler, İslam'ı benimseyerek yeni bir medeniyetin parçası olmuşlardır. Bu dönüşüm, toplumların yaşam tarzlarında önemli değişimlere yol açmıştır. Türkler, sözlü kültürden yazılı kültüre, göçebelikten yerleşik toplum düzenine geçiş yapmışlardır. Ahmet Yesevi ve diğer bilginlerin etkisiyle, Türklerin yerleşik yaşama geçiş sürecinde önemli bir rolü olmuştur. Toplumsal yapı ve eğitim, bilginler aracılığıyla geniş kitlelere yayılmış ve büyük bir değişim süreci başlamıştır (Doğan, 2010).

Yerleşik hayata geçişle birlikte eski Türk toplumunda birçok kurumda büyük değişiklikler yaşandı; mimariden sanata, eğitimden bilime ve siyasete kadar her alanda önemli gelişmeler görüldü. Harezm, Buhara, Taşkent, Semerkant, Balasagun, Merv, Sayram, Kaşgar gibi merkezler, eğitim, bilim ve sanatın yoğun olarak yaşandığı merkezler haline geldi. İbn-i Sina, Farabi, Uluğ Bey, Kaşgarlı Mahmut gibi önemli Türk bilim ve düşünce adamları da bu dönemde bu şehirlerden çıkmıştır ve günümüzde de önemlerini korumaktadırlar. İslam'ın eğitime verdiği önemi gören Türk toplumları, çeşitli eğitim faaliyetlerine girişerek eğitimi her alanda geliştirmeye çalışmışlardır (Ünlü, 1992).

Göktürkler döneminde başlayan ve Uygurlar zamanında ivme kazanan Türk kültürü ve medeniyeti ile İslam kültürü ve medeniyeti, Karahanlılar döneminde bir araya gelmeye ve etkileşime girmeye başladı. Bu etkileşimin sonucunda, yeni kültürel ürünler ortaya çıktı ve hatta Türkler, İslam öncesi eserlerini İslamileştirdiler. Oğuz Kağan Destanı, bu dönüşümün bariz bir örneğidir. İslamiyet'i benimsedikten sonra Türkler, yeni dini inançlarının etkisiyle çevrelerindeki savaşları ve önemli olayları İslami destanlar halinde anlattılar. Karahanlılar döneminin önemli sembollerinden biri olan Divan-ı Lügat-it Türk, bu tür destanların bazı parçalarını içermektedir. Manas Destanı da Karahanlılar'ın kahramanlık destanlarından biridir. Karahanlılar döneminde Türk-İslam kültürünü yansıtan yazılı eserler arasında Kutadgu Bilig ve Divan-ı Lügat-it Türk öne çıkar. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından 1070 yılında tamamlanıp o dönemin Kaşgar

hükümdarına sunulan, ideal bir devlet yönetim sistemi oluşturmayı amaçlayan bir siyasetnamedir. Kaşgarlı Mahmut tarafından 1074 yılında tamamlanan ve dönemin Abbasi halifesine sunulan Divan-ı Lügat-it Türk ise Türk dilinin çeşitliliğini ifade eden önemli bir ansiklopedidir (Öztürk, 2007).

Karahanlılar döneminde devlet yapısı incelendiğinde, eski Türk hâkimiyet anlayışına göre, hâkimiyetin ilahi kaynaklı olduğu ve devletin yönetme yetki ve gücünün "Kut" adı verilen tanrı tarafından bahşedildiği görülmektedir. Bu nedenle hükümdarlık kutsal kabul edilmiş ve genellikle babadan oğula geçmiştir. Hükümdarlar, hâkimiyetin sembolü olan taht, taç, çet, bayrak, tuğ, nevbet ve hil'at gibi unsurlarla donatılmışlardır. Hükümdarın eşlerine "Terken Hatun", şehzadelere "Tegin", hanedan üyelerine prens, prenses ve bu kişilerin çocuklarına ise "Tarım" adı verilirdi (Özaydın, 2001). Devletin yönetildiği ve hükümdarların yaşadığı mekân genellikle saraydır. Saray nazırı hacib, hükümdarın ve yönetim kademesinin ilişkilerini düzenleyen ve halkın sorunlarını dinleyen önemli bir kişiliktir. Ayrıca sarayda kapucu gibi diğer görevliler de bulunurdu. Kapucu, saraydaki işlerin genel sorumlusu olarak görev yapardı ve saraydaki tüm işlerden sorumluydu. Saraydaki diğer görevliler arasında muhafızların kumandanı, emir-i candar, silahtar ve alemdar gibi kişiler bulunurdu (Ünlü, 1992).

Karahanlı Devleti teşkilatlı yapısının etkisiyle döneminin güçlü devletlerinden biri olmuştur. İslam kültürünün yanında Orta Asya Türk töresinin getirmiş olduğu yaşam tarzı Karahanlı devlet yapısında etkili olmuştur. Devletin güçlenmesinde ve teşkilatlanmasında eğitimin de önemli bir katkısı olduğunu söyleyebiliriz (Okudan ve Kalan, 2019). Bu çalışmanın amacı Karahanlı Devleti'nin teşkilatlanmasının bir parçası olan eğitim faaliyetlerinin genel bir değerlendirmesini yapmaktır.

Karahanlılarda Eğitim

Tarih boyunca Türk toplulukları arasında ilk önemli devletler Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar olarak karşımıza çıkar. Hunlar döneminde eğitim, insanların bilge, cesur ve kahraman nitelikler kazanmasıyla şekillenirdi. Bir bireyin yetiştirilmesi "alp insan" ideale dayanırdı ve eğitimde toplumsal töreler önemlidir. Hun İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, M.S. 552'de Bumin Kağan

liderliğinde Göktürk Devleti kuruldu. Göktürkler, Türk adını kullanan ilk devlet olarak bilinir ve Türk tarihindeki en eski yazılı belgeleri bıraktılar. Göktürklerin eğitim sistemi de Hunlara benzerdi ve toplumun değerleri doğrultusunda gerçekleşirdi. "Alp insan" kavramı bu dönemde de büyük önem taşıyordu. Ancak, Göktürklerin Hunlardan farklı olarak 38 harfli bir alfabe ve bir dillere sahip olmaları, yazılı kaynaklar bırakmaları, yazı ve dilin daha planlı bir şekilde geliştiğini gösterir Orhun Anıtları adı verilen bu önemli eserler, Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri arasında yer alır (Akyüz 2000).

Göktürk Devleti'nin güç kaybetmesiyle, Uygurlar 745 yılında kontrolü ele geçirerek güçlenmişlerdir. Yerleşik yaşama geçişleri, özellikle eğitim anlayışlarında Göktürklerden farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca, Manihaizm dinini benimseyerek et ve süt tüketimini yasaklayan Uygurlar, savaşçı özelliklerini zayıflatarak Türk tarihine kendi özgün izlerini bırakmışlardır. Uygur Devleti, 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmış ve Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, Karluklar ve diğer bazı Türk boyları Kaşgar çevresine yerleşmiş ve diğer Türk boylarının katılımıyla bölgede Türk nüfusu artmıştır. IX. yüzyılın ortalarında, Tanrı Dağları civarında hüküm süren ve hükümdarlarına "kara" adı verilen Karahanlı Devleti kurulmuştur.

Karahanlılar, Orta Asya'da 840 yılında kurulmuş bir Türk devletidir. 932 yılında hükümdarları Satuk Buğra Han, İslamiyet'i kabul ederek Orta Asya'da İslam'ı benimseyen ilk Türk hükümdarı olmuştur. Bu olayla birlikte Karahanlılar da Orta Asya'da İslam'ı kabul eden ilk Türk devleti unvanını almışlardır. Satuk Buğra Han, Müslüman olduktan sonra "Abdülkerim" adını almış ve İslamiyet'i yaymak için çaba gösterdiği için "El-Mücahit" ve "El-Gazi" gibi unvanlarla anılmıştır (Köprülü, 2005; Kitapçı, 1989). Karahanlılar, İslam'ı benimsemelerine rağmen Türklük özelliklerini korumuşlardır. Bu özellikleriyle, Karahanlılar Türk-İslam sentezi oluşturmuş ve İslam öncesi ve sonrası Türk tarihi arasında bir köprü görevi üstlenmişlerdir. Karahanlı Devleti birçok Orta Asya uygarlığından farklı olarak yerleşik

düzenin etkisiyle eğitim faaliyetlerini formal olarak yürütmüştür. Yöneticilerin eğitime verdiği önemin göstergesi olarak eğitim kurumları ortaya çıkmış ve bilim insanları devletin ileri gelenleri arasında yerini almıştır (Akyüz, 2021). Karahanlılar'ın Satuk Buğra Han Döneminde topluluklar halinde İslamiyet'i kabul etmesi, Müslümanların kutsal kitabı olan *Kur'an-ı Kerim*'i anlayarak hayatlarını İslami kurallara göre şekillendirmelerinde etkili olmuştur. Bunun için Arapçayı öğrenme amacıyla tercümeler yapılmış ve halkın *Kur'an-ı Kerim*'i doğru anlaması sağlanmıştır (Özgeriş, 2013). İslamiyet'i kabul etmeleri Karahanlı Devleti'nde köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Çünkü Müslümanlaşma süreci beraberinde yeni bir kültürel serüveni de başlatmıştır. Karahanlı Devleti'nin Doğu ve Batı olmak üzere iki koldan yönetilmesi bu devletin hakimiyet alanının da geniş olduğunun göstergesidir. İki yönetim merkezinde de farklı coğrafi konumlarından dolayı başka devletlerin kültürel etkisinin görüldüğünden bahsedebiliriz. Batı Karahanlı Devleti İran-İslam kültürüne maruz kalırken Doğu Karahanlı Devleti'nde hala Çin ve Uygur kültürünün etkileri görülmekteydi (Çetin, 2010).

Karahanlı Devleti'nin kültürel yapısının oluşmasında coğrafya gibi birçok faktör etkili olmuştur. Eğitim, Karahanlı Devleti'nin kültürel yapısının oluşmasında da önemli bir role sahiptir. (Yazıcı, 1992). Eğitim kurumlarının başında medreseler gelmektedir. Medreseler örgün eğitim öğretim formatı ile faaliyet yürüten eğitim kurumlarıdır. Karahanlılar döneminde önem kazanan medreseler ardıl devletlere de örnek olmuştur (Altınkaynak, 2019). Bu dönemde eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması çeşitli şehirlerin bilim merkezi olmasında etkili olmuştur. Semerkant, Buhara, Kaşgar gibi şehirlerde medreseler açılmış ve bu şehirler kültürel olarak zengin hale getirilmiştir. Bu kültürel zenginliğin oluşmasında Farabi, İbn-i Sina, Yusuf Has Hacı, Kaşgarlı Mahmut gibi ilim insanları büyük oranda etkili olmuştur (Şanay ve Alaca, 2020). Medreseler, herkesin eğitim imkanlarından yararlanmasını amaç edinen, insanların eğitimin her yönüyle iç içe olması ve kültürel olarak durağanlıktan kurtulması için öncü rol üstlenen kurumlardır (Çetin, 1999). Karahanlılar zamanında

fethedilen bölgelerde medrese açılmasına önem verilmiştir. Bunun sebebi Türk İslam kültürünü diğer topluluklara doğru şekilde aktarmaktır. Bu bilgidен yola çıkılarak medreselerin İslamiyet'in yayılmasında önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz (Ainiding, 2014). Medresede eğitim dili olarak Hâkâniye Türkçesi kullanılıyordu. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra özellikle edebi eserlerde Hakaniye Türkçesini kullanmayı tercih etmiştir. Fakat Müslüman devletlerle kurulan yakın ilişkiler Türkçe'nin Arapça ve Farsça gibi dillerin etkisi altına girmesine neden olmuştur. Bu etki edebi eserlerde kendini göstermiştir (Çakan, 2022).

Medreseler, sadece ders verip öğrenci yetiştiren eğitim-öğretim kurumları değildir. Bunun yanı sıra medreseler, kendi içinden bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve halka karşı da önemli sorumlulukları yerine getirmiştir (Doğan, 2013). Medreselerin birincil görevi, imam, müezzin, hatib, vaiz ve müftü gibi halkın ihtiyaçlarına cevap veren ilim sahibi insanların yetiştirilmesinin yanında, yargı işlerinden vergi konularına kadar pek çok alana hâkim olan kadılık, muhtesiblik, kâtiplik, tercümanlık, istihbarat, elçilik, naiblik, valilik ve vezirliğe kadar devlet içinde bürokrasi alanındaki ihtiyacı karşılamıştır (Hunkan, 2014). Sonuç olarak medreselerin ortaya çıkışı ve çoğalması devletin ve halkın ortak ihtiyaç duydukları bürokrat ve din adamları yetiştirme ihtiyacından kaynaklanmıştır denilebilir (Polat, 2015). İlkokul seviyesindeki medreseler köylere kadar yaygınlaşmış olup, köylerde medreseyi bitirenler orta seviyedeki medreselere geçiş yaparlardı. Şehir merkezlerindeki Orta medreseleri bitirenler büyük şehirlerdeki yüksek medreselere geçiş yaparlardı. İlk okul seviyesindeki medreselerde genelde basit dini bilgiler verilirdi. Orta seviyedeki medreselerde ise dini bilimlerden başka yine matematik, tıp, ruh sağlığı bilimi, felsefe, uzay bilimi, tarih coğrafya, Arapça, Farsça, doğa bilimleri ve diğer akli bilimler öğretilmiştir (Çakan, 2022).

Türkler Orta Asya'da başlayan medrese ve bu yapıları destekleyen vakıf kurma geleneğini, göç ederek yeni yerleştikleri yerlerde de sürdürmüşlerdir. Devleti yöneten kişiler ve onların çevresi

tarafından vakıflar, sosyal sorumlulukların yerine getirilmesinde aracı olarak görülmüştür (Ustakara, 2019). Vakıf eserlerden cami, mescit, tekke ve zaviye, medrese, kütüphane, dini ve ilmi yaşamın sürdürüldüğü, eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekanlar olmuştur. Özellikle camiler ibadethane olmalarının yanında ilim merkezleri olmuş, camide görevli kişiler birer eğitimci gibi görev almıştır (Yüksel, 2002). Camilerde ibadet öncesinde ve ibadet sonunda halkın sorunları dinlenir, bununla da sınırlı kalmaz tıpkı birer eğitimci gibi orta ve yüksek düzeyde eğitim verilirdi. Bu eğitimin içeriğini dini ilimler, felsefe, matematik, Arap dili ve hukuku gibi disiplinler oluşturmaktaydı (Altınkaynak, 2019). Eğitim faaliyetlerinin görüldüğü yapılardan bir diğeri de ribatlardır. Türk İslam kültürünün bir parçası olan ribatlar ilk olarak askeri eğitim verilmesine hizmet ederken daha sonra dini eğitimin de verildiği yapılardan olmuştur (Çetinkaya, 2003).

Dönemin Bilim İnsanları

Karahanlılar Dönemi'nde ortaya çıkan ve eserleriyle dikkat çeken bazı önemli bilim insanları hakkında bilgi vermek, o dönemin eğitim anlayışını anlamamızı sağlayabilir.

Farabi

Ebu Nasr Muhammed el-Farabi, Farab bölgesinde doğmuş bir Türk bilginidir. Ekolünü terminoloji ve metod üzerine belirlemiştir (Yazıcı, 2014). Önemli bir bilim adamı olan Farabi, metafizik, fizik, astronomi, mantık, psikoloji, siyaset gibi birçok alanda yaklaşık 160 eser yazmıştır. Mantık alanında ustaca yazdığı eserlerinden dolayı "Muallim-i Sani" (ikinci öğretmen) lakabını almıştır. Müzik alanında ise "Muallim-i Evvel (Birinci Öğretmen)" kabul edilmektedir. Batı dünyasında ise "Al-Pharabius" olarak tanınmış ve eserleri Latinceye çevrilerek yüksek dereceli okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur (Kafesoğlu, 1997).

Farabi İslam dünyasında bilim ve bilimsel gelişmelerin öncüsü olmuş alimler arasında yerini almıştır. Onun anlayışına göre en önemli erdem bilgidir. Bilginin var olduğu yerde erdemli davranışın görülmesi muhtemeldir. Bilgi insanları doğruya ulaştırıp insanların erdemli davranış sahibi olmasını sağlayacaktır (Toprak, 2020). Farabi, Eski Yunan felsefesi ile İslam dünya görüşünü sentezlemiştir. Devlet yönetimi ile eğitim arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda fikir belirtmiştir. İdeal devlet kavramını tanımlayarak siyasi eğitime değinmiştir (Akyüz, 1982). Farabi, Türk eğitim tarihinde ilk kez eğitim bilimi ile ilgili görüşler ortaya koymuştur. Ona göre, eğitim bireyleri mutlu etmeli ve topluma faydalı hale getirmelidir. Aile reisi, çocuk ve gençlerin eğitiminden sorumlu iken, devlet başkanı ise milletin eğitiminden sorumludur. Farabi, eğitimi ahlaki erdemi ve iş sanatlarını ortaya çıkarma sanatı olarak tanımlamış ve öğretimi bu bağlamda farklı görmüştür. Öğretim, insanlarda ve şehirlerde kuramsal erdemleri ortaya çıkarma işidir (Akyüz, 2007).

Farabi öğretimin kurumsal değişimi hedeflediği, eğitimin ise davranışsal değişimi gaye edindiği ayrımını belirtmiştir. Bunun yanında eğitim öğretimde davranışların sürekliliğine yani tutuma dönüşmesi gerekliliğini savunmuştur (Ayyıldız ve İnce, 2021). Farabi'ye göre eğitim kişilerin toplumsal hayata uyumunu kolaylaştırmalı ve bireyi topluma faydalı hale getirmelidir. Ona göre bireyler toplumun her kademesinde informal olarak eğitimci görevi üstlenebilirler. Örneğin aile içinde bazı kişiler veya toplumda yönetici görevi alan kişiler eğitimci gibi bir misyon edinebilir. Eğitim ise bu kişilerin yürüttükleri ortak faaliyettir.

Farabi'nin eğitimde yöntem konusundaki görüşleri de önemlidir. Ona göre, öğretimde kolaydan zora doğru bir yol izlenmeli ve herhangi bir konu öğretildikten sonra diğerine geçilmelidir. Öğretmenin öğrencilerle tartışmayı bilmesi ve onları düşündürmeye teşvik etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, mantık ve felsefenin öğretimde yer alması gerektiğini savunmuş ve çocukların güçlü karar verme yeteneği ve sorumluluk duygusuyla yetiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Disiplin konusunda ise orta yolu tercih etmiş ve bilimsel araştırmanın önemini vurgulamıştır (Akyüz, 2007).

Farabi, eğitim ile ilgili görüşlerinden bazılarını “Tahsilü’s-Saade” adlı eserinde şu şekilde açıklamaktadır (Atay, 1974):

“Öğretme, milletler ve şehirlerde nazari [kuramsal] erdemleri var etme demektir. Eğitim ise milletlere ahlaki erdemleri ve iş sanatlarını var etme yöntemidir. Öğretim yalnız konuşmayla başlar. Eğitim milletlerin ve şehirlilerin, kendilerinde bu işi yapma azmini tahrik etmek suretiyle, ameli [uygulamalı] durumlardan doğan işleri yapmaktaki alışkanlık yoluyla başlar, onlardan doğan huylar (meleke) ve işler onların ruhlarına Hâkim olmalıdır ve onlara aşıkmiş gibi onları yapılmalıdır. Bir şey yapacak azim bazen sözle veya işle ortaya konabilir.”

Farabi, ahlak eğitiminin sadece duygularla sınırlı olmadığını, insanın mutluluğa ulaşması için akıl ve diğer insanî niteliklerin de eğitilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, sağlık da ahlak eğitiminin bir parçasıdır. Zihin eğitiminin, irade ve dikkatin eğitimi olduğunu belirterek, matematik eğitimiyle doğruların kavranabileceğini savunmuştur. Farabi, tüm erdem ve eğitimin tek amacının mutluluk olduğunu sürekli olarak vurgulamıştır (Özgen 2005; Bozkurt, 2016). İnsanın bir düşünce varlığı olduğunu ve kendi benzersiz özüyle var olduğunu, başka bir tür içinde hizmetçi olamayacağını belirtmiştir. Farabi'nin eserlerinde, her zaman öncelikle "iyi insan" yetiştirmenin önemine vurgu yapmış ve bunun nasıl başarılacağını açıklamıştır. Ayrıca, "iyi insan" olmanın aynı zamanda "iyi yurttaş" olmayı da içerdiğini belirterek, toplumsal yaşamın gerekliliklerine de dikkat çekmiştir.

Farabi, Meşai ekolünün önde gelen isimlerinden biridir ve eğitim üzerine felsefî tartışmalar sunarak döneminin ilerisinde görüşler ortaya koymuştur. Matematik, mantık, astronomi ve fizik gibi çeşitli alanlarda 100'den fazla eser yazmıştır, bunlar arasında "El-Medinetü'l-Fazıla", "İhsâu'l-Ulum", "Kitabü'l-Musikiü'l-Kebir", "Es-Siyasetü'l-

Medeniye" ve "Tahsilü's-Saade" gibi başlıca eserler bulunmaktadır. Eserlerinin bir kısmı İbranice, Latince, Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi dillere çevrilmiş ve Avrupa'da yüksekokullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.

İbn-i Sina

11.yüzyıl, İslam dünyasında büyük bir bilimsel ve entelektüel üretimin yaşandığı önemli bir dönemdir. Özellikle matematik, astronomi, fizik, kimya ve tıp gibi alanlarda pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yetişen önemli bilim insanlarından biri, şüphesiz ki İbn-i Sina'dır (Acıduman, 2002).

İbn-i Sina, 980 ile 1037 yılları arasında yaşamış ve Türk ve dünya tıp ve eğitim tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak, eğitim fikirlerinin Türkiye'de daha geç keşfedilmesi, bu görüşlerin son zamanlarda dikkate alınmasına neden olmuştur. Batı dünyasında ise İbn-i Sina'nın düşünceleri daha erken fark edilmiş ve birçok batılı bilim insanı, bu fikirlerden esinlenerek yeni eğitim yöntemleri geliştirmiştir. Felsefe, tıp, doğa bilimleri, teoloji ve matematik gibi çeşitli alanlarda önemli eserler vermiştir. Doğduğu yer olan Buhara'daki birçok kütüphaneden faydalanarak geniş bir çalışma imkanına sahip olan İbn-i Sina, bu kitaplar sayesinde kendisini geliştirmiştir. Özellikle tıp alanında, "Kanun" ve "Şifa" adlı eserleriyle büyük katkılarda bulunmuş ve tıp bilimine yön vermiştir. Kitaplarını anlaşılır bir dille kaleme alarak okuyucuların rahatça anlamasını sağlamış ve tıp eğitim programlarını şekillendirmiştir. Ayrıca, psikanalitik yöntemlerin temellerini atarak ruh sağlığı konusunda da önemli bir iz bırakmıştır (Akyüz, 2007).

İbn-i Sina'nın felsefi bilgisini Farabi'den aldığı ve Türk-İslam kültürünün önemini vurguladığı belirtilmelidir. Yaklaşık 220 eser yazarak ilim ve düşünce dünyasına önemli katkılarda bulunmuş ve İslam dünyasında ve Batı'da büyük bir etki yaratmıştır. Eserleri uzun yıllar boyunca yüksek öğrenim kurumlarında ders kitabı olarak kullanılmış ve büyük bir ilgi görmüştür (Kafesoğlu, 1997).

İbn-i Sina (980-1037) tıp ve eğitim tarihinde önemli bir yer tutan Türk bilginidir. Yaptığı çalışmalarla Batı ülkelerini etkilediği ve bilim insanlarına örnek olduğu söylenebilir. Kendisine Aristo ve Farabi'den sonra gelen üçüncü öğretmen yani “muallim-i Salis” unvanı verilmiştir (Akyüz, 2021). Farabi gibi İbn-i Sina da Eflatun ve Aristo'nun ekolüyle İslamiyet'i bir araya getirerek sentez düşünceler ortaya çıkarmaya çalışmıştır. İbn-i Sina eğitimin doğumla başladığını savunur. Öğretmen, her çocuğun yeteneğinin farkına vararak ona uygun olan meslekleri ve sanat dallarını çocuğa öğretmeyi görev edinmelidir (Kaygısız, 1997). İbn-i Sina, eğitimciliğin bir uzmanlık işi olduğunu düşünmektedir. Onun düşüncesine göre herkesin eğitimci olması mümkün değildir. İnsanlar mesleki bir tercihte bulunurken bu sürece önce kendi özelliklerinin farkında olarak başlamalıdır (Dodurgalı, 1991). *Kanun* adlı eseri tıp alanında yapılan çalışmalara önemli katkılar sunmuştur. Tıp biliminin öğretim programının hazırlanmasına önemli bir fayda sağlamış, eser farklı dillere çevrilerek farklı ülkelerin tıp eğitiminde kullanılmıştır (Akyüz, 2021).

İbn-i Sina, eğitim ve öğretim sürecinde belirli yöntemler önermiştir. Bunlar arasında ödül ve övgüye yer verme, nazik ve anlayışlı davranma, nasihat etme, telkinlerde bulunma ve gerektiğinde ceza verme gibi yöntemler bulunur. Ancak cezanın eğitici olması gerektiğini vurgulamış ve öfke anlarında ceza verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, eğitim sürecinde kolaydan zora doğru ilerlenmesi, derslerin etkili bir şekilde planlanması, örneklerle desteklenmesi ve tekrarların yapılması gerektiğini savunmuştur (Akyüz 2000). İbn-i Sina'nın eğitim anlayışının günümüz eğitim sistemi içinde de yer aldığı görülür. Ayrıca, Türk eğitim yapısına katkıları da önemlidir ve binlerce yıl önce çocuk eğitimi konusunda modern eğitimin öne sürdüğü prensipleri ortaya koymuştur. Öğretim türleri arasında zihinsel, sinai, telkini, tedibi, taklidi ve tenbihi yöntemlerini sıralamıştır. Öğretimin, örneklerle zenginleştirilmesinin yanı sıra araç gereç kullanımını da içermesi ve öğretmenin anlattıklarının tekrarlanarak yapılması gibi yöntemleri desteklemiştir. Ayrıca, neden-sonuç tartışmaları, analiz yapma ve sorgulamaya yönelik davranışları teşvik etmek de önemli bir

parçasıdır. Çocuğun çevresindeki olaylara hazırlanması, öğrenmenin hayata uygulanabilir boyutunu vurgular.

Çocuğun bakımı ve eğitimiyle ilgili olarak, bir dizi önemli öneri sunmuştur. Bu öneriler arasında, çocuğa güzel bir isim koyma, emzirme sürecinde sık sık besleme yapma ve eğer annenin bunu yapamadığı durumlarda uygun bir süt annesi bulma, çocuğun düzenli olarak yıkanması, hafif egzersizlerle mizacının geliştirilmesi, annenin ninni söylemesi ve müzik dinletmenin çocuğun ruh sağlığı için önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, çocuğun içe kapanık olmaması için sevgi gösterilmesi gerektiğini, ancak aşırıya kaçılmaması gerektiği belirtmiş çünkü çocuğun bu durumu manipüle edebileceğini ifade etmiştir. Büyüyen çocukların oyun ihtiyaçlarının karşılanması, yıkanmaları ve oyuncaklarıyla oynamaları, yemek yedikten sonra tekrar oyun oynamalarının sağlanması önemsemıştır. Oyunun çocuğun bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimi için büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. Ancak, 14 yaşından sonra oyunun azaltılması gerektiği, çocuğun ahlaki eğitime geçiş yapması gerektiğini belirtmiştir. Çocuğun istenmeyen davranışlar sergileyen arkadaşlardan uzaklaştırılması ve iyi arkadaşlarla zaman geçirilmesinin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çocukların 6 yaşına geldiğinde okula başlaması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, varlıklı ve seçkin ailelerin çocuklarının diğer çocuklarla birlikte eğitim alması gerektiği belirtmiştir çünkü bu, çocukların birbirlerinden öğrenebilecekleri bir ortam sağlar ve sosyal becerilerini geliştirir. Bu, çocuğun doğal bir şekilde öğrenmesine ve sosyalleşmesine olanak tanır.

İbn-i Sina'nın okul müfredatında çeşitli dersler bulunmaktadır. Bu dersler arasında Kur'an, dil, ahlaki şiiirler, şariat, sanat ve meslek eğitimi ile beden eğitimi yer almaktadır. Şariat dersinde, İslam'ın temel prensipleri ve bilimin faydaları anlatılırken, ders içeriği bilgisizliğin zararlarına dair örneklerle desteklenir. Dil dersinde edebiyat işlenirken, beden eğitimi dersinde atlama, yürüme, top oynama, ip atlama, ata binme, kılıç oyunu, güreş, koşma gibi çeşitli fiziksel etkinlikler gerçekleştirilir (Akyüz 2000). Bu program, çocuğun sadece zihinsel

öğrenme alanında değil, aynı zamanda psikomotor beceriler, ahlaki değerler, özel yetenekler ve becerilerin gelişimi alanında da ona destek olmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut

Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed El Kaşgari, 1008 yılında Kaşgar'da doğmuştur. O, *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı önemli bir eserin yazarıdır. Kaşgarlı Mahmut, aynı zamanda ilk Türk etnografı, filolog ve kartograf olarak bilinir. Türk dilini ve kültürünü öğretmek amacıyla kaleme aldığı bu eser, 1072-1074 yılları arasında yazılmış ve Türk-İslam kültürüne ait önemli bir referans kaynağı olmuştur (Genç, 2015).

Kaşgarlı Mahmut'un (1008-1105) ortaya koyduğu *Divan-ı Lügati't Türk* adlı eserinde Türk kültürünün zengin yapısı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Türk kültürü yansıtan bir ayna vazifesi görmüştür. Türkler'in yaşadığı coğrafya, benimsedikleri inanç sistemi, Türklere ait efsanelerle ilgili bilgilerin yer aldığı önemli bir eserdir (Asker ve Asker, 2008). Eserde Arapçanın diğer dillerden üstün olduğuna inanılan bir dönemde Türkçe'nin zenginliğini ve Araplara öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Akyüz, 2021). Kaşgarlı'nın hâkim olduğu Türk alfabesi sadece eserde yer almakla sınırlı kalmamış, bu alfabeden hareketle Araplara Türkçe kelimeler öğretilmek istenmiştir. Önce Türk harfleri öğretilmiş ve sonra bunların altında Arap harflerindeki karşılıkları yer almıştır. Daha sonra da her iki alfabede bire bir karşılık bulmayan harflerin açıklamasına yer verilmiştir (Adıgüzel, 2010). Kaşgarlı Mahmut içinde bulunduğu dönemin eğitim kurumları hakkında detaylı bilgi vermese de aile içinde çocuğa verilen eğitim gibi informal yollarla verilen eğitimin üzerinde durmuştur (Akyüz, 2021).

Kaşgarlı Mahmut, 1105 yılında Kaşgar'da vefat etmiş ve eserini dönemin Abbâsî Halifesi El Muktedi Billah'a Bağdat'ta sunmuştur (Dobra, 2016). Eseri, Türk tarihine, coğrafyasına, destanlarına ve efsanelerine dair önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca, ilk Türk dünyası haritası da bu eserde yer almaktadır. Eser, yaklaşık 9.000 kelimeyi

kapsamaktadır ve 1914 yılında Ali Emiri tarafından keşfedilerek Türk-İslam dünyasına kazandırılmıştır (Ersoy, 2018). İlk olarak Kilisli Rifat Bilge tarafından 1915-1917 yılları arasında Türkçe'ye çevrilen eser, 1937'de Besim Atalay tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş ve 1940 yılında üç cilt olarak yayınlanmıştır.

Divan-ı Lügati't-Türk adlı eser, Türk tarih ve kültürüne ilişkin bilgilerin yanı sıra Türk eğitim tarihine de ışık tutmuştur. Kitapta, o dönemde Türklerde çocuk bakımı ve yetiştirilmesi, ailenin ve oyunun çocuğun gelişimine etkisi, bilgi ve bilimin önemi ve dil öğretiminde dikkat edilmesi gereken temel ilkeler ele alınmıştır.

Ahmet Yesevi

Ahmed bin İbrahim bin İlyas, yaygın olarak bilinen adıyla Hoca Ahmet Yesevi, 1093 yılında günümüz Kazakistan'ının Çimkent şehrinde doğmuştur. Türk-İslam bilginidir ve tasavvuf geleneğinin kurucularından biri olarak kabul edilir Genellikle "Pir-i Türkistan" olarak anılmaktadır. Küçük yaşta geldiği Yesi şehrinden dolayı "Yesevi" lakabını almıştır (Köprülü, 2016). Hoca Ahmet Yesevi'nin en önemli eseri olan "Divan-ı Hikmet" adlı kitabı, Türkçe yazılmış tasavvufi şiirler içermektedir.

Yesevi, inançlarını ve öğretilerini çevresindeki insanlara aktarırken anlaşılır bir dil ve üslup kullanmaya özen göstermiştir. Şiirleri ve sohbetlerinde dostluk, kardeşlik, sevgi ve hoşgörü gibi evrensel kavramları vurgulamıştır. İslamiyet'i yeni kabul eden Türklere dinlerini sevdirmeyi ve yaygınlaştırmayı amaçlamıştır. Toplumu irşat yoluyla eğitmeyi ve aydınlatmayı kendisine amaç edinmiştir. İslam'a özgü değerleri ve tasavvufun esaslarını öğretmeye çalışmıştır. Hoca Ahmet Yesevi, bu amacını (Doğan, 2018); “Hakk’ı bilme ve gerçeği tanıma”, “mutlak cömertlik”, “hakiki sadakat”, “sağlam ve kesin bilgi”, “Hakk’ın takdir ettiği rızka tam tevekkül” ve “derin düşünce” ilkeleri üzerine inşa etmiştir.

Ahmet Yesevi (1093-1166) iyi medrese eğitimi almış, Arapça, Farsça gibi dillere hâkim kültürel donanıma sahip bir bilgidir. Kültürel birikimini topluma aktarmak ve toplumla kaynaşmak öncelikli amacı olmuştur. Önemli bölgelerde İslamiyet'in yayılmasına katkıda bulunmuştur. (Karabey, 1994). Düşünceleriyle Orta ve Batı Asya toplumlarını etkilemiştir (Akyüz, 2000). Ahmet Yesevî insanı merkeze aldığı görüşlerinde saygı ve hoşgörüyü ön plana çıkarmıştır. Allah ve peygamber sevgisi gibi tasavvufi düşünceleri de vurgulamıştır. Ahlaki değerlerin üzerinde durduğu eserleriyle Türk toplumunu derinden etkilemiş ve kullandığı anlaşılır dille toplumun her kesimine hitap etmiştir (Çubukçu, 1995).

Hoca Ahmet Yesevi, 1166 yılında Kazakistan'da vefat etmiştir. Anadolu'ya hiç gitmemiş olsa da Horasan Erenleri gibi Anadolu'ya gelen dervişler aracılığıyla düşünceleri bu coğrafyaya taşınmış ve yayılmıştır. Özellikle Yesevilik, Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatların kuruluşunda düşünceleri etkili olmuştur. Bu sayede İslami ve tasavvufi düşüncenin derinliği Anadolu'ya aktararak, bu coğrafyanın Türkleşip Müslümanlaşmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

Yusuf Has Hacib

Yusuf Has Hacib veya diğer adıyla Yusuf Balasaguni, doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmese de yaklaşık olarak 1020 yılında Balasagun'da doğmuş ve 1075 yılında Kaşgar'da vefat etmiştir.

Türklerin İslamiyet ile tanışmasından sonra ilim dünyasında tanınmış en eski Türkçe eser Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hacib'e (1017-1077) ait *Kutadgu Bilig*'dir (Bice, 2011). Türk-İslam tarihine ait ilk yazılı edebiyat eseri olan bu eser, aynı zamanda ilk Türkçe İslam eseri olarak da kabul edilir. Uygur Alfabesi ile yazılmıştır ve 6645 beyitten oluşan bir manzum eserdir. Bu eser, Türk edebiyatında ilk siyasetname ve ilk mesnevi örneği olarak öne çıkar. Aynı zamanda bir ahlak ve davranış kitabı olan eserde, insan ve insanlık değerleri ele alınmıştır. Akılcılık felsefesine önem veren bir yaklaşım benimsenmiş

ve Türklerin, özellikle de Karahanlıların ahlaki, hukuki ve devlet yönetimiyle ilgili geleneklerinden bahsedilmiştir. Yazar, Karahanlıların ideoloğu olarak kendisini görmekte ve hükümdarlık, saray teşkilatı, merkezi ve taşra teşkilatı gibi konuları ele alarak üst düzey devlet yöneticilerine tavsiyelerde bulunmaktadır (Aslan, 2020). Eser, soru-cevap şeklinde ilerleyen bir sohbet tarzına sahiptir ve ideal insan tipini ortaya çıkarmayı amaçlar.

Kutadgu Bilig, siyasetname özellikleri taşımasına rağmen, yazarının odaklandığı temel konu olgun insan kavramıdır. Eser, ahlak ve davranış üzerine derin tespitlerde bulunur. Yazar, bilgiyi ulaşılması gereken ve mutluluğa erdiren bir amaç olarak değerlendirir ve okuma, yazma, yabancı dil öğrenme, şiir yazma, edebiyatla ilgilenme, matematik, geometri, tıp gibi bilimlerle meşgul olmayı teşvik eder. Eğitimi daha çok aile içinde verilmesi gerektiğini savunur ve çocukların nasıl eğitileceği konusunda anne ve babalara rehberlik eder. Erken yaşlarda başlayan eğitimin ve sıkı bir disiplin altında olmanın önemini vurgular (Akyüz, 2019; Emiroğlu, 2012). Bu nedenle, Kutadgu Bilig, Türk eğitim tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir.

Hakaniye diye de adlandırılan Karahanlı Devleti'nin kullandığı Hakaniye dili, devlet içinde kullanılan ilk edebi dil olmuştur. Bu dil kullanılarak yazılan ilk eser Yusuf Has Hacıp'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig*dir. Bu devlette de tıp öğretimi usta-çırak şeklinde yapıldı ve ayrıca çeşitli bitkisel, hayvansal ve madensel droglar tedavide kullanılırdı. *Kutadgu Bilig*de bazı toplumsal konularla birlikte tabiplerden de bahsedilmiştir. Hangi mesleği yaparsa yapsın herkesin görevini hakkıyla yerine getirmesi, dürüst ve fedakâr olması gerektiğinden bahsedilmiştir (Erdemir, 2018).

Edip Ahmed bin Mahmut Yükneki

Hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmasa da mevcut verilere göre 12. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönem, İslamiyet'e geçişin yaşandığı bir dönem olması nedeniyle, halk kitlelerine İslam'ın temel prensiplerini öğretmeye çalışmıştır. Karahanlılar döneminde yetişen

önemli yazarlardan biri Edip Ahmed (12. yy.) Arapça ve Farsça dillerini iyi bilen şair İslami bilimler konusunda da yetkinliğe sahipti. *Atabetü'l Hakâyık (Gerçeklerin Eşiği)* adlı eserinde İslam ahlakından bahsederken ayet ve hadislerden de örnekler vermiştir (Ayan, 2021). Eserde, kişilerin hayatında ve sosyal hayatta önemli roller üstlenen akıl, bilim ve eğitim etkenleri üzerinde durulmuştur. Özellikle akıl ve bilimin toplumların gelişiminde ve ilerlemesinde belirleyici olduğu belirtilmiştir (Özcan, 2020).

Eğitimci Edip Ahmet Yükneki'nin didaktik eserinde, Allah'ı, dünyayı ve insanı tanımanın en etkili yolunun eğitim ve bilim olduğunu vurguladığı belirtilmiştir. Ayrıca, bilginin faydalarıyla bilgisizliğin zararları üzerinde durmuş ve ahlaklı olmanın bir erdem olduğunu, her şeyin belirli bir denge içinde olması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle, eser bir nasihatname özelliği taşımaktadır.

Söz konusu eserde, yazarın beyitlerinden bazıları şu şekildedir: "Mutluluk, bilgiyle elde edilir. Kirli şeyler yıkanarak temizlenir. Ancak cehalet, yıkanarak temizlenmeyen bir pisliktir. Bilgisizlik her işte pişmanlık getirir. İyi huyların temeli, dili kontrol etmektir. Dilini koru, aksi halde zarar görürsün." (Akyüz,2007). Bu beyitlerden, yazarın bilgiye büyük önem verdiği, bilgi sayesinde insanların mutluluğa ulaşabileceğine inandığı ve cehaletin zararlarına dikkat çektiği anlaşılabılır.

Sonuç

Karahanlılar döneminde eğitim sistemi, medreselerin merkezinde şekillenmiştir. Öncesinde, Türk toplulukları farklı batıl inançlara sahipti ve göçebe bir yaşam tarzı benimsemişlerdi. Bu, yerleşik bir hayatı ve dolayısıyla ibadeti engelleyen bir faktördü. İslam dininin ise yerleşik hayatı teşvik ettiği ve ibadetin belirli mekanlarda gerçekleştirilmesini öngördüğü bilinmektedir. Bu nedenle, İslam'ı benimseyen ilk topluluklardan biri olan Karahanlılar, İslam'ın gerekliliklerini yerine getirmek amacıyla medreseleri kurmuşlardır.

Karahanlı Devleti Türklerin Orta Asya bölgesinde benimsemiş olduğu töre ile İslamiyet'in kabulünden sonra yaşam tarzlarında etkili olan dini kuralları sentezleyerek Türk İslam kültürünü oluşturmuştur. Karahanlı toplumu başta yöneticiler olmak üzere İslam dininin gerektirdiği şekilde yaşamaya özen gösterirken öz benliklerini de muhafaza etmeye dikkat etmiştir. Burada gösterilen özen Türklerin milliyetçi bir yapıda olduğunun ispatıdır. Karahanlı Devleti'nin sahip olduğu milliyetçi özelliklerle İslam kültürünü bir araya getirmeleri Türk İslam sentezinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Devleti yönetenlerin de bilimi ve bilim insanlarını desteklemesi çağının ötesine taşan bir kültürün oluşmasına vesile olmuştur. Ortaya çıkan bilimsel gelişmeler sadece Türk toplumunu değil diğer milletleri de etkilemiştir. Bilim insanlarının eserleri farklı dillere tercüme edilerek eğitim kurumlarında okutulmuştur. Çalışmaların farklı konu alanlarıyla ilgili olması yeni bilimsel sahaların açılmasını da sağlamıştır. Bilim insanlarına ve onların ortaya koyduğu çalışmalara bakarak öncül amacın ahlaki değerleri kazanmış kişilerin topluma dahil edilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu amacın gerçekleşmesinde eğitimin payının büyük olduğu yorumunu yapabiliriz. Akıl ve bilimin yönlendirici unsur olarak görülmesinin devlet ile ilgili adil bir yönetim anlayışı benimsenmesini kolaylaştıracağı çıkarımını yapabiliriz. Farabi'nin devlet yönetimi ile eğitimi ilişkilendirmesinin sebebi de bilginin sorun çözücü işlevidir. Buna bakarak Farabi'nin ideal devlet anlayışını bilgi, akıl ve ahlak gibi unsurlara dayandırdığını söyleyebiliriz. Çalışmada yer verilen diğer bilim insanlarına ve onların çalışmalarına da bakıldığında ahlaki ve akılcı anlayışı topluma yerleştirme amacı taşıdıkları görülebilir. Karahanlılar zamanında benimsenen yenilikçi hareketin bilimsel gelişmelere dayandırılması, bilimin geliştirici unsur olarak görülmesi ardıl devletlere örnek olmuştur. Karahanlı Devleti'nin eğitime verdiği önem sonucunda çağının ötesinde bir kültür ortaya koyması ve bu kültürün günümüzü dahi etkilemesi, eğitime verilen önemin medeniyetin ileri taşınmasında eğitimin ne denli etkili olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynaklar

- Acıduman, A. (2002). İbn-i Sina'nın Bilim Tarihindeki Yeri: Kuhn'ca Bir Yaklaşımla. Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Mecmuası, 55 (2), s. 115.
- Adıgüzel, M. S. (2010). Kaşgarlı Mahmut'un Türkçe öğretim yöntemi. *Journal of Türklük Bilimi Arastirmalari*, 15(27), 27-34.
- Ainiding, N. (2014). Karahanlı Döneminde Uygur Türklerinde İslam dini eğitimi ve din adamları. *Bildiriler Kitabı-I*, 177-184.
- Akyüz, Y. (1982). Farabi'nin Türk ve dünya eğitim tarihindeki yeri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 15(2), 81-88.
- Akyüz, Y. (2000). Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Akyüz, Y. (2016). Eğitimin Kültür ve Uygarlıkları Geliştirme ve Yeni Nesillere Aktarma İşlevi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 1 (1), 1-18.
- Akyüz, H. (2019). Kutadgu Bilig' de Sosyo - Pedagojik Ve Siyasal Söylem. Pegem Akademi.
- Akyüz, Y. (2021). Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Pegem Akademi.
- Altınkaynak, S. (2019). İlk Müslüman Türk Devletlerinde Eğitim. M. Kılınç, S. Keçeci Kurt (Ed.) Türk Eğitim Tarihi. (s. 26-40). Ankara: Pegem Akademi.
- Asker, R. Ve Asker, L. (2008). Kaşgarlı Mahmut ve 11.Yüzyıl Musikisi Üzerine. Türk Dünyası Atay, H. (Çev.). (1974). Farabi'nin Üç Eseri. Mutluluğu Kazanma (Tahsilu's Sa'ade) Eflatun Felsefesi ve Aristo Felsefesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 115.İncelemeleri Dergisi*, 8 (1), 31-34.
- Aslan, M. (2020). Doğu Toplum ve Devlet Düşüncesi Bakımından Kutadgu-Bilig. Hiperyayın.
- Ayan, E. (2021). 12. Yüzyılda Ahlak Kitabı Atabetü'l Hakâyık. E. Ayan (Ed), Kültür Dünyamızın Mimarları III (s.65-72). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınevi.
- Bice, H. (2011). Hoca Ahmed Yesevî. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Bozkurt, Ö. (2016). Günümüze Örnekliliği Açısından Fârâbî'nin Vizyonu. Diyanet İlim Dergi, Ankara.
- Çakan, V. (2022). Türkistan'da Medrese Eğitimi ve Medreselerin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. S.Nurdan ve M. Özler (Ed.), *XVIII. Türk tarih kongresi X. cilt* (875-890). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çetin, A. (1999). İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri). *Dini Araştırmalar*, 2(5), 177-201.
- Çetin, O. (2010). Türk-İslam Devletleri Tarihi. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları.

- Çetinkaya, B. (2003). Orta Çağ İslam Dünyasında Ribat (VII-XIII. Asırlar Arası) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Çubukçu, İ. A. (1995). Ahmet Yesevî ve Düşüncesi. *Erdem*, 7(21), 821-832.
- Dobra, S. (2016). Türkiye Selçuklu ve Beylikler Devrinde Kitap İthaf Etme Geleneği. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 107-128.
- Dodurgalı, A. (1991). İbn Sina Felsefesinde Eğitim (Yayınlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi.
- Doğan, H. (2013). Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler. *Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 197-216.
- Doğan, İ. (2010). Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri. Kurumlar, Kişiler ve Söylemler. Ankara. Nobel Yayıncılık, 1. Basım.
- Doğan, İ. (2018). Türk Eğitim Tarihi. Nobel Akademik yayıncılık.
- Emiroğlu, S. (2012). Kutadgu Bilig’de Çocuk Eğitimi. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1), 1027- 1041.
- Erdemir, A.D. (2018). Türk İslam Devletlerinde Tıp ile Diğer Bilimler ve Yorumlamalar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119(235), 89-124.
- Ergün, M. (1994). Eğitim Sosyolojisi. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ersoy, F. (2018). Divanu Lugatı’t-Türk, Ali Emiri Efendi’yi Nasıl Buldu? *Dil Araştırmaları*. 23, 79-93.
- Genç, R. (2015). Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk dünyası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Güven, İ. (2018). Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Pegem Akademi.
- Huncan, Ö. S. (2014). Orta Çağ Semerkand’ında İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (8), 14-44.
- İnce, Z., ve Ayyıldız, Y. (2021). Karahanlılar dönemi, Farabi ve İbni Sina’nın Eğitim Öğretim Anlayışı. *IKSAD JOURNAL*, 7(26), 96-108.
- Kafesoğlu, İ. (1997s). Türk Milli Kültürü. 15. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Karabey, T. (1994). Ahmet Yesevi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (1), 1-3.
- Kaygısız, İ. (1997). Eğitim Felsefesi ve Türk Eğitim Sisteminin Felsefî Temelleri. *Eğitim ve Yaşam*, 8, 5-15.
- Kitapçı, Z. (1989). Orta Asya’da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler. Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2005). Türkiye Tarihi. Akçağ Yayınları.

- Köprülü, M. F. (2016). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Alfa Yayıncılık.
- Okudan, G. ve Kalan, E. (Ed.). (2019). Sarayı, Askeri Ve İdari Yönleriyle Karahanlı Devleti'nin Teşkilat Tarihi. Ankara: İksad Yayınevi.
- Özaydın, A. (2001). Karahanlılar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24, 410. İstanbul: Komaş A.Ş.
- Özcan, M. F. (2020). Atabetü'l- Hakayık'ta Eğitim, Bilim ve Akıl. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 329-338.
- Özgen, M. K. (2005). "Farabi'nin Mutluluk Anlayışı" Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Özgeriş, M. M. (2013). Karahanlılar Döneminde Sultan ve Devlet Adamları Etrafında Oluşan Edebi Çevreler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2 (3). 139-151.
- Öztürk, C. (2007). Türk Tarihi ve Kültürü. Ankara: Pegem Akademi, 4. Baskı.
- Polat, S. (2015). Karahanlı Devletinde Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 42-52.
- Şanal, M. ve Alaca, E. (2020). Türk Eğitim Tarihi Orta Asya'dan Günümüze. Ankara: Pegem Akademi.
- Toprak, S. (2020). Farabi'nin Eğitim Anlayışı. *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 1 (2), 136-149.
- Ustakara, F. (2019). Türk Devlet Geleneğinde Bir Halkla İlişkiler Mekanizması Olarak Vakıf Müessesesi. *Selçuk İletişim*, 12 (1), 465-474.
- Uz, Emin. (2021). Türk-İslam Kültürü ve Aktarımı. Ankara: Astana Yayınları.
- Ünlü, N. (1992). İslam Tarihi (Başlangıçtan Osmanlılara Kadar). İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Vakfı Yayınları, No;51.
- Yazıcı, N. (1992). İlk Türk İslam Devletleri Tarihi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yazıcı, N. (2014). İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yüksel, A. T. (2002). Türk-İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13), 47-54.